TRÖGHBOLAGH

Skogshushållning
territoriell indelning och skatt
i Trögd under medeltiden

AV

BIRGER LUNDBERG

UPPSALA 1952
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548912_0085

TRÖGHBOLAGH

Skogshushållning,
territoriell indelning och skatt
i Trögd under medeltiden

AKADEMISK AVHANDLING
som med tillstånd av vittberömda filosofiska fakultetens i Uppsala
humanistiska sektion för vinnande av filosofie doktorsgrad
till offentlig granskning framställes
å lärosal IV lördagen den 5 april 1952 kl. 10 f. m.

AV

BIRGER LUNDBERG
Fil. lic. av Upplands nation

UPPSALA 1952
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

TRÖGHBOLAGH

Skogshushållning,
territoriell indelning och skatt
i Trögd under medeltiden

AV

BIRGER LUNDBERG

UPPSALA 1952
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Till minnet av mina föräldrar

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING

Tröghbolagh i handskrifter och tryckta arbeten 5
Planen för föreliggande avhandling 9

TEXTERNA TILL TRÖGHBOLAGH

Handskrifterna 10
Hammars tredings redaktion av Tröghbolagh (TBH) 20
Mellersta tredingens redaktion av Tröghbolagh (TBM) 30
Översättning 39
Kommentar 46

TRÖGHBOLAGHS HISTORIA

Stadfästelsebrevet 58
Prologen 59
Tröghbolagh, ett privilegiebrev 67
Tröghbolagh och häradsborna 77
Tröghbolagh och skogskommissionerna under 1690-talet 82

MULBETE OCH SKOGSFÅNG I TRÖGHBOLAGH OCH I ANDRA MEDELTIDA LAGBESTÄMMELSER

Allmänningarna 86
Mulbete 88
Skogsfång 99

TERRITORIELL INDELNING OCH SKATT UNDER MEDELTIDEN I TRÖGD OCH ANNORSTÄDES

Hamnan i svealandskapen under 1300-talet 112
Hamnan på 1500-talet
Örebro härad 127
Våla härad 134
Tegelsmora socken 141

Åttingar och hamnor i Vendel 143
Snevringe och Tjurbo (del av) härad 152
Åkerbo härad (del av) 157
Sammanfattning rörande hamnorna på 1500-talet 162
Trögds härad 164
Om tredingen såsom territoriell enhet
Norge 179
Hälsingelagens lagområde 180
Dalarna 182
Gotland 182
Närke 183
Åland 184
Trögd 185
Om tolften 190
Skatteväsendet i Trögd. Ledungsskatten och hamnan
1500-talet 201
Medeltiden 205
Hamnan och skattebestämmelserna i Upplandslagens konungabalk ... 210
Sammanfattning 213
Källor och litteratur 215
Förkortningar 225
Förteckning över åberopade eller omnämnda lagrum 227

FÖRORD

Föreliggande avhandling var till en början ämnad att ge en tolkning av Tröghbolagh och en skildring av dess historia. Vart studiet i övrigt skulle leda, kunde självfallet icke förutses. Arbetet följde två huvudlinjer. Det var nödvändigt att företaga omfattande arkivforskning, för att texter och upplysningar skulle påträffas. Det var vidare nödvändigt att utföra undersökningar rörande vissa textställen. Resultatet blev dels en avdelning, som ungefärligen svarade mot den nuvarande textavdelningen, dels ett antal undersökningar. Det syntes önskvärt, att några av dessa undersökningar utvidgades och att andra förkortades. Vissa problem, som lågo inom avhandlingens ram, kommo under årens lopp att behandlas av åtskilliga forskare. Detta påverkade avhandlingens plan. Vid den slutliga överarbetningen ha smärre undersökningar av språklig och rättshistorisk art utelämnats eller återgivits i sammandragen form. I föreliggande skick behandlar avhandlingen den historiska källan Tröghbolagh och några med den sammanhörande historiska problem.

Framställningen har gjorts så kortfattad som möjligt, och några tabeller och kartor avse att underlätta läsandet.

Ett stort antal akademiska lärare, studiekamrater i de seminarier, jag haft förmånen att tillhöra, mina förutvarande och nuvarande chefer och kolleger vid landsarkiven och i riksarkivet och många andra vänner ha på skilda sätt, genom undervisning, kritik och uppmuntran varit mig till hjälp. Mina syskon och övriga anhöriga ha med osvikligt intresse följt arbetet. Professor Erland Hjärnes undervisning och metod vid behandlingen av medeltida historiska källor har för mig varit grundläggande. Professor Erik Lönnroth har med mig ingående diskuterat vissa av avhandlingens problem och i allt bistått mig under avhandlingsarbetets slutskede. Till alla, som främjat mina studier och arbetet med denna avhandling, riktar jag ett vördsamt och hjärtligt tack.

För hjälp med kollationering och korrekturläsning och för ovärderligt stöd under avhandlingsarbetets gång tackar jag min hustru Sigrid.

Göteborg i mars 1952.

Birger Lundberg

INLEDNING

Tröghbolagh i handskrifter och tryckta arbeten. Planen för föreliggande avhandling

En indelning av Trögds härad i Uppland i tre delar, tredingar, är känd från medeltiden och hade då betydelse bland annat för bruket och vården av allmänningsskogarna. Var och en av tredingarna, den norra eller *Hamars tridiung*[1], den mellersta eller *Mädhal tridiung*[2] samt den södra eller *Ytersta tridiung*[3] hade nämligen sina allmänningar, och de betydelsefullaste av de angelägenheter, som rörde dessa allmänningar eller tredingsskogar, sköttes genom eller inför tredingstinget. Det viktigaste av de bestämmelser och den rättspraxis, som reglerade den enskildes nyttjande av tredingsskogen upptecknades för två av tredingarna under 1300-talet. Rättsreglerna för de två tredingarna skilja sig inbördes endast på så sätt, att den ena är betydligt utförligare än den andra. Däremot är bestämmelsernas innebörd densamma, dispositionen densamma och oftast även uttryckssättet. De två tredingarnas upptecknade allmänningsrätt bör anses vara en och samma, men föreliggande i två redaktioner.

De nämnda redaktionerna uppträda i handlingarna och litteraturen under flera benämningar. Den enda avskriften av mellersta tredingens text bär den samtida överskriften *Tröghbolagh,* vilket betyder trögdbornas lag. I officiella handlingar från 1600-talet förekommer namnet Trögdelagen. Vid samma århundrades början talas vanligen om allmogens gamla brev, om forna konungars brev m. m., varvid bland annat Hammars tredings redaktion av Tröghbolagh åsyftas. I senare tid ha andra benämningar använts, t. ex. skogsstadgan för Trögds härad, skogsordningen m. m. Detta arbete har efter den nämnda medeltidsavskriften kallats Tröghbolagh.

De äldsta avskrifterna av Tröghbolagh äro säkerligen tillkomna vid sådana tillfällen, då stadgan mer eller mindre direkt var avsedd att spela en roll i något offentligt sammanhang. Detta gäller om 1400-talsavskrifterna, om en avskrift från 1594, sannolikt om de Sparre-Bielkeska avskrifterna samt om de i Palmskiöldska samlingen ingående 1600-talsavskrifterna. Redan under 1600-talet hade forskningen börjat intressera sig

[1] TBH, t. ex. XI.

[2] TBM, t. ex. 96 v: 14.

[3] KA, Landskapshandlingar, Upland 1540: 10.

för Tröghbolagh. Som ett isolerat tecken därpå kan man anse den avskrift, som gjordes av Johannes Thomae Bureus och som nu ingår i hans kända anteckningsbok Sumlen.[4] För kännedomen om Tröghbolagh har det spelat en viktig roll, att sekreteraren i antikvitetskollegium Johan Hadorph år 1687 av trycket utgav Hammars tredings text i en samling av medeltida stadgar.[5] Det faktum att Tröghbolagh upptogs bland ett antal betydelsefulla medeltida stadgar fick till en början en praktisk konsekvens genom att bidraga till att en kunglig kommission tillsattes över skogen Hult, som försvarades under Haga gård i det till Trögd gränsande Åsunda härad. De genom Hadorphs edition tillgängliga stadgarna ha blivit allmänt kända och flitigt nämnda och citerade i vetenskapliga arbeten. Även hans text av Tröghbolagh har fått sin del av uppmärksamheten. I vissa äldre skildringar av medeltidens svenska historia ha några rader om Tröghbolagh infogats. Så har Olof von Dalin i Svea rikes historia bland 1369 års händelser omnämnt utfärdandet av Tröghbolagh.[6] Ur stadgans innehåll har han omtalat, att tredingsting skulle hållas i Litslena fem gånger årligen, att ingen fick hugga bärande träd och bland skogsbetjäningen nämnt »huvudmän» och »värnemän».

Även i Sven Lagerbrings motsvarande arbete förekommer ett omnämnande av Tröghbolagh och ett referat av några bland dess bestämmelser. Efter några inledande ord, där det bland annat framhålles, att det är ovisst vilken andel, konung Albrekt haft i de under hans regering utkomna stadgarna, omtalas Tröghbolagh. Det framgår icke klart, huruvida Lagerbring märkt, att stadgans regler tillkommit före konung Albrekts tid. Bland bestämmelserna ha några refererats, som röra skogskörsel och huggning, en som rör nötter och ållon, och slutligen ha några ord ägnats åt uppsyningsmännen över skogarna.[7]

---

[4] Kungl. biblioteket, Handskriftssamlingen F. a. 12. H. Schück, K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien, I, sid. 89. Svenskt biografiskt lexikon, art. Bure, Johan av E. Vennberg.

[5] Gambla stadgar, utg. tillsammans med Biärköa rätten av J. Hadorph, sid. 23 ff.

[6] O. von Dalin, Svea Rikes historia, II, sid. 525.

»*Albrecht* ställte sig nu wäl strax efter de Svenskes missnöje som han wårdade sig om sit Rike: Han giorde en Skogs-ordning för en del af Upland, *Hammar-Triding* i Trögshärad, til Skogens bibehållande kring Kungsgården *Husaby*, som jemte flera bevis ådaga lägger, huru store Skogar i Riket warit, der nu merendels är Slätbygd; men i öfrigit kunde hans upförande intet öfvertyga Undersåtarne, at han mente dem wäl: Kärlek, Förtroende och et godt ryckte kunna snart förloras; men icke så lätt återwinnas . . .»

[7] S. Lagerbring, Swea rikes historia, III, sid. 673 f.

»Skogsordningen för Hammartridjung i Upland utgafs 1379, och innehåller en slags billighet i Skogens nyttjande, men wisar tillika tidens egna hushålls-reglor i Skogarnas

Senare forskare ha använt Tröghbolagh i mera speciella sammanhang. Helt naturligt har den haft sin plats i arbeten, som behandla allmänningar, skogsvård och dylikt. Ett sådant arbete har sökt förklara Trögds skogsstadga med hänvisning till att bygden i fråga tidigt var tätt befolkad och att bestämmelser om skogsvården voro nödvändiga för hushållningen samt karakteriserat Tröghbolagh som ett för sin tid tämligen lyckat försök att bringa till stånd en bättre hushållning med skogen än den då vanliga. I framställningen, som utkom år 1879 och är författad av läraren i nationalekonomi vid skogsinstitutet J. O. T. von Engeström, påpekas också några detaljer ur stadgan. Bevakning har varit anordnad, rättigheten till skogseffekter har varit begränsad och skogsåverkan beivrats. Bestämmelserna äro, säger författaren, tämligen egendomliga och i vissa hänseenden ganska dunkla och en fullt tydlig bild av förhållandena kan icke vinnas.[8] Denna von Engeströms framställning om Tröghbolagh har följts i några senare arbeten, vilkas författare saknat anledning att närmare gå in på stadgans bestämmelser och deras innebörd.[9] I ett arbete, som handlar om skogskommissionerna under det karolinska enväldet, har Tröghbolagh uppmärksammats vid skildringen av skogskommissionens i södra Uppland verksamhet 1694—1696, varvid åtskilliga påpekanden gjorts rörande skogsstadgans betydelse för de domar, som då avkunnades.[1]

Tröghbolaghs prolog har sin egen litteratur. Prologen utgavs av G. E. Klemming första gången efter Bureus' avskrift i Sumlen.[2] Senare utgav han hela stadgan i mellersta tredingens redaktion efter den på annat ställe i detta arbete omtalade skoklosterhandskriften[3], som han förut icke känt till[4]. Slutligen lät han ännu en gång trycka den versifierade prologen,

---

wård. Hwar Skogsägare hade rättighet at hemföra twå lass om dagen efter öfwerenskommande. Ingen hwarken färsk eller torr ek borde fällas, eller annat bärande trä, ibland hwilka räknades äfwen färsk hassel. Axuldigra ek och drapwalur skulle huggas om St. Elians dag eller den 1 September. Ingen war tillåtit at bära ur skogen nötter eller ollon, flera än han kunde rymma i sin handske, m. m. Upsyningsmän wid Skogarna woro tagna af Åboarna och kallades Hufwudmän, Wärnamän och Tridjungsmän.»

[8] J. O. T. von Engeström, Skogs- och jagtväsendet i Sverige intill år 1870, sid. 5.

[9] Sveriges häradsallmänningar, sid. 45. C. G. Ihrfors, Om häradsallmänningar, sid. 99.

[1] J. E. Almquist, Skogskommissionerna under det karolinska enväldet, sid. 63 ff., Svenska lantmäteriet 1628—1928, I, sid. 557 ff.

[2] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 28 ff.

[3] RA, Skoklostersamlingen, Handskrifter i kvartformat nr 142. SFSS, Små stycken på fornsvenska, ser. I, sid. 69 ff.

[4] Tidigare uppmärksammad av C. J. Schlyter, SGL, UL, sid. XXI, nr 24. MEL, sid. XXXVI, nr 50.

även då efter skoklosterhandskriften.[5] Genom Klemmings utgivningsarbete förelåg på 1880-talet även mellersta tredingens text av Tröghbolagh lätt tillgänglig. Klemming gjorde några iakttagelser om stadgan och om prologen. Han påpekade likheten i ett par avseenden mellan Erikskrönikan[2] och Tröghbolaghs prolog. Prologens förhållande till Erikskrönikan har tagits upp av andra forskare, och prologen har fått anknytning till vissa problem rörande Erikskrönikan, främst frågorna om dess avfattningstid.[6]

Tröghbolagh är en källa även för kunskapen om den äldre territoriella indelningen och om det medeltida skatteväsendet. Uppgifterna äro icke utförliga. Tolften omnämnes en gång direkt i samband med vakthållningsbestämmelserna, en annan indirekt. En indelning av Trögd i tredingar förutsättes i stadgan, där en markerad skillnad i många bestämmelser göres på tredingens invånare och andra, och där de viktigaste ärendena om allmänningarna äro hänvisade till tredingstinget. I prologen lämnas några kortfattade uppgifter om skatteväsendet i Trögd. De här berörda uppgifterna utgöra i sitt rätta sammanhang ett märkligt material för kännedomen om den territoriella indelningen och de därmed sammanhörande frågorna om beskattningen. Trögd hör till de härad, vilkas skattehemman i de äldsta bevarade jordeböckerna från tiden omkring 1540 redovisas fördelade på hamnor, och häradet är i jordeböckerna ensamt om att uppvisa en indelning i tredingar och hamnor. Trögds äldre indelning har sedan länge varit uppmärksammad i vetenskapliga arbeten. Tredingarna ha satts i samband med ledungsskyldigheten och andra pålagor[7] och hamnorna i Trögd och i andra bygder ha studerats i samband med skatteväsendet.[8] I senare tid har även tolften behandlats[9] och förnyad uppmärksamhet av den historiska forskningen ägnats frågorna om de medeltida skatterna och den territoriella indelningen, varvid även förhållandena i Trögd beaktats[1]. Indelningen i Trögd har varit en av utgångspunkterna

[5] Svenska medeltids dikter och rim, utg. av G. E. Klemming, SFSS 25.

[2] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 28 ff.

[6] R. Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, SSLF 187, sid. 2, sid. 776 ff.

[7] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 351.

[8] P. E. Bergfalk, Om svenska jordens beskattning, sid. 56 ff.

[9] Handlingar angående professuren i historia vid Uppsala universitet 1930, sid. 71 f., sid. 148 ff., referat av E. Hjärnes arbete Tolft och hundare. E. Hjärne, Vederlag och sjöväsen, NoB 1929, sid. 111. E. Hjärne, Roden, sid. 4 ff. G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 128 ff.

[1] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 121 ff. C. J. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, HT 1941, sid. 222 f. F. Dovring, Attungen och marklandet, sid. 74, A. Schück, *Rec.* av G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, HT 1950, sid. 481.

för de teorier om hundarets uppkomst, som av ett par forskare framlagts.[2]

Tröghbolagh har dessutom lämnat enstaka exempel åt rättshistoriska undersökningar, ordböcker m. m.[3] Där så ansetts erforderligt, ha de i den vetenskapliga litteraturen framlagda meningarna, som beröra Tröghbolagh, diskuterats i kommentaren till översättningen.

Med det anförda har en orientering givits om de frågor och sammanhang, där Tröghbolagh hittills i vetenskaplig litteratur nämnts och haft betydelse.

Åtskilliga av Tröghbolaghs bestämmelser och uppgifter sakna motsvarighet i annat medeltida forskningsmaterial. Det gäller skogshushållningens detaljer, vakthållning, territoriell indelning och skatt m. m. Uppgifterna kunna emellertid icke utan ingående studium förstås, och studiet kan icke inskränkas till endast några bestämmelser. Det måste omfatta hela Tröghbolagh i ett sammanhang. En undersökning rörande Tröghbolagh och med den sammanhängande frågor har framstått som önskvärd, och allteftersom några av dess bestämmelser på senare tid åberopats i historiska arbeten, har undersökningen synts angelägen. Föreliggande avhandling utgör en sådan undersökning. Den omfattar Tröghbolaghs texter, dess historia och en avdelning om tredingsrättens bestämmelser, jämförda med andra medeltida lagbestämmelser. Huvuddelen av arbetet har ägnats de på sistone livligt uppmärksammade problemen om territoriell indelning och skatt. I enlighet härmed innehåller avhandlingen följande huvudavdelningar:

1. Texterna till Tröghbolagh.
2. Tröghbolaghs historia.
3. Mulbete och skogsfång i Tröghbolagh och i andra medeltida lagbestämmelser.
4. Territoriell indelning och skatt under medeltiden i Trögd och annorstädes.

---

[2] E. Hjärne, Roden, sid. 4 ff., G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 128 ff.

[3] Å. Holmbäck, Studier över de svenska allmänningarnas historia, I, UUÅ 1920, sid. 7. R. Hemmer, Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt, sid. 262. J. Ihre, Glossarium suiogothicum. K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltidsspråket m. fl. arbeten.

TEXTERNA TILL TRÖGHBOLAGH

Handskrifterna

Tröghbolaghs två redaktioner behandlas här var för sig.

Av redaktionen för Hammars treding ha 13 texter påträffats och använts. Därtill kommer ett äldre tryck efter icke angiven förlaga. Tröghbolagh i redaktionen för Hammars treding består av en skogsstadga eller tredingsrätt och en versifierad prolog, som intagits i ett konung Albrekts bekräftelsebrev av 1369. Tredingsrätten, prologen och bekräftelsebrevet äro ingående behandlade på annan plats i detta arbete. I kapitlet om Tröghbolaghs historia ha de påträffade texterna uppmärksammats. Här skall endast nämnas, att det icke är originalurkunden, som bevarats. Den äldsta kända texten är en avskrift på pergament från 1400-talet.

Några av avskrifterna äro lösa handlingar, andra ingå i kopieböcker. Dessa kopieböcker ha alla en viss inbördes släktskap. En betydande del av deras texter återgår på avskriftssamlingar, som vid 1500-talets slut hopbragtes av riksråden Hogenskild Bielke och Erik Sparre.[1] Några andra av texterna, som inbördes höra samman, ha skrivits eller ombesörjts av assessorn i antikvitetskollegiet Johan Hadorph och hans medhjälpare Eric Wennæsius, död 1684 som aktuarie i kollegiet.[2] För sin år 1687 gjorda edition använde Hadorph flera texter. På en avskrift av Tröghbolagh har han gjort anteckning om en annan text på pergament, och i en av de kopieböcker, som bära Erik Sparres namn, finns en anteckning av Hadorphs hand på den sida, där avskriften av Tröghbolagh börjar.[3] Några av texterna ha, såsom på annat ställe omtalas, tillkommit för tillfällen, då Trögdborna sökte kunglig bekräftelse på sin skogsstadga.

De tidigast för detta arbete använda texterna ordnades i tidsföljd och åsattes bokstavsbeteckningar A—E. Därtill kom den av Hadorph tryckta texten, som kallades H. Övriga texter ha fått sina bokstavsbeteckningar i alfabetisk följd i den ordning, de påträffats.

---

[1] B. Lundberg, Några Sparre-Bielkeska kopieböcker och handskriften E 181 i Uppsala universitetsbibliotek, NTBB 1944, sid. 91.

[2] Skrifter av Eric Wennæsius, I, Etthundrade kling-dichter, utgivna och kommenterade av Ingeborg Nordin-Grip, sid. 56 ff.

[3] RA, Kopieböcker och avskriftssamlingar från senare tid, Erik Sparres kopiebok, avskrift, B 8, fol. 28 v.

A. RA, pergamentsbrevsamlingen, konung Albrekts bekräftelse av privilegierna för Hammars treding i Trögds härad den 15 juni 1369, SRP nr 872, avskrift på pergament från 1400-talet.[4]

B. RA, Strödda avskrifter (16—18 årh.) av medeltidshandlingar, B 19, 4 blad, fol. På andra bladet finns en anteckning, sannolikt av Erik Larsson Runell.[5] »1369 K. Albrechts bref för Trögdboerne.» På omslaget har avskrivaren antecknat följande: »Een Copia af Konungh Albrichtz breff som hann Trögdebooerne, På dhe Tridungz ägher Rätteligenn, dhär sammestädtz giffuedt hafwer, effter såsom sielffue Originalet fömäller och inneholler huilcke dhe äro och här nampn gifwas i för:ne breff, Dhem K. M:tt Wår Aller Nådeg:te herre nu Regerendhe, för:de Trögdebooer Nådigest och well hafwe wndt och effterlatedt, Doch så att så wäll fattigher som Rijk som Cronones schattschyllighe äre, blifwe like lotthtagne vdi samme ägher. Dhät effter huar och een sigh effterrätte och förholle schall. Eexcoperet dhenn 12 Maij Anno 1594 på Stockholms Slott.»

C. UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen nr 277, kvart, pag. 95—97, två vikta blad i fol. Efter textens slut är antecknat: »Att thenne Copia är lika lydande medh Sielfwe Originalet: Wittner Vnderteknat: Datis Trögdbo Ting then 9. Octobris: Anni 1645. Olof Olofsson, Laghförare i Upland.» Avskriften har gjorts 1645 eller något tidigare.

D. UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen nr 277, kvart, pag. 107—109, två vikta blad i fol. Efter textens slut är antecknat: »Att thenne Copia är Lij(ka) Lydhende medh sielfwe Or(igi)nali, Wittner Olof Olofsson, L(agh)förare i Up(land).» Vidimationen är sannolikt gjord samtidigt med den ovan under C omnämnda. Avskriften har gjorts 1645 eller något tidigare.

E. UUB, Handskriftssamlingen E. 181, pag. 87—92. Rubrik: »Om Hammars Tridingh (I Trögdh) Huru Konungz Almeningh skall (förståås) Och hwad Almogens egit frija wilkor (aff ålder warit haffuer).[6] Handskriften har hänförts till 1600-talets förra hälft.[7]

---

[4] N. A. Kullberg, SRP sid. 270, nr 872, anser troligt, att handlingen är en avskrift. E. Hildebrand, HT 1883, sid. XXXIX, Öfversigter och granskningar, anser brevet vara äldre än den text från 1400-talets senare hälft, som trycktes av G. E. Klemming, Svenska medeltids dikter och rim, sid. 175, SFSS 25. Att brevet icke kan vara originalet framgår vid det närmare studium av detsamma, som i detta arbete företages.

[5] Erik Larsson Runell, 1681 jämte sonen Elias adlad Palmskiöld, var från 1631 tjänsteman i riksarkivet, sekreterare där 1651, död 1686.

[6] Inom parentes ha efter texten F de genom fuktskador i texten E saknade orden tillagts.

[7] E. Nygren, Registra ecclesie lincopensis, Linköpings biblioteks handlingar, ny serie, band 3, sid. 130.

F. RA, Kopieböcker och avskriftssamlingar från senare tid, Erik Sparres kopiebok, B 7, tidigare [illegible], fol. 40—42. Rubrik: »Om Hammers Triding J Trögdh Huru Kongens Almeningh Skall förståås, och huadh Almogens ägit frij wilkor aff ålder warit haffuer.» Handskriften tillhör tiden omkring år 1600.

G. RA, Kopieböcker och avskriftssamlingar från senare tid, Erik Sparres kopiebok, avskrift, B 8, fol. 28v—30. Rubrik: »Om Hammers Tridingh i Trögdh, Huru Kongens Almeningh skall förståås, och hwad almogens ägitt fry wilkor af ålder waritt hafuer.» Denna kopiebok är en avskrift av föregående från början av 1600-talet. Den är delvis fullständigare än förlagan, sådan denna nu är bevarad.[8]

H. Gambla stadgar, utgivna tillsammans med Bjärköarätten av J. Hadorph, sid. 23—26. Rubrik: »Konung Albrechtz Stadga giord för Hammars Tridiung i Thrögd, åhr MCCCLXIX i Stockholm.» Efter textens slut: L(ocus) S(igilli). Hadorph har känt till åtminstone följande texter, nämligen text J nedan, vidare ett nu okänt pergamentsbrev och text G ovan. Sannolikt har han känt ytterligare någon eller några.

J. Kungl. biblioteket, K. förordningar och acta publica 1219—1520, B 220: 1. Kapsel med lösa blad och lägg, delar av flera numera upplösta volymer i kvartformat, sid. 121—129 i fascikel med påskrift: 45 bl., sid. 109—182. Rubrik: »K. Albrects stadga för Hammars tridjung i Trögd, giord i Stockholm 1369 die b. viti et Modesti martyrum.» Johan Hadorph, som utfört avskriften, har mellan rubriken och texten antecknat: »Dette bör först collationeres med ett annat Ms. på Pergament.» I marginalen har en hänvisning gjorts till Hadorphs tryck: »B. R. n. 14. p. 23.» Upptill på första sidan under två anteckningar om kollationering står: »Ex originali.» Efter avskriftens slut: L(ocus) S(igilli). Avskriften torde härstamma från tiden strax före 1687.[9]

K. Kungl. biblioteket, K. förordningar och acta publica 1219—1520, B 220: 1. Samma volym och fascikel som föregående, 8 opag. kvartsidor. På avskriften äro flera anteckningar gjorda, nämligen före texten, som saknar rubrik: »Ex originali», efter texten: »Locus Sigilli» och därefter: »Cum vero suo Originali concordare testatur Ericus Wennæsius.» Erik Wennæsius, som forskat i antikvitetskollegiets arkiv och på uppdrag gjort avskrifter rörande Uppsala universitet i riksarkivet, kände sannolikt mer än en text av Tröghbolagh.[1] Anteckningar i riksarkivets ämbetsarkiv visa, att flera texter av Tröghbolagh funnits före slottsbranden 1697. En av

[8] E. Nygren, a. a. sid. 183, not. 109.

[9] C. I. Ståhle, Otte Torbjörnssons dagbok, Nationen och hembygden V, 1949.

[1] C. Annerstedt, Upsala universitets historia, I, sid. 24 not 2, II: 2, sid. 369.

texterna betecknas i äldre register såsom original.[2] Den av Wennæsius påtecknade avskriften torde härstamma från någon tidpunkt under åren omkring 1680.

L. KA, Oordnade handlingar, blått nr 195. Lös handling, 2 blad, fol. med märken efter vikning. Skrivaren är okänd, likaså handlingens proveniens. Avskriften, som är odaterad, kan hänföras till 1600-talet.

M. Kungl. biblioteket, Rålambska handskriftssamlingen, manuscript in fol., nr 163, Opag. sammelvolym. Avskriften av Tröghbolagh upptager 4 blad, som varit vikta som ett brev med påskrift »Heredz allmenningh i Trögdh». Avskriften är gjord på 1600-talet.

N. Linköpings stiftsbibliotek, Handskriftssamlingen J 25, kvart. Ryggtitel: »Tom 115 Actorum et Statutorum Regni hujus Civilium ab A:o Chr. 1261 ad 1568.» Avskriften av Tröghbolagh upptar 9 sidor, blyertspag. 147—154. Rubrik: »Om Hammars Triding i Trögdh Huru Konungens allmenningh Skall förstås, och huadh almogens egit fria wilckor af ålder warit hafwer Datum Stockholm Anno MCCCLXIX.» Före avskriften finnas följande anteckningar: »Confereret mz kongl. Archivi grøna Pappers-Copiebook pag. 68b seqq.» »Prof. Wolffs Copieb. p. 87.» »Tr. wid Biörcköl:n p. 23.» Med professor Wolffs kopiebok åsyftas bland annat vol. E 181 i UUB med texten E ovan, vilket kunnat utredas vid ett närmare studium av hänvisningar och läsarter. Avskrifterna i volymen äro tillkomna under 1600-talet.

O. Helsingfors universitetsbibliotek, Handskriftssamlingen 1840, A 7. Sidorna 92v—93v innehålla början av Tröghbolagh, motsvarande raderna I—XII i text A. Rubrik: »Om Hammars Tridningh i Trögdh, huru Konungz Allmeningh skall förståss, och hwad almogens egitt frija wilkor warit hafuer.» Avskrift av okänd skrivare från 1600-talet.[3]

Jämförelser ha gjorts ord för ord mellan varje text och texten A samt på åtskilliga ställen, där så behövts, mellan de yngre texterna inbördes. De ha ådagalagt, att de yngre texterna icke innehålla någon läsning, som är evident ursprungligare än motsvarande i texten A. Ingen av de yngre texterna kan ha haft texten A till ensam förlaga. Varianterna kunna studeras vid textutgåvan i det följande. Anteckningar på texterna B, C, D, J och K åberopa eller omtala originalet, varmed åtminstone torde avses en

---

[2] RA, Ämbetsarkivet, Kronologiskt register 1219—1685, ERE, anteckningar för år 1369. RA, Ämbetsarkivet, Allmänt titularregister 1200—1686, ELR, C, fol. 231. RA, Ämbetsarkivet, D 2: III, Kronologiska förteckningar, Förnämliga handlingar, ERC, pag. 18.

[3] För kännedomen om texterna N och O, som av mig använts i Uppsala universitetsbibliotek, tackar jag fil. lic. W. Ljusterdal, Uppsala.

medeltida text på pergament. Texterna E, F, G, (M) N och O, som återgå på eller tillhöra de av Hogenskild Bielke och Erik Sparre samlade, ha en nära likalydande rubrik och åtskilliga gemensamma felläsningar och andra inbördes likheter. Mera betydande luckor i förhållande till texten A finnas i alla texterna utom E, H, J och K. Med hänsyn till läsarter, tillkomsttid, proveniens samt förefintliga luckor kunna texterna sammanföras i grupper på följande sätt:

Grupp 1, texterna B C D.
Grupp 2, texterna (E) F G (M) N O.
Grupp 3, texterna H J K L.
Texten A ansluter sig närmast till den tredje gruppen.

Föreliggande utgåva av Hammars tredings redaktion av Tröghbolagh följer texten A, konung Albrekts bekräftelse på Hammars tredings i Trögds härad privilegier, riksarkivets pergamentsbrevsamling den 15 juni 1369, SRP nr 872. Pergamentsbrevet, som har skrift på båda sidor och saknar sigill eller spår därav, är såsom nämnts icke originalurkunden. Pergamentet är genom sex veck uppdelat i tolv fält. Dess längd varierar mellan ca 49,5 cm och 48,5 cm. Framsidan, pergamentets köttsida, innehåller 38 textrader, baksidan, som är pergamentets hårsida, 9 sådana rader. Varje textrad är ca 37,5 cm lång. Raderna 19—22 omkring mittvecket och åtskilliga ord eller bokstäver på spridda ställen i texten äro senare ifyllda, sannolikt under mitten eller slutet av 1500-talet. Det har vid fotografering enligt fluorescensmetoden visat sig, att den ifyllda skriften med undantag för ett fåtal ord endast beträffande stavningen skiljer sig från den ursprungliga. Ett försök till läsning av den ursprungliga texten på raderna 19—22 följer efter textens slut.

Pergamentet är ganska illa medfaret, ett flertal ord äro helt eller delvis oläsliga eller icke fullt tydliga. Nötningsskador, i några fall mindre hål, ha uppkommit genom vikningarna. Även fuktskador förekomma. I handskriften numera saknade bokstäver äro i föreliggande utgåva tillagda inom parentes. Förkortningarna äro upplösta, och de med förkortningstecken antydda bokstäverna kursiverade. Där vokalen före *r* i texten A förkortats i ord som *äller, liggher* m. fl. har den överallt i den här föreliggande utgåvan återgivits med *e*. Förkortningarna mz och thz ha återgivits resp. m*edh* och th*et*. Ordet *nadelica,* IX: 34, varav de fyra första bokstäverna äro utskrivna, de två följande utmärkta genom förkortningstecken och de sista skrivna över raden, ha återgivits nade*lica*. Tvekan rörande återgivandet kan ibland råda. Med två ord ha återgivits *a märkir,* XVII: 7—8, *vidha branz,* BII: 13—14, m. fl., där även sammanskrivning

vore tänkbar. Bokstaven *ä* skrives med ett svagt lutande streck över *a*, och det är på några ställen ovisst om *a* eller *ä* avses, t. ex. *wtgärdom*, VII: 1, *slät*, VII: 3, *raa*, XXXII: 11. Skrift från ett ställe på pergamentet har genom vikningen avsatt spår på ett annat, t. ex. ovanför *til*, XIX: 32, avtryck av *skipa*, XXII: 31. Även på andra ställen ha smärre otydligheter uppkommit genom avtryck. Vikningen av pergamentet bör observeras. Genom vikning är pergamentet uppdelat i 12 fält, 6 ovanför det horisontala mittvecket och lika många under. Numreras dessa resp. 1—6 och 7—12, är det de båda fält, som få numren 9 och 10, som länge legat ytterst och fälten 2 och 3, som under lång tid legat mot varandra att döma av där befintliga speglande fuktfläckar. Brevet ger bland annat genom vikningen och nötningen intrycket att ha varit ganska flitigt använt.

Texten A har skrivits av en säker och skrivvan hand med en kraftfull och jämn halvkursiv från 1400-talet, sannolikt århundradets början eller mitt. Bruket av förkortningar är det vanliga. Ursprungliga felskrivningar ha icke påträffats, möjligen med undantag för orden *hymmerikis*, IX: 20, och *nogherledhis*, BVII: 26. I föreliggande utgåva motsvarar varje stycke en rad i pergamentsbrevet och styckena ha numrerats efter pergamentets rader, som äro sammanlagt 47, varav 38 på framsidan och 9 på baksidan.

Tröghbolagh i redaktionen för mellersta tredingen innehåller dels den versifierade prologen, nästan likalydande med motsvarande för Hammars treding, dels tredingsrätten, som är betydligt utförligare än den andra redaktionens. Däremot saknas här stadfästelsebrev. Två texter äro kända, varav den ena är ofullständig och omfattar mindre än halva Tröghbolagh.

A. RA, Skoklostersamlingen, manuscript in quarto, nr 142. Handskriften innehåller Upplandslagens kyrkobalk, Magnus Erikssons landslag, Tröghbolagh fol. 96—100 samt Erik av Pommerns gårdsrätt. På första pärmen är antecknat: »Agnosco Andream Elai esse meum possessorem. Anno dni 1574.» Handskriften har beskrivits av C. J. Schlyter, som daterat den till senare hälften av 1400-talet.[4]

B. Kungl. biblioteket, Handskriftssamlingen F. a. 12, J. Bureus' Sumlen. Fol. 125v—127v innehåller den del av Tröghbolagh, som motsvarar texten A fol. 96—97v: 8, där avskriften, som synes vara gjord av Bureus, avbrutits. Handskriften har beskrivits i korthet av G. E. Klemming.[5] Bureus synes icke ha använt endast texten A som förlaga.

Även mellersta tredingens redaktion föreligger i tryck. Prologen utgavs

[4] SGL, UL sid. XXI nr 24, MEL sid. XXXVI nr 50.

[5] Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen, Bihang 1, 1883—1895, sid. 159.

efter texten B ovan redan 1868 av G. E. Klemming.[6] Senare utgav han efter texten A ovan hela Tröghbolagh[7] och ytterligare en gång prologen[8].

Klemmings utgåvor innehålla några smärre felläsningar samt en felaktig återgivning av texten, som på ifrågavarande ställe icke kan rätt tolkas utifrån Klemmings läsning (Fol. 100: 21 — — — *hafui forgiort swinom at vald skillen genom*).

Den mellersta tredingens text återgives efter den enda fullständiga avskriften, den som förekommer i den ovannämnda Skoklosterhandskriften. Texten i handskriften är icke skadad av fukt eller genom veck eller svårare nötning utan är mestadels tydlig. De förekommande förkortningarna äro på vanligt sätt upplösta, och de i handskriften bortförkortade bokstäverna i utgåvan kursiverade. Det raka streck eller det kommaliknande tecken ovanför raden, som användes för att angiva vokalen före *r*, ibland vokalen jämte *r*, i sådana ord som *äpter, vnder, rätter, löser, komber* m. fl. har i regel återgivits med *e* överallt, utan hänsyn till om ifrågavarande vokal är svarabhaktivokal eller icke. Dock hava här ifrågavarande ord, som äro på angivet sätt förkortade men på något ställe finnas utskrivna, upplösts i enlighet med stavningen på det ställe, där de äro utskrivna, t. ex. *äghir*. De ord, som förekomma utskrivna på båda sätten, *äptir* och *äpter, brännir* och *bränner,* hava vid förkortning återgivits med respektive *äpter* och *bränner*. Tecknet för ä-ljud i t. ex. *värnamän, päninga, bränner* m. fl. har återgivits med *ä,* även om handskriften icke på alla ställen har alldeles samma tecken, t. ex. *pänninga,* 100: 18, 100: 22, 100: 24, 97: 15, och till skillnad härifrån den vanliga typen, *är,* 97: 1, *näst,* 97: 10, m. fl. I några fall är det svårt att avgöra, huruvida skrivaren avsett ett eller två ord, t. ex. *willey* 97: 6, *fyremän* 97: 8, *vtantridhiwngx,* 98: 21. Åtskilliga rättelser förekomma, både rasurer och tillägg över raden. I prologen har första bokstaven i varannan rad i handskriften ifyllts med rött, liksom också en del begynnelsebokstäver. Texten är i föreliggande utgåva anordnad så, att varje rad motsvaras av en rad i handskriften.

För tolkningen av Tröghbolagh ha med ett par undantag de yngre texterna icke någon betydelse. Däremot är det av vikt att observera de båda 1400-talstexterna, texten A för Hammars treding och texten A för mellersta tredingen, där dessa ha olika läsarter. En översikt av dessa textställen följer här.

[6] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 28 ff.
[7] SFSS, Småstycken på forn svenska, ser. I, sid. 69 ff.
[8] Svenska medeltids dikter och rim, sid. 175, SFSS 25.

1. Hammars tredings redaktion (TBH) X: 16, *Hertugh erik med hans fadher.* Mellersta tredingens redaktion (TBM) har *heet* i stället för *med.*
2. TBH XVI: 9, *Ther egho alle men et afmerke hafua a hwario.* TBM, *Tha agha alle män eth aff märke hwario.*
3. TBH XVIII: 4, *Nw a wardh oc wardaboda vptaka the j hamar.* TBM har *iij (thre)* i stället för *the.*
4. TBM XX: 35, *Vtan värnamän oc synamän hafua mera oc howdzman värnamannom oc synamannom halfua mera.* TBM, *Vtan vernamän och synomen* (dessa fyra ord tillagda i marginalen) *halfuo mera bondom oc howdzmän wernamannom ok synamannom halfuo mera.*
5. TBH XXVI: 6, *med forsta lasse han heem komber ewedhi spört stawa sina at bodom endom.* TBM, *medh försto lasse han hem komber suedhe spordha staffwa sina a badhom ändom.*
6. TBH XXIX: 35, *hoggher man ek fygher klowa swa nawar stande aa skipi hwari.* TBM, *Hugger man eek fiwghurkleffua swa ath nauar stander a skidhe hwario.*

På alla de anförda ställena har mellersta tredingens redaktion (TBM) den ursprungligare texten. Alla de påträffade texterna av Hammars tredings redaktion (TBH) innehålla med obetydlig variation de från texten A anförda sämre läsarterna. Vid översättningen har mellersta tredingens redaktion följts beträffande prologen och tredingsrätten. Stadfästelsebrevet förekommer endast i Hammars tredings redaktion.

I den gjorda editionen av Hammars tredings redaktion ha de senare ifyllda orden betecknats med siffran 2, vissa genom nötningsskador m. m. delvis utplånade ord med siffran 1. Siffra inom parentes utmärker det beräknade antalet genom någon skada förlorade bokstäver.

Vid den här följande utgåvan av texten A till Hammars tredings redaktion av Tröghbolagh (TBH) ha variantläsningar ur de övriga texterna anförts. De flesta avskrivarna ha i viss utsträckning överflyttat Tröghbolagh till sin egen tids språk. Detta gäller i olika grad texterna C D F G M. De av tjänstemännen i antikvitetskollegiet utförda avskrifterna J och K ha åsyftat att följa förlagan bokstavstroget. Flera avskrivare ha haft tillgång till mer än en text och infört tillägg eller rättelser i sina avskrifter, t. ex. H J L N O. På grund av dessa förhållanden förete texterna en brokig mängd läsningar, av vilka åtskilliga sakna intresse för föreliggande avhandling. De här anförda varianterna avse att belysa texternas inbördes släktskap, att ge ledning vid översättningen och att visa, hur texten lyder i de olika avskrifterna. I enlighet härmed ha enstaka betydelselösa felläsningar, tillägg eller avvikelser, särskilt i texterna N och O, icke anmärkts.

Däremot har fullständig redovisning eftersträvats av alla de fall, då de övriga texterna i förhållande till texten A förete luckor, tillägg, annan ordföljd, andra ord och vidare alla sådana från A avvikande läsningar, som återfinnas i mer än en text.

Såsom prov ur de olika texterna återges här av samtliga texter det parti, som svarar mot den för avskrivaren besvärliga raden 26 i pergamentsbrevet.

döffwedher är innan Tridungz medh förste lass han hem komber, euidi spörtt stafwa sina ått bådan ändom, ähnn the afbärendhe trä äre vtan Tridungz, böthe för döfwedhe lass tre öre så för annadt *B*

öfwer ähr innan Tridingh medh första lass han komber widi spordt taffwa sina ått bådham *(ändrat)* ändam *(ändrat)*, ähn the aff brände trä ähre Uthan Tridhungh, böte för Döfwedhe lass tre öre, så för annat *C*

öffuer ähr innan Tridiungz medh förs(ta) lass han hemkomber *(de två sista orden över raden)* ewidi spört staffua sina åt bådan ändom, ähn the afbrände tr(ä) ähre Uthan tridiungz, böthe för döfwedhe lass tre öra så för annat *D*

dö*(10)* innan Tridungx, medh första las han hemkommer, *(6)*pört nu synnä, spröt åt bådan ändom, än the af bä*(3)*de *(2)*ä är*(1)* vthen Tridungx, böthe före döfwit las tre öre *(2)* för annat *E*

döuider ähr Jnnan tridungz, medh förste lass han hem komber, ewidi Spörtt stanu Syna Sprött åht bådin ändom, ähn aff the Bäranda tre äro Vthan tridungz, Böthe före döuidh lass tre öre, Så för annet *F*

dömder ähr innan Tridungz, medh förste lass han hemkomber, ewidi Spört Stanu Syna sprött *(ändrat)*, ått bådin ändom, än af the bärande, tree ähro vthan Tridungz, böthe före döuidh lass tree öre, så för annat *G*

döófwidher ær innan Thridiunx med fyrstæ lasse han heem komber owedh sportstafwa sina at badhum ændom; æn the aff bærande thræ æræ, utan Thridiungx, böte före döófwidha Lass tree öræ, swa fore annat *H*

döófwidher ær innan Thridiunx, medh fyrstæ lasse han heem komber owedh sportstawa sina at badhum ændom; æn the aff bærande thrää æræ, utan Thridiunx böte före döófwidha lass tre öræ, swa fore annat *J*

döófwidher är innan Thridiunx, medh fyrstæ lasse han heemkomber owedh spörtstawa sina at badhum ændom; æn the aff bærende thrää æræ, utan Thridiunx böte före döófwida lass tre öræ, swa fore annat *K*

döófwidher är innan Tridiungz medh förstæ lasse han hem komber owedh spörtstawa sina at badhum ändom, än the aff bärande thrää äræ, uthan tridiungz, böte före döófwidha lass tree öræ, swa fore annat *L*

döffwedir är innan tridungz med förste las han heemkomber, euidi spört

stafua sina spröt åt bådan ända än the af bärende trä äre Vthan tridungz, böte före döfniet las tree öre, så för annet *M*

dö wider är innan tridungs, medh första lass han hem komber iwidi (spröt *ändrat till*) spört stanu Synnu *(ändrat)*, Sprött *(ändrat)* åt bådim ändom, än the af bärende trä ähro; uthan tridungs, böte för döwidh lass, tree öhre, så för annat *N*

Vid utgåvan av Tröghbolagh i redaktionen för mellersta tredingen (TBM) ha varianter anförts ur den utom texten A enda kända texten, som emellertid upphör med ordet *skoghana*, motsvarande i text A *Scoghana* (97v, 27: 8). Tillägg och ändringar i texten A ha anmärkts på samma sätt.

Hammars tredings redaktion av Tröghbolagh (TBH)

I. Vjj Albrikth med guds nadh Sweya oc göta Konu*n*gh*er* och h*er*re offwir skanöö. Helsom Alla th*em* som thätta närwarende Breff höra äll*er* seea Äw*er*delica med gudhi

II. Viliom Wi at th*et* scal allom ma*n*nom wara with*er*likit at fore th*en* scyld at ware almoge som byggh*er* oc boor i hamars tridhiunge j Trögdh haffwa haffth aff aldh*er*[1] aff wara

III. föräldrä nadhom sardelis räth och p*r*iuilegia om th*er*a tridhiungx scogha hwilkin[1] som h*er* äfft*her* ordh fran ordhe fölgia j tessi[1] matto Gudh haffwi loff hedh*er* oc ära[1], oc swa

IV. hans modh*er* signadha kärä. fore manghfall dygh oc mykla nade, th*er* the haffwa giffuit oc badhe, tha gudh skop först h(y)min oc iordh th*et* giorde ha*n* med eth enasta ordh. och

V. th*er* til angla j hy*m*merijk, oc ma*n*nin effth*er* sielffwen sik. fiska oc fogla oc alkons diwr, oc aldrahanda creatur th*er* badh h(an) ma*n*nin offuir rada, oc haffua th*et* siälffwm sik til

I. 15 Alla / allom *B C D F G N O, saknas E,* alle *M.* 18 thätta / *saknas E O.* 20 Breff / öpna breff *F G.*

II. 4 thet / *saknas F G.* 8—9 wara witherlikit / witterligitt wara *C D.* 10 at / *saknas M.* 18 byggher / ligger *N.* 24 j / vdi *B,* vthi *C D.* 30 aff / *saknas N.* 31 wara / Wårom *B C D E M O.*

III. 1 föräldrä / föräldrar *C D.* 10 scogha / skogh *C.* 11 hwilkin / hwilkom *H J K L.* 14 äfftther / *saknas N.* 21 matto / måtton *F G.* 23 haffwi / ware *G.* 25 hedher / för heeder *F G.*

IV. 2—3 modher signadha / signade moder *F G N.* 6 mangfall / mångfaldigh *C D.* 11 ther / then *M N.* 15 oc / oss *C D E H J K L O,* och *ändrat till* oss *N.* 17 tha / Ther *H, saknas L. Tillskrivet i marginalen före raden J.* 19—20 skop först / skop *C,* först skoop *D* skop badhe *H,* skop först badhe *J K L.* 29 enasta / minste *G.*

V. 7 mannin / mannom *B C D E F G M N.* 9 sielffwen / sielffwom *B D E F G O,* siælwan *L,* sieluer *M,* sielfwa *N.* 10 sik / sigh lijke *E F G O,* sin lijke *N.* 11 fiska / fisk *C.* 12 oc / *saknas B C D.* 20 ther / Them *B C D E F M N O,* thett *G.* 21 badh / lätt *C D,* bödh *F G N.* 23 mannin / Mannom *B C D E F G M N O.* 28 thet / them *C D.* 29 siälffwm / sialwin *H J K L.*

VI. nadha. fran hedhindoom oc thenna dagh, haffuir trögdh haffuat en syndherlik lagh, hwar bonde göri wid annan likt (hw)at han haffuir mere eller mynne rikt j konungx

VII. wtgärdom allom slät. haffua the hafft aff ga(m)blom räth, swa er oc wm tridiungx skoga wm them ma gamble rättin doga, ti(l) giffua oc siälia oc ära the like oc swa the fatighie

VIII. som the rike gud löne them herrom j swerike boo thenna rät haffua styrkt med godo Awi[1] huad en höglik scada swerike fik om the[1] brödher[1] bada, härtugh erik oc waldemar som hans

IX. yngxte brodher war Thwe dyre fyrsta oc ädla herra, the doo vbrutijlik ty är värrä gud sände them til hymmerikis öödh som ee er liff[2] oc aldrik dödh Nw haffuir gud aff hymmerik nadelica

X. giort med sweya rijk oc haffuir os sent en (vn)gan man Magnus konungher hether han hertugh erik med hans fadher, gud giffui honum j hymmerike nadher Then milde crist läti thenne liffua

VI. 4 oc / och till, *ordet* till *överstruket M*, in till *N*. 21 haffuir / kan hawe *H J K*, än hafuer *L*. 24 mynne / mina *N*.

VII. 1 wtgärdom / Vthgårdom *C*, uthgiärden *N*. 4 haffua / thet hafwa *N*. 12 oc / *saknas F G, över raden N*. 14 tridiungx / Tridunger *G*, alle tridings *N*. 22 til / Att *B C D E F G M N O*. 26 oc / *saknas C D E F G H J K L N O*. 28 the / thet *C O*. 30 oc / *saknas B C D E F G M N O*. 32 the / *saknas F G*.

VIII. 5 löne / lönom *F G, över raden N*. 8—9 j swerike / som i Swea, *ändrat till* Swerige *O*. 10 boo / *ändrat till* boo *J*, boode *K*. 16 godo / all godo *N*. 17 Awi / *saknas B C D M. Saknas E på grund av fuktskada. Att ordet funnits i E synes av kustoden på föregående sida, pag. 87*. Att wij *G*, Ach wee *N*. 18—19 huad en / huad för en *N*. 26 brödher / Brodhre *E F*.

IX. 1 yngxte / yngre *H J K L*. 4 Thwe / Thee *E F G N O*. 13—14 ty är / thet är dess *N*. 15 värrä / thet tess werre *B E O*, thess werre *C D F G M*. 19 til / af *C D*. 23 ee / *saknas B C D, över raden M*. 27 aldrik / Erligh *O*.

X. 8 sent / satt *L*, satt *ändrat till* sænt *J*. 18 med / war *B C D E F G L M N O*, wer *H*, wer *ändrat till* med *J*. 24—25 j hymmerike / Himmelrijkes *B C D E F G H J K L M N O*.

XI. 4 oc / oss *E F G N O*. 7 godan / Godhom *E G O, ändrat till* Godan *N*. 8 rät / rätth och skääll *B C D*. 14 faar / faai *J K*. 15 han / *saknas H K, överstruket J*. 19 min / wår *B C D F G M N O*, wåra *E*. 23 thet / the *C D, saknas E O*. 27—28 äfftherlifua / som efterlefwa *N*. 30 hamars / Hammarens *E O*, Hamne *H J K*, Hanne *L*. 31 tridiungh / Tridingh ähnn *B C D H J K L M*, Tridiungh. Än *E F G*, tridungh enn, Ähr *sista ordet överstruket N*, tridungh. Ahn *O*. 36 then / thet *C D*, sin *N*.

XI. lenge oc väl, oc allom giffua godan rät som v(ndh)er honum boo tha faar han hymmerike thet er min tro Nw bidia thet alle spaki men. äfftther (li)fua j hamars tridiungh at the matte nytä then rät

XII. oc sith egith. som the haffua lenge bott vidh[2] t(h)a gifui gud honum siin signadä löön oc crono (i) hymmerik[1] thet er war bön then rätthin them (v)ar fordom giffuin han er her genast efftther scriffuin

XIII. Thätta haffuir varit aff aldher hamars tridiungx ratther, först a fiorthande dagh iula, aat litlaeene kirkio tridiungx ting halda, oc a(nn)an blasius messo dag ther samastadh, oc tridia asko

XIV. odinsdagh, oc fiärda a fiärdadagh pingxdaga ther samastadh, oc tha scolu adre afftakas oc[1] adre vidhersätias hwa ther mot sigher böt(e) iii örä, oc fämpte at sancte iacops dagh, tha ego nämp

XV. nas[1] fyre[1] men the egho scoda än skoga äru skipan före oc efftther thera vitnom tridiungx tingh[1] kalla ther ägho[2] the siw natta dag före läg(g)a at[2] skoga rensa oc siw nätther i fridhi standa. Nw

XVI. kan[2] han[2] trydzskas oc ey affköras, ther egho alle men[1] et afmerke hafua a hwario, tha ägher[1] lösä[1] rätther äghände med vi örom om ha(n) wil. wil ey äghin äller män som för er[1] sakt hafui[1]

XII. 2 sith / *saknas N.* 6—7 haffua lenge / länge hafua *L,* länge hafva *ändrat till* hafva längj *J.* 10 tha / Thet *L.* 11 gifui / giffwum *E F O.* 18 crono / roo *B C D.* 25 then / Thenna *F G.* 26 rätthin / Rätter *F G N.* 27 them / thenn *F G N.* 28 var/ währ *F G, saknas H J K L.* 30 giffuin / gifwitt *C.* 35—36 efftther scriffuin / efftterskriffwitt *C, Här upphör texten O.*

XIII. 6—8 hamars tridiungx ratther / hamans tridung, rätter *F G,* Hamare Tridiunx Rätter *L.* 13 iula / Jula æpterscriven *H J K,* Jula i äpterskrifwen *L.* 14 aat / äär *B,* åår *C D E F M,* Ahr *G,* Äger *N.* 15 litlaeene / tistaka *i marginalen* Lisslena *N.* 22 blasius / Basius *C D.* 28—29 tridia asko / *saknas L.*

XIV. 1—9 odinsdagh, oc fiärda a fiärdadagh pingxdaga ther samastadh / *saknas L.* 10 tha / *saknas E.* 11—12 scolu adre / skolle adro *C D.* 15 adre / adhro *C D.* 19 mot / annott *F.* 26 at / ått *B E,* att *F G,* åt *M.* 32—XV: 1 nämpnas / nemps *F G.*

XV. 2 fyre / fyrå *G,* fyro *M.* 8 skoga / skoghen *C.* 10 skipan / Skipum *F G,* skipundh *ändrat till* skipan *N.* 11 före / förre *L,* före eller ey *N.* 14 thera / thetta *C D.* 23 natta / Nate *C,* natte *G.* 25—26 före lägga / förreliggia *D.* 27 at / och *N.* 28 skoga / skogen *C.* 32 nätther / natti *F G, fuktskadat, saknas E.*

XVI. 8 egho / ägher *C.* 10 men / man *C D.* 11 et / att *C.* 12 afmerke / affmerckia *F,* af merckia *G.* 17 agher / ägha *F G.* 19 rätther / Rätten *F.* 23 örom / *ändrat till* öre *F,* över *G.* 27 wil / will han *C D.* 29 äghin / ägend *B D,* ägand *C,* agha *F G,* ägenden *N.* 30 äller / allir *H J K L.*

XVII. oc han² förskipat² sino, som för a märkir, en allo*m* a sämber² Nw² ära² scogha skipade, kan omerkt² fä² aff löpa löse ägheude j skoge fore fyra pen(i)*n*ga löser i by löse for ortugh, komb*er* för² höwdzman² löse²

XVIII. med² tuem² örom² Nw a wardh oc wardaboda vptaki² th*et*² j² hamar² th*et* egha synamen göra oc howdzmän¹ spiwt j sätia. th*er* agh*er* hwario*m* tolffth² sina² vårdbodh² oc hwar adro*m* til sigia om² mjdiandag²

XIX. annor² aff² gånga² oc annor i kome². komb*er* ey bäri² spiut² til² byia² oc² taki th*er* vitne² böte² ther² tre² örä² j wårdh² atte inkoma, oc gange tha vard th*er* näst² til manadh*er* aff synananom²,² thä*n*² man²

XX. som² spiut² til² byia² bär² kan² å² synaman*n*enom² tilseya² och² syneme*nn*e*n*² the*n*² vårdh² läthi² som² sakt² ähr² Nu² sägx² om² skoga² skijpan². Th*er*² åå² hwar² sino*m*² luth² råda², slikt² å² man² som² anna*n*² vtan² vetnesmän² oc² syna-²

XXI. män² hafua² mera² oc² höwdzma*n*² värnam*m*a*nn*om² oc² syn*n*a-ma*nn*o*m*² halffva² mere²,² hwar² ey² orkar² skipan² sinne² biwde² vp² å²

XVII. 1—2 oc han / han, och *N.* 6—7 för a / förra *E*, fora *G*, föra *F*, *ändrat till* förra *N.* 7—8 a märkir / amärer *L.* 9 en / om *G*, um *N.* 15 scogha / Skoghen *C.* 18 omerkt / åmerkt *F G.* 19 fä / få *C D F G*, fa *N.* 20 aff / a *H J K L.* 22—23 löse ägheude / lössa ägendom *G*, lösa ägende åter *N.* 29 löser / löse *C D F*, lösse *G.* 32 löse / lösa *F*, lössa *G.* 38 löse / lösa *F*, lösse *G*, *ändrat till* löses *N.*

XVIII. 2 tuem / trem *B D E F K L M N*, tre *C G*, *läsningen osäker*, *J.* 5 a / å *C D*, att *G*, a a *L*, *ändrat till* a a *N.* 6—7 wardh oc / *saknas F G*, *ändrat till* wårdh a *N.* 8—9 wardaboda vptaki / wårdabodha, vptaghe *B C D*, wårda båda, vptackte *E*, *ändrat till* wårda boda; uptaka *N.* 10 thz / the *B C D E F G M N*, tre *H J K L.* 16 göra / göre *F G.* 18 howdzmän / höffwittzman *B C D F G M N*, Höfwidzmannen *E.*

XIX. 1 annor / annar *B H J K L M.* 3 gånga / komme *E*, kommenn *F G N.* 5 annor / annar *M.* 6—7 j kome / inkomme *C*, till komma *F G.* 10 bäri / bär *M*, bäris *N.* 11 spiut / Spiutet *F G.* 14 oc / och ther *E F G.* 15 taki / tala *F G.* 16—17 ther vitne / vitne ther *M.* 19 ther / han *N.* 27 gange / gånga *F G.* 28 tha / tho *H J K L.* 29 vard / wårdher *B C D E G M N.* 30 ther / thet *N.* 33 manadher / Månadher *E.* 35 synamannom / sina mannom *C D.* 36—37 then man / *saknas L.* 37 man / *saknas C.*

XX. 1—8 som spiut til byia bär kan å synamannenom / *saknas L.* 6 kan / kom *G*, *saknas L.* 7 å / å *B C D E F G*, oc *H J K*, *saknas L*, åå *M*, åh *N.* 8 synamannenom / mannenom *E F G N*, syna manneno *M.* 12 then / them *H J K L.* 14 läthi / låthi *C D G N*, lathi *E F.* 16 sakt / före sagt *N.* 21 skoga / skugu *F*, skiugu *G.* 23 ther / the *N.* 26 sinom / sin *B C D E F G M N.* 29 slikt / slighr *H J K*, stighr *L.* 31 man / men *C.* 33 annan / aa man *E.* 35 vetnesmän / witremän *E N*, wärnamän *F G*, Wærne män *H J K L*, witne män *M.*

XXI. 1 män / Man *L.* 3 mera / *saknas C D.* 4—10 oc höwdzman värnnamannom oc synnamannom halffva mere / *saknas B C D.* 6 värnnamannom / wärna mandom *E F G*, wäramandom *ändrat till* och höfuitsman wernamando *N.* 7—8 oc synnamannom, *saknas*

tinnge[2] oc[2] adro[2] jnnan[2] tridingz[2] sinn[2] för[2] two[2] ortugher[2] hafwi[2] vålдh[2] ååt[2] tridie[2] thinge[2]

XXII. åå[2] leegh[2] aå[2] sälia[2], hwen ha*n* wil som ha*n*[2] dyrast gith*er* än ingen[2] wil[2] jnna*n*[2] t*ri*dui*n*gx[2], Nw[2] åå[2] dagh[2] före[2] lägie[2] oc stadh[2] före[2] taka[2] när[2] swin[2] schole[2] å[2] skogæ[2] skipa[2] a t*ri*dui*n*gx[2] tinge[2] hwilkin[1] ma*n*[1] vtan[1]

XXIII. tridiu*n*gx[1] legh*er*, köre[1] j täs mandz gardh ha*n* afflegde tha ha*n*[1] skipar[1] oc[1] afkörer, hwar ey gör swa[1] jnna*n* t*ri*diu*n*gx böte tre öre vtan[1] t*ri*diu*n*gx see[1] töögh*t*[1] hwad ha*n* med far Nw sägx om s(ko)ga[1] aka tha

XXIV. eg(ho) synamen[1] th*e*tta först göra Ridha til th*er*a byia the vmyäwä[1] at skada hafua giort[1] a t*ri*diu*n*gx[1] skogana[1] sea[1] oc skuda hwat th*er* sant wm[1] är Nw scal a t*ri*diu*n*gx tinge ako lyusa tw las wm huan

XXV. dagh j[1] hamar, swa manga daga som th*em* asämb*er* hwar som mera aker än som sakt er böte tre[1] örä[1] före[1] huart[1] las. th*er* til oc th*er* til tre (ö)rä hwa mera hoggh*er* böte tre öra fore h(u)art las th*er*

XXVI. döff (vi)dh*er* är jnna*n* t*ri*diu*n*gx med forsta lasse ha*n* heem komb*er* ewedhi spört stawa sina at[1] bodom endom[1] än[1] the[1] aff bärende trä ärä vtan[1] t*ri*diu*n*gx böte före döffwida las tre örä swa före annad

F G. 14 skipan / skipa *E F G N.* 16 biwde / biuuda *F G.* 18 å / att *H J K.* 24 sinn / Swin *E F G H J L,* Siun *K, ändrat till* swin *N.* 28 hafwi / hafwa *C.* 30 ååt / å å *B,* å *E F G N.*

XXII. 2 leegh / lagh *C L.* 3 aå / att *B C D E F G H J K L M N.* 13 ingen / igen *C.* 18 åå / om *N.* 20—21 före lägie / föreleggies *E,* före leggias *F G,* förläggias *N.* 27 swin / sijnn *B,* synn *C,* syenn *D E,* sijon *M.* 30 skogæ / skogh *B D E F G M N.* 31 skipa / skepa *F G,* skeppa *N.*

XXIII. 2 legher / leggie *C D.* 3 köre / köör *B C D M,* köra *F G.* 5 täs / thessa *F G.* 11 han / kan *C.* 27 töögh*t* / Nogdt *C,* togdt *D M,* tagt *E,* tage *F G,* taga *N.* 28 hwad / hinet *E F G,* hinnet *N.* 31 far / för *F G.* 33 sägx / sex *F G.* 36 aka / åkt *N.*

XXIV. 2 synamen / syn men *C,* Synaman *E, ändrat till* synamennen *N.* 3 thetta / Thet *F G,* det *N.* 6 Ridha / redhe *C.* 11 vmyäwa / vmeffwa *B,* wm affwe *C D,* vmgyæwær *H J L.* 13 skada / skådha *C.* 14 hafua / haffuer *F G.* 18 skogana / skoghena *C.* 19 sea / *saknas B C D,* och see *E F G N,* så *M.* 24—25 sant wm / om santt *B C D E F G M N.* 27 Nw / När *G.* 37 huan / hwam *F G,* hwar B D H J L.

XXV. 9 asämber / usember *C.* 12—13 mera aker / åker mera *N.* 18—20 böte tre örä / böte öre *B C E F G H J K L M N,* böte tre öre *ändrat till* böte öre *D.* 24—25 ther til / *saknas C.* 26—28 oc ther til / *sannolikt saknats från början, nu textförlust av fuktskada E.* 27—28 ther til / *saknas B D.* 37 fore / får *F.*

XXVI. *Se inledningen, sid. 18 f.*

XXVII. oc swa fore tridia hoggher han fiärda böte tre mark hwa som gifua vil skipta eller sälia ako sina jnnan tridiungx[1] göre thet fore tridiungx ting[1] hafui oc engin een wald at gifua eller salia[1] ako sina

XXVIII. vtan tridiungx, vtan han hugge siälfuir oc ake siälfuir wt aff skogenom, oc göri aff sidhen[1] huat[1] han siälfuir[1] wil. howdzman[1] värnäman oc synaman eghen swa j ako som j skipan. liggher eek nidre

XXIX. lengre en siw alna oc nyther til fanga böte tre örä then hona huggher jnnan tridiungx. vtan tridiungx[1] halfua mera[1] hafui[1] enghen vald j ako f(äll)a eek raa eller törrä, eller noket bärände trä. hoggher

XXX. man ek fygher klowa swa nawar stande aa skipi hwari böte fore eek tolff öra. tolff ora[1] fore adra oc tolff[1] öra[1] fore[1] tridia jnnan tridiungx oc[1] vtan tridiungx halfua högre. hwa som huggher las

XXXI. aff raa häsle böte tre öra swa fore annat oc swa fore tridia jnnan tridiungx huggher man apald böte öre swa fore adra oc swa fore tridia huggher man apald vtan tridiungx böte tre örä oc swa fore

XXVII. 15 skipta / skipte *L.* 18 åko / åke *C,* Akri *E,* Akei *F G,* akai *M,* åkri *N.* 22 göre / göra *D F G.* 23 thet / the *C.* 24 fore / förra *G.* 26 ting / Tinghe *B C D F G H J K M N,* Tingij *E.* 30 een / *saknas B C D F G M, över raden N.* 36 ako / allo *F G.*

XXVIII. 5 hugge / hugger *B C D E F G M N,* hugger *ändrat till* hwgge *J.* 8 ake / åker *B C D E F G N.* 10—11 wt aff / vtaff *B C D E F G M N.* 14 göri / giöra *L.* 21 howdzman / hofwidzmän *E F G N.* 22 värnaman / wärnnemän *B D E F G N.* 24 synaman / Synamänn *B C D E F G M,* Fyramän *ändrat N.* 28 ako / åke *C.* 32 liggher / Leggia *B.*

XXIX. 6 nyther / niuther *C D.* 14 hugger / hwgge *E.* 21 hafui / hafwa *C D.* 33 bärände / brände *C.*

XXX. 3 fygher / tyger *L.* 5 swa / så att *B C D E F G H J K L M N.* 6 nawar / Naffwir *B E,* näffuer *F G,* Nawer *L,* neffwir *ändrat till* nafwir *N.* 8—10 aa skipi hwari / å skipi, hwar *B D F G M C, som har vissa ändringar på* p *i* skipi, a skipi hwar *E,* och *ändrat till* åh skipi huar *N.* 10 hwari / wari *H.* 16—17 tolff ora / *saknas B C D M,* swa *E F G.* 16—22 tolff ora fore adra och tolff öra / *saknas, senare tillagt* så för adro, och 12 öre *N.* 20 oc / *saknas F G.*

XXXI. 1 aff / å *F G.* 7 swa / och så *C.* 10 oc / *saknas H J K L M.* 14—38 jnnan tridiungx huggher man apald böte öre swa fore adra oc swa fore tridia hugger man apald vtan tridiungx böte tre örä oc swa fore / *saknas C.* 14—27 jnnan tridiungx hugger man apald böte öre swa fore adra oc swa fore tridia / *saknas B D F G.* 18—20 apald böte öre / Apildh innan Tridiungx böthe tre öre (*orden* innan Tridiunx *på en ditklistrad pappersremsa på för dem från början lämnad plats*) *E.* 19—30 böte öre swa fore adra oc swa fore tridia huggher man apald / *saknas, senare tillagt* böte öre, så för adro, så för tridje, hugger man apaldh *N.* 24 oc / *saknas E.* 36 oc / *saknas H J K L N.* 38 fore / *saknas F G.*

XXXII. adra oc tridia. huggher man las aff apald eller häsle raa eller botzfarm böte tre mark wm bark löpo oc eke[1] bränno vari sami rätther som om eke hugh Sami rätther som j hamars tridiunge

XXXIII. er om eke hogh oc bränno oc ekebarklöpo oc wm all bäruträ tha hafua the a sneedh oc a hylti oc horndöö ther staar hwatte loff eller legho fore hwa som huggher axul dygra böte öre swa fore

XXXIV. adra oc tridia jnnan tridiungx huggher man vtan tridiungx thylica ek böte tre örä fore ek oc adra oc swa fore tridia Alla stadi ther eke klandas eller annad[1] ther skogenom er skadelikt stand(i) thet a syna

XXXV. manna sannindh oc haffui engin annar vidzordh A sancte elians dagh sculu hugga axla oc drapwalyr som them vidhertorfua a sneedh oc the(r) sculu värnämen oc synamen fore vara Nw kan man

XXXVI. läsä sik nyther eller aldhin mera en til thvma j hanska taka böte tre öra Ridher man til äller roor böte tolff örä innan tridiungx hwa swa (gö)r vtan tridiungx böte tre mark A fiärda (d)agh pingx

XXXII. 1—3 adra oc tridia / *saknas C.* 2 oc / och så för *B D E F G M N.* 10—11 häsle raa / råå hasle *B C D E F G M N,* af raa Hæssle *H J K L.* 13 botzfarm / båttzfarin *B E M,* bårtfarin *C D, över raden* båtsfarm *F,* båtzfaren *G.* 17—19 wm bark löpo / om barkas löpha *F G.* 18 bark / barckes *E N.* 20 oc / eller *N.* 21—22 eke bränno / eeka brännom *F G,* Eekebrännom *N.* 30—35 sami rätther som j hamars tridiunge / *saknas L.*

XXXIII. 1—4 er om eke hogh / *saknas L.* 6 bränno / brännom *F G.* 8 ekebarklöpo / Eeka, barckelope *C,* Eeka, barcklöpo *D.* 11 all / till *F G.* 11—12 all bäruträ / brande trää *C.* 13 tha / så *F G,* the *L.* 15—16 the a / thera *L.* 16—17 a sneedh / åsund *F G,* åå Sneed *ändrat M,* åhr *ändrat till* ah Swedh *N.* 19 a / *saknas C D.* 25 hwatte / hwar icke *C.* 28 legho / Läghe *C.* 33—34 axul dygra / Axuldriga *L.* 34 dygra / dyga *F G.*

XXXIV. 2 oc / och för *E.* 6—9 huggher man vtan tridiungx / *saknas L.* 10 thylica / ty lijht *F G,* thylikes *L,* Try Lycht *ändrat till* thylikin *N.* 12 böte / bötir *H.* 16—17 ek oc / en, och för *N.* 30 ther / thet *H J K L.* 34 standi / ståndа *F G.*

XXXV. 2 sannindh / Sannindz *F,* Samuidz *G.* 4—6 haffui engin annar / ingen annan hafwe *N.* 4 haffui / hafwa *C,* haw *H.* 9—10 sancte elians / Sanctæ Julianæ *C D,* Sancte Jlian *B,* Sancta Elina *E F G N,* Sancta Jlians *M.* 12 sculu / skulle *G.* 14—16 axla oc drapwalyr / axe och Drapwelyr *C.* 21 sneedh / sindh *F G,* Sweedh *N.* 22 oc / *saknas N.* 29 vara / wåre *E,* wåhra *F G, ändrat till* wåra *N.*

XXXVI. 1 läsa / kese *N.* 1—3 läsä sik nyther / lasse sigh näter *C.* 8 til / en *G.* 9 thoma / tunna *C D G, ändrat till* tumma *N.* 17 man / anan *H J K L.* 17—18 man til / *saknas C D.* 18 til / *saknas B.* 26 hwa / hoo som *C D.* 37—XXXVII: 1 pingx dag / Pingest *N.*

XXXVII. dagh agha värnamen om skogh rida them mannom afftökt göra brutlika ära the samw affthökt til tridiungx ting föra göre the ey swa böte[1] iii[1] öra dylia the badhe then afftökt gio(r)dhe oc hon

XXXVIII. giordis til tha väri sik then afftökth giorde med twegia manna edh i ty tinge, han fyrst swäria scal. falz at ede böte tre öra Nw sigher howdzman värnäman j skogh ey hafua ridith then

BI. dagh han (att)e tha a höwdzmän han med thwem mannom vidher binda väria the han wari wardher, fälla the han böte tre öra Bristher sladhi mandz j ako hafui vald at bonadh hugga j skoge at

BII. saklöse hafui[1] oc engin mala karll at mera aka än sik til vidhabranz Alla sakyr agho tweskiptas taki en lot howdzman annan värnämen oc tridiungxmen, eller hwa som far tridiungx vatn vtan tridiunghx

BIII. olowandis wari tökt thet han med far swa som fisko toll hans oc bather hans oc enkte annadh Nw vil howdzman ting hafua tha agha värnämän oc synämen til tingx koma hwa som thet lather

XXXVII. 6 rida / Rijdia *F G*, fara eller rijda *N*. 7 them / thenn *B C D E F M*, then *ändrat till* them *N*. 9 afftökt / afftechta *F*, af thetta *G*, aftäckla *ändrat N*. 14 samu / som *ändrat till* samma *N*. 17 tridiungx / *saknas F G*, thrigiunx *H*. 24 böte / böthen *H J K*. 30 then / them *G*. 34 hon / *ändrat till* han *N*.

XXXVIII. 3—12 tha väri sik then afftökth giorde med twegia manna edh / *saknas F G*. 10—11 twegia manna / twegge manne *D*, twegge man *C*. 18 swäria / Swerigia *C*. 20 falz / fäldtz han *B C D*, Fäls *E F G M N*. 22 ede / eedher *C*. 29—35 värnäman j skogh ey hafua ridith then / *saknas G*. 30—34 j skogh ey hafua ridith / eij hafwa skogh ridhit *B C D E M*, ey hafwa skough Rydiat *F N*, æy hawa i Skogh rijdhit *H J K L*.

BI. 1—6 dagh han atte tha a höwdzmän / *saknas G*. 3 atte / åtthe i *B*, Vthi *C*, utte i *D*, ågte *M*. 6 höwdzmän / höfuitzman *B C D M*, Höffwudizmannen *E F*, howdzman *H J K L*. 7 han / *saknas B C D*. 9 thwem / twem *H J*, twen *M*. 11 vidher/werder *G*. 12 binda / biudha *C D*. 21 böte / varde felter och böthe *F G*, wari fälter oen böte *N*. 25 sladhi / städi *L*. 26 mandz / mändz *F G*. 31 at / *saknas E*. 32 bonadh / bonde *C D*, *ändrat till* annadt *F*, annatt *G*. 33 hugga / byggia *H J K L*. 35 skoge / skogha *C D*, Skouger *G*.

BII. 4 engin / enga *H*, enge *J K L*. 5—6 mala karll / wålakarl *C D*, Måla karl *E M N*, mäla karll *F G*. 9 aka / åka i Skoghe *B C D E F G M N*. 15 sakyr / sakir *H J K L*. 16 agho / ägbis *B C D E M N*. 17 tweskiptas / Treskiptes *B C D N*, tweskiptes *E H L*, tweskiptis *K*. 23 wärnamen / Wärneman *E F L*. 25 tridiungxmen, Tridungxman *E L*, tridiungs *ändrat till* tridie tridiungsmän *N*. 26 eller / Aller *E H J K N*, Mer *L*. 27 far / för *G*.

BIII. 1 olowandis / Orloffwendes *B C D*. 3 tökt / töckt *B*, örckt *C D*, theckt *F*, tackt *E*, *ändrat till* tächt *N*. 10—11 fisko toll / fiskietioll *D*, tijka toll *L*. 11 toll / tiäll *C*. 14 bather / böther *G F*, fiskie båter *N*.

BIV. böte tre öra[1] eller viti forfall sin med twem mannom Al thet som giffs fore tridiungx ther agher dagher forelägias oc twe värnämen tölyka howdzmannin nämpnir taker ey a thera dagh see ogifuith. (h)wa som

BV. bruther mot[1] thenne tridiungx rät som nw er sagdher, viti sik hafua förbrutith konungx doom oc taki konungher doombruth sith oc howdzman oc tridiungx män rät sin Tha stadhfästom wi förnämpde[1]

BVI. konungh Albrikth med vara radhgifwara som nw när[1] os ära radh oc fulbyrdh oc viliom at alla the förscrifna articuli sculu them förnämpda warom almogha j hamars tridiunge oc thera äffther komandom[1]

BVII. äwerdelica faste[1] oc staduge blifua oc förbiudom allom mannom högom oc laghom hwa[1] the hälzt ära at engin dyrffwes til the förscrifna articulos oc priuilegia nogherledhis her äffther bryta äller[1] til

BVIII. fanyth at göra a mote tessom warom stadhfestilsöm oc breffwom Swa framt han vil vara nadh älska[1] oc konungxlika wredhe fly Datum stokholm Anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo

BIV. 5 viti / wetti *D.* 9 twem / twän *C M.* 10 mannom / witnom *E F G N.* 11 Al / Allt *B C D E F G H J K L M.* 12 thet / *saknas C D.* 16 tridiungx / tridunger *G,* Tridiunx Thing *H K J, som har ordet* thing *tillskrivet i marginalen.* 19 dagher / daghar *C D E.* 21 oc / a *L.* 22 twe / tre *C.* 24 tölyka / tillijka *C.* 25 howdzmannin / Höffwidtzman *B C H J K L M N,* höfwitzmän *D E F G.* 26 nämpnir / nämpne *B C D E M N,* Nämpna *F G.* 33 ogifuith / vtgiffuidt *B C D E F G N,* ogifwte *L.*

BV. 2 mot / a mothe *F G.* 20 sith / sin *H J K L.* 22 howzman / höfwitzmän *C,* höffuidzmänn *F,* höffuizmänne *G.* 24—25 tridiungz män / tridungzman *F L,* tridunger man *G.* 31 förnämpde / *saknas F G, över raden N.*

BVI. 4—5 vara radhgifwara / Wår Rådhgifwares *C.* 8 när / mz *C D.* 12 oc / *saknas C D.* 18 the / *saknas C.* 19 förscrifna / för: de*D,* for: de*C,* förb: te*G.* 20 articuli/ Artichler *B C D E F G M N.* 23—24 förnämpda warom / förbenämbde *N.* 30 thera / them *C D.*

BVII. 10—12 högom oc laghom / högho oc lagho *H J L,* högh oc lagho *K.* 13 hwa / hwe *H J K L,* huadh *G M N.* 19 dyrffwes / yrfves *H.* 21 the / att *N.* 22 förscrifna / fornembde *M.* 23 articulos / Artichler *B C D E F G M N.* 25 priuilegia / Privilegier *B C D F G M N.* 27 her / ther *M.* 29 bryta / bythe *G.* 31—BVIII: 1 til fanyth / tilfånedt *B E,* tillfunett *C.*

BVIII. 1 fanyt / fånedt *D F G M,* fäänyt *L.* 2 at / *saknas F G.* 13 han / om hwar som dierffues här emott göre *B C D E H J K L M,* om huar som dierffues här amott att göra *F G,* om huar som dierfwes ther emot att giöra *N.* 19 konungxlika / wår konungzlighe *B C D E F G M N,* kunulika *L.* 25—BIX: 1 domini millesimo trecentesimo sexagesimo nono / 5369 *C.* 26—28 millesimo trecentesimo sexagesimo / MCCCLX *H J K L.*

BIX. nono die viti et modesti m*artyru*m be*atoru*m Sub sigillo no*stro* p*rese*ntib*us* appens*o*

Raderna XIX—XXII. Den sannolika lydelsen av den ursprungliga texten

XIX. annor aff ganga oc annor i koma. komb*er* ey bäri spiwt til byia oc taki th*er* vitne böte th*er* tre örä j wardh atte inkoma oc gange tha vard th*er* näst til manadh*er* aff synama*nnom* th*en* man

XX. som spiwt til byia bär han a synama*nnenom* til sigia oc synamen th*en* wardh läthi som sakt er Nw sägx om skoga skipan. Th*er* aa hwar sino*m* luth rada, slikt a man som anna*n* vtan (värna)män oc syna

XXI. män hafua mera oc howdzma*n* värnama*nnom* oc synama*nnom* halfua mera huar ey orkar skipan sinne biwde vp a thinge oc adro jnnan t*ri*diu*n*gx swin fore tw ortugh*er* hafwi valdh aat tridia thinge

XXII. aa (vt)leegh aa sälia hwem ha*n* wil som ha*n* dyrast gith*er* än engin wil jnna*n* t*ri*diu*n*gx, Nw aa dagh före lägia oc stadh före taka när swin sculu a skoga skipa a t*ri*diu*n*gx tinge hwikin ma*n* vtan

BIX. 5 modesti / Motesti *E.* 6 martyrum / Martini *G.* 12 appenso / apensis *B F G M.*

Tröghbolagh 96

Gudh hafui loff hedhir oc ära
oc swa ok hans sighnadha modh*e*r the kära
Fore marghfalla dygdh oc mökla nadhe
th*e*r the hafua giffuit os badhe
Tha gudh scopp först badhe hymel ok iordh
thet giordhe han m*edh* et enast ordh
Ok ther till ängla j hymmerik
oc mannen äpter sielfwm sijk
Fischa och fugla ok alzskons diwr
oc alla handa creatwr
Ther badh han ma*n*nen ofwir radha
oc hafua thet sielfwm sik till nadha
Fran hedhendom oc till the*n*na dagh
hau*er* trögdh hafuat en synderlik lagh
Hwar bonde göre widh annan liikt
huat ha*n* hafuir mera ellir mi*n*ne rikt
J konwngx vtgärdho*m* allom släät
tha hafua the hafft aff gamblo*m* räät
Swa är ok om alla tridhiwngx scogha
än gamble rätten ma th*e*m dogha
Till gifua ok sälia äru the likä
swa then fatighe som then rike
Gudh löne th*e*m herro*m* j swärike bodho
the*n*na räät hafua störkt m*edh* allo godho
Awi huat een högheliken scadha
swärike fik om thöm brödh*e*r badha
Härtik erik ok waldemar
som hans yngxte brodh*e*r war

96. *Ordet* Tröghbolagh *överst på denna sida och följande uppslag i A saknas B.* 1: 4 hedhir / och hedher *B.* 2: 3 ok / *saknas B.* 2: 8 kära / skära *B.* 3: 2 marghfalla / mangfold *B.* 4: 3—5 hafua giffuit os / oss hawa giwit *B.* 6: 5 *Tillagt över raden, A.* 8: 4 sielfwm / självan *B.* 13: 2—4 hedendom oc till / hedhendomen och *B.* 14: 5 synderlik / synnerlikin. 16: 1 huat / hvadh *B.* 18: 1 tha / th*et B.* 22: 2, 5 then / thöm *B.* 23: 3 them / then *B.*

Twe dyre första oc edhelä herra
the dödho oskylloghe thy är wärra

Tröghbo *96 v*

Gudh sende them till hymerikes ödh
som ä är liff och aldre dödh
Nu hafuir gudh jnnan hymmerik
nadhelikit giort medh swärik
Oc hafuir oos sänt än vngan man
magnus konwnger hetir han
Härtigh erik heet hans fadhir
gudh gifui hanom j hymmerike nadher
Then milde crist lathe thenna liffua
länge ok well oc allom giffwa
Godhan räät som vnder honom boo
tha faar han hymerike thet är war troo
Nu bidhia thet alle spake män
som äpter lifua j mädhal tridhiung än
At the nytha thenna räät oc sith eghit
som the hafua länge boeth widher
Tha gifui gudh honom sin signadha lön
krono j hymmerike thet är waar bön
Then rätter ther thöm war fordhom gifwen
han star genstan her äptir scrifwen

lagh 97

Förste thingx dagher är widh bughlösa kirkio vm
xiiij dagh iwla Annar om sancti blasii dagh ther
sama stadz Tridhi om asko odhensdagh ther sama stadz
Fiärdhe om fiärdha dagh pingizdagha ther sama stadz
oc tha sculo *(5)* wernamän oc synomän afsätias
ok andre tiltaghas Hwar ther moth sigher oc will ey

96 v. 2: 2—4 ä är liff / *dessa ord understrukna och i marginalen* NB *B.* 3: 4 jnnan / i *B.* 14: 3 lifua / lovva *B.* 5—6 mädhal tridhiung / Mädhaltrinngom *B.* 16: 4—5 länge boeth / bodhet *B.* 20: 4 her / *saknas B. Efter prologens slut är i B följande tillagt utöver texten i A, sannolikt skrivet samtidigt och i ett sammanhang med det övriga:* Thenne hawer varit af ålder Medhaltridhiungz rätter först om Tingaredher.

97. 3: 5—6 asko odhensdagh / aske odhins daghen, *de två första orden understrukna B.* 5: 5 wernamän / adhre varnamän. *Före* wernamän *är ordet* andre *bortraderat. Nu*

widhertaka böte iij öra Fämpte a sancti iacobi dagh
j horndö oc tha ägha nempnas fyre män oc the sculo
scodha än scogha äru skipana före ellir ey oc äpter
thera witnom tridhiungx thing kalla ther näst Siätte
a sancti bartholomei dagh a huslöth oc ther scall
samuledhis scogh scodha som j horndöö
Nv äru scogha skipana före tha ägha the siw
natta dagh fore läggia scogha at rensa och
siw nättir ägha scogha j fridhi standa Nu kunno män
tryzkas ok ey affköra tha agha alle män eth aff märke
hwario, tha äghir rätther äghande wald sith aterlösa
medh siäx örom än han will wil han ey atherlösa ä-
ghin tha alle män et aff huario märke som för är
sacht hafui oc then forskipat sino som för a märkir än
allom asämber
Nv äru scogha skipadhe kan o
märkt fä a scogha löpa löse äghande ather j
scoghe fore iiij päninga huart hoffwdh Löse j bynom
for örtugh huart hofwdh Löser han ey förra än för
höfuitzmän komber löse huart howdh fore iij öra
Nv aghir waardh oc wardhbodha optaka iij J
horndöö ok thre j hulte oc thet ägha synomän
göra ok howtzman spiut j säthia Ther äghir huariom

Tröghbo *97 v*

tölft sina wardhboot hafua oc huar aghir androm
wardh tilsighia om midhian dagh oc tha aghir annar
affganga oc annar jnkoma komber han ey jn som nw
är sacht bäri tha spiut tilbya oc taghe ther witne sin
böte han tha iij öra j wardh atte jnkoma oc gange
tho then i wardh ther näst til manadher är aff synamannom

lucka mellan sculo *och* wernamän *A.* 8: 2 horndö / Hörndho *B.* 8: 10 the / tå *B.* 10: 2 witnom / vitne *B.* 11: 6 huslöth / Hulzlöt *B.* 15: 7 standa / at standa *B.* 16: 7 agha / *över raden A, saknas B.* 18: 2 siäx / VI *B.* 20: 2 hafui / Hafver *B.* 20: 5—6 forskipat sino / för som för skipath sino. *Det första ordet överstruket B.* 20: 12—13 allom asämber / *Dessa ord, som stå sist på rad 21, äro genom en skiljelinje förda till rad 20 A.* 22: 4 scogha / skoghe *B.* 23: 7 Löse / Lösa *B.* 24: 6 han / *saknas B.* 25: 1 höfuitzmän / hövitsman *B.* 26: 3 waardh / varder *B.* 27: 1 horndöö / hörndho *B.*

97 v. 1: 8 androm / hvariom *B.* 2: 1—2 wardh tilsighia / til vård sighia *B.* 2: 9 annar / *saknas B.* 4: 11 sin / *saknas B.* 6: 3 i / *över raden A, saknas B.* 6: 9 är /

then man ther spiut till by bär han ägh*i*r synoma*n*no*m*
till sighia oc synamen them so*m* wardh latte so*m* för är sakt
Nv sigx om scogha skipan ther ägh*i*r huar sino*m* luth
radha sliikt a man som a ma*n* vtan ve*r*namän och synomen
halfuo me*r*a bondo*m*
oc howdzmän w*e*rnama*n*no*m* ok synama*n*no*m* halfuo me*r*a
Hwar som ey orkar skipan si*n*ne biute opp a thinge
eno oc andro will nokor jnna*n* tridhiwngx jnna*n*
the*n*na twa tingxdagha leghia gifui tha twa örtogha
fore swin huart Hafui bonde wald a tridhia tinge
a legh at sälia hwem han will som ha*n* dyrast gith*i*r
Än engin jnna*n* tridhiu*n*gx tilbiudz at leghia som för
är sacht, Nu ägh*i*r han dagh fore läggia och stadh
fore taka nar swin sculu a scogha skipas a rätto
tridhiwngx thinge Huilkin man skipan leghir
köre jn till thes mandz gardh som han legh*i*r aff
badhe tha han a förer ok aff körer Huar som ey
swa gör jnna*n* tridhiu*n*gx böte iij öra fore huart hof-
wdh, vtan tridhiungx see tökt alt thet han far medh
Nv sigx om scogha ako tha ägha synomän th*e*tta
först göra ridha till the bya som them iäffuär
vm ath scadha hafua giort a tridhiu*n*gx scoghana see
oc scodha huat ther är sant om Nu scal höuitzma*n*
aa tridhiwngx thinge ako lysa oc dagh leggia

lagh 98

Thw lass om hwan dagh j horndö ok j hulte iij laas
om dagh swa manga dagha so*m* allo*m* almoghano*m* a-
sämber Huar som mera aker an sacht är böte j öre
fore lass ther till thry äru huar mera hugg*er* böte iij

över raden A, saknas B. 8: 6 som / ther *B.* 10: 8—11 vtan vernamän och synomen / *Tillagt i marginalen A,* vtan Synämän och värnamän, *ordföljden omkastad genom sifferbeteckning B.* 10: 14—11: 7 bondom oc howdzmän wernamannom ok synamannom halfuo mera / *saknas B.* 12: 7 biute / bryte *B.* 14: 4 leghia / läggia *B.* 16: 9 han / *saknas B.* 17: 7 leghia / läggia *B.*

97 v. 18: 5—8 han dagh fore läggia / dagh före läggias *B.* 19: 7 scogha / Skoghe *B.* 20: 5—6 skipan leghir / Skipan lägger, *dessa båda ord understrukna B.* 21: 1 köre / köres *B.* 21: 10 aff / *saknas B.* 22: 6 ok / eller och *B.* 23: 1—2 swa gör / gör swå *B.* 23: 9—24: 1 huart hofwdh / hovit hvart *B.* 24: 9—10 far medh / mädher far, *dessa båda ord understrukna B.* 26: 9 iäffuär / jävar, *detta ord understruket B.* 27: 8 Scoghana / skoghana, *med detta ord upphör B.*

öra fore huart lass thet dödhuidher är jnnan tridhiungx
Ok medh förſto lasse han hem komber suedhe spordhastaffwa
sina a badhom ändom än the aff bärande thrä äru
Alla akor jnnan tridhiwngx magho män saklöse hem
till sin aka a sama dagh the hona hugga Wilia the
sina ako sälia ellir gifua tha ake uth aff scoghenom
oc huarghin längra för än synomän ok wernamän
hafua synt ok seet än the hafua laghlica hugget ellir
ey Huar som hugger vtan tridhiwngx böte fore dödh-
widha lass iij öra swa fore annat oc tridhia Hugger
man fiärdha böte iij marc hugger man mera än fyra
lass wari tökt alt thet han medh faar
Huar som gifua will sälia ellir skipta ako sinne
jnnan tridhiwngx göre thet fore tridhiwngx tinge
oc hwarghin annars stadz
Hafui oc engin wald at gifua ellir sälia ako sina
vtan tridhiwngx vtan at han hugge sielfwir ok ake
sielfuir wt aff scoghenom som gamul lagh äru och
göre sidhan aff huat han sielfwir will som ägnir
Höwitzman oc synomen ok wernamen aghä swa j akoo som
j skipan Hwar som hugger j synne ako tymber böthe
före eth lass iij öra oc swa fore annat och tridhia hug-
ger han fiärdha böte iij marc, Vtan ytarsta daghin ma
man taka läghe thet till inga fanga nyther vtan tridh
iwngx wari tökt alt thet han medh faar

Tröghbo *98 v*

Ligger eek nidhre längre än siw alna ok nyther
till fanga huar hona hugger jnnan tridhiungx böte
iij öra vtan tridhiungx halfuo mera Hafue ok ingen vall
j ako fälla eek raa ellir thörra ellir nokot bärande
thrä annat Hugger man eek fiwghurkleffua swa ath
nauar stander a skidhe huario böte fore eek xij öra.
swa fore andra ok swa fore tridhia jnnan tridhiungx
vtan tridhiwngx halfuo höghra

98. 6: 8—9 suedhe spordhastaffwa / *Ändrat från tidigare* snethe sporstaua *eller* suethe sporstaua. *Det har icke kunnat avgöras, om andra bokstaven i nuvarande* suedhe *tidigare varit* u *eller* n. *A.*

98 v. 5: 6 fiwghurkleffua / *Tidigare sannolikt* fiwghurkliffua *A.* 28: 8 snedh / *Tidigare* swedh *A.*

Alla stadz ther hugx vtan tridhiungx wari tökt alt thet
han medh faar oc tho böte äpter thy lagh äru ok for-
faret ärfuodhe sino ok ey thingom sinom än han laghli-
ca böther äpter warom tridhiwngx rätt
Hwar som hugger lass aff raa häsle böte iij öra swa
fore annat ok tridhia jnnan tridhiwngx vtan
tridhiungx fore lass hwart böthe iij mark
Hugger man apald böte öre swa fore andra oc tridh-
ia hugger vtan tridhiungx apald böte iij öra fore ena oc
fore andra ok swa fore tridhia Hugger fiärde böte iij marc
Hugger man jnnan tridhiwngx lass ellir batzfarm aff
apald böthe iij mark
Hugger man vtan tridhiungx lass ellir batzfarm aff a-
pald wari tökt alt thet han medh faar och fae thet aldre
ather vtan altz tridhiungsens minne vm barklöpir oc
eke brennor wari samu lagh som om ekehug jnnan
tridhiungx vtan tridhiwngx wari tökt alt thet han medh far
Sama rätt wi hafwm j horndöö oc hulte om ekehug
ok brennom oc eke barklöpo oc om all bäru thrä oc
vtan dödhuidh tha hafuom wi ok a snedh jnnan tridh-

iwngx ok star fore engom huarte loff ellir legho v-
tan thet wardher hanom gifuith ellir vnt a rättom trid-
iwngx tinge hugger man eek axull dighra j hulte
horndö ellir a snedh böte öre fore ena swa fore andra
ok swa fore tridhia hugger man lass böte siäx öra jnnan
tridhiungx
Huar som brennir wardh bodh j hulte ellir horndö
böte iij öra swa opta han thet gör
Hugger vtan tridhiungx axul dighra ek böte iij öra
fore ena swa fore andra ok swa fore tridhia hugger lass böte iij
mark hugger mera wari tökt alt thet han medh faar
Nu om gardhswin dräggiasa folsberge husaby öster-
by walby göminge ok krokaby then tidh horndöö är
skipana för tha ägha thenne fornempde bya sinom gar-
dhom wardha som liggia om horndö ther til ath aff

99. 5: 2—3 swa fore / *över raden A.* 9: 7—8 swa fore / *över raden A.* 14: 8 til / *över raden A.*

skipas oc aff taghas all swinen Huar som ey gör
swa böthe swa fore the gardha än the nidhre liggia
som fore sina akergardha oc ther fore äghir huar thera
eth swin hafua ofwir sina skipan, ok husaby österby
oc dräggiasa äghir huar thera ena grind hafua ok
henne wardha at engen scadhi affhenne händer kan
scadhi aff henne hända ath swin afflöpa ellir a löpa
gälle ather scadhan oc böte swa fore the grind som
fore akergrind ellir ängia ok ther fore äghir huar
thera eth swin at hafua ofwir sina skipan.
Alla stadz ther eek klandas ellir annat thet scoghenom
är scadhelikit huat thet är helzt stande thet a synamanna
witnom oc hedhir ok skiäl oc sannend oc hafwi engen
annar witzordh.

Tröghbo *99 v*

Um sancti egidii dagh tha sculo the som widher
torfua hugga axla drapvala a snedh koma oc ther
scula wernamän ok synomen fore wara, koma ok ey
wernamän ok synomen böte huar thera iij öra oc swa
scall göras hwart aar
Nv kan nokor j thenna fornempda scoghom tagha nöther
ellir alden mera än till twma gaar j hanzka bö-
te iij öra ridher till ellir roor böte xij öra jnnan tridh-
iwngx vtan tridhiwngx böthe iij mark
Um fiärdha dagh pingizdagha ägha wernamän
om scogh ridha them mannom aff täkt göra som brut-
like äru ok aff täkt till nästa tridhiungx föra ri-
dha the ey swa böten iij öra Alla afftäkter som
göras j thenna fornempda scoghom sculu lysas a nästa
tridhiwngx thinge ther äpter the waro giordha oc
töghe thet aldre länger huar som ey gör swa böte
iij marc Dyll han aftäkt som hona giordhe tha bin-
de then aftäkt giordhis till han widher medh twem
mannom sielfuir han tridhi gither han thet giort tha
kome then aftäkt giordhe ingo duli widher gither
han ey wari saklöss.

99 v. 2: 4 drapvala / *Några bokstäver senare ifyllda, sannolikt ej ändrade A.* 2: 6 snedh / *ändrat, tidigare sannolikt* swedh *A.* 23: 7 til / *över raden A.*

Nu käre höuitzman om aftäkt dylia the badhe then
hona giordhe ok them hon giordhis til tha wäri sik then
aftäkt giordhe medh twäggia manna edhe ok sielfwir
tridhi j thy thinge som först swäria scal Faldz han
ath edhe fae fram aftäkt som honum witis oc a iij marc
Nv sigher höuitzman wernamen ey hafua ridhit then
dagh them tilbör j scoghenom tha ägher höuitzman thm

lagh 100

han sak gifuer widher binda medh twem mannom sielfwir tridhi
gither höuitzman thet giort böten iij öra fore hwan ridh
daghin gither han ey wari saklösse
Alle wernamen ok synamen som ey koma till tridh-
iwngx thinga swa opta the helzt hallas ellir annar
j thera stadh böte hwar thera iij öra ellir oc witi forfal
sijn medh twem mannom
Nv brister slädhi mandz j ako hafui wald ath bo-
nadh hugga j scoghe at saklöso huat han sielfuir will
Hafui jngen mala karll wald mera ako hafwa a
snedh än sik till widha brandz
Alla saker ägha tweskiptas taki en luth höuitzman
oc annan synomen wernamen oc tridhiwnxmän alle
Hwar som tridhiungsens vatn faar olofwandis ware
aftäkt alt thet han far medh som äru fisketoll hans oc
bather hans oc engte annat thet han medh sik hafuir
Hwar som will hästa ellir nöt a grönagarn letha
gifwe fyra päninga fore hofwdh hwart jnnan tridh-
iwngx, vtan tridhiwngx som han widher komber
Hwar som lather swin wt a grönagarn jnnan tridh-
iwngx ellir vtan hafui forgiort swinom at vald skillengenom
Aff öneköpunge fyra päninga fore hwario
ko medh sytolptom at skipta ffore hwaria geet en pä-
ning ok swa fore faar ok twa päninga fore vngnöte
Uari ok thet gilt som höuitzman gör medh swa mangom
mannom han hauer medh sik a tridhiwngx tinge fore then
sculd at ey mogho godhe män rätlöse wara at tridh-
iwngxmän wilia ey thing sökia ok böten the ting

100. 21: 9—10 skillen genom / genom, *sist å rad 22 med skiljelinje fört till rad 21. I A synas spår av bindestreck, och skrivaren avsåg sannolikt att skriva* skillengenom.

Tröghbolag *100 v*

atten sökia huar thera thre öra
Nu komber ey domare till thingx then tidh thet
halz böte iij öra ellir witi forfall sin medh twem mannom
Alt thet giffs fore tridhiwngx thinge ther äghir
dagher fore läggias ok twe wärnamän fore wara
tholika höuitzman nempnir wardher ey taghit a sama dagh wari ogiffuet vtan tridhiwngx oc hauer
han jnnan tridhiwngx sith ärfuodhe ther awart nythe tha thet hanom gifuet war swa at han kome ather
till tridhiwngx thinget ok kwnnoghe thet han hauer
ther ärfwodhe a wart och taghe thet sidhan saklöst
Hwar som hugger vtan loff ellir legho ellir ok
aff daarscap ellir oc medh wilia bränner ena ek
twa thre ellir flere böte fore hwaria eek swa manga
the kunno wara xij öra ok ather scadhan äpter tolff
mätzmanna ordhum jnnan tridhiwngx vtan tridhiungx
halfuo höghre oc wari tökt alt thet han medh faar oc
fae thet aldre ather vtan han böte som nw är sakt
Hwar som brythe amothe thessom tridhiwngx
räät som nw är sagdher withi sik hafua brutet
konwngx doom ok take tha konwnger sin dombrut
oc höwitzman och tridhiwngx män räth sijn

Översättning

Stadsfästelsebrevet

Vi Albrekt med Guds nåde svears och götars konung och herre över Skåne hälsa evärdligen med Gud alla dem, som höra eller se detta brev.[1] Vi vilja, att det skall vara veterligt för alla och envar, att fördenskull att vår allmoge, som bygger och bor i Hammars treding i Trögd, har haft av ålder av våra företrädares[2] bevågenhet särskild rätt och särskilda privilegier beträffande sina tredingsskogar, vilka rättigheter här nedan ord för ord följa på detta sätt,

(*Här följa i TBH Prologen och Tredingsrätten.*)

så stadfästa vi förutnämnde konung Albrekt, med råd och samtycke[3] av våra rådgivare, som nu äro hos oss, (detta brev) och vilja, att alla de ovanskrivna artiklarna skola för vår förutnämnda allmoge i Hammars treding och deras efterkommande evärdligen bliva orubbliga och bestående. Och vi förbjuda alla och envar, höga och låga, vilka de än äro[4], att hädanefter på något sätt bryta eller göra ovanskrivna artiklar och privilegier ogiltiga mot denna vår stadfästelse och detta vårt brev, så framt han vill åtnjuta vår nåd och undfly vår kungliga vrede. Givet Stockholm anno domini 1369 de heliga martyrerna Vitus' och Modestus' dag under vårt sigill, vidhängt detta brev.

Prologen

Gud[5] ske lov, pris och ära, så ock hans välsignade, kära[6] moder för mycken godhet och stor nåd, som de båda hava berett oss. Då Gud i begynnelsen skapade himmelen och jorden, gjorde han det med ett enda ord. Dessutom skapade han änglar i himlen och människan till sin avbild. Fiskar, fåglar och alla slags djur och alla skapade varelser bjöd han människan råda över och hava det sig själv till hugnad.

Från hednisk tid och till[7] denna dag har Trögd haft en särskild lag. Varje bonde må betala lika mycket, vare sig han har större eller mindre rikedom, i alla utskylder till konungen. Det ha de haft enligt gammal rätt. Så är det också beträffande alla tredingsskogarna. Rörande dem må den gamla rätten gälla. Enligt denna äro de likaberättigade att giva (avtal) och överlåta (rätt till huggning, körslor, bete m. m.) såväl den fattige som den rike.

Gud löne de herrar, som hava härskat i Sverige och vidmakthållit denna stadga med godo.[8] Ack, vilken svår skada Sverige led med förlusten av de båda bröderna hertig Erik och hertig Valdemar, som var hans yngste broder. De voro två lysande furstar och ädla herrar. De dogo dess värre (ehuru) oskyldiga. Gud låte dem komma till himmelrikets sällhet, som evigt är liv och aldrig är död. Nu har Gud i himmelen gjort nåd med svearnas rike och har sänt oss en ung man. Han heter konung Magnus. Hertig Erik hette hans fader.[9] Gud give honom sällhet i himmelen. Den milde Krist må låta denne (den nye konungen) leva länge och lyckligt och giva god rätt åt alla, som bo under honom.[10] Då får han himmelriket, det är vår tro.[11]

Nu bedja alla förståndiga män, som leva kvar i mellersta tredingen (sedan den förra stadfästelsen skedde), att de måtte få behålla den rätt och sitt eget[12], som de länge hava åtnjutit och innehaft. Då give Gud honom sin välsignade lön, krona i himmelen, det är vår bön.[13] Den rätt, som fordom gavs dem, står skriven strax här efter.[14]

Tredingsrätten

Den första tingsdagen är fjortonde dag jul (, och tinget hålles) vid Boglösa kyrka.[15] Den andra sankt Blasius' dag på samma ställe[16], den tredje askonsdagen[17] och den fjärde fjärdedag pingst på samma plats[18], och då skola somliga värnamän och synemän avgå och andra utses[19]. Den som vägrar och ej vill mottaga (uppdraget) böte tre öre. Den femte (tingsdagen är) sankt Jakobs dag på Hornö.[20] Då skola fyra män utses.[21] De skola undersöka, om skogarna äro i det skick, att ållonbete kan anvisas eller ej, och efter deras utlåtande skall man därefter sammankalla tredingsting. Den sjätte (tingsdagen är) sankt Bartholomeus' dag[22] på Hultängen, och där skall skogen synas på samma sätt som på Hornö[23]. Nu äro skogarna färdiga för fördelning. Då skola de[24] (ovan nämnda fyra männen) utsätta en tidsfrist på sju dygn för rensning[25] av skogarna, och sju dygn skola dessa stå i fredat tillstånd.

Nu kunna några män tredskas och icke driva bort (sina djur).[26] Då äga alla män ett (djur) av vart (tredskande) märke.[27] Då äger rätt ägare att lösa tillbaka sitt (djur) med sex öre, om han vill. Vill han icke lösa tillbaka (djuret), då må alla män hava ett (djur) av varje (tredskande) märke, såsom förut är sagt. Må även den hava förverkat sitt, som märker, förrän alla kommit överens.

Nu äro skogarna fördelade. Om omärkt boskap löper in i de (inhägnade) skogarna, löse ägaren tillbaka vart huvud med fyra penningar (om han

efter tillsägelse själv hämtar sitt kreatur) i skogen. I byn må man lösa vart huvud med en örtug. Löser han icke, förrän saken kommer för höfvitsmännen[28], löse vart huvud med tre öre[29].

Nu skall man inrätta vakt och vaktbodar, tre på Hornö och tre på Hult, och det skola synemännen göra, och höfvitsmannen skall sätta spjut i.[30] Där äger varje tolft hava sin vaktbod, och vaktkarlarna skola säga till varandra om vakthållning mitt på dagen, och då skall den ene gå och den andre taga vid. Kommer han ej, som nu är sagt, bäre då (den avgående vaktkarlen) spjutet till byn[31] och tage där sina vittnen. Då må den böta tre öre, som skulle börja vakthållningen, och må den övertaga vakten, som av synemännen manas därtill såsom näst i tur. Den man, som bär spjutet till byn, skall[32] säga till synemännen och synemännen den[33], som försummade vakten, som förut är sagt.

Nu säges om betesfördelningen i skogarna.[34] Där äger var och en råda över sin lott. Varje man har samma rätt som varje annan.[35] Men värnamän och synemän hava dubbelt (antal beten) mot bönderna, och höfvitsmännen hava dubbelt mot värnamän och synemän. Den som ej kan göra bruk av sin rätt (till beten)[36], bjude ut (de beten, han kan avvara) på ett ting och på ett andra. Vill någon tredingsbo inom loppet av dessa två tingsdagar arrendera, så må han betala två örtugar för varje svin.[37] Må bonden ha rätt på tredje tinget att överlåta (beten) på lega åt vem han vill så dyrt han kan, om ingen tredingsbo anmäler sig att arrendera, som förut är sagt. Och han skall på rätt tredingsting utsätta dag och plats, när svinen skola släppas till ållonskogarna. Var och en som arrenderar bete må driva fram (sina djur) till den mannens gård, som han arrenderar av, både då han driver till och bort. Den som ej gör så, böte tre öre för vart huvud (djur), om han är tredingsbo. Är han bosatt utom tredingen, må allt det tagas från honom, som han för med sig.

Nu säges om skogskörsel. Då skola synemännen först utföra följande: Rida till de byar, som de misstänka för att hava gjort skada på tredingsskogarna, se och undersöka vad som är sanning i den saken. Nu skall höfvitsmannen på tredingstinget tillkännagiva körsel och utsätta dag. Två lass om dagen på Hornö och tre lass om dagen på Hult, så många dagar, som hela allmogen kommer överens om. Den som kör mer än sagt är, böte ett öre för vart lass, till dess att (lassen) äro tre. Den som hugger mera, böte tre öre för vart lass, som innehåller bränsle, om den huggande är tredingsbo.[38] Innehålla lassen bärande träd, må man skära hans »sporstavar» i båda ändarna[39], när han kommer hem med det första lasset. Alla lass inom tredingen kunna (tredings)männen saklöst köra hem till sig samma dag, de hugga dem. Vilja de avyttra sitt vedlass, så må de köra ut ur

skogen men icke längre, förrän synemännen och värnamännen hava synat och undersökt, om de hava huggit lagligt eller ej. Var och en utom tredingen boende, som hugger (i denna treding) böte tre öre för ett lass ved, lika mycket för ett andra och ett tredje. Hugger man ett fjärde böte tre mark. Hugger man mer än fyra lass, vare allt det taget från honom, som han för med sig. Var och en som vill giva, arrendera ut eller byta bort sin körselrätt inom tredingen, må göra det inför tredingstinget och icke på något annat ställe. Må icke heller någon hava rätt att överlämna sin körselrätt till någon utom tredingen, om han icke själv hugger och själv kör ut ur skogen, som gammal lag[40] är, och sedan må den som äger (»akan») göra därmed vad helst han själv vill. Hövitsmannen och synemännen och värnamännen hava samma förmånsrättigheter vid skogskörsel som vid fördelning av beten.[41] Den som under sin skogskörsel hugger timmer, böte för ett lass tre öre och lika mycket för ett andra och ett tredje. Hugger han ett fjärde, må han böta tre mark. Men den sista dagen får man taga kullfallet timmer, som icke duger till byggnadsvirke.[42] Beträffande utom tredingen boende vare allt det taget, som han för med sig. Ligger en ek nere, som är längre än sju alnar och som duger till byggnadsvirke, böte var tredingsbo, som hugger den, tre öre, utom tredingen boende böte dubbelt så mycket. Icke heller må någon hava rätt att under skogskörseln fälla frisk eller torr ek eller något annat bärande träd. Hugger man en ek, som är så tjock att, om den klyves i fyra delar[43], det går att göra en navare av varje del, må man för den eken böta tolv öre, lika mycket för en andra och lika mycket för en tredje, om det är inom (den skyldiges) treding. Är det utom tredingen, bliva böterna dubbelt så stora. Allestädes, där det hugges av icke-tredingsbo (inom vår treding) vare allt taget, som han för med sig, och dessutom må han böta efter vad lagen säger[44], och må han hava förverkat sitt arbete men icke sina redskap, om han lagligen bötar efter vår tredingsrätt. Var och en som hugger ett lass frisk hassel, böte tre öre, lika mycket för ett andra och ett tredje inom tredingen, är det utom tredingen boende, må han böta tre mark för vart lass. Hugger man en apel, böte ett öre, lika mycket för en andra och en tredje. Hugger någon utom tredingen boende en apel, böte tre öre för en och för en andra och lika mycket för en tredje. Hugger han en fjärde, må han böta tre mark. Hugger man inom tredingen ett lass eller en båtlast av apel böte tre mark.[45] Hugger någon utom tredingen boende ett lass eller en båtlast apelved, vare allt det han för med sig taget, och han må icke få det tillbaka utan samtycke av hela tredingen. Om avbarkningar och brännande av ek vare samma lag som om huggning av ek inom tredingen, utom tredingen vare allt taget, som han för med sig. Samma rätt, som vi hava på

Hornö och Hult om huggning av ek, brännande av ek och avbarkning av ek och om alla bärande träd och dessutom om ved, hava vi också på den inom tredingen liggande delen av Sneden.[46] För ingen gäller löfte eller legoavtal, om det ej gives eller överlåtes åt honom på rätt tredingsting. Hugger man en ek, som är så tjock, att därav kan göras en axel[47], på Hult, Hornö eller på Sneden böte ett öre för en, lika mycket för en andra och lika mycket för en tredje. Hugger man ett lass, böte sex öre, om det är inom tredingen. Var och en som bränner en vaktbod på Hult eller Hornö, böte tre öre, så ofta han gör det. Hugger någon utom tredingen en axeltjock ek, böte tre öre för en, lika mycket för en andra och lika mycket för en tredje. Hugger någon ett lass, böte tre mark. Hugger någon mera, vare allt det förbrutet, som han för med sig.

Nu säges om svin, som hållas inom hägnad (gårdsvin). Dräggsta, Folsberga, Husby, Österby, Vallby, Gymminge och Kroby, dessa nämnda byar skola den tid, då Hornö är fördelningsbart till bete hålla sina gärdsgårdar i stånd, som ligga omkring Hornö, tills alla svin avlägsnas och borttagas. Den som ej gör så, böte lika mycket för dessa gärdsgårdar, om de ligga nere, som för sina gärdsgårdar omkring åkrarna. För detta får var och en av dem hava ett svin över det vid fördelningen fastställda antalet.[48] Och byarna Husby, Österby och Dräggsta skall var och en hava en grind och ansvara för den, så att ingen skada uppkommer genom den. Om skada uppkommer genom den, så att svin löpa ut eller in, gälde (de nämnda byarna) skadan och böte samma belopp för den grinden som för grind till åker eller äng. För detta äger var och en av dem att hava ett svin över antalet. Allestädes där anmärkning om en ek sker, och allt som berör skador på skogen, vad det än är, må det bero på synemännens vittnesbörd och heder och urskillning och undersökning om sanningen, och må ingen annan hava vitsord.[49]

På sankt Egidius' dag[50] skola de, som behöva hugga axlar och slagbultar[51], komma till Sneden, och värnamännen och synemännen skola vara närvarande. Komma ej värnamän eller synemän, böte var och en tre öre. Detta skall ske vart år.

Nu kan någon i de förutnämnda skogarna taga mer nötter eller ållon än som går till tummen i en handske. Böte tre öre. Rider han eller ror till platsen, böte han tolv öre, om han är från tredingen, är det utom tredingen boende, böte han tre mark. Fjärde dag pingst skola värnamännen rida om skogen, göra avtäkt från de män, som äro brottsliga och föra det tagna till nästa tredingsting. Rida de icke så, böte de tre öre. Alla avtäkter, som göras i dessa förutnämnda skogar, skola kungöras på tredingstinget närmast efter det tillfälle, då de gjordes, och må man aldrig skjuta

upp det längre. Var och en som icke gör så, böte tre mark. Förnekar den avtäkten, som gjorde den, då må den som avtäkten gjordes mot, överbevisa honom med två män och han själv den tredje. Förmår han fullgöra detta, får den, som gjorde avtäkten, ej värja sig med ed. Kan han ej, vare den andre saklös. Hövitsmannen må kära om avtäkt i det fallet att de förneka den både den, som gjorde den, och den som avtäkten gjordes mot. Då må den värja sig, som gjorde avtäkten med två mans ed han själv tredje på det ting, då man i det förut omtalade fallet skall avlägga ed.[52] Brister han åt eden, må han lämna fram avtäkten, som han beskylles för och dessutom tre mark.[53] Nu säger hövitsmannen, att värnamännen icke hava ridit i skogen den dag de böra, då skall hövitsmannen överbevisa dem han anklagar med två män själv tredje. Kan hövitsmannen göra detta, böte de skyldiga tre öre för varje riddag. Kan han ej, vare de saklösa. Alla värnamän och synemän, som icke kunna komma till tredingstingen, så ofta de än hållas, och icke heller någon annan (kommer) i deras ställe, böte var och en av dem tre öre, eller ock må han bevisa sitt förfall med två män.

Nu går en mans släde sönder under körseln. Må han hava rätt att i skogen hugga det som behövs till lagning, som han själv vill, saklöst. Ingen torpare må hava rätt till mera skogskörsel på Sneden än till bränsle åt sig. Alla böter skola tvådelas. Hövitsmannen må taga en lott och den andra synemännen, värnamännen och alla tredingsmännen.[54] Beträffande var och en, som utan lov begagnar tredingens (fiske)vatten, vare allt det taget, som han för med sig, såsom hans fiskeredskap och hans båt men ingenting annat, som han har med sig.

Var och en, som vill släppa ut[55] hästar eller nöt på Gröngarn, må betala fyra penningar för vart huvud, om han är tredingsbo, är han bosatt utom tredingen, må han betala, som han kommer åt. Den som släpper ut svin på Gröngarn, vare sig han är tredingsbo eller icke, må hava förverkat svinen till lagskilling.[56] Av Enköping (skall man i lega hava) fyra penningar för varje ko att dela med sjötolftborna. För varje get en penning och lika mycket för ett får och två penningar för ett ungnöt.

Må även det vara giltigt, som hövitsmannen företager med så många (hur få) män, han har med sig på tredingstinget. Ty icke skola redliga män vara rättslösa, därför att tredingsmännen ej vilja begiva sig till tinget, och må de böta tre öre vardera, som voro skyldiga att begiva sig till tinget (men uteblevo). Nu kommer ej domare till tinget den tid, detta hålles. Må han böta tre öre eller bevisa sitt förfall med två män.

Allt som gives inför tredingstinget, där skall en dag bestämmas, och två värnamän, som hövitsmannen förordnar, skola vara närvarande. Om det

(utbjudna betet eller rätten att hugga) ej blir taget på den bestämda dagen, må det icke givas utom tredingen.[57] Och har en man inom tredingen nedlagt arbete där, åtnjute han det, som var honom givet (det gamla avtalet), så att han återkommer till tredingstinget och kungör, att han har nedlagt arbete där[58], och sedan må han saklöst taga det. Var och en, som hugger utan lov eller avtal eller ock av dårskap eller med avsikt bränner en, två, tre eller flera ekar, böte för varje ek, hur många de må vara, tolv öre och ersätte skadan efter tolv värderingsmäns ord, om den skyldige är tredingsbo. Är han bosatt utom tredingen, böte han dubbelt, och vare allt det taget, som han för med sig, och må han icke få det tillbaka, om han ej bötar, som nu är sagt. Var och en, som bryter mot denna tredingsrätt, som nu är tillkännagiven, vete sig hava brutit konungens dom, och må då konungen taga bot för dombrott och hövitsmannen och tredingsmännen det, som tillkommer dem.[59]

Kommentar

1. Ordet *närwarende* i uttrycket *thätta närwarende Breff* motsvarar lat. *presens* i uttryck som *presens scriptum, presentes littere* m. fl. I denna ställning användes *presens* i det närmaste som demonstrativpronomen och kan översättas med 'detta', M. Hammarström, Glossarium, art. presens 2. *Presentes littere* (även *presens littera*) och *hæ littere* (även *hæc littera*) betyder alltså detsamma, 'detta brev'. Ibland förekomma båda de likabetydande orden, t. ex. *hec presens nostra littera,* privilegiebekräftelse för Ulvsby, Stadsprivilegier I nr 48, FMU I nr 728. Detta lat. uttryck är närmaste motsvarigheten till uttrycket här i stadfästelsebrevet för Hammars treding. Det förekommer även i brev rörande S. Klara kloster 24 augusti 1370, J. A. Nordberg, S. Claræ minne nr 77. Ordagranna betydelsen är 'detta närvarande brev'. Uttrycket kan återges 'här föreliggande brev' eller 'detta brev', vilket sistnämnda valts här.

2. *Föräldra* i betydelsen 'förfäder' är vanlig i fsv., Söderwall, Ordbok, art. föräldrar 1. En motsvarighet i här ifrågavarande ställning är lat. *prædecessor,* 'företrädare', privilegiebekräftelsen för Norberg 20 juni 1367, Bergverksförordningar, sid. 11, privilegiebekräftelsen för S. Klara kloster 5 september 1364, J. A. Nordberg, S. Claræ minne nr 166.

3. Innebörden av ordet *fulbyrdh,* Söderwall, Ordbok, art. fulbordh, kan belysas med några citat.

med vara radhgifwara ... radh oc fulbyrdh, TBH B VI.

ex consilio et consensu consiliariorum nostrorum, Åbo kyrkas privilegiebrev 4 juni 1369, Åbo domkyrkas svartbok nr 207.

med samthykt oc radhe aldra varra oc rikesins radhgiwara, fullmakten för Bo Jonsson 6 augusti 1369, HSH XVI, sid. 3.

mit ghantzer vulbort vser biscope vnd vser raatgheuen, konung Albrekts ratifikation av ett förbund 25 juli 1368, ST II nr 377 b.

Ordet *vulbort* betyder 'Zustimmung', 'Erlaubnis', lat. 'consensus'.

4. Formen *hwe* i satsen *hwe the hälzt ära* torde icke böra uppfattas som nom. plur., såsom i A. Noreen, Altschwedische Grammatik, § 518, jfr även Söderwall, Ordbok, art. hwar, 529. Såsom enda belägg har anförts ett privilegiebrev för Norberg 3 april 1368, Bergverksförordningar, sid. 13; DD nr 35; SFSS, Småstycken på forn svenska ser. I, sid. 139. Härtill kan läggas stadfästelsebrevet för Hammars treding i Trögd 15 juni 1369. Formen *hwe* kan förklaras med hänvisning till åboprivilegierna 1369, Åbo domkyrkas svartbok nr 207, där motsvarande sats lyder: ... *Prohibemus jgitur*

omnibus aduocatis nostris et officialibus ac aliis quibuscunque . . ., på svenska: 'Vi förbjuda alltså alla våra fogdar och tjänstemän och andra, vilka de än äro.' Satsen *vilka de än äro* motsvaras av lat. *quibuscumque,* som står i dativ, styrt av *prohibemus.* Detta verb motsvaras på svenska av *förbiudom,* som också styr dativ. Privilegiebrev för Östhammar 25 mars 1368, Stadsprivilegier I nr 53, *Thy fforbiudom wij allom worum ffogethom, — — — oc allom androm, hwem thee helst ære, — — —.* Formen *hwem* synes böra uppfattas såsom dat. plur. av *hwar,* styrt av *förbiudom. Hwem* kan ha skrivits *hwe* med nasalstreck över, och nasalstrecket har tappats bort.

5. *Gud* står här liksom i det vid t. ex. dateringar vanliga uttrycket *Gudz byrdh* i stället för *Jesus.*

6. I Bureus' avskrift lyder texten:

och så hans Signadha Modher the skära.

Reen och *skär,* båda i betydelsen 'jungfrulig', 'obefläckad', äro vanliga Maria-epitet. Beträffande *reen,* E. Hjärne, Två gammalsvenska andliga dikter, sid. 10. *Kär* förekommer som Maria-epitet i dikten Den vises sten i handskrift från 1300-talet, R. Geete, SFSS, Småstycken på forn svenska, ser. II, sid. 8. Den här givna översättningen följer de äldsta texterna, som båda ha *kära.*

7. TBH VI fran hedhindoom oc thenna dagh
THM 96: 13 Fran hedhendom oc till thenna dagh

Översättningen följer den bättre texten i TBM.

8. TBH VIII gud löne them herrom j swerike boo
TBM 96: 23 Gudh löne them herrom j swärike bodho.

Översättningen följer texten i TBM, som har stöd i rimordet *godho.* Formen *bodho* har uppfattats som pret. av *biuþa,* Söderwall, Ordbok, art. biuþa 9.

9. TBH X hertugh erik med hans fadher
TBM 96v: 7 Härtigh erik heet hans fadhir

Flera av texterna till TBH ha i stället för *med* en annan läsning, *war* (texterna B, C, D, E m. fl.) *wer* (H). I liknande användning har Eriks-krönikan på flera ställen *heet,* t. ex. Klemmings utgåva, SFSS nr 17.

222 Then annen han heet benedict
570 Hans broder het hertugh abel

Andra exempel vv. 224, 242, 1140, 1141, 1232, 1233.

Översättningen följer texten i TBM.

10. TBH XI godan rät som v(ndh)er honom boo
TBM 96v: 11 Godhan räät som vnder honom boo

TBH kan här ha haft läsningen *vidher.* Sammanställningen *boa viþer,* 'bo

tillsammans med', 'bredvid', är ju bekant t. ex. från namnet på en av Upplandslagens balkar. Läsningen *vidher* vore här sakligt mindre tillfredsställande.

Översättningen följer texten i TBM.

11. TBH XI tha faar han hymmerike thet er min tro
TBM 96v: 12 tha faar han hymerike thet är war tro

Författaren skymtar bakom formerna *jak* och *min* flerstädes i Erikskrönikan 535 *jak tror han hwilas ther mz them.* Flera exempel vv. 1626, 1809, 1810, 2421, 2422. Första person plur. förekommer i tredingsrätten i TBM 98v: 26 ff — — — *Sama rätt wi hafwm j horndöö oc hulte om ekehug* — — — *tha hafuom wi ok a snedh jnnan tridhiwngx* — — —. I TBH förekomma icke formerna *wi* och *war*. Läsningarna *min tro* och *war tro* äro båda möjliga.

Översättningen följer texten i TBM.

12. Uttrycket *sith eghit* har bibehållits vid översättningen. Jfr Erikskrönikan.

1977 — — — nw hopar jak orloff aff ider faa
at jak ma vider mit eghit boo
jak torffte wel vider nade ok roo — — —

13. Några sena texter till TBH ha läsningen *roo,* motsvarande de äldsta texternas *crono* (*i hymmerik,* TBH XII, TBM 96v: 18). De äldsta texterna ha följts vid översättningen. Även ordet *roo* är emellertid vanligt i liknande sammanhang, Svenska medeltids dikter och rim, SFSS nr 25. Adam och Christus, 59; Christi pina (inc. *Iek er* ...), 538; Marias sju fröjder nr 6b, 45; Schacktafvelslek, 2916; Troheten, 119, m. fl., alla från 1400-talet.

14. Efter prologen och före stadgan såsom överskrift i TBM, text B. *Thenne hawer varit af ålder Medhaltridhiungz rätter först om Tingaredher.* Översättning: Detta har av ålder varit den mellersta tredingens rätt. Först om tingstider. Bureus synes ha haft tillgång även till någon av texterna rörande Hammars treding, som alla börja: *Thätta haffuir varit aff aldher hamars tridiungx rätther.* Ordet *Tingaredher* bör tilläggas samma betydelse som fsv. *þingariþ, þinghriþ,* f., 'tingstermin', 'tid för tings hållande', känt från VmL och DL.

15. Den 7 januari, dagen efter trettondagen. I Uppland har det varit sed att varken hugga eller köra något virke från skogen mellan jul och trettondagen, Per Brahes Oeconomia sid. 88. Tredingarnas vinterting hade bland annat att behandla ärenden om huggning och körslor samt om avtal rörande överlåtelse av rätt därtill.

16. Den 3 februari.

17. Mellan den 4 februari och den 10 mars. År 1383, då påskdagen inföll den 22 mars, eller så tidigt som enligt fastställd beräkning var möjligt, skulle det tredje tinget hållas redan dagen efter det andra.

18. Mellan den 13 maj och den 16 juni.

19. Ursprungligen i TBM, text A: *oc tha sculo andre wernamän oc synomän afsätias ok andre tiltaghas,* 'och då skola somliga värnamän och synemän avgå och andra utses'. Ordet *andre* före *wernamän* har utraderats, så att det numera är en lucka i handskriften mellan *sculo* och *wernamän.* Meningen erbjuder två tolkningsmöjligheter. Antingen skulle alla förtroendemännen från föregående år avgå eller endast somliga. Textens nuvarande lydelse rymmer båda möjligheterna, liksom TBH, text A, som på motsvarande ställe lyder: *oc tha scolu adre afftakas oc andre vidhersätias.*

20. Den 25 juli.

21. Översättningen följer här läsningen *fyre men,* som finnes i alla texterna. Möjligen *synamen* i en tidigare handskrift.

22. Den 24 augusti.

23. Det femte tredingstinget skulle hållas på Hornö, det sjätte på en plats, som kallas *huslöth,* TBM, text A; *hulzlöt,* TBM, text B. Mellersta tredingens text avser främst de båda allmänningarna Hornö och Hult, som förekomma nämnda tillsammans på åtskilliga ställen: *Thw lass om hwan dagh j horndö ok j hulte,* fol. 98: 1, *Sama rätt wi hafwm j horndöö oc hulte om ekehug,* fol. 98v: 26, *Huar som brennir wardh bodh j hulte ellir horndö,* fol. 99: 6. Det är redan av de anförda ställena troligt, att sammanställningen även här gäller Hult och Hornö. Jfr även Gustav I:s brev den 20 december 1559, där han upplåter bland annat »Hultengen» i Trögd till Gustav Johansson till Haga, Gustaf I:s registratur, Handlingar rörande Sveriges historia, Ser. I, XXIX, sid. 352. Såsom i annat sammanhang omtalas, kom allmänningsskogen Hult att längre fram tilldömas Haga säteri. Bakom formerna *huslöth, hulzlöt,* döljer sig sålunda namnet på en del av allmänningen Hult. Namnet *Hornö* har missuppfattats av Klemming, Ur en antecknares samlingar, sid. 28, noten. I TBM, text B står *Hörndho,* fel för *Horndhö* (prickarna felplacerade), vilket av Klemming lästs *Höredho.*

24. Ordet *the* torde syfta på de fyra män, som strax ovan omtalats. För hela tingsmenigheten användas uttryck som *alle män, tridhiwngx män* eller t. ex. passiv konstruktion.

TBH saknar uppgift huruvida något ting hölls på Bartholomei dag i Hammars treding. Dessutom saknas motsvarighet till de ord, som i TBM inleda nästa avdelning: *Nv äru scogha skipana före.*

25. Tvekan kan råda vid tolkningen, om rensningen skulle avse att göra skogen fri från djur, vars ägare icke hade rätt till bete, eller kullfallna träd, kvistar m. m. eller möjligen något annat. Det har synts troligast, att rensningen avsåg kvistar, snårskog o. d., som kunde hindra gräsväxten eller åtkomsten av ållonen. Jfr Per Brahes Oeconomia, andra boken, fjärde delen, kalendern för oktober, sid. 98 i den använda editionen, där det heter: *Hugges Åhrs-weden i Ny och för än Trädh blifwa Frost-bijtne eller Skogen warder oreen aff Snö och Qwiste-dråp.* I byordning för Häverö och Singö församlingars byalag, stadfästad 1776, talas i § 34 om nödvändigheten att åkergärden bliva rensade från oduglig skog, Byordningar från Uppland, UFT 1911. Mönsterbyordningen 1742, som delvis är förebilden för den förutnämnda, talar om kvistar, trädtoppar o. d., som ligga på marken till förfång för betet. K. brevet till landshövdingarna angående landskulturens upphjälpande den 20 februari 1742, K. placater, förordningar etc. 1742. Jfr G. Enequist, Något om byordningsprojektet 1742, HT 1935, sid. 386. Utdrag utur alle ifrån 1739 års slut utkomne publique handlingar, placater etc., III. sid. 1845 ff. Det anförda visar, att i senare tid rensning i ifrågavarande sammanhang avsett bortrensande av kvistar m. m., icke bortdrivande av djur.

26. Ingen av texterna har något objekt till *afköra* utsatt. Det kan därför vara osäkert, vad som skulle drivas bort. Verbet förekommer emellertid längre fram i stadgan, där sammanhanget är klarare och användes där om bortdrivandet av djur från tredingsskogen, TBM fol. 97v: 22, TBH XXIII. Även här torde det vara fråga om bortdrivande av djur. Texten i TBH: *Nw kan han trydzskas oc ey affköras* är svår att förstå, även bortsett från ordet *han,* som är ifyllt. Innebörden av bestämmelsen har fattats på följande sätt: De svin och andra kreatur, som fritt strövade omkring på trädorna, i dikena, i skogarna och överallt, där de icke möttes av hägnad eller annat hinder, skulle drivas bort från den till ållonbete bestämda skogen, vars gärdsgårdar skulle ses över och där gammalt torrt ris, löv m. m. skulle vara bortrensat. Skogen skulle dessutom vara fri från betande djur under en vecka, innan märkningen av djuren och fördelningen av ållonbetena började. Djuren skulle märkas, varvid kontrollen kunde skötas dels av förtroendemännen, dels av djurens ägare inbördes. Ingen fick ensam märka det antal djur, han hade rätt att beta på skogen, utan han måste invänta det tillfälle, då alla samtidigt märkte och började betandet. Utarrenderingen av beten, som även kunde ske till sådana, som icke voro bosatta inom tredingen, var en omständlig procedur, eftersom den skulle kungöras på flera tredingsting. Om någon tog sig för att ensam märka och skicka upp sina djur till betet, hade han därmed *forskipat sino,* 'för-

verkat' (Söderwall, Ordbok, art. forskipa 1, endast detta textställe såsom belägg) eller 'avhänt sig sitt'. Det hushåll, som underlät att vid skogens inrättande till ållonbete bortdriva sina djur, förlorade ett av dem.

27. Uttrycket *alle män* förekommer här med betydelsen 'alla tredingens män', 'tredingen'. Jfr t. ex. UL Kk XV: 8, Schlyter, sid. 70, — — — *böte fiurætighi markær til þræskiptis. takær en lott kunungær. annæn malseghande. þriþiæ allir mæn. Allir män* betecknar där 'hundaret'. Liknande UL Kg IX pr. och M XXVII. *Nu kunno män tryzkas,* TBM 97: 16. Ordet *mæn* förekommer där med den obestämda betydelse, som är känd t. ex. från VgI Md XIV: 3: — — — *vita mæn eigh banæ. til* — — —. VgI Tj III: 2: — — — *þa kallæ mæn þæn lottakæræ uæræ þiufnæþær.* Se även Söderwall, Ordbok, art. maþer 1. TBH, text A har på motsvarande ställe *han,* rad XVI: 2. De båda första bokstäverna äro emellertid ifyllda, och vad som från början stått skrivet, kan numera icke läsas. Eftersom det är tal om några tredskande bönder, har det synts lämpligt att vid översättningen använda 'några män'.

28. Det framgår icke av stadgan, huruvida i det fall att hövitsmannen ingrep, denne också ställde saken till rätta, eller om han hade att föra fram den vid tinget. Den förra möjligheten synes väl så sannolik, då annars ett *fore tridhiungx tinge* eller *a tridhiungx tinge* i stadgans text hade varit naturligt.

TBH, alla texter, och TBM, text B, ha *höwdzman,* sing. Det framgår icke med säkerhet, huru många hövitsmännen i Trögd voro. Hövitsmannen i TB hade samma uppgifter som länsmannen i UL.

29. TBH, text A och H, ha troligen felaktigt *två öre.* I text J, den huvudsakliga förlagan till H, är läsningen osäker.

30. Var spjutet sattes ned, upplyser icke stadgan. Däremot berättas i fortsättningen, vartill det användes. Spjutet, sannolikt sing., stacks ned av hövitsmannen i eller vid vaktboden, såsom ett tecken på att vakthållning blivit inrättad och att vaktkarl fanns närvarande. Om avlösning uteblev, skulle vaktkarlen gå ned till byn och begära avlösning hos synemännen och därvid medföra spjutet, sannolikt som tecken på att han icke blivit avlöst. Detta ställe är missuppfattat av Å. Holmbäck, som satt vakttjänstens inrättande i samband med intaga av mark: »Ätten skyddade», säger Holmbäck, »väl för angrepp från utomståendes sida den mark, den intagit till odling — i vilka former en intaga brukade ske, kanske upplyses av några, delvis 'fraan hedindoom' stammande regler från Trögds härad i Uppland, vilka säga, att mark till vaktbodar på 'tridiungs'-allmänning intages genom att spjut sättas ned i markens hörnpunkter. Kanske skyddade ätten även den skog, som låg närmast odlingsmarken.» Studier

över de svenska allmänningarnas historia, UUÅ 1920, sid. 7. En sådan tolkning har icke något stöd i stadgans text.

31. Sannolikt sing., vilket icke kan avgöras av formen.

32. TBM *han ägher,* motsvaras av TBH *kan å,* A (ifylld) B C D E F G, *kan oc* H J K, saknas i L. Ursprungligen har TBH sannolikt haft läsningen *han a.* Översättningen följer här TBM.

33. Formen *them* har uppfattats som sing.

34. Uttrycket *scogha skipan,* 'inrättandet till bete av' eller 'fördelning av skogarna', innebär icke, att skogarna uppdelades. Så tänkte sig J. O. T. v. Engeström, att skogen för mulbetet kanske varit skiftad mellan jordägarna, Skogs- och jagtväsendet i Sverige intill år 1870, sid. 5. Det var de tillgängliga beteslotterna, som voro föremål för *skipan,* i detta fall fördelning.

35. Den ursprungliga texten under ifyllningarna i TBH, text A, *slikt a man som annan,* synes här vara den bästa. Alla bönder hade rätt till lika många beten. Enligt UL skedde motsvarande fördelning, som emellertid där gällde enskild skog, efter öre och örtug i by. UL B VIII. *Nu will man skipæ swin a skogh sin. þæt skal skipæ æptir örum. ok örtoghum. swa hwar sum han ær eghandi til.* Endast med den tolkningen att i Trögd alla bönder hade samma rätt till beten, samma antal lotter, blir det full mening i den närmast följande bestämmelsen, som säger, att förtroendemännen skulle ha dubbelt och hövitsmannen fyrdubbelt mot bönderna.

36. Meningen *hwar som ey orkar skipan sinne,* har översatts 'den som ej kan bruka sin rätt till ollonbete', Söderwall, Ordbok, art. orka. Om antalet beten för varje bonde var detsamma, kunde den som icke ägde så många kreatur, få beten över. Dessa arrenderade han ut. Han brukade alltså sin »skipan» i full utsträckning, men icke enbart genom att låta sina egna kreatur beta.

37. TBH har på motsvarande ställe, rad XXI, under ifyllningen den sannolika lydelsen: *huar ey orkar skipan sinne biwde vp a thinge oc adro jnnan tridiungx swin fore tw ortugher.* '(Om det är) inom tredingen (kan ett) svin (få bete) för två örtugar.' Man kunde också tänka sig en läsning: 'Inom-tredingsswin för två örtugar.' Meningen blir densamma i båda fallen. Jfr UL R I: 1, Schlyter, sid. 259 — — — *wærin allir saklösir. æn þe æru innæn hundæris mæn.* — — — och SdmL Tj XIII: 1 — — — *Taker man hæst æller hors vtan hundaris* — — —. På sista stället torde lagen åsyfta det fall, då en person inom sitt eget hundare fasttagit en utom-hundares-häst. Annorlunda tolkat i Svenska landskapslagar, III, sid. 208, sid. 217: 97.

38. Om översättningen av ordet *dödhuidher,* 'icke fruktbärande träd',

Schlyter, Ordbok, art. döfviþer; Söderwall, Ordbok, art. döþviþer, och där anförda belägg. Se även SAOB, art. dödvide, spalt D 2585, där samma betydelse angives, samt dessutom 'avfallsved', 'ved', 'eldbrand'. Här må anföras diskussionen rörande detta ord den 6 oktober 1691 i lagkommissionen för revision av lands- och stadslagen, Förarbetena till Sveriges rikes lag, I, sid. 373. »Discurerades om ordet dödwide skog etc., och mente somlige det wara nedfallen skoo(g) eller trä; alii: dermed förstås alt det, som eij är bärande trä och fruktbare, som tall, gran, biörk, aal etc.; men under åldenwid förstås eek, book, hassel.» Benämningen *bärande träd* förekommer fortfarande i lagspråket: Ingen have makt å kronans ägo och allmänningar, eller å skattejord, att hugga och fälla bärande trä, som äro ek, bok, apel och oxel, eller å varjehanda annat sätt dem fördärva. Sveriges Rikes lag, B 13: 1.

39. Med *spordhastaffwa* torde åsyftas något slags karvstock. E. Bull, Leding, sid. 46, meddelar en uppgift om norska ledungsflottan efter tre handskrifter från 1300-talet, varav en handskrift upplyser, att beräkningen gjorts efter »skoro og skibredetal». *Skoro* skulle åsyfta märken på karvstockar.

40. Pluralformen har icke återgivits vid översättningen.

41. I meningen *Höwitzman oc synomen ok wernamen aghä swa j akoo som j skipan* har verbet *aghä* översatts med 'äga rätt till del eller delaktighet i', 'äga rätt att deltaga i', Söderwall, Ordbok, art. ägha 6. Det är dock icke meningen att förtroendemännen endast hade lika rätt till skogskörsel som bönderna i allmänhet. Stadgan lämnar klart besked, då det gäller fördelningen av beten, att värnamän och synemän hade dubbelt antal mot bönderna och hövitsmannen fyra gånger så många. Här stadgas, att de nämnda förtroendemännen skulle ha samma förmåner beträffande skogsskörseln. Det är sålunda en saklig betydelseskillnad mellan den här givna översättningen och den av Söderwall föreslagna.

42. Av sammanhanget framgår, att *tymbir* och *läghe* icke är detsamma. Det synes av den sista bestämmelsen i flocken, att *läghe* kunde ifrågakomma som viss ersättning för *tymbir*. För huggning av timmer gällde förbud. Sista dagen, skogskörningen pågick, fick man taga *läghe*. Ordet synes här beteckna liggande träd eller del av ett sådant. Jfr Rietz, Svenskt Dialekt-lexikon, art. ligga, låga; Söderwall, Ordbok, art. läghe (endast detta belägg), översätter 'ved av liggande eller kullfallna trän'. Man fick icke hugga timmer, men sista dagen fick man taga sådana liggande träd, som dugde till annat än ved men dock icke till *fanga*, vilket ord i enlighet med Söderwalls förslag översatts 'byggnadsmateriel'.

43. Adjektivet *fiwghurkleffua* är känt endast från TB och SdmL B XV,

där sammanhanget är följande: *Hogger man eek i scoghe annærs. minnæ æn i fiughur clywæ ma. böte III. öræ. hogger þa i fiughur clywæ ma. swa at axul æmni nyter af göræ loti hwarium. böte VI. öræ. en sac bonda.* Det anförda stället ger en värdefull parallell till satsen i TB: *nauar stander a skidhe huario.* Skillnaden synes endast bestå i det föremål, som skulle kunna göras av varje *skidh*. I TB var det en navare, en borr, sannolikt för borrande i hjulet, i SdmL ett ämne till en hjulaxel. Grovleken av vart *skidh* och därmed av trädet torde i båda fallen ha varit ungefär densamma. Söderwall, Ordbok, art. skidh (TB detta ställe, enda belägg), översätter 'ett av de stycken i vilka en stock klyves'. Rietz, Dialekt-Lexikon, art. navar.

44. Man kan tveka vid översättningen av *tho*. Jfr. UL M XXXII: pr. — — — *Faldær at eþe böte sum fyrr ær saght. ok lati þo hwarti liff ællr limi,* där betydelsen torde vara 'dock'. Så Svenska landskapslagar I, UL sid. 105. Söderwall, Ordbok, art. þo, A 2, 'icke dess mindre', 'det oaktat', 'dessutom' (TB detta ställe, enda belägg). Tänkbar är även översättningen med 'dock'. I sak ändras ingenting härigenom på detta ställe. Översättningen följer Söderwalls förslag.

45. *Batsfarmber,* 'båtlast', känt endast i TB och i svealagarna i byggningabalkarna på ett ställe, nära motsvarande detta. Däremot är det liknande *pramfarmber,* 'pråmlast', känt från några diplom, men icke i lagspråket. DS nr 1800, 4 juli 1311, ärkebiskop Nils brev till munkarna i Sigtuna, DS nr 1806, 15 augusti 1311, Upplands lagman Birger Persson till predikarebröderna i Sigtuna. Jfr Söderwall, Ordbok, art. eldebrander, 2, 'bränsle'.

46. Även på Sneden, varav en del låg i mellersta och en annan i Hammars treding, gällde vad som var lag beträffande Hult och Hornö i mellersta tredingen och Hammar i den övre tredingen. För alla dessa allmänningsskogar rådde generellt förbud för huggande, brännande och barkande av ek eller bärande träd och om »dödved», att sådan fick huggas endast av inom tredingen bosatta och köras hem endast under vissa dagar.

47. Söderwall, Ordbok, art. axuldigher anför utom lagspråket endast TB. Ordet anses betyda 'axeltjock', 'så tjock att därav kan göras en hjulaxel'. Schlyter, Ordbok, art. Axuls digher, har samma översättning med hänvisning till bland annat Kr L B XVIII: 3, där några handskrifter ha tillägget *thet är quarnahiwll.* Stiernhielm, Gambla Swea och Götha Måles Fatebur, samt Ihre, Glossarium, säga båda, att det är fråga om hjulaxel. Den av Schlyter påpekade förklaringen att det skulle gälla axel till ett kvarnhjul påträffas i åtskilliga juridiska samlingar, t. ex. UUB, Hand-

skriftssamlingen B 114. Tydligt är, att *axuldighra ek* var ett litet träd, medan *ek fiugurkleffua* var betydligt grövre. Detta framgår även av bötesbeloppen.

48. Säkerligen var det var och en av byarna, icke varje bonde, som fick rätt till ett svin utöver antalet. Motsvarande fall saknas i landskapslagarna. Däremot finnas exempel på delning mellan delägarna, t. ex. UL B VIII — — — *ok siþæn takin aldin karlær þæt bæztæ swin. ok skiptin sinæ mællum.* — — —.

49. Här ha synemännen ett uppdrag, liknande dem som vanligen anförtroddes åt landskapslagarnas synemän.

50. Den 1 september.

51. Söderwall, Ordbok, art. drapval. (Detta textställe enda belägg), 'slagbult', 'den del av slagan, varmed säden uttröskas'. Lagerbring, Swea rikes historia, III sid. 677 not 1, »Drapwal betyder en slaga, hwarmed säden tröskes». Lagerbring hänvisar till Ihre Glossarium, som känner ordet från Hadorphs tryck av TBH. Ihre, Glossarium, I spalt 348, II spalt 1029. Drapval är den delen av slagan, som slår ut säden, handval den del, man håller i. Jfr H. Pipping, Strödda anteckningar, sid. 18. *Handval,* 'handtaget på slagan' (Fundbo), B. Hesselman, Uppländsk ordbok. *Handval* som benämning på hela slagan har förf. hört i Gårdskär, Älvkarleby.

52. Meningen är, att eden skulle avläggas på första möjliga ting, liksom avtäkterna skulle lysas på nästa ting. Jfr MEL B VII: 3, där med avseende på syn stadgas, att sedan synemännen sagt vem de ville fälla, de därefter skulle svärja på första tinget.

53. Söderwall, Ordbok, art. a, B, adv., 'dessutom'. Det har sitt intresse att konstatera, att samtliga av Söderwalls belägg på denna användning av *a* ha hämtats ur en avgränsad krets stadgar, nämligen: Magnus Eriksons gårdsrätt, Erik av Pommerns gårdsrätt, Skenningestadgan 30 november 1335, Uppsalastadgan 6 december 1344, Kopparbergsprivilegierna 17 februari 1347. Från lagspråket är denna användning av ordet *a* känd från VgLII, SdmL, VmL, SkL, MEL. Däremot är det i UL i dylika ställningar vanligen *mæþ,* som användes. Schlyter, Ordbok till UL, art. Mæþ, 6, samt t. ex. UL B: 1 *þa giældi atær fæ. swa got sum þæt liwændi war. ok mæþ þre markær.*

54. TBH, text A, BII — — — *Alla sakyr agho tweskiptas taki en lot howdzman annan wärnämen oc tridiungxmen, eller hwa som far* — — —. Texten synes ursprungligen ha haft följande lydelse: — — — *taki en lot howdzman annan värnamen oc tridiungxmen allir. Huar som far* — — —. Orden *oc synemen* saknas. TBH innehåller på detta ställe ett fel, som går

igen på olika sätt i alla texterna. Genom jämförelse med TBM framgår, att ordet *allir* skall föras till den föregående satsen. I TBH är det sammanfört med följande sats och ändrat till *eller*. Textstället utgör ett tecken på att texten A icke är den ursprungliga.

55. Söderwall, Ordbok, art. lata, 1, 'utsläppa på bete' (detta ställe enda belägg).

56. Här måste den nuvarande texten, *at vald skillengenom,* förkastas. Ännu obegripligare är den, om man med Klemming läser *at vald skillen genom.* Tydligen är här fråga om en skadeersättning, motsvarande landskapslagarnas *laghskillinger,* i UL B VI: 1 bestämd till fyra penningar för ett svin. Det är sannolikt, att TBM haft lydelsen *at valdskillingenom,* vilket genom felläsning förvanskats. Detta textställe är ett tecken på äldre text till TBM. Motsvarighet till denna bestämmelse saknas i TBH. Om den gjorda emendationen är riktig, förekommer med detta textställe en hänvisning till den gällande allmänna lagen. En terminologisk olikhet föreligger här mellan TB och UL.

57. Beträffande ållonbete var det tillåtet att arrendera ut beten till utom tredingen boende, när de bjudits ut åt tredingsborna på tre tredingsting, utan att någon velat taga dem för den fastställda avgiften. Beträffande huggning i skogen bestämmes däremot, att rätten icke fick gå vidare till utomtredingsbo. Det för sammanhanget avgörande ordet är *ogiffuet.* Ordet är icke vanligt. Söderwalls enda belägg, art. ogivin, är hämtat från detta textställe. Icke heller i lagspråket synes det förekomma. Det finnes så mycket mera anledning till tvekan, som åtskilliga texter av TBH ha *vtgiffuidt.* Verbet utgiva är välkänt i fornsvenskan, även i lagspråket och användes ganska flitigt t. ex. i UL. Läsningen *vtgiffuidt* skulle bringa bestämmelserna rörande huggningen i bättre överensstämmelse med dem om ållonbetet. Emedan de äldsta texterna ha den andra läsningen och tvingande skäl att övergiva den icke föreligga, har den lagts till grund vid översättningen.

58. *väria,* 'nedlägga' (arbete), 'använda' (arbete), är sällsynt i fsv. Endast ett belägg anföres av Söderwall utom de två ställena i TB, nämligen i privilegiebrevet för Kopparberget 17 februari 1347, DS nr 4142, *. . . oc skal myætas hans ærwþi som han hawer þær a wart — — —. Kostväria,* 'nedlägga kostnad på', är vanligare. Att bestämmelsen i TB åsyftar huggning i skogen görs troligt vid jämförelse med textstället i UL B XX: 2. *— — — ok þæn hawi fore gangit ærffwþi sinu. sum fyrræ ruddi — — —.* På båda ställena är det fråga om nedlagt arbete.

59. Man kan jämföra de under 1600-talet mycket talrika fall, då en skog

efter ansökan ställdes under förbud. Vid överträdelse fick den ertappade dels böta för överträdelse av förbudet, vanligen 40 mark, dels böta för åverkan efter dess art. Bestämmelsen i TB synes innebära, att brott mot tredingsrätten under medeltiden bestraffats på motsvarande sätt. Konungen fick böter för konungs dombrott, och förseelsen som sådan sonades med böter till tredingsmännen och hövitsmannen. Jfr R. Hemmer, Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt, sid. 262.

TRÖGHBOLAGHS HISTORIA

Stadfästelsebrevet

Konung Albrekts stadfästelsebrev den 15 juni 1369 för Hammars treding i Trögd, vilket även innehåller den förut nämnda prologen och Hammars tredings tredingsrätt, är icke bevarat i original.[1] Den äldsta bevarade avskriften har tillkommit under 1400-talets förra hälft. Brevets äkthet kan alltså ifrågasättas. Privilegierna för biskopen i Åbo och Åbo kyrka hade bekräftats genom ett kungligt brev den 4 juni 1369.[2] Det är avfattat på latin. Vid jämförelse mellan de båda breven visar sig en långt gående likhet beträffande uppställning och uttryck. Varje avdelning i det ena brevet har sin motsvarighet i det andra. De båda breven äro till sin sammansättning och i valet av formler likställda. Åbobrevet är upptaget i Åbo domkyrkas bekanta privilegiebok, och det föreligger ingen anledning att betvivla dess äkthet. Rörande trögdbrevet visar en jämförelse, att dess lydelse motsvarar fordringarna på ett privilegiebrev av år 1369 vad beträffar dess uppställning och uttryckssätt. Likheten mellan de båda breven är även till hjälp vid översättningen.

Några detaljer ur stadfästelsebrevet för Trögd skola påpekas. Brevets *intitulatio* kallar konung Albrekt även herre över Skåne. Detta är fullt i sin ordning. Han har den titeln åren 1368—1372.[3] Ur trögdbrevets *dispositio* kan antecknas, att objekt saknas till verbet *stadfästom,* varigenom brevet icke omtalar vad det var, som stadfästades. Det är ovanligt, att objekt saknas i liknande sammanhang. Möjligen är det uteglömt vid avskrivningen. Svarande mot åboprivilegiernas *concensus,* 'samtycke', står i trögdprivilegierna *fulbyrdh* med samma betydelse. Ordet motsvarar lågtyskans *vulbort, vulbord,* vilket förekommer i samtida brev, som utgått från någon tysk furstes kansli.[4]

Likhet med de tyska diplomen visar trögdbrevet även i fråga om dateringen, där årtalet är utskrivet med bokstäver. Detta är vanligt i de på tyska avfattade breven, icke i de latinska och svenska.

---

[1] SRP nr 872. Utförligare behandlas brevet i inledningen till avdelningen om texterna.

[2] Åbo domkyrkas svartbok nr 207, Finlands medeltidsurkunder nr 775.

[3] S. Engström, Bo Johnsson I, sid. 317, not 22.

[4] ST II nr 376, 25 januari 1368, sid. 373, nr 376 a, sid. 375, m. fl.

Konung Albrekts bekräftelsebrev för Hammars treding 1369 har ur de här anlagda synpunkterna en fullständig parallell i åboprivilegierna från samma år och månad. Brevets uppgivna år överensstämmer med tidsuppgiften i dess *intitulatio*, som hänför det till tiden 1368—1372. Några speciella överensstämmelser med samtida tyska brev ha påpekats.

Det anförda visar självfallet icke, att stadfästelsebrevet för Trögds allmänningsskogar 1369 verkligen utfärdats. Men det visar, att brevet beträffande uppställning och lydelse är sådant, som ett från konung Albrekts kansli utgånget privilegiebrev från detta år borde vara. Längre kan man med det föreliggande materialet icke komma.

Prologen

Prologen kan uppdelas på följande till innehåll eller karaktär avgränsade grupper.

Verserna	1— 4	en lovsång
»	5—12	skapelseberättelse
»	13—22	om Trögds gamla lag
»	23—42	en krönika
»	43—46	anhållan om bekräftelse
»	47—48	bön för konungen
»	49—50	övergång till tredingsrätten.

Dessa grupper behandlas här nedan var för sig.

Gudh hafui loff hedhir oc ära
oc swa ok hans sighnadha modher the kära
Fore marghfalla dygdh oc mökla nadhe
ther the hafua giffuit os badhe.

Det finns ett stort antal paralleller till denna inledning. De allra flesta ha dock icke något intresse för detta sammanhang, emedan de tillkommit betydligt senare än prologen. Detta gäller följande dikter från 1300-talets slut och senare: Om konung Albert, Riddar S. Göran, Jungfru Marias sju fröjder, Schack-tafvels lek, Linköpings biskopskrönika, Bön till jungfru Maria m. fl.[1]

Av stort intresse är däremot likheten med Erikskrönikan. Denna likhet

[1] Svenska medeltids dikter och rim, SFSS 25.

har tidigare observerats av några forskare.[2] Erikskrönikan börjar på följande sätt:[3]

gud hawe heder äro ok looff
han er til alskons dygd vphooff
all jorderikis frygd ok hymmerikis nade
thz han er welduger ouer them bade — —· —

Det finns icke många dikter att taga hänsyn till för en jämförelse med prologen, som måste vara tillkommen i början av Magnus Erikssons regering. Det är utom Erikskrönikan främst de s. k. Eufemiavisorna och Konung Alexander. Av de nämnda dikterna är det endast prologen och Erikskrönikan, som börja med en lovsång. Man kan icke säga, att det på grund av dikternas art är naturligare, att lovsången finns i prologen och i Erikskrönikan än i de andra dikterna. Såväl Eufemiavisorna som Konung Alexander ha åtskilliga vändningar med biblisk anknytning, och såsom nedan skall beröras, förekommer i några av dem en önskan om eller en försäkran om himmelrikets fröjder för diktens hjälte. Likheten hos de inledande verserna i Erikskrönikan och prologen säger icke mycket. Det är tillräckligt, att förhållandet blivit uppmärksammat. Prologens nästa avdelning är en liten berättelse om världens skapelse.

Tha gudh scopp först badhe hymel ok iordh
thet giordhe han medh et enast ordh
Ok ther til ängla j hymmerik
oc mannen äpter sielfwm sijk
Fischa och fugla ok alzskons diwr
oc alla handa creatwr
Ther badh han mannen ofwir radha
oc hafua thet sielfwm sik till nadha.

Några av Erikskrönikans verser, som följa efter lovsången, erinra om Guds inrättande av världsordningen och tala om naturen på ett sätt, som något påminner om den anförda skapelseberättelsen i prologen. Den lilla skapelseberättelsen är värd ett närmare studium. Det berättas där, att Gud med ett enda ord skapade himlen och jorden, vidare änglarna i himlen och människan efter sin avbild samt åtskilliga djur. Över dem skulle män-

[2] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 28 f., SFSS, Småstycken på forn svenska, ser. I, samlade av G. E. Klemming, sid. 69 f. Svenska medeltidens rim-krönikor, III, utg. av G. E. Klemming, sid. 287, noten, SFSS 17. R. Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, SSLF, 187, sid. 2 och 776—778.

[3] Erikskrönikan, utg. av R. Pipping, SFSS 47.

niskan råda och använda dem till nytta för sig. Denna framställning återfinnes i ett antal långt senare dikter, men den överensstämmer icke i alla detaljer med Bibelns motsvarande.

Vissa likheter med prologens skapelseberättelse återfinnas i den omfångsrika dikten om konung Alexander. Den blev genom Bo Johnssons tillskyndan någon gång under hans tid som riksdrots 1375—1386 översatt till svenska från en handskrift av den bearbetning på latin av Alexandersagan, som omkring 950 gjorts av en neapolitansk andlig, archipresbytern Leo, den bearbetning, som i gamla tryck bär titeln Liber Alexandri Magni regis macedonie de preliis.[4] I Konung Alexander finnes på ett ställe några rader, där det liksom i prologen säges, att skapelsen skedde genom ett ord av Gud.

— — — — — — — — — —

v. 6693 then sina bönir bidher swa
gudh hörir hans bön i sama stadh
mz et ordh gudh alt wardh badh
badhe himil oc swa iordh
mz thetta ordh tha wardh alt giort
badhe litith oc swa stoort
mz thetta ordh all wärldin staar
til then dagh han ater for gaar
mz thetta ordh liffwa all diwr
folk oc fä oc all creatwr

— — — — — — — — — —

Samma tanke har i den latinska versionen fått ett liknande uttryck. — — — quia Deus Verbum est et Verbum istum mundum creavit et per hoc Verbum vivunt omnia.[5]

En annan detalj av intresse i prologens skapelseberättelse är, att änglarnas skapelse omnämnes. I Bibeln omtalas änglar första gången i berättelsen om Abrahams hustrus tjänstekvinna Hagar, för vilken Herrens ängel uppenbarade sig under hennes flykt från Abrahams hus.[6] Änglarna äro icke omtalade i Bibelns berättelse om skapelsedagarna. Då prologens skapelseberättelse omnämner dem, kan det vara av intresse att söka utröna, om prologens framställning på denna punkt är ovanlig eller möjligen ensamstående i den bevarade litteraturen.

[4] Konung Alexander, utg. av G. E. Klemming, SFSS 12, sid. 360 ff.

[5] A. Hilka, Der altfranzösische prosa-Alexanderroman, sid. 193. F. F. Pfister, Kleine Texte zum Alexanderroman, sid. 14.

[6] Bibeln, Första Mosebok, kap. 16.

Änglarnas skapelse omtalas i den teologiska lärobok, som anses författad av presbytern Honorius Augustodunensis, som levde under 1100-talets första hälft. Läroboken, ofta kallad Lucidarius, föreligger i två fornsvenska redaktioner i handskrift från 1400-talet. Dess innehåll har även i Sverige varit känt genom latinska avskrifter långt tidigare.[7] Innehållet i boken framlägges i form av ett samtal mellan magister och discipulus. Lärjungen frågar och läraren svarar. På frågan när änglarna skapades, svaras, att det skedde, då ljuset skapades. I fortsättningen behandlas Lucifers fall, änglarnas egenskaper m. m.[8] En liknande skildring göres i den fornnorska bibelkompilationen Stjórn[9] från början av 1300-talet och av den parafras på de fem moseböckerna[1], som ansetts härstamma från den krets, där magister Mathias, S. Birgittas biktfader, var den ledande.[2] Prologens korta framställning av änglarnas skapelse står alltså i god överensstämmelse med den, som gives i samtidiga och tidigare teologiska arbeten både i Sverige och i utlandet.

Prologens ord att människan skapades efter Gud själv, eller till Guds avbild, som bibeltexten säger, har en motsvarighet i den ovannämnda dikten Konung Alexander, där det på ett ställe heter, att Gud skapat alla människor *aff sik siälfwom ok äpter sik.*

Att människan sattes att styra de andra skapade varelserna och använda dem till sin nytta framhålles både i prologen och i Bibelns skildring. En märklig överensstämmelse härtill finnes också i ett med prologen ungefär samtidigt arbete på fornsvenska, nämligen Um styrilsi kununga ok höfþinga[3], vilket arbete tillskrivits konung Magnus Erikssons kansler Philippus Ragvaldi Puke och ansetts vara författat omkring år 1330[4]. Denna överensstämmelse har tidigare icke uppmärksammats.

— — — ok þy havir Guþ mannin giort hærra ivi aldra handa diur ok fughla ok fiska ok alt þæt i værildinni ær, at han ma ei at enast sik siælvan

[7] Svenska kyrkobruk under medeltiden, utg. av R. Geete, SFSS 33, sid. VII ff. E. Hjärne, Två gammalsvenska andliga dikter, sid 42 ff.

[8] Lucidarius, red. A, Svenska kyrkobruk, sid. 97 f., red. B, a. a. sid. 129 f., SFSS 33.

[9] Stjórn, utg. av C. R. Unger, kap. 2, sid. 7.

[1] Fem Mose Böcker på svenska tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet, SFSS 9: 1, Genesis, sid. 155 f., jfr Historisk inledning, sid. 47 ff.

[2] H. Schück, Sveriges litteratur intill 1900, I, sid. 29 f. S. Belfrage, Till identifieringen av den fornsvenska Pentateuköversättaren, Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson den 9 juni 1936, sid. 330 f.

[3] Um styrilsi kununga ok höfþinga, utg. av R. Geete.

[4] H. Schück, a. a., sid. 30.

ok sin handaverk mæþ sinum skiælum styra ok raþa, utan ok alt annat, þæt nu ær saght. — — —

Här finnes en viss verbal likhet med prologen, som framträder än mer, om man söker tänka sig Konungastyrelsens prosa vänd i rim.

Det kan nämnas, att flera 1400-talsdikter innehålla korta berättelser om världens skapelse, som uppvisa några eller flera av de ovan uppmärksammade beståndsdelarna.

Det närmast följande avsnittet i prologen handlar om Trögds gamla lag och nämner, att Trögd sedan gammalt haft särskild lag, dels rörande koungens skatter, dels rörande tredingsskogarna. Detta avsnitt är, såsom man kan vänta, utan motsvarighet i den övriga litteraturen.

Icke mindre än tjugo av prologens femtio versrader äro ägnade åt hertigarna Erik och Valdemar och konung Magnus Eriksson. Likheten mellan denna del av prologen och motsvarande i Erikskrönikan har tidigare uppmärksammats av flera forskare.[2]

Prologen:

Gudh löne them herrom j swärike bodho
thenna räät hafua störkt medh allo godho
Awi huat een högheliken scadha
swärike fik om thöm brödher badha
Härtig erik ok waldemar
som hans yngxte brodher war
Twe dyre första oc edhelä herra
the dödho oskylloghe thy är wärra
Gudh sende them till hymerikes ödh
som ä är liff och aldre dödh
Nu hafuir gudh jnnan hymmerik
nadhelikit giort medh swärik
Oc hafuir oos sänt än vngan man
magnus konwnger hetir han
Härtigh erik heet hans fadhir
gudh gifui hanom j hymmerike nadher
Then milde crist lathe thenna liffua
länge ok well oc allom giffwa
Godhan räät som vnder honom boo
tha faar han hymerike thet är war troo.

[2] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 28 f., SFSS, Småstycken på forn svenska, ser. I, samlade av G. E. Klemming, sid. 69 f. Svenska medeltidens rim-krönikor, III, utg. av G. E. Klemming, sid. 287, noten, SFSS 17. R. Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, SSLF 187, sid. 2 och 776—778.

Frasen *räth styrkia* förekommer utom i prologen i Erikskrönikan, t. ex. där det säges om drottning Ingeborg:

EK 1242 hon styrkte gerna rät oc skäll
gud i hymmerike haffue henna siäl.

Liknande uttryck finnas i Konungastyrelsen och även i annan medeltidslitteratur.[5] Märklig är överensstämmelsen mellan prologen och Erikskrönikan i skildringen av hertigarna Erik och Valdemar.

EK 4470 wy haffdom twa landzherra
the ära döde thy er werra
Slike som hertugh Erik war
ok hans broder hertugh wallemar
Them haffwm wy skadelika mist
the wordo forradne mz falske liist — — —

De båda dikterna ha åtskilliga verbala likheter och sympatien ligger i båda fallen tydligt på hertigarnas sida. Slutligen må erinras om Erikskrönikans omnämnande av konung Magnus Eriksson:

EK 4491 gud giwi honom lycka helso ok ära
Then wy skulom i dagh til konung taka
thz wiliom wy göra for then saka
at riket skal ther hawa aff en tröst
gud hauer nw sköt wan wanda löst
Swa at wy maghom liffua vtan kiiff
gud giwi honom helso ok langt liiff
Ok läte han lenge mz oss liffwa
ther wy viliom i dagh konungs nampn giwa — — —

Prologens krönika och de anförda delarna av Erikskrönikan visa nära överensstämmelse i ordval, fraser, rim och i uppfattningen om de skildrade händelserna. Denna överensstämmelse kan synas mindre märklig, om man betänker vissa omständigheter, som begränsade uttrycksmöjligheterna, t. ex. den bundna formen, en viss brist på rimord m. m. Det finns åtskilliga ställen även i andra dikter, som påminna om prologen. Att det just är Erikskrönikan, som i det behandlade partiet märks mest vid jämförelsen beror på ämnet för framställningen, som är detsamma i de båda dikterna. Vidare är det att vänta, att prologen, som riktades till konung Magnus med begäran att erhålla en förmån, skulle framställa hans fader hertig

[5] Um styrilsi kununga ok höfþinga, sid. 33, r. 5. Söderwall, Ordbok, art. styrkia 8.

Erik med all sympati. Likheten är emellertid, såsom redan av andra forskare framhållits, påtaglig.

Uttrycket *hymerikis ödh*, himmelrikets sällhet, som förekommer sparsamt i fornsvenskan, är också en beröringspunkt mellan Erikskrönikan och prologen.[6]

Det har ovan påpekats, att den nyss behandlade historiska avdelningen av prologen fått ett stort utrymme. Med tanke på prologens syfte kan detta förhållande till en början förefalla anmärkningsvärt. Författaren hade till uppgift att uppsätta en petitionsskrivelse till konung Magnus Eriksson i mening att utverka stadfästelse på de rättsbestämmelser, som gällde för allmänningsskogarna i Trögd. Han uttrycker detta mot slutet av prologen på följande sätt:

> Nu bidhia thet alle spake män
> som äpter lifua j mädhal tridhiung än
> At the nytha thenna ráät oc sith eghit
> som the hafua länge boeth widher.

Petitionen fick bunden form, något som är synnerligen ovanligt. Prologen omfattar flera innehållsligt skilda avdelningar. Av dessa avdelningar kan krönikedelen i viss mening jämnställas med prosaurkundernas motivering. Prologens författare utformade en petitionsskrivelse, bestående av en lovsång, en kort skapelseberättelse, några ord om Trögds urgamla rätt, en liten krönika om hertigarna Erik och Valdemar och konung Magnus, en petition om ny stadfästelse samt välgångsönskningar för konungen. Av dessa avdelningar förefaller till en början den, som här kallats krönikan, att ligga på sidan av den förelagda uppgiften. Krönikan synes emellertid vid närmare studium kunna avlockas vissa viktiga upplysningar, som samtidigt motivera dess plats i prologen.

I bekräftelsebreven är det vanligt, att de regenter omnämnas, som tidigare givit bekräftelse. Som exempel anföres här konung Magnus Erikssons bekräftelse den 16 mars 1337 av Uppsala stads privilegier:

Magnus Dei gracia rex Swechie, Norwegie et Skanie, omnibus et singulis Vpsaliam inhabitantibus in Domino dileccionem et salutem. Noueritis nos magnificorum principum, dominorum Erici, patris nostri, et Waldemari, ducum olim Swechie, vidisse litteras sub eorum veris sigillis, quarum tenor sequitur in hec verba: — — —.[7]

Konung Magnus kungör, att han sett det gamla av hertigarna Erik och

[6] Söderwall, Ordbok, art. öþer 2.

[7] Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, I nr 24.

Valdemar utfärdade privilegiebrevet och bekräftar detta. För prologens författare har det varit ganska naturligt att omnämna dem, som tidigare beskyddat Trögds särskilda rätt och konfirmerat densamma. Antagandet, att detta skulle vara orsaken till prologens avdelning om hertigarna Erik och Valdemar, får stöd i två omständigheter.

I prologens övergång mellan den avdelning, som med några ord beskriver Trögds gamla rätt, och den avdelning, som innehåller krönikan, finnes en bön för dem av Sveriges härskare, som vidmakthållit stadgan.

> Gudh löne them herrom j swärike bodho
> thenna räät hafua störkt medh allo godho.

Efter denna övergång följer beklagandet av den skada, Sverige led med hertigarnas död. Prologen synes här med ordningsföljden i framställningen indirekt säga, att hertigarna konfirmerat tredingsrätterna. Den andra omständigheten är en antydan i de rader, vari bönen om konungens bekräftelse framföres:

TBM Nu bidia thet alle spake män som äpter lifua j mädhal tridhiung än
TBH Nw bidia thet alle spaki men. äffther lifua j hamars tridiungh

Orden *äpter lifua — — än* torde ha en bestämd syftning. Beträffande innebörden kan följande anföras ur legenden om Sankt Göran:[8]

— — — attanda daghen como þe æpte lifþo tel kunugs garþ.

Uttrycket betyder 'leva kvar', och det anförda stället i prologen talar om de män, som ännu levde kvar i tredingen. För att få den mening och det sammanhang, som författaren sannolikt åsyftat, torde vid översättningen några ord böra tilläggas, nämligen

sedan den förra stadfästelsen skedde.

Meningen lyder då i översättning:

Nu bedja alla laglydiga män, som ännu leva kvar i Hammars treding (mellersta tredingen), sedan den förra stadfästelsen skedde ...

Är den gjorda kombinationen riktig, skulle det behandlade uttrycket peka tillbaka på en tidigare konfirmation av tredingsrätterna, och prologens krönika ha en viktig och självklar plats att fylla. Den nämner hertigarna Erik och Valdemar, därför att dessa tidigare bekräftat Trögds gamla rätt, och den nämner konung Magnus, av vilken trögdborna hoppades erhålla ny bekräftelse.

Den företagna granskningen av prologen och dess anknytningspunkter till samtida andliga och världsliga dikter har givit material till åtskilliga uttalanden. Prologens väl genomtänkta plan och delarnas innehållsliga sammanhang stödja avgjort den mening, som tidigare av en forskare ut-

[8] Sankt Görans saga, Ett forn-svenskt legendarium, I, sid. 491, SFSS 7.

talats, nämligen att prologen är en originaldikt.[9] Det synes sålunda ogrundat att anse prologen som en kompilation. Om prologen anses vara en originaldikt, gäller för hela dikten den tidsuppgift, som finnes i de rader, där det talas om konung Magnus som en ung man. Dessa rader ha utnyttjats för prologens datering, och en forskare har med ledning av dem ansett prologen vara tillkommen omkring år 1320.[10]

Många likheter beträffande ordval, fraser och åskådningssätt ha påvisats mellan prologen och annan samtida litteratur. Särskilt märkliga synas överensstämmelserna vara med Erikskrönikan samt med Konungastyrelsen.

Om prologens författare har den utförda undersökningen visat, att han var en diktare i nivå med de bästa samtida författarna och att han var fullt hemmastadd i tidens teologiska och världsliga litteratur.

Tröghbolagh, ett privilegiebrev

Den äldsta och största delen av Tröghbolagh, den som innehåller den egentliga lagtexten eller tredingsrätten, som den själv kallar sig, kan i likhet med stora partier av de medeltida lagarna icke hänföras till något bestämt år eller ens till ett visst århundrade. Landslagarna och landskapslagarna innehålla betydande avsnitt av kunglig eller kyrklig lagstiftning, vars ålder i flera fall ganska nära kan angivas.[1] För den stora mängden av lagarnas balkar och flockar kan tillkomsttiden icke uppgivas. Bestämmelserna äro av olika ålder. Så är det också med Tröghbolaghs tredingsrätt. Redan vid en uppmärksam genomläsning märker den med lagarna och lagspråket förtrogne några bestämmelser, som beträffande såväl form som innehåll bära en ålderdomlig prägel. Å andra sidan göra de flesta av tredingsrättens bestämmelser intrycket att vara ungefär samtidiga med svealandskapens landskapslagar, i deras jämförliga delar. Då man vill skildra Tröghbolaghs öden från första början, finns det icke någon bestämd tidpunkt att börja med. Då Tröghbolagh första gången upptecknades, omfattade den grupper av bestämmelser, av vilka de yngsta tillkommit kanske så sent som vid upptecknandet. De övriga då gällande rättsreglerna ha tillkommit under loppet av en lång tid, säkerligen några århundraden. Några bestämmelser härstamma från en tid, då det föll sig

[9] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 29, Svenska medeltids dikter och rim, SFSS 25, sid. 519.

[10] (G. E. Klemming), Ur en antecknares samlingar, sid. 29.

[1] Jfr Svenska landskapslagar, I, sid. XV.

naturligt att anknyta till en territoriell indelning, som på 1300-talet var föråldrad.

När upptecknades Tröghbolagh? Det finns ingenting, som tyder på att upptecknandet av rättsreglerna för Trögds allmänningsskogar skulle ha skett tidigare än upptecknandet av de omgivande landskapens lagar. Däremot kan man säga, att Upplandslagens tillkomst och stadfästelse 1296 gjorde det angeläget för Trögds härads innevånare, att deras tredingsrätter erhöllo stadfästelse. I ett brev den 14 september 1336[2] åberopas en kunglig dom, varigenom invånarna i den yttersta tredingen i Trögd av konung Birger Magnusson tillförsäkrades besittningen av allmänningen Amnö. Tidpunkten för detta konung Birgers skyddsbrev är icke angiven. I prologen till Tröghbolagh omnämnas konung Birgers bröder hertigarna Erik och Valdemar. Om det resonemang är riktigt, som förts på annat ställe i detta arbete, beror omnämnandet i prologen av de båda hertigarna på att dessa något av åren omkring 1310 stadfästat de båda tredingsrätterna. Konung Birgers brev för Amnö torde vara något tidigare.

Om konung Magnus Erikssons bekräftelse av Tröghbolagh finnas bättre uppgifter. Att bekräftelse verkligen kom till stånd kan icke visas, men väl, att sådan söktes. Prologen författades såsom förut nämnts för detta tillfälle, och den är en anhållan om stadfästelse av Tröghbolagh, riktad till konung Magnus. Prologen är odaterad men innehåller den tidsuppgiften, att konung Magnus Eriksson omtalas såsom en ung man.

Tidsbestämningen kan göras skarpare. År 1335 red Magnus Eriksson sin eriksgata, och hans väg gick då genom Trögds härads norra del. Under eriksgatan utfärdade han flera märkliga brev av lokal betydelse för de orter, han besökte. Det kan åtminstone sägas, att trögdborna vid konung Magnus eriksgata 1335 hade ett lämpligt tillfälle att söka privilegiebekräftelse. Året efter gav konungen bekräftelse för den yttersta tredingen i Trögd på dess besittning av allmänningsskogen på Amnö.[2] Konung Magnus brev den 14 september 1336, vilket är bevarat i original, åberopar konung Birgers ovan omnämnda brev och bekräftar yttersta tredingens invånare i besittningen av allmänningsskogen Amnö. Inom den forna yttersta tredingens område lågo på 1600-talet, då säkra uppgifter finnas[3], endast allmänningarna Torsviudd samt allmänningsholmarna Röllingen och Bastlagnö. Någon allmänningsskog Amnö är icke känd, men en egendom med detta namn finnes i Veckholms socken, som låg i den yttersta tredingen. Goda skäl tala för att prologen med dess anhållan om stadfäs-

[2] DS nr 3253, 14 september 1336, orig. i RA.

[3] ULA, Uppsala länsstyrelses arkiv, landskontoret, nr 1260—1261. Skogskommissionens domar för Trögds häradsallmänningar 1694 och 1695.

telse av tredingsrätten för den norra och den mellersta tredingen är ungefär samtidig med kungliga brevet för den yttersta tredingen, eller med andra ord, att den är att hänföra till tiden omkring 1336.

Om Tröghbolagh vid 1330-talets mitt verkligen stadfästades betydde detta, att icke Upplandslagen utan Tröghbolagh skulle gälla i vissa mål, där de båda lagarna avse samma fall och där de ha olika bestämmelser. I regel stadgade därvid Tröghbolagh hårdare straff och erbjöd på så sätt bättre skydd för tredingsskogarna. Såväl Upplandslagen som Magnus Erikssons landslag skiljer mellan enskild skog och byskog å den ena sidan och allmänning å den andra. De flockar, som beröra allmänningarna, behandla besittningsrätten, förfarandet vid tvist om gränsens rätta sträckning m. m. De närmaste parallellerna till de detaljerade reglerna i Tröghbolagh återfinnas i de nämnda lagarnas flockar om den enskilda skogen. Trögds allmänningar jämnställdes allstå icke med andra häradsallmänningar utan med den enskilda, skiftade eller oskiftade skogen.

Det var under medeltiden vanligt, att skyddsförsäkran och bekräftelse på privilegier o. d. söktes av varje ny konung.[4] Efter konung Albrekts av Mecklenburg trontillträde var det aktuellt för trögdborna att erhålla ny bekräftelse på breven om skogarna. Detta synes hava lyckats för den norra tredingen. Dess redaktion av Tröghbolagh består nämligen utom av det äldsta partiet, tredingsrätten, och den på 1330-talet författade prologen av ett av konung Albrekt den 15 juni 1369 utfärdat bekräftelsebrev. Originalbrevet är icke bevarat. Huruvida mellersta tredingen fick stadfästelse samtidigt eller vid annat tillfälle är okänt. Den 1400-talshandskrift, tillhörande skoklostersamlingen, som är den enda, som innehåller mellersta tredingens redaktion av Tröghbolagh i fullständigt skick, saknar konung Albrekts bekräftelsebrev. Det finns icke något säkert stöd för ett antagande att även mellersta tredingens text skulle ha stadfästats. Den mellersta tredingens redaktion åberopades icke vid de ganska talrika skogstvisterna under 1600-talet, då Hammars tredings redaktion med konung Albrekts stadfästelse nämndes. Icke heller under skogskommissionernas tid 1694—96 eller av den särskilda kommissionen rörande allmänningen Hult i mellersta tredingen åberopades denna tredings text, medan däremot Hammars tredings med konung Albrekts stadfästelsebrev spelade en framträdande roll i diskussionen. Möjligen kunde det anföras, att mellersta tredingens text föreligger utan bekräftelsebrev i Skoklosterhandskriften, därför att detta av utrymmesskäl vid avskrivningen skulle ha utelämnats. Som texterna nu äro bevarade, måste man emellertid konstatera, att Ham-

[4] Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, I, N. Herlitz, Företal sid. XIII och sid. XVII.

mars tredings redaktion av Tröghbolagh föreligger intagen i ett konung Albrekts bekräftelsebrev, medan något sådant brev för mellersta tredingen icke är känt.

Det nämndes, att konung Albrekts brev icke är bevarat i original. Den äldsta kända avskriften härstammar från någon gång under förra hälften av 1400-talet och är alltså ett par mansåldrar yngre än det förkomna originalet. Det är under sådana förhållanden av vikt att se, om det finns några andra tecken än den äldsta avskriftens datering av brevet till den 15 juni 1369, som tyda på att äldre texter verkligen funnits. Åtskilliga uppenbara avskrivningsfel i den ovannämnda äldsta kända 1400-talsavskriften visa på föregångare, och vissa formuleringar av själva bekräftelsebrevet överensstämma med kanslivanorna från konung Albrekts tid. Utom det anförda må här ett intressant tecken på en äldre förlaga nämnas. En av bestämmelserna om olovlig ekhuggning lyder på följande sätt:
Hammars tredings text:

hoggher man ek fygher klowa swa nawar stande aa skipi hwari — — —
Mellersta tredingens text:

Hugger man eek fiwghurkleffua swa ath nauar stander a skidhe huario
Översättning: Hugger man en ek, som är så tjock, att om den klyves i fyra delar, det går att göra en navare av varje del — — —

Ordet *skipi* i Hammars tredings text motsvaras av *skidhe* i mellersta tredingens.

Att mellersta tredingens text här har det rätta är uppenbart. Formen *skipi* synes hava uppkommit genom felläsning vid en avskrivning från en förlaga med formen *skiþi*. Då bruket av tecknet þ i urkunderna upphörde under 1300-talets andra hälft och den antagna förlagans användande av detta tecken daterar densamma eller dess föregångare till en tid, då det ännu var i bruk, ger det anförda ett gott stöd för meningen, att åtminstone en äldre text än den äldsta nu kända har existerat. Den texten bör av nämnda paleografiska skäl ha tillkommit några decennier före år 1400.

De äldsta kända avskrifterna av Tröghbolagh äro värda ytterligare några rader. Den äldsta avskriften från 1400-talets förra hälft förvaras nu i riksarkivet. Pergamentet, på vilket avskriften är utförd, är vikt många gånger och bär spår av flitig användning. Mellersta tredingens äldsta och enda text har tillkommit under 1400-talets andra hälft och ingår i en pergamentsvolym, som dessutom innehåller Upplandslagens kyrkobalk, Magnus Erikssons landslag och Erik av Pommerns gårdsrätt. Tröghbolagh och gårdsrätten äro onötta, skriften och färgerna klara och pergamentet osmutsat till tydlig skillnad från volymen i övrigt, som utom vanliga tecken på mycken användning visar marginalanteckningar. Det har

sitt intresse, även om det icke bör överbetonas, att mellersta tredingens enda kända text av Tröghbolagh icke visar yttre spår av att vara använd.

Det finns några uppgifter om att Gustav Vasa skulle ha stadfästat privilegierna för Trögds härad. Avskrifter av det kungliga brevet, som saknas i riksregistraturet, ingå i de två avskriftssviter rörande trögdskogarna, som vidimerades på Trögds häradsting den 9 oktober 1645 av lagläsaren Olof Olofsson Enæus och som senare omhändertagits av Elias Palmskiöld samt införlivats med hans samlingar.[5] En annan avskrift finnes i revisionsakten rörande skogen Hult 1697—1699.[6] Gustav Vasas privilegiebrev är omnämnt på flera ställen och i skilda sammanhang, t. ex. i Trögds härads dombok den 25 november 1633[7] och i skogskommissionens dom rörande skogen Hult den 25 juni 1695[8]. Brevet synes sålunda faktiskt ha blivit utfärdat. I flera avskrifter bär privilegiebrevet felaktigt årtalet 1535. Gustav Vasa benämnes i några av avskrifterna *utvald konung*, vilket förlägger brevet till ett betydligt tidigare år. Avskriften i den nyssnämnda revisionsakten har årtalet 1525.[9] Kanske är 1525 det rätta. Brevet stadfäster i allmänna ordalag Trögds gamla privilegier. Allmänningsskogarna och Tröghbolagh äro icke särskilt nämnda.

Gustav Vasas bekräftelsebrev kom att spela en viss roll tillsammans med Trögds andra skyddsbrev i de tvister om skogarna, som fördes under hela 1600-talet. Men redan under 1500-talet hotades allmänningarna främst från två håll, adeln och kronan. Johan III hade erfarit, att bevis på kronans äganderätt till tredingsägorna i Trögd kunde erhållas ur brev, som förvarades i Villberga kyrka i fogden Philip Kerns befallning.[1] Konungen skrev den 13 augusti 1582 till fogden, att denne strax skulle överlämna nämnda brev i kungliga kansliet. Tredingsägorna borde genast »vederkännas» under kronan utan hänsyn till vem som tillägnat sig dem. Sannolikt var det något eller några av de stora godsen, som åsyftades i brevet. Ett direkt led i striden om allmänningsskogarna mellan kronan och godsägarna utgör ett annat brev från Johan III.[2] Det är ställt till fru Cecilia på Haga i Åsunda härad och gäller skogen Hult i Trögds härad. Konungens fogde hade låtit hugga ved på Hult, som i brevet angives vara konungens tredingsskog. Fru Cecilia hade låtit återtaga veden, emedan hon ansåg

[5] UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen, nr 277.

[6] RA, Kommission ang. allmänningen Hult 1697, sid. 54.

[7] RA, Renoverade domböcker, Uppsala län, 3 b, maskinfol. 137 v.

[8] ULA, Uppsala länsstyrelses arkiv, landskontoret, nr 1260—1261.

[9] Denna avskrift börjar dock på följande sätt: »Wij Göstaf medh gudz nåde etc», revisionsakten sid. 54.

[1] RA, Konung Johans registratur 1581 och 1582, fol. 71.

[2] RA, Konung Johans registratur 1583, fol. 187.

Hult såsom enskild skog ligga under Haga. Konungen betonade, att inga friheter finge åtnjutas, som vederbörande icke kunde styrka sin rätt till.

Enligt ett i avskrift påträffat brev befallde konung Sigismund den 15 maj 1594 fogden Birge Bengtsson att ha noga inseende över ek och andra bärande träd på kronans ekskogar i Möre samt att icke tillåta någon att njuta tidigare erhållna friheter utan förnyad stadfästelse.[3] Just från år 1594, närmare bestämt den 12 maj detta år, härstammar enligt sannolikt samtidig påskrift på omslaget en avskrift av Tröghbolagh, tagen på Stockholms slott.[4] Den torde vara gjord efter ett i kungliga kansliet befintligt exemplar, möjligen efter ett från Trögd medfört sådant. Ingenting tyder på att tillkomsten av den nämnda avskriften av Tröghbolagh skulle ha något samband med att friherreskapet Ekholmen fick konfirmation av konung Sigismund den 27 februari 1594.[5] Sätesgården Ekholmen låg i Veckholms socken med underlydande hemman i socknarna Veckholm, Torsvi, Kungs-Husby, Lillkyrka, Vallby, Villberga, Löt och Hacksta, alla i Trögds härad.[6] Givetvis kunde friherreskapet med dess andelar i allmänningsskogarna bli ett hot mot böndernas fria disposition av dessa skogar. Troligt är, att 1594 års avskrift av Tröghbolagh tillkommit i samband med försök av häradets invånare att erhålla privilegiebekräftelse.

Omkring två år senare söktes privilegiebekräftelse hos hertig Karl. Icke heller detta är styrkt i de bästa källorna. Händelsen är känd genom en berättelse i en rannsakningsskrift av år 1612, där den angives ha tilldragit sig sexton år tidigare, alltså omkring år 1596.[7] Då hade man sänt en bonde från Veckholms socken, Mats Persson i Kjulsta för att hos hertigen begära konfirmation på Gustav Vasas brev rörande allmänningsskogen. Detta brev hade av Mats i Kjulsta medförts i original. Det hade mottagits av hertigen, som utlovat konfirmation. Saken slutade emellertid olyckligt för trögdborna. Något svar gavs icke, och brevet blev förlagt i Nyköpings kansli. Det är icke säkert vilket brev, som avses i den återgivna berättelsen. Gustav Vasas i det föregående nämnda privilegiebrev stadfäster i allmänna ordalag Trögds privilegier. Det brev, som Mats i Kjulsta medförde, säges hava gällt »samma skog och allmänning». Sistnämnda brev, som förlades 1596, hade ännu 1612 icke kommit till rätta. Det Gustav

---

[3] KA, Oordnade handlingar, Blå nummerserien nr 195, Avskrift av konung Sigismunds brev till fogden Birge Bengtsson rörande skogarna i Möre m. m. Brevet har icke påträffats i riksregistraturet.

[4] RA, Strödda avskrifter (16—18 årh.) av medeltidshandlingar, B 19.

[5] R. Swedlund, Grev- och friherreskapen, sid. 46.

[6] R. Swedlund, a. a. sid. 44 f.

[7] UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen, nr 277.

Vasas privilegiebrev, som vi känna i avskrift, fanns i original enligt lagläsaren Olof Olofssons vidimationsintyg vid tinget i Trögd i oktober 1645. Om det är fråga om ett och samma brev, skulle detta alltså ha förvarats i Trögd till omkring år 1596, därefter i Nyköping under åtskilliga år och i varje fall ännu år 1612. Sedan skulle trögdborna ha återfått sitt brev någon gång före höstinget 1645, då det företeddes. Berättelsen om Mats Perssons färd till Nyköping innehåller icke någon antydan om anledningen till att bekräftelse söktes.

Från och med 1599 finnas med vissa luckor renovationer av Trögds härads domböcker bevarade. Häradsrättens domboksserie börjar först på 1680-talet. Ett särskilt avsnitt i en av Elias Palmskiölds sammelvolymer rörande uppländsk topografi är ägnat Trögds allmänningar och innehåller flera handlingar, som belysa bl. a. trögdbornas försök att på högsta ort försvara sina skogar mot inkräktningar. Bland trögdallmogens till riksdagarna inlämnade besvär under 1600-talet finnas åtskilliga handlingar om skogarna. Upplysningar kunna även erhållas av riksregistraturet, ur länsstyrelsens för Uppsala län arkiv m. m. Därmed ha vägar öppnats för jämnare och säkrare underrättelser än tidigare.

Lagläsaren Hans Dober utfärdade från tinget i Trögd år 1612 en rannsakningsskrift, bevarad i avskrift från århundradets mitt i Palmskiöldska samlingen.[7] Där berättas, hur befallningsmannen Olof Eriksson, länsmannen Anders Eriksson i Hummelsta samt gemene man i Litslena och Husby-Sjutolfts socknar inför rätten beklagade sig över att deras allmänning, benämnd »Konungs tridiungs ägor», där de huggit gärdsel och ved, förmenades dem av befallningsmannen på Ekolsund. Ekolsund ägde del i allmänningen, eftersom de till gården lagda byarna Ella och Härvesta hade haft del i den. Skriften riktar sig till »höga överheten» och utmynnar i en begäran om syn på allmänningen, att få nyttjanderätten tillbaka samt att återfå det av Mats Persson i Kjulsta inlämnade originalbrevet.

Till herredagen i Örebro 1617 inlämnade trögdbornas fullmäktige en besvärsskrift, som liksom den nyssnämnda utmynnade i en begäran att återfå full rätt över allmänningarna samt att återfå förlorade privilegiebrev. Besvärsskrivelsen, som icke är känd i original utan ingår bland avskrifterna i den flera gånger nämnda volymen i Palmskiöldska handskriftssamlingen[7], skildrar, hur herremännen sökte avhända bönderna de gamla allmänningarna och lägga dem under sina frälsegods. Herremännen sökte vägra bönderna rätt att hugga. De togo yxan av allmogen, som det heter i skrivelsen. Om de gamla privilegiebreven meddelas, att bönderna i Trögd

[7] UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen, nr 277.

fortfarande hade en del i behåll, medan en del på olika sätt gått förlorad för dem. Bönderna ville återfå de rättigheter, som medgivits dem av gammalt, och det antydes, att bekräftelse på allmänningsbreven givits av Sveriges regenter »man efter man». Om de förlorade breven förmodas, att de kunde igenfinnas bland Rasmus Ludvigssons handlingar eller i Nyköping. De gemensamma tredingsägorna, som rätteligen tillhörde krono- och skattebönderna, hade i viss utsträckning lagts under frälset. Därefter genomgås i skrivelsen de olika allmänningsägorna. Allmänningsholmarna Bastlagnö och Röllingen samt allmänningsskogen Hornö hade de fri rätt till. Däremot hade alla de övriga helt eller till någon del berövats dem. Torsviskogen var intagen av Ekeberga och Ekholmen, Fläskelösa låg under Ekholmen, Hammar var inkräktat av torpare och av Ekolsund, Hult var lagt under Haga och Sneden inkräktades av enköpingsborna. Besvärsskriften föranledde enligt de Palmskiöldska avskrifterna en kunglig skrivelse från Örebro riksdag till häradshövdingen Hans Åkesson. Med anledning därav hölls den 26 maj 1618 i Staxhammar en rannsakning rörande Trögds tredingsägor. Vad som där förehades är icke känt. En rannsakningsskrift är upprättad, som berättar om de närvarande samt att konungens brev till häradshövdingen upplästes. Rannsakningsskriften slutar med referatet av det kungl. brevets innehåll.

Några år senare åberopades den vid Staxhammar 1618 uppsatta handlingen och kallas då en rannsakningsskrift. Det var vid extraordinarie tinget den 25 november 1633.[8] Åter besvärade sig allmogen i Husby-Sjutolft och Litslena över att greve Åke Tott på Ekolsund hindrade deras fria dispositionsrätt till allmänningen Hammar. Bönderna inlade i rätten flera handlingar som stöd för sina rättigheter, nämligen 1) Kopia av konung Albrekts brev 1369, 2) Konung Gustavs konfirmationsbrev 1535, tydligen en avskrift, eftersom datum måste vara felaktigt, 3) En rannsakningsskrift 1612, 4) En rannsakningsskrift 1618. På grund härav förklarades i närvaro av Åke Totts fullmäktige Olof Andersson, att Trögds bönder obehindrat skulle njuta Hammars tredingsskog såsom sin allmänning. I den ovannämnda volymen i Palmskiöldska samlingen ingå rörande trögdskogarna bl. a. en avskriftssvit med handlingarna numrerade från 1 till 4.[9] De numrerade handlingarna äro avskrifter av de handlingar, som inlades i rätten vid Trögds höstting 1633. Det ligger då nära till hands att fråga, huruvida de fyra i Palmskiöldska samlingen ingående avskrif-

[8] RA, Renoverade domböcker, Uppsala län, 3 b, maskinfol. 137 ff.

[9] UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen, nr 277. Avskrifterna äro märkta i följande ordning: Tröghbolagh (TBH, text D) har nr 1, Gustaf I:s brev nr 2, rannsakningsskriften 1618 nr 4, samtliga av samma hand. Handlingen nr 3 saknas.

terna äro just desamma, som 1633 användes mot Åke Tott. Den frågan kan icke säkert besvaras, men en företagen undersökning rörande de Palmskiöldska avskrifternas proveniens har givit ett resultat, som på annat sätt är av intresse.

I riksarkivets samling av handlingar rörande allmogens besvär finnas flera, som röra Trögds skogar. En odaterad besvärsskrift till drottning Kristina och regeringen från gemene man i Trögds härad är utförligt refererad i en uppsats i en av Palmskiöldska samlingens volymer av Elias Palmskiölds egen hand.[7] En företagen jämförelse visar, att uppsatsen är gjord efter besvärsskriften, som är bevarad i samlingen av allmogens besvär i riksarkivet.[1] I denna ligga fortfarande några handlingar inlagda. Den i detta sammanhang mest intressanta är en avskrift av ett dombrev från tinget i Trögd den 25 november 1634.[2] Avskriften är vidimerad av lagföraren Olof Olofsson och märkt med siffran 5, rättad från tidigare 6, vilken anbragts på samma sätt som på de i den Palmskiöldska avskriftssviten ingående handlingarna, som bära siffrorna 1—4. Det är av flera tecken tydligt, att de ifrågavarande siffermärkta avskrifterna tillhört samma ärende. Sammanhanget synes alltså ha varit följande. Den ovannämnda odaterade besvärsskriften ingavs till drottning Kristina jämte minst fem bilagor, nämligen konung Albrekts brev 1369, Gustav Vasas brev 1535, rannsakningsskrift 1612, rannsakningsskrift 1618 samt rannsakningsskrift 1634. Därav ingå besvärsskriften och bil. 5 numera i samlingen Allmogens besvär i riksarkivet och bilagorna 1—4 i Palmskiöldska samlingen i universitetsbiblioteket i Uppsala. Elias Palmskiöld, som under flera perioder tjänstgjorde riksarkivet, synes bland handlingarna, som rörde riksdagsbesvären, ha utvalt vissa, som han haft särskilt intresse för samt införlivat dem med sina samlingar. Den lyckliga omständigheten med siffermärkningen har givit upplysningar av stort värde. Det är intressant att på en viss punkt få fastställt, hur Palmskiöld förfarit vid hopbringandet av material till sin samling. Den volym, som här särskilt omtalats, innehåller till största delen avskrifter och anteckningar av Palmskiöld själv. Därjämte ingå de handlingar om trögdskogarna, som härstamma från i det kungliga kansliet ingivna handlingar. De ha sålunda samma proveniens och källvärde som de handlingar rörande Trögd, som ännu ligga kvar i samlingen Allmogens besvär i riksarkivet. Upptäckten att dessa Palmskiöldska handlingar tidigare varit officiella handlingar, har

[7] UUB, Palmskiöldska handskriftssamlingen, nr 277.

[1] RA, Allmogens besvär, Uppsala län, 2. Trögd m. fl. härad, fascikel med påskrift: Trögds härad, 83 blad.

[2] Avskriftens uppgivna år 1634 bör vara 1633.

betydelse för bedömningen även av de två avskrifter av Tröghbolagh, som ingå i den behandlade volymen och som i detta arbete benämnts text C och text D.

Åtskilliga gånger under 1600-talet ha frågor rörande Trögds allmänningar tagits upp i besvären och den vägen framförts till regeringen. Mest gällde det inkräktningar och särskilt från de stora godsägarnas sida. Det är tydligt, att allmogens rätt till häradsallmänningarna var allvarligt i fara och att bönderna gjorde ansträngningar för att värja besittningsrätten. Främst ha ansträngningarna inriktats på att erhålla kunglig konfirmation på de gamla tredingsbreven. Förut är nämnt, huru trögdborna försökte uppnå konfirmation, antagligen hos konung Sigismund och säkert hos hertig Karl. Av allmogens hänvändelser till konung Gustav II Adolf finnas icke andra spår än framställningen till Örebro herredag 1617. Däremot finnas flera vittnesbörd om försöken att få privilegierna stadfästade av drottning Kristina. Den ovan omtalade besvärsskriften, som ingavs med minst fem bilagor, utmynnade i en anhållan om konfirmation av de gamla privilegierna. Någon sådan har emellertid icke vunnits då. I resolution 1650 på besvären förklarade sig drottningen icke ha något emot att bekräfta breven. Dessa synas emellertid icke ha kunnat företes. Besvärsskriften 1654 berättar, att sekreteraren Johan Stiernhöök 1650 mottagit tredingsbreven och att han fortfarande hade dem hos sig.[3] Trögdborna hunno aldrig få den eftersträvade bekräftelsen av drottning Kristina, ej heller är bekräftelse av någon senare regent känd.

Den refererade undersökningen av de sammanhang, vari Tröghbolagh under 1600-talet lämnat spår, har visat följande. Konung Albrekts brev 1369 med en avskrift av Tröghbolagh har jämte Gustav Vasas och andra åberopats och använts vid åtskilliga tillfällen under 1600-talet. Det anförda historiska materialet har intygat en och samma användning av privilegiebreven vid alla dessa tillfällen. De användes som bevis för häradsbornas rätt till allmänningarna. Då konung Albrekts brev 1369 innehållande Tröghbolagh under 1600-talet åberopats, är det alltså som ett kungligt skyddsbrev för skogarna. Ett brev sådant som konung Magnus Erikssons för den yttersta tredingens allmänning Amnö[4] skulle ha gjort samma nytta.

[3] RA, Allmogens besvär, Uppsala län, 2, fascikel med påskrift: Trögd, Åsunda och Lagunda, 6 blad. Besvärsskrivelsen 20 april 1654, orig., punkt 4.

[4] DS nr 3253, 14 september 1336, orig. i RA.

Tröghbolagh och häradsborna

Kan möjligen någon annan användning av Tröghbolagh styrkas ur andra källor? Kan det visas, att Tröghbolaghs bestämmelser blivit följda? Svaret ges vid undersökning av de äldsta bevarade renoverade exemplaren av häradsrättsdomböckerna, vilka genomgåtts för 1600-talet. Där finnas åtskilliga mål rörande skogstvister, och de beröra såväl den enskilda skogen som allmänningarna.

Inkräktningarna förekommo på häradets alla mera betydande allmänningsskogar. På Hammars allmänning hade nybyggare förbrukat skogslotter genom svedjande till förfång för bönderna. Åtgärder häremot beslutades 1599.[1] Nämnden och »alle gamle män» intygade 1615, att Hammarstorp hade tagits ur häradsallmänningen, och 1680 beslöts, att en torpare i Hammarstorp, som intagit ett stycke av allmänningen till åker och äng, skulle utlägga det han intagit. Bättre lycka hade befallningsmannen på Ekolsund, som 1666 å sin herres vägnar begärde, dels att giltiga rör skulle läggas mellan allmänningen Hammar och Härvesta, vilken by låg under Ekolsund, dels att »för regularitetens skuld få en liten rispa av allmänningen, det Hans Grevl. Exc. väl ville häradet förskylla». Det första bifölls, och efter påminnelse beslöts följande år, att kronofogden och några av nämnden skulle infinna sig dagen efter midsommardagen för att på platsen taga ställning till Ekolsunds önskemål att mot ersättning få en del av allmänningen. En reglering av gränssträckningen kom också till stånd, vilket medförde protester 1667 och 1668, som dock icke föranledde någon åtgärd från häradsrättens sida.

Allmänningen Sneden lockade emellanåt invånarna i Enköping till inkräktningar. Enköpingsbornas olagliga intagor påtalades t. ex. 1649 och 1674. Kyrkoherden i Lillkyrka och Boglösa hade 1649 intagit en stor plats till mulbete mitt på Sneden och skaffat sig ett kungl. brev på intagan, vilket föranledde en besvärsskrivelse av häradsborna 1650.[2] Stadsskrivaren Johan Michelsson begärde 1664 tillåtelse att instänga en ängsvall på allmänningen, som tidigare var lagd under hans gård i Enköping och erbjöd sig erlägga årligt arrende för marken. Det bifölls. En anhållan av befallningsmannen på Boglösa gård att få stänga in ett stycke av allmänningen Sneden omkring Boglösa ängar hänvisades till syn 1673, och följande år beslöts till följd av ett brev från landshövdingen, att kronofogden och

[1] Här och i fortsättningen, där annat icke anges, äro uppgifterna hämtade ur renoverade domboken för resp. år, RA, Renoverade domböcker, Uppsala län.

[2] RA, Allmogens besvär, Uppsala län, 2, fascikel med påskrift: Trögds härad, 83 bl. Besvärsskrivelse 1650 mot kyrkoherden i Lillkyrka och Boglösa.

häradsnämnden skulle rannsaka, huruvida någon del av allmänningen Sneden kunde mistas och läggas under Boglösa gård, som tillhörde friherre Valdemar Wrangel.

Ett stycke av allmänningen, tydligen Hornö, begärdes 1667 av riksskattmästaren Gustav Bonde till torp åt en färjekarl, som skulle ombesörja överfarten från Hornö till Arnöberg. Saken uppsköts, för att nämnden skulle kunna göra sig underrättad om platsens läge och utseende. En syn tillsattes även 1674 för att utreda, på vad ägor Österängshagen hade intagits. Nämnden berättade, att hagen intagits genom svedjande från tredingsägorna och häradsallmänningen på Hornön. En annan äng, Knapehagen, omtalas 1680 som upptagen av häradsallmänningen Hornö och samma år begärde hovkanslern Ehrensten en beteshage där. På samma allmänning hade en torpare Olov Ersson med häradets tillåtelse intagit ett torp, vilket nämnden betygade 1681. För syn av torp och inkräktningar på allmänningarna över huvud taget beviljade häradsrätten 1680 en uthäradsnämnd att utses av landshövdingen.

Häradsbornas dispositionsrätt över allmänningarna var under hela århundradet i fara. Bönderna hade att värja sina allmänningar icke endast mot nybyggare och torpare utan mot farligare inkräktningar, där det kunde gälla allmänningens existens. Striden om allmänningarna stod i 1600-talets Trögd vanligen mellan häradsborna å ena sidan och något av storgodsen å den andra. Särskilt ofta förekommer Ekolsund i Husby-Sjutolfts socken som part i tvisterna. Godset hade genom de under detsamma lagda byarna Ella och Härvesta andel i Hammars allmänning. Tvister om allmänningen med Ekolsund som part förekommo t. ex. 1614, då tvist mellan hertig Johans av Östergötland fogde på Ekolsund och bönderna hänsköts till uthäradssyn, och 1623, då en av båda parter sammansatt synenämnd skulle avgöra vad som var gårdens skog och vad som var tredingsägor. På 1640-talet kulminerade tvisterna. Det var icke längre enbart de parter, som ovan nämnts. De olika storgodsen Ekolsund, Bäddarö och Fånö hade t. ex. i Hammars allmänning stridiga intressen. Det gick livligt till i skogen. Vid några tillfällen berättas om slagsmål mellan de olika gårdarnas folk. Ett av dessa ger ett gott exempel på avtäkt, varom närmare talas på annat ställe i detta arbete. Ekolsunds och Bäddarös folk hade råkat i strid på Hammars allmänning. Karlarna från Bäddarö hade därvid berövats sina yxor, vilket käranden ville kalla rov. Protokollet fortsätter: »Men medan nu befanns dessa icke hava tagit yxorna utav dem i det uppsåtet, såsom till att röva yxorna utav dem, utan såsom i det uppsåtet yxarne till vedermäle taget, att de ingen rätt skulle hava till att hugga uppå bemälte del uti allmänningen, som kallas Hammarsskog, för

den skull bleve de för rån frie erkände — — —.» Yxorna skulle dock återlämnas. En stor syneförrättning 1646 med många intresserade gjorde för en tid slut på tvisterna om Hammar.

Om allmänningen Hornö tvistades mellan bönderna, storgodsens ägare och kronan. Vid flera tillfällen gällde det undersökningar rörande vissa hagar, nämligen Knapehagen i Vallby socken mellan Eka gård och Dräggsta by, Öjebrotäppan strax bredvid samt en del smärre ängar, vilka lågo på Hornö, vilket utreddes genom häradsbornas utsago och syn. Mål om dessa lägenheter förekommo bl. a. 1663, 1666 och 1681. Vid sistnämnda tillfälle uppgavs, att akter rörande Knapehagen då skulle finnas hos K. reduktionskollegium. Vid en företagen undersökning i dess arkiv ha akterna icke påträffats. Om inkräktningar på Sneden och om allmänningens gränser rannsakades 1645. En tvist mellan Lidingby by i Vallby socken och Haga gård, som från början synes ha rört Lidingby skog, kom 1649 att beröra även den gamla allmänningen Hult, som försvarades under Haga gård.

Domböckerna innehålla åtskilliga upplysningar om användningen av häradsallmänningarna. Emellertid äro referaten i de delar, det här gäller ofta kortfattade, och många för den nutida läsaren nyttiga uppgifter äro därvid utelämnade. Framför allt får man betänka, att den stora mängden av normala och oklandrade ärenden, som tillhörde hushållningen med allmänningsskogarna, icke föranlett någon i domboken antecknad tvist och sålunda icke där omtalats. Ett vanligt sätt att skydda skogarna bestod däri, att skogen genom häradsrätten sattes under förbud. Mest gällde det enskild skog men även allmänningarna. Haga gård i Åsunda härad, under vilken den i glömska fallna allmänningen Hult intagits, fick 1670 sin skog inom rå och rör lyst i helgd för olaga åverkan. Överträdelse skulle straffas dels med 40 mark silvermynt för förbudsbrottet dels med böter enligt lag. En dräng överträdde 1676 förbudet, varvid herrskapet på Haga tagit från honom den häst, han kört, och senare återlämnat hästen till husbonden. Denne dömdes till 40 marks böter för förbudsbrottet och för det olovligt huggna vedlasset enligt landslagen till 3 mark. Skogen har tydligen ansetts som enskild skog under Haga. En hage på Sneden, Hunnebergs hage, fridlystes 1680 för all huggning. Förhållandena på Sneden gåvo anledning till förnyade hänvändelser till konungen av häradsborna. Enköpingsborna höggo ved och gärdsel och gjorde olagliga intagor på allmänningen Sneden. Man beslöt 1676, att under häradshövdingens namn och häradets sekret vända sig till landshövdingen med en supplik rörande denna sak. I en häradets besvärsskrivelse från århundradets andra hälft omtalas, att häradsallmänningen blev så hanterad, att det icke kunde beskrivas. Där-

vid åsyftades särskilt intagor från allmänningarna av enskilda.[3] De gamla tredingsbreven åberopades icke längre såsom skydd för allmänningen. Presidenten Gustav Adolf De la Gardie fick sin skog i Torsvi satt under förbud 1686, sedan olovlig huggning förekommit. Tydligen är det fråga om mark, som betraktades som enskild. Ingenting tyder på att förbudet gällde Torsvi allmänning. Mål om ekhuggning voro sällsynta. En torpare dömdes 1632, för att han huggit ek på Ekolsunds enskilda mark för K. M:ts förbuds brytande till 40 marks böter. För att fria sig mot misstanke att ha huggit ek på allmänningen Sneden begärde och fick Göran Larsson i Vällinge torp häradsrättens attest, som även synes ha innehållit uppgiften att ingen ek skulle finnas på denna allmänning.

Komministern Anders Bock i Veckholm hade 1672 dömts för att mot förbud ha åverkat häradsallmänningen. Inför rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie hade han följande år i en supplik utvecklat sina klagomål över domen, vilket allt refereras i ett protokoll från 1674. Saken är av intresse för vår framställning. Allmänningen skyddades genom att vara ställd under förbud, och överträdelsen straffades av häradsrätten i enlighet därmed. Tröghbolagh och tredingsbreven förekommo icke omnämnda. Bastlagnö allmänning hade 1676 mot förbud åverkats av en bonde i Hacksta, som emellertid icke var närvarande, varför saken uppsköts till följande ting. Utan uttryckligt samband med denna sak, som icke nämnes i domboken för det åsyftade tinget, vidtogos då åtgärder för allmänningarnas skydd. Sedan häradsborna besvärat sig över intrång, som av många gjorts på deras allmänning Bastlagnö mot det flera gånger upprepade förbudet, upplästes landshövdingens brev i ärendet den 12 januari 1674, att allmänningen skulle vid laga straff för åverkan skyddas. Tanken att de gamla tredingsbreven skulle utgöra någon garanti för häradsbornas trygga besittning har övergivits. Allmänningen skyddas genom förbud och landshövdingens brev. Än tydligare kommer detta till synes 1679. Vid ordinarie valborgsmässotinget påminde nämnden och allmogen om olaga åverkan på allmänningarna och tredingsägorna. Då utfärdade häradshövdingen Johan Wattrang ett tingsbevis, varigenom kungjordes, att häradet lyst sina allmänningar och tredingsägor i helgd vid 40 mark silvermynts böter och dessutom ersättning för skadan. Förbudet var bland annat riktat mot enköpingsborna.

Några fall av olovlig huggning på allmänningsskogarna, sådana som avses i Tröghbolagh, ha påträffats i domböckerna. Tidigare i denna framställning har nämnts, att Tröghbolagh och andra handlingar om allmän-

[3] RA, Allmogens besvär, Uppsala län, 2, fascikel med påskrift: Trögds härad, 83 bl. Besvärsskrivelse odat., 1680, punkt 5.

ningarna bevittnades vid häradstinget 1645 och att tredingsbreven omtalas i flera besvärsskrifter från 1640- och 1650-talen. Tredingsbreven hade alltså vid århundradets mitt ingalunda bortglömts av häradsborna. Frågan blir nu den, om häradsrätten dömde efter Tröghbolagh eller åberopade den vid de fall av direkt åverkan på allmänningarna, som nu skola nämnas. Tomas i Ågersta hade 1647 på Hammars allmänning huggit en ek och kunde icke neka till att eken var huggen där. »Därför blev Tomas uppålagt såsom en förbuds brytare plikta sin brott med 40 mark kronans ensak.» Ekholmens folk och flera grannar klagade 1671 över torparen Mats Persson i Byrestad i Näs socken »att han med timmer, löv och vedhygge gör en stor och olaga avsalu i allmänningen». Tingsrätten fann klagan grunda sig på goda skäl, nämligen Sveriges lag, K. skogsordinantien samt »vars och ens i allmänningen havande rätt». Mats Persson varnades och uppmanades avstå från sitt olagliga tilltag och skadliga åverkan på häradsallmänningen. Om han ertappades, skulle han ådömas det straff, som »höga överheten, Sveriges lag, K. ordinantien och offentelig förbuds brytare till varnagel vill sådana hava belagt med». Det är ovisst, vilken av allmänningsskogarna, det här gäller. Däremot är det klart, att torparen icke hade gripits på bar gärning, eller kunnat överbevisas om ifrågavarande åverkan. På Hammars skog hade 1678 olagligen huggits bl. a. ris och störar. Därför skulle betalas 2 mark kopparmynt för 2 lass ris samt 12 öre kopparmynt för 2 lass stör. Plikten för förbudsbrottet utgjorde 40 mark silvermynt.

Några utförliga skildringar eller några detaljer om boskapsbetet på häradsallmänningarna ha icke påträffats.

Den nu slutförda genomgången av Trögds härads domböcker på 1600-talet, vilka äro de äldsta bevarade, har givetvis icke kunnat göras till en fullständig skildring av alla angelägenheter rörande allmänningarna, som varit före vid häradstingen. Den innehåller emellertid korta referat eller omnämnanden av de mål, som efter ingående sovring av materialet närmast ha synts vara belysande för undersökningens föremål, nämligen Tröghbolagh och där förekommande regler. Vid början av undersökningen i domböckerna uppställdes en fråga, nämligen om det kan visas, att Tröghbolaghs bestämmelser blivit följda vid avgörandet av någon skogstvist. Den frågan kan nu besvaras. I allmänhet är det icke nämnt, varpå häradsrätten grundat sina domar. Det förekommer emellertid, att rätten åberopat landslagen, skogsordningar, husesynsordning m. m. Tröghbolagh är icke nämnd i sådana sammanhang. Det kan fastslås, att icke några spår ha påträffats, att bestämmelserna i Tröghbolagh följts eller åberopats vid häradsrätten under 1600-talet.

Tröghbolagh och skogskommissionerna under 1690-talet

Den föregående framställningen har visat, icke blott att Trögds härads invånare hade möda att värja sina allmänningar, utan även att vid flera tillfällen tvist och ovisshet förekom om allmänningarnas rätta gränser. Reduktionskollegium hade haft tillfälle att lära känna svårigheterna vid utredningar, som av kollegiet företagits. Det var en stor uppgift, som låg framför Karl XI:s skogskommissioner överallt i landet och icke minst i Trögd. Skogskommissionen var verksam i Uppland 1694—1696. Den har gjorts till ämne för en utförlig undersökning för icke så länge sedan och skall här icke närmare beröras.[1] Under skogskommissionens rannsakningar, då det var av högsta intresse för alla parter att framdraga de handlingar, varpå anspråk kunde grundas, genomgingos alla Trögds härads allmänningsskogar och dessutom skogen Hult, som förklarades icke vara allmänning. Rannsakningarna resulterade i domar rörande skogarna, som ganska utförligt beskriva vad som framkommit och äro av värde för kännedomen om dessa skogars historia. Skogskommissionens domar avkunnades inom loppet av ett år, nämligen för Hornö den 2 oktober 1694, Sneden den 16 oktober 1694, Hult den 25 juni 1695, Bastlagnö och Röllingens allmänningsholmar och Torsviudds allmänning den 26 juni 1695 samt Hammar den 9 juli 1695.[2] I några fall medgavs uppskov för anskaffande av dokument, och åtskilliga sådana nämndes under förhandlingarna. Viktig för vårt sammanhang är domen rörande den påstådda allmänningen Hult och den diskussion, som därvid fördes om Tröghbolagh, vilken icke kunde företes för kommissionen i original eller vidimerad kopia. Genom domen ogillades kronofogde Sparrmans talan mot ägaren till Haga, under vilken gård Hult försvarades som enskild skog. Hult förklarades icke vara häradsallmänning. Kronofogden sökte ändring i denna dom genom skrivelse den 8 november 1697, vilket hade till följd, att en särskild kommission rörande skogen Hult tillsattes.[3] Kronofogden hade icke någon framgång. Genom K. M:ts resolution den 16 november 1699 fastställdes skogskommissionens dom.[4] Det finnes här anledning att dröja vid några av yttrandena, som avgåvos till kommissionen i de delar, dessa gällde Tröghbolagh.

[1] J. E. Almquist, Skogskommissionerna under det Karolinska enväldet, Svenska lantmäteriet 1628—1928, I.

[2] ULA, Uppsala länsstyrelses arkiv, landskontoret, nr 1260—1261. Skogskommissionsdomar finnas för några av Trögds allmänningar även i Kammarkollegiets arkiv, 1 provinskontoret 72: Kronoparker och allmänningar, Stockholms och Uppsala län 1.

[3] RA, Kommission ang. allmänningen Hult 1697.

[4] RA, Rådkammarprotokoll 1699 hållit af secret. Ludvig Schantz, Justitieärender, pag. 657 f. K. Justitierevisions registratur pro anno 1699, fol. 867.

Yttranden, som berörde Tröghbolagh, avgåvos av häradshövding Duhre och kronofogde Sparrman på kärandesidan och av presidenten J. G. v. Falkenberg, ägare till Haga gård, samt skogskommissionens ledamöter lagman J. Gripenhielm och assessorn A. Lilliemark å svarandesidan.

Häradshövding Duhre ansåg, att Tröghbolagh förtjänade vitsord. Den tillhörde kungliga arkivet och kunde icke anses som något uppdiktat verk. Språket visade, att den vore autentisk. Denna av konung Albrekt konfirmerade lag nämnde uttryckligen Hult såsom allmänning. Duhres ord synas innebära, att den för kommissionen företedda texten tillhörde kungliga kansliet, i varje fall att vid den tiden ett exemplar av Tröghbolagh förvarades där.

Kronofogde Sparrman redogjorde i största korthet för innehållet i den kopia av konung Albrekts brev, som han företett för den kungliga kommissionen. Det kan anmärkas, att den numera icke finnes kvar i akten. I brevet beskrevs en särskild lag för Trögds härad och dess tredingsskogar, vilka alla ännu kunde igenfinnas utom Hult. Någon skog Hult kunde icke uppletas i häradet med undantag för skogen Hult under Haga. Hans skäl hade tidigare framlagts inför skogskommissionen men icke vunnit beaktande, eftersom intet original av konung Albrekts brev kunde uppvisas. Sedan han erfarit, att detta brev blivit tryckt bland andra gamla kungliga stadgar, ansåg han sig böra genom skrivelse till K. kommissionen reservera K. M:ts rätt, tills han kunde »framvisa den påberopade Trögdelagen utur trycket».

Sparrman nämnde i förbigående, att Tröghbolagh »alltid blevet hållen till conservation av alla de i Trögden befintelige utnämnde och med sina visse märken omrösade allmänningar». Dess huvudsakliga uppgift skulle alltså enligt Sparrmans mening ha varit att tjäna som bevis för att de omtalade skogarna voro allmänningar. Av intresse är också att iakttaga, vilken vikt han fäste vid den tryckta texten.

Mot detta anfördes å andra sidan vad som kunde sägas till försvagande av beviskraften hos de företedda handlingarna, främst Tröghbolagh. Lagman Gripenhielm anförde bland annat, att vid skogskommissionens behandling presidenten Falkenberg underkänt konung Albrekts brev, konung Albrekts privilegium, som han säger. Han erinrade sig också, att rannsakningsskriften 1618 var ofullständig.

Presidenten Falkenberg, som då saken behandlades inför skogskommissionen underkänt Tröghbolagh, emedan ingen acceptabel text kunde läggas fram, synes ha godtagit den inför den kungliga kommissionen framlagda eller åberopade texten. Han vände sig i sitt yttrande i stället mot innehållet. I Trögdelagen omnämnes Hult, men det sägs icke, att den skulle

varit allmänning eller var den varit belägen, säger han. Falkenberg påpekade de formella bristerna i 1618 års rannsakningsskrift, som icke innehöll mer än klagomålen och av honom underkändes såsom ofullständig. Assessorn Lilliemark summerade de omständigheter, varpå skogskommissionens dom grundat sig. Om Tröghbolagh yttrade han i korthet endast vad som även i åtskilliga andra uttalanden framkommit, nämligen att Trögdlagen inför skogskommissionen icke kunnat uppvisas i original eller vidimerad kopia.

Det var ganska nära, att saken slutat på annat sätt än i skogskommissionen. Den kungliga kommissionen ansåg den kunna avgöras först genom riddaresyn, vilket emellertid av bönderna i Trögd med hänsyn till kostnaderna för en sådan förrättning och den relativt ringa vinsten, som skogen Hult skulle kunna tillföra häradsborna, avböjdes. Det var knappast ett avgörande av frågan vem skogen Hult rätteligen tillhörde, som kom att göra slut på saken. Den i rådet uttalade meningen kan icke betraktas såsom ett sådant avgörande. Där anfördes nämligen endast några praktiska synpunkter. Om skogen Hult skildes från Haga, bleve gården så mycket sämre, och häradet skulle icke vara betjänt med den.

Det är tydligt, att trots sakens utgång Tröghbolagh vid detta tillfälle av domstolen erkändes och att även svarandesidan denna gång godtog den framvisade texten.

Trögds allmänningar ha under tiden efter skogskommissionernas verksamhet varit föremål för myndigheternas, särskilt häradsrättens, länsstyrelsens och kammarkollegiums uppmärksamhet vid åtskilliga tillfällen, och ett stort antal framställningar ha gjorts av enskilda under 1700- och 1800-talen, vid vilkas avgörande frågor om allmänningarna berörts. Berättelser om allmänningarna avgåvos av länsstyrelsen i Uppsala län 1764 och 1830.[5] Hummelsta by i Litslena sökte 1760 ändring i skogskommissionens dom rörande allmänningen Hammar.[6] På samma allmänning ansökte 1857 Villberga och Edsta byar i Villberga socken att invid Grindtorpet få uppföra var sin »fäbod eller sommarskjul för att om nätterna bevara kreaturen för åverkan av oväder och rovdjur samt för den långa väg, som kreaturen eljest måste ledas eller drivas» — — —.[7] Ansökan, som ingivits genom

[5] Kammarkollegiets arkiv, Första provinskontorets remissbok 1764, nr 301, Diarium 1830, nr 2380, Första provinskontoret 72: 2—3, Kronoparker och allmänningar i Stockholms och Uppsala län, Uppsala län allmänt.

[6] Kammarkollegiets arkiv, Första provinskontoret, 1760 års remissbok, nr 131, Skogar och allmänningar.

[7] Kammarkollegiets arkiv, Första provinskontoret, 1851 års remisser nr 901. Landshövdingen i Uppsala län till kammarkollegium.

landshövdingen, avslogs av kammarkollegium. Om upplåtande av allmänningens mark för järnvägsbygge underhandlades 1874.[8] Alla Trögds allmänningar ha berörts av de under århundradena efter skogskommissionen gjorda ansökningarna, varav de i kammarkollegiets arkiv förvarade handlingarna för detta arbete blivit genomgångna. Därvid har Tröghbolagh icke påträffats åberopad eller omnämnd. Utredningar, som i vissa fall gjorts av kollegiet, ha utgått från skogskommissionens domar.

Några för texternas historia viktiga fakta ur den föregående framställningen skola här upprepas. Omkring 1596 inlämnades något eller några privilegiebrev i Nyköpings kansli och hade ännu 1612 icke kommit till rätta. Exemplar av konung Albrekts brev och Gustav Vasas brev funnos 1645 vid häradsrätten i Trögd. Johan Stiernhöök hade 1650 mottagit privilegiebrev från Trögd. Trögdlagen kunde 1695 icke företes för skogskommissionen i Trögd, men 1697 företeddes en acceptabel text för den kungliga kommissionen i Stockholm.

Den föregående framställningen har tagit sikte på Tröghbolaghs och dess texters historia. Det har visats, att häradsborna sökte få bekräftelse på sina tredingsbrev, varmed på 1600-talet menades konung Albrekts brev, vari Tröghbolagh ingår. Ännu under 1600-talets förra hälft samt under kommissionerna på 1690-talet användes Tröghbolagh som stöd för häradsbornas rätt till allmänningarna, »till conservation av alla i Trögden befinteliga allmänningar», som kronofogde Sparrman uttryckte saken. Under 1600-talets senare del började man utverka särskilda förbud till allmänningarnas skydd. Däremot åberopas icke bestämmelserna i Tröghbolagh, icke ens i fall av direkt åverkan på allmänningarna.

De kända exemplaren av Trögds allmänningsbrev förvaras nu i riksarkivet. De ha tydligen inlämnats i kungliga kansliet och icke återlämnats. I det föregående ha flera tillfällen påpekats, då trögdborna inlämnade eller avkrävdes sina tredingsbrev. Det sagda gäller Magnus Erikssons brev för Amnö 1336 och den äldsta avskriften av konung Albrekts brev. Åtminstone en text till av konung Albrekts brev har funnits i Stockholm vid 1600-talets slut, nämligen förlagan till J. Hadorphs text.

De kungliga kommissionerna markera slutet på Tröghbolaghs historia. Efter 1697 års kommission har Tröghbolagh icke spelat någon praktisk roll, vare sig för rättsväsendet eller förvaltningen. Hadorphs tryck 1687 hade emellertid räddat Tröghbolagh undan glömskan. På 1700-talet började den historiska forskningen använda den Hadorphska texten.

[8] Kammarkollegiets arkiv, Första provinskontoret, 1874 års expeditioner, nr 272. Skogsstyrelsen till kammarkollegium.

MULBETE OCH SKOGSFÅNG I TRÖGHBOLAGH OCH I ANDRA MEDELTIDA LAGBESTÄMMELSER

Allmänningarna

I svealagarna äro bestämmelserna om allmänningarna tämligen kortfattade. I Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar förekomma därjämte vissa stadganden om allmänningarnas rätta användning. Allmänning kunde bestå av såväl land som vatten.[1] Vanligen menades under medeltiden som nu en skogsmark. Närmare upplysning kan man få genom att studera några bestämmelser, där ordet allmänning förekommer, och den flock i t. ex. Upplandslagen och Västmannalagen, som handlar om allmänningar. Om dråp, som begåtts av någon okänd, s. k. dulgadråp, finnas stadganden i flera landskapslagar. Därom heter det i Upplandslagen:[2] »Blir en man slagen och dödad på vägar och i betesmarker, i obygder eller på allmänningar, mellan kyrkor eller köpstäder, han är gill till fyrtio marker.» Västmannalagen har en lika lydande bestämmelse. Det som i de nämnda lagarna kallas ödemarker och allmänningar, motsvaras i Södermannalagen av skogar.[3] En liknande uppräkning av lokaler förekommer i stadganden om urfjäll och om olovligt huggande av ek. »Nu ligger en urfjäll på en bys jord, den har råmärken röjda, diken grävda, renar utlagda, gärdesgårdar upptill och gärdesgårdar nedtill; då har denna urfjäll vitsord, vare sig den ligger i åker eller äng, i skog eller kärr, i betesmark eller allmänning.»[4] Allmänningen i denna uppräkning är det, som låg längst bort från byn. Om ekhuggning säger Upplandslagen bland annat: »Nu

[1] UL B XX: 3. VmL B XX: 1. TBM 100: 14. TBH B II.

[2] Svenska landskapslagar, I, UL M VIII: pr Wærþær man wæghin ok slæghin .j. gatum. ok j. hiörþlötum öknum. ællr almæningium kirkiu mællum. ællr kiöpungæ. han ær gildær at tiughum fiurum. VmL M VIII: pr.

[3] SdmL M XXII: pr. KAn lik hittæs ærrat oc vndat i scoghum. a lötum. æller a wæghum. kirkiu æller cöpstaþa mællum. oc hittis engin þen dræpit hawer. þæt heter dula drap. — — —

[4] Svenska landskapslagar, I, UL B XVII: 3. Nu liggær ur fiældær .j. by. ok bolstaþi bondæ. ær raum ruddær. dykum skorin. renum laghþær. giærþær utæn. ok giærþær owæn. giffs þær urfiældi wald ok wizorþ hwat han liggær .j. akrum ællr ængium. skoghum ællr kiærrum. hiörþlötum. ællr almæningium. — — —

hugger någon ek och ållonträd i en annans skog. Blir han tagen på bar gärning, skall han böta tre marker, och lika mycket för ännu en och likaså för den tredje. Nu väcker någon klander mot en ek ute på vägen eller i en annans gård; då skall han sätta tre marker i vad och föra eken till stubben, och han skall hava med sig sex bofasta män. Passa båda samman, stock och stubbe, och styrka de sex männen med ed, att stocken är från denna stubbe, då böte han tre marker för en ek; och lika mycket för ännu en och för den tredje. Ej bliva böterna större, även om de äro flera. Nu säger han sig hava huggit eken i en annans skog eller i sin egen eller i allmänning. Då skola de båda sätta vad i den gård, där stockarna ligga. Därifrån skall man utse syn, tolv män; de skola råda för halva synen var.»[5] Här betecknar allmänning sådan skogsmark, som icke tillhörde någon enskild.

En flock av byggningabalkarna har ägnats allmänningarna i Upplandslagen och i Västmannalagen.[6] Södermannalagen saknar motsvarande flock. Allmänningsflocken i de förstnämnda lagarna innehåller stadganden om äganderätten till och uppdelningen av allmänningar mellan byar, hundaren och folkland. Vidare behandlar den de enskildas rätt till röjning på allmänningen och underhållet av vägar och broar. Om användningen av allmänningarna, som i förevarande framställning har centralt intresse, saknas bestämmelser med undantag av den allmänna regeln i flockens slut att lov att bruka allmänningen skulle erhållas på hundarestinget.

Landslagarnas stadganden om allmänningarna syssla med delvis andra frågor.[7] Tvister om häradsallmänningarnas områden och gränser hänskötos till syn av annat härad, och därifrån kunde man vädja under landssyn. En åbo på härads- eller landsallmänning skulle erlägga sina avgifter på bestämda dagar under hösten.[8] Landslagarna, som i övrigt rörande allmänningarna ha nästan likalydande stadganden, uppvisa rörande avgifterna den skillnaden, att Magnus Erikssons landslag stadgar, att avgälden för brukande av häradsallmänning skulle betalas den 4 oktober och den för landsallmänning den 9 oktober, vilket i Kristoffers landslag förenklats på så sätt, att all avgäld skulle erläggas vid samma tid, nämligen före Tomasmässan, den 21 december. Den som icke gjorde rätt för sig, hotades med utmätning, medan däremot åbo, som ordentligt erlade sina avgifter, och hans arvingar skulle sitta säkra. De kunde i vissa fall medgivas uppskov till ett följande år med avgifterna. Alla avgifter från häradsallmänning-

[5] Svenska landskapslagar, I, UL B XIV: 9.
[6] UL B XX. VmL B XX.
[7] MEL B XXIV: pr. KrL B XXIX: pr.
[8] MEL B XXIV: 4. KrL B XXIX: 3.

arna skulle fördelas på häradets jordägare efter jordinnehav, och konungen hade rätt till en tredjedel. I Kristoffers landslag bestämmes, att avraden, som av häradshövdingen utsökts, skulle bevaras till häradets nytta.[9]

Det tilläts enligt landslagarna icke, att någon enskild förvärvade någon del av lands- eller häradsallmänning.[1] I en flock om avgärdabys rättigheter i förhållande till bolbyn givas några detaljer om hur bönderna i vardagslag använde sina allmänningar. Avgärdabyn skulle från byallmänningen få timmer, gärdsel och ved. Den fick hämta näver, torv, lera och gräs, och den hade rätt att på allmänningen släppa svin och nötkreatur på bete.[2] Slåtterdag på allmänningarna var den första vardagen efter S. Peters dag, den 1 augusti. Den som överbevisades om att ha slagit tidigare, hade att böta tre mark samt förlora det hö, han slagit.[3] På allmänningarna kunde det finnas särskilda nyttigheter, t. ex. pors, som fick brytas efter den 29 juli, och vildhumle, som icke fick röras före den 24 augusti.[4]

Tröghbolaghs bestämmelser ha icke några motsvarigheter i de ovannämnda lagarnas bestämmelser om allmänningsskogar. Detta innebär icke, att Tröghbolaghs bestämmelser skulle sakna motsvarighet. Det finns tvärtom ett ganska rikt jämförelsematerial i de flesta fornnordiska lagarnas byggningabalkar eller däremot svarande avsnitt. Deras bestämmelser gälla emellertid enskild skog. Det kan alltså antecknas, att för Trögds allmänningar gällde stadganden, som i många fall motsvaras av stadganden för den enskilda skogen i de omgivande landskapen. Redan detta förhållande, som torde sammanhänga med bristen på skog i häradet, ger ett viktigt bidrag till att förklara varför just Trögd, och endast detta härad, har att uppvisa en särskild skogsstadga.

Den närmare granskning av Tröghbolaghs innehåll, som nu skall göras, kan lämpligen koncentreras till de huvudgrupper av bestämmelser, som skogsstadgan innehåller, nämligen bestämmelserna om betet och bestämmelserna om huggning och skogskörsel.

Mulbete

I några lagar förekomma bestämmelser att den som ägde skogen, skulle vårda ållonen. För den som själv icke ägde ållonskog, fanns den möjlig-

[9] KrL Ting IV.
[1] MEL B XXIV: 6. KrL B XXXI: 1.
[2] MEL B XXX. KrL B XL.
[3] MEL B XXXI. KrL B XXX.
[4] MEL B XXXVI: 1. KrL B XLIX.

heten att av någon ållonskogsägare arrendera ållonbete. Ägaren hade då att se till att den andres djur under hela den avtalade tiden hade tillgång till ållon. Räckte icke ållonen, betalades enligt Västmannalagen endast halv lega, enligt Södermannalagen så mycket i lega, som svarade mot den tid, under vilken ållonen räckte till.[5] Ägaren måste i tid uppskatta ållonskördens storlek och bedöma antalet beten därefter. Sedan betet börjat, fick han ansvara för gärdesgårdarna omkring skogen. Det kunde även behövas vakthållning. Uppskattningen av ållonskörden var en viktig del i förberedelserna för ållonbetet. Därav berodde, att antalet beten beräknades på ett sådant sätt, att det rätta antalet svin kunde gödas på skogen under det överenskomna antalet veckor. Södermannalagen omtalar, att ållonskogen fridlystes och inhägnades.[6] I senare tid tillgick fridlysningen så, att skogen med vite skyddades mot inkräktning. Under 1600-talet uppvisa domböckerna talrika exempel på att skog av häradsrätten på ansökan av ägaren eller av annan anledning satts under förbud. Överträdelse medförde dels böter för förbudsbrottet, i regel 40 mark, dels för förseelsen.[7] Fridlysningen åtföljes i Södermannalagen av bestämmelser att skogen skulle inhägnas. Att ållonskogen inhägnades och att gärdesgårdarna omkring den noga höllos i stånd under den tid ållonbetet pågick, är utan vidare självfallet. Flera stadganden visa, att den för ållonbete inrättade skogen skulle äga samma skydd som åker och äng.[8] Hägnaderna ha i vissa landskap vid bestämd tid granskats av synemän. I Dalarne höllos brosyner och gärdesgårdssyner vid Botulfsmässan, den 17 juni.[9] Bestämmelser att gärdesgårdarna skulle vara i stånd vid viss tidpunkt om våren finnas i flera landskapslagar.[1] I Hälsingelagen omnämnes syn, men det framgår icke klart, om den var årligen återkommande, eller om den tänktes föranledd av en tvist.[2] Syn med anledning av försummad hägnad var också vanlig.[3] Från

---

[5] VmL B VII: pr. SdmL B XXVIII: 3.

[6] SdmL B XXVIII: pr.

[7] Trögds häradsrätts dombok 20 och 21 januari 1670 samt med exempel på förbudsbrott 3 november 1671. RA, Renovreade domböcker, Trögds härad, 1670 fol. 114, 1671 fol. 158 v.

[8] UL B VII: 2—3. VmL B VI: 2—3.

[9] DL B 38: pr.

[1] T. ex. UL B VI: 3. VmL B V: pr, B V: 5, SdmL B I: pr.

[2] HL B V: pr. Um akræ ok ængær skulu garþær wæræ. wighir ok wælförær. siunatum foræ botulfs mæssu. laghæ garþer skal væræ fiæz mællum störæ. ok bundin mæþ twem bandum wm aker swa högher. at taker wndir hand mæþlungu manni. i. ængium halfs famns mællum störæ. ok swa högher förræ ær sakt. ær æy swa gilt. ok komber a syn. bötæ. VIII. öræ i þriþiung hwan. — — —

[3] T. ex. UL B VI. MEL B VII. KrL B VIII.

1500-talets slut finnas regelbundna syner omvittnade i Per Brahes Oeconomia, vilket dock icke betyder, att sådana faktiskt blivit hållna, utan kanske snarare, att författaren ansåg dem böra hållas. I hans kalender för maj månad påminnes, att alla ängar skulle vara avstängda och i hägn efter Helga Torsdag och att gärdsgårdssyner skulle hållas.[4] Regelbundna gärdsgårdssyner förekommo allmänt eller ansågos önskvärda under 1700-talet. Bestämmelser därom finnas i normalbyordningen 1742[5] och t. ex. för Trögds vidkommande i den ordning för byarna i Lillkyrka socken, som 1769 stadfästades av häradsrätten.[6]

Det kunde hända, att en bondes kreatur kommit in på en annan bondes inhägnade mark. Då den inhägnade marken var särskilt värdefull och boskapen där under kort tid kunde göra betydande skada på t. ex. den växande grödan, var ett snabbt ingripande nödvändigt. Markägaren hade då rättighet att under iakttagande av laga former driva de främmande djuren hem till sig. Förfarandet kallades intagning.[7] Intagning skulle för att vara laglig göras med två män som vittnen. Djuren måste intagas från inhägnad mark, varmed menades åker, äng eller »skipad» skog. Sådan skog var t. ex. den för ållonbete inrättade skogen. Djuren måste behandlas aktsamt. Intagningen skulle bekantgöras, så att kreaturens ägare kunde komma och hämta dem. Vanligen ordnades säkerligen saken i godo, genom att djurens ägare ersatte markägaren skadan. Därom står karakteristiskt nog intet i lagarna. Dessa uppehålla sig i stället vid de fall, där svårare tvist kunde uppkomma, nämligen om kreaturens ägare icke infann sig trots kännedom om intagningen och om markägaren vägrade lämna ut djuren till deras ägare. Intagning var vanlig även från »skipad» skog, alltså från t. ex. ållonskog, där svin gingo för att gödas. Föreskrifter om intagning av främmande kreatur från inhägnad mark äro vanliga i de medeltida lagarna. Utförliga och upplysande sådana föreskrifter finnas utom i Mälarlandskapens lagar i Gutalagen och i Skånelagen.[8]

Upplands-, Västmanna- och Södermannalagarna utgå från samma för-

---

[4] Per Brahes Oeconomia, kalendern för maj månad.

[5] K. Placater den 20 februari 1742. Årstrycket.

[6] Tryckt av S. Lampa i Byordningar från Uppland, UFT XXVII, 1911, sid. 175.

[7] Utförliga bestämmelser om intagning finnas i flera lagar. Några av de viktigaste momenten belysas av UL B VII: 2. ... Nu fa þer at delæ. sighær hin. þu tokt mitt fæ in. ok laghþi lön a. þa witi þæn mæþ twem bolfastum mannum. sum in tok. at han tok þæt .j. akrum. ællr ængium ællr skipaþum skoghi. ok þæt ær laghlikæ lyst fore grannum. ær æi swa lyst. þa giælde atær fæ. æn þæt noken skaþæ hawær fangit. ok þre markær fore at þæt war o rætlikæ intakit. VmL B VI med obetydliga avvikelser från texten i UL. MEL B IX, som följer VmL. SdmL B VI. Jfr även 1734 års lag B IX: 2.

[8] GL 26: 1. SkL (Schlyter) I: 160—161. DGL I: 1, Skånske lov I: 169—170.

utsättning vid stadgandena om ållonbetet.[9] Detta tänkes försiggå på oskiftad byskog. Betena skulle fördelas efter böndernas andel i byn, efter öre- och örtug, som det hette. Den som ägde mer i byn, fick släppa ut flera svin på ållonbetet. Om en bondes svin bröto sig in i en främmande ållonskog, fick han lösa dem tillbaka med s. k. lagskilling, en skadeersättning för visst slag av skador, som åstadkommits av kreatur. Han fick lösa ut dem med lagskilling även andra och tredje gången. Om hans svin intogos för fjärde gången, blev skadeersättningen större. De tre nämnda landskapslagarna ha liknande bestämmelser rörande betet i övrigt, men i fråga om den fjärde inkräktningen av skogen kunna några smärre olikheter i bestämmelserna observeras.[1] Enligt Upplandslagen skulle saken vid fjärde inkräktningen av ållonskogen hänskjutas till »ållonstämman», och därefter fingo »ållonkarlarna» det bästa svinet att dela sinsemellan. Det framgår icke av lagen, huru ållonstämman var sammansatt och vilka ållonkarlarna voro. En jämförelse med motsvarande lagrum i andra lagar gör troligt, att ållonstämman bestod av ållonkarlarna, varmed menas ållonskogens ägare. I Södermannalagen och i Magnus Erikssons landslag synes icke något spår av en ållonstämma, sammansatt av ett större antal bönder. Icke heller i Västmannalagen omtalas någon ållonstämma. Först Kristoffers landslag uppvisar en större församling, nämligen sex personer, som skulle värdera skadorna, och detta redan tredje gången skogen inkräktades.[2] Om ållonstämman i Uppland är det tydligt, att den sammankom för att värdera uppkommen skada och att först därefter ållonkarlarna fingo taga det bästa svinet.

Motsvarande skadeersättning i Västmannalagen är noggrannare beräknad. Ållonkarlarna skulle kallas och värdera svinen samt behålla så mycket av värdet, som motsvarade ållonlegan. Det övriga, varmed torde menas det fläsk av det slaktade svinet, som blev över, sedan ållonskogsägarna fått skälig gottgörelse, skulle återlämnas åt svinens ägare.

[9] UL B VIII. VmL B VII. SdmL B XV: 1, B XXVIII.

[1] UL B VIII. — — — Nu löpæ swin skoghæ mællum lösi atær mæþ laghskillingi. þrim sinnum. kunnu þiklær löpæ. þa gangin til aldin stæmpnu. ok siþæn takin aldin karlær þæt bæztæ swin. ok skiptin sinæ mællum. — — —

Nu löpa svin mellan skogarna. Ägaren får lösa dem tillbaka med lagskilling tre gånger. Löpa de oftare, då skall saken gå till ållonstämma, och sedan må ållonkarlarna taga det bästa svinet och dela det sins emellan. — — —

VmL B VII — — — löpa þön þyclare. þa scolo aldin carla acallas oc mæta swin. takin swa mykit af wærþe. sum þe attin fore legho hava. — — —

SdmL B XV: I. — — — Nu löpæ swin scogha mællum þycclæ. oc warþa in takin. þa hawin æghander alle walð eth swin af taka. sliet þe wilia. oc skiptæ sinni mællin. æn swinnin æru flere æn fem.

[2] KrL B XII.

I Södermanland hade ållonskogens ägare, om skogen inkräktades fjärde gången, rätt att taga och dela ett svin, men endast om de främmande svinen voro flera än fem. Västmannalagens metod för värderingen segrade i Magnus Erikssons landslag, som i motsvarande flock följer dess stadgande nästan ordagrant.[3] I Kristoffers landslag är motsvarande flock något omredigerad.[4] Den innehåller några sakliga ändringar och några förtydliganden. Där är särskild möda nedlagd på att en noggrann och rättvis beräkning av skadeersättningen skulle göras. Värderingsmännen skulle vara sex, tre tillsatta av vardera parten, skogsägaren och svinägaren. De skulle värdera skadan redan vid tredje inkräktningen, sedan markens ägare under laga former hade tagit in djuren. Samma bestämmelser ingå i huvudsak i 1734 års lag, där dock värderingsmännens antal icke är angivet.[5]

Även några andra av landslagarnas stadganden ha intresse i sammanhanget. I Magnus Erikssons landslag påträffas ett stadgande om förberedelserna för betet, som saknar motsvarighet i de refererade landskapslagarna. Efter de från landskapslagarna kända stadgandena om fridlysning av skogen, som även här förutsättes vara oskiftad byskog, och om fördelningen av betena, som skulle vara proportionell mot andelen i byn, behandlas några frågor, som röra nyttjande av en annans beten.[6] Det stadgas här, att om någon icke hade fullt antal svin, egna eller andras mot lega, på sin skogslott, de andra delägarna i skogen hade rätt att tillgodogöra sig hans del. Om däremot någon släppte ut för många djur, skulle

---

[3] MEL B XI. Nu löpa suin skogha mællum, löse þem ater meþ lagha lösn þrim sinnum; löpa þe oftare, þa skal æghandana saman kalla ok miæta suin, ok taka sua mykit af værþe sum þe attin at legho haua; þet sum mera ær fa rættum æghanda ater. § 1 þe sum skogh æga skulu aldin varþa sua lenge sum þera sæmia var; ei gita þe for froste varþat.

VmL B VII. — — — Nu löpa swin scogha mællom. lösi attær mæþ lagha skillingi þrim sinnom. löpa þön þyclare. þa scolo aldin carla acallas. oc mæta swin. takin swa mykit af wærþe. som þe attin fore legho hava. þæt som yvirlöps ær. fai rætom æghanda attær. þe som scogh agha. scolo aldine warþa ut om en manaþ. gita æi swa varþat. takin æcki vtan halfva legho. æi gita þer fori frosti varþat.

[4] KrL B XII. Nu löpa swin scogha mellan, seghi tha scoghægende swinægandenom til eth sin och annat ath han swin sin göme, oc böte engte wtan scogher see hegnadir. Koma the athir tridia sin, taki tha them jn meth tueggia manna witne; sidan sighi swinæghandenom til laglica, och huar thera nempne tha ther til thre bolfasta men, granna oc naagranna; the VI scudhin tha scoghægandens scada oc hins froma a swinom, oc lægge sidan scoghlön them j mellan som jampt ær; ther aath sculu the lata sik nögia, hwat the sculu helder qwar gaa eller bort takas.

[5] 1734 års lag B XII: 3.

[6] MEL B X. Nu vilia bönder aldin skogh sin i hælgþ lysa ok suin a han skipa, þem skal skipa örtoghum ok örum ok markalandum, attungum ok half attungum, ællæ

han böta tre mark och ersätta skadan efter värderingsmäns ord. Om slutligen någon, som icke ägde del i skogen och icke hade arrenderat av eller på annat sätt fått löfte av någon av skogens ägare, släppte ut svin för ållonbete, då hade han förverkat sina svin. För försök att komma i besittning av bete eller för många beten voro straffen böter och förlust av djuren. De straff, det här är tal om, skilja sig tydligt från de skadeersättningar, varom tidigare talats. Att de sist berörda bestämmelserna om nyttjande av en annans skogslott icke ha några motsvarigheter i Mälarlandskapens lagar hindrar naturligtvis icke, att det i dessa landskap före landslagens tillkomst förekom olovligt nyttjande av andras skogslotter och stadganden, huru man då borde förfara. Tröghbolagh innehåller, såsom strax närmare skall visas, några bestämmelser om olovligt nyttjande av annans skogslott. De visa, att landslagens bestämmelser på denna punkt ingalunda äro nya. Och det förhållandet att de finnas i Tröghbolagh, är ett tecken på att de funnits och tillämpats i Mälarlandskapen, även om de icke ansågos behövliga i dessa landskaps upptecknade lagar.

Märkning av djur och föremål omtalas i de fornsvenska lagarna. De bestämmelser i lagarna, vari bomärken och andra märken omnämnas, äro kortfattade och erbjuda tolkningssvårigheter. I Upplandslagen förekomma de bland några flockar, som beröra kreatur och tvister, som på olika sätt kunde sammanhöra med kreaturen och deras användande. Flocken om märken har motsvarande placering i Västmannalagen och i Södermannalagen, även om flockindelningen är något olika.[7] Det är tydligt, att det i samband med boskapsskötseln lätt förekom tvist rörande de märkta djuren och att detta förhållande gjort, att bestämmelserna om märken fått plats bland olika bestämmelser om kreatur. Den ifrågavarande flocken i Upplandslagen behandlar tvister om levande eller döda ting, som kunde uppkomma därigenom, att en person, som ville tillägna sig en annans märkta egendom, satte sitt eget märke över ägarens.[8] Det märkta, omtvistade föremålet benämnes i detta fall av lagen med ordet märke, fsv. *mærki*. Upplandslagen stadgar: »Tvista två om någonting, som är märkt, och båda ha

---

æfte þy sum huar i skoghe ægher. Kan nakar af æghandomin ei fa suin a sin skoghx lut, ok vraka hine a sum lakt ær, þer magho þe hans aldin saklöst nöta. Nu skipa man mera a æn han ægher, þa böte þre marker, ok ater skaþan æfte þy sum grannane miæta han. Nu skipa þen a sum ænkte agher i skoghenum ok ængin hemuls man hauer af skoghæghandomin, haui þa forgiort suinum sinum. Motsvarande stadgande i KrL B XI nästan helt likalydande. Jfr även 1734 års lag B XII.

[7] UL B XXVII. VmL B XXVI. SdmL B XXIX: 1.

[8] UL B XXVII. Læggær man mærki a mærki annærs. hwat þingi þæt hælzt ær. döþu ællr quiku. böte þæn þre markær. ællr dyli mæþ tiu mannum. allt þæt bætræ ær æn halwær öre. þæt ær þriggiæ markæ bot. ær þæt halfwær öre ællr minnæ. þre öræ

samma bomärke, då har den rättighet att värja föremålet, som har det mellan händerna.» Att det är något konkret, ett redskap, ett kreatur eller något sådant som tvisten förutsättes gälla, framgår även av motsvarande ställe i Kristoffers landslag, där det uttryckligen angives, att tvisten gäller ett föremål.[9] Ordet *mærki,* som i de behandlade lagarna sålunda användes även om det märkta föremålet, förekommer även i Tröghbolagh i en liknande användning, såsom nedan närmare skall visas.

Sedan bestämmelser om boskapsbete och därmed sammanhörande förhållanden ur de medeltida lagarna ovan refererats, skall nu i ett sammanhang en redogörelse lämnas för motsvarande stadganden enligt Tröghbolagh.

Tröghbolagh uppräknar inledningsvis tiderna, då ordinarie tredingsting skulle hållas. Tingsstället i Hammars treding var vid Litslena kyrka, i mellersta tredingen vid Boglösa kyrka. Ting höllos den 7 januari, fjortonde dagen efter jul, det andra den 3 februari, S. Blasius' dag, det tredje askonsdagen, dvs. någon dag under tiden den 4 februari—10 mars, det fjärde tinget skulle hållas fjärde dag pingst, dvs. någon dag under tiden 13 maj—16 juni och det femte den 25 juli, S. Jacobs dag. Dessa tingsdagar voro desamma i både norra och mellersta tredingen. I den sistnämnda hölls ett sjätte ting på S. Bartolomeus' dag, den 24 augusti, särskilt avsett för ordnandet av ållonbetet på Hultängen. Det är icke vanligt med uppräkningar av detta slag i de nordiska lagarna, mest beroende därpå, att landskapslagarna behandla ordinarie och extra ordinarie härads- m. fl. ting, medan däremot Tröghbolagh handlar om tredingsting, som hade att syssla med speciella, årligen återkommande ärenden. En liknande uppräkning förekommer emellertid i ett stadgande i Yngre Västgötalagen rörande varggårdar m. m.[1] Där stadgas, att skallgång skulle anordnas på

bot at. § 1. Delæ twe um ett mærki. ok hawæ baþir ett bolsmærki. þa a þæn wæriæ handæmællum hawær. Delæ æn twe um ett mærki. hawæ baþir likt mærki. ok annær hawær bolsmærki. giffs þa þem wald. ok wizorþ sitt at wæriæ. sum bolsmærki hawær. VmL B XXVI: 1. SdmL B XXIX: 1.

[9] KrL B XLIII: 1. Dela twe om tingh eth, som beggias thera merke vppa staar, hwat the haua baadhe eeth bols merke eller hwar siit, haui han witzordh j handom hauer sik tilwæria, wtan akæranden meth fullom skælum beuisa kan ath thet hans ær, oc ath merke ær lagth a merke.

[1] VgL II Forn XLVI. Allir þer i væstræ götlande bo swa at ingen se vndan takin. sculu bygia varghagar þæ. þær sum til ær fallit. æller haua varghænæt. þeer sum eig haua scoghæ. oc þæt scal hærazhöþingi scoþa. oc þer sculu vrækæ a lagha stempnudaghum. stempnudaghær æru þessir. fyrste fiærþe dagh paskæ annar fiærþe dagh pikisdaghæ. þriþi ær annar dagh mychialsmessu dagh. fiærþe femte dagh iulæ. huar eig vræker a þemmæ stempnudaghum. bonde æller bryti. böte öre. legho maþer æller innizmaþer örtugh. — — —

bestämda dagar, nämligen fjärde dag påsk, fjärde dag pingst, tredje dagen efter Mickelsmässodagen samt femte dag jul. Tröghbolaghs inledande stadganden om tingen m. m. ha även viss likhet med början av Magnus Lagabötes landslag, där det talas om rätt tid och rätt plats för lagtinget och om dem, som voro nämnda att vara närvarande.[2] Tröghbolagh nämner icke vad som förehades på de tre första tingen. Vid tinget fjärde dag pingst skedde ombyte av de förtroendemän, värnamän och synemän, som hade den närmaste uppsikten över tredingsskogarna. På det femte tinget avhandlades förberedelser till ållonbetet. Tredingsmännen valde fyra män, som skulle bedöma, om skogarna vore i sådant tillstånd, att fördelning av beten kunde göras. Närmare om deras uppdrag berättar icke Tröghbolagh.

Ovan ha ur skilda historiska källor, främst rörande mellersta Sverige, åtskilliga förberedande åtgärder till ållonbetet framdragits. Dessa förberedelser måste även ha gjorts i Trögd. Såsom särskilt av Västmannalagen och Södermannalagen framgår, hade skogsägaren, då han arrenderade ut beten att ansvara för att ållonen räckte till under hela den tid, som betet skulle pågå. Uppskattningen av årets tillgång på ållon och därmed antalet beten måste i Trögd ha varit så mycket mer maktpåliggande, som det där icke var fråga om enskild ållonskog utan om tredingsskog med ett stort antal delägare. I Södermannalagen omnämnes, att gärdsgårdarna skulle sättas i stånd.[3] Givetvis måste det också avgöras, när ållonen kunde anses mogna och tidpunkten bestämmas, då betet borde börja. Dessa och liknande uppgifter torde ha åvilat de fyra på Jacobsdagen valda förtroendemännen. När tidpunkten för ållonskörden ansågs vara inne, och de fyra männen utfört sina förberedande arbeten, utsattes en frist på sju dygn, inom vilken skogarna skulle rensas. Man måste även driva bort den boskap, som under försommaren fritt strövat omkring, och skogen måste stängas med fullgod gärdsgård. Den som icke drev hem sina djur och i övrigt deltog i arbetet med ållonskogens inrättande för ållonbetet, kunde misstänkas för den avsikten att söka få flera djur gödda i ållonskogen, än han hade rätt till. Tröghbolagh synes ha behandlat överträdelsen på liknande sätt, som de omgivande landskapens lagar ha behandlat den fjärde

[2] Magnus Lagabötes landslag, þingfarabolkr I. — — — En ver skolum logðingi uart eiga a.xij. manadom huerium Botolfs messo æptan i Gulœy a þingstað rettom. þar skolu aller finnazt nauð synia laust þeir sem til þings eru nefndir. En lendrmaðr eða syslu maðr eða armaðr skal nefnt hafa a miðfastu þingi sua marga menn or fylki hueriu, sem her uattar i nesta kapitulo eptir, eða þeirra logligr vmboðs maðr. oc nefna þa menn sem foruerks menn hafa oc þeim synazt uenastir til skila oc þeir megi þat með eiði sinum sanna. — — — NGL, Andet Bind, sid. 10 f.

[3] SdmL B XXVIII: pr.

gången upprepade inkräktningen av ållonskogen, varom ovan talats. Tredingsmännen togo ett av hans djur, vilket närmast påminner om Upplandslagens lösning av motsvarande fall, som nyss omtalats. Någon värdering nämnes icke. Den tredskande hade emellertid rätt att lösa tillbaka sitt djur, men till ett uppseendeväckande högt pris, nämligen sex öre. Jämföras beloppen för den uppländska laggälden, dvs. skadeersättningen för ett kreatur, som dött av viss skada, synes det vara klart, att i Tröghbolaghs sex öre rymmas även böter. Laggälden uppgick enligt Upplandslagen till en örtug för ettårigt svin.[4] Den höga lösesumman i Tröghbolagh torde åsyfta ett fall, som icke har någon direkt parallell i Upplandslagen, men ligger nära de ur landslagen ovan berörda om olovligt bruk av ållonskog. Den som icke deltog i arbetet att driva bort alla djur från ållonskogen, skulle enligt Tröghbolagh betala sitt förverkade svin med sex öre, sannolikt därför att tredskan ansågs innebära eller kunna likställas med ett försök att släppa upp för många svin till betet. En sådan förseelse medförde enligt landslagen skadeersättning samt tre marks böter. Att Tröghbolagh är mildare kan bero på att den avser allmänning, medan landslagen avser enskild skog. En tydligare parallell förefinnes mellan ett par andra bestämmelser i landslagen och i Tröghbolagh. Enligt landslagen hade den förverkat sina djur, som släppte ut dem på enskild skog utan att äga betesrätt. Samma straff följde enligt Tröghbolagh på förseelsen att märka för ållonbete avsedda djur, innan alla kommit överens.

Sedan ållontillgången bedömts och tidpunkten för betets början bestämts, när skogarna rensats och alla djur bortförts samt hägnaderna satts i stånd, då voro skogarna färdiga, »skipade», och ållonbetet kunde börja. Naturligtvis måste betet på de relativt stora tredingsskogarna vara utsatt för samma fara, som enligt landskapslagarna hotade den enskilda skogen, nämligen inkräktning av främmande boskap. I Tröghbolagh bestämmes därom följande. Om omärkt kreatur kom in i tredingsskogarna, kunde ägaren återlösa det i skogen, varje kreatur med fyra penningar, vilket är lagskillingens belopp i Upplandslagen och Västmannalagen. Löste han ut sin boskap i byn, kostade vart djur en örtug, dvs. åtta penningar. Löstes icke den omärkta boskapen, förrän saken kommit inför hövitsmannen, måste vart djur lösas med tre öre. I landskapslagarna och även i den senare lagstiftningen är det upprepningen av inkräktningarna, som vid fjärde inkräktningen orsakar en högre skadeersättning. Frågan om upprepade inkräktningar behandlas icke i Tröghbolagh. Enligt den är det viljan hos djurens ägare att ställa till rätta, som avgör lösesummans stor-

[4] UL B XXIII: 6.

lek. Om han själv gick upp i tredingsskogen och hämtade sina djur, slapp han lindrigare undan, än om djuren måste drivas ned till byn. Och om saken föranledde tvist, så att hövitsmannen måste ingripa, steg lösesumman ända till tre öre för vart djur.

I de ovan behandlade frågorna om ållonbetet ha bestämmelser funnits i såväl Mälarlandskapens landskapslagar och landslagarna som i Tröghbolagh. Men Tröghbolagh innehåller dessutom några stadganden eller »flockar», som icke äga motsvarighet i landskaps- eller landslagarna. Det gäller först stadganden om vakthållningen på allmänningarna. Det framgår icke direkt, att vakthållningen gällde just ållonbetet, men det är sannolikt. Vakthållningsbestämmelserna äro placerade så, att de både föregås och efterföljas av stadganden om boskapens utnyttjande av allmänningen. För allmänningarnas bevakning inrättade trögdborna vakthållning och byggde vaktbodar. Tolfterna hade ansvar för detta byggande. Den vakthavande avlöstes mitt på dagen av nästa vaktkarl. Om avlösningen uteblev, skulle den icke avlösta vakten gå ned till byn medförande det spjut, som hövitsmannen vid vakthållningens inrättande överlämnat vid vaktboden och i byn taga vittnen på att han icke blivit avlöst. Han fick icke själv tillsäga den försumlige om vakthållning, utan han skulle vända sig till synemännen, och dessa hade att ombesörja vaktavlösningen. Dessa stadganden, som i sitt slag sakna motsvarighet, giva en ganska detaljrik skildring, hur vakthållning kunde vara anordnad. Bestämmelserna kunna dessutom avvinnas andra upplysningar. För inrättandet av vaktbodar spelade tolften en viss roll. Indelningen i tolfter var vid tiden för de svenska landskapslagarnas första uppteckнande föråldrad. När Tröghbolagh i vakthållningsbestämmelserna anknyter till den i det svenska lagspråket i övrigt redan försvunna tolften, är detta otvivelaktigt ett tecken på att vakthållningsbestämmelserna gå tillbaka på förhållanden, då tolftindelningen ännu ägde kraft. Möjligen kunde man som invändning mot resonemanget anföra, att tolften på ifrågavarande ställe i Tröghbolagh icke nödvändigtvis behöver ha varit en territoriell tolft. Den kunde ha varit en enhet med en sammansättning, som icke grundade sig på topografiska förhållanden. Ett annat ställe i Tröghbolagh, som talar om sjötolftsborna, synes emellertid visa, att de ifrågavarande tolfterna verkligen varit områden. Ålderdomliga äro också bestämmelserna om spjutet och föreskrifterna, som antyda dess betydelse, då det gällde att påvisa försummelse i vaktavlösning och vad därmed hörde samman. Det är naturligtvis också möjligt, att spjutet hade en praktisk uppgift vid vakthållningen. Därom säges ingenting i stadgan. Tidpunkten för vaktavlösningen har uppmärksammats av en forskare, som påpekat, att vaktavlösningen, som i t. ex. Upplandslagen ägde rum vid

soluppgången, enligt Tröghbolagh skedde mitt på dagen och att Tröghbolagh häri överensstämmer med den norska ledungsrätten.[5]

Tröghbolagh har en märklig bestämmelse om böndernas inbördes rätt att nyttja tredingsskogarna. I de refererade flockarna av landskaps- och landslagarnas byggningabalkar stadgas med avseende på den enskilda skogen, som där behandlas, att delägarna i skogen hade rätt till ållonbete för sina djur i förhållande till hemmanets andel i byn. För allmänningar finnes intet stadgande i de nämnda lagarna, som motsvarar Tröghbolaghs. I Trögd var det vanligt, att alla bönder hade lika rätt till tredingsskogarna. Alla hade alltså samma antal beten. Dock nämnas i stadgan två undantag. Synemän och värnamän hade dubbelt så många beten som bönderna, och hövitsmannen dubbelt så många som synemännen och värnamännen. Liknande exempel på uppdelning av någon gemensam tillgång äro veterligen icke kända från de fornsvenska lagarna.

Som av det föregående framgått, antyda eller förutsätta några av de ovan behandlade lagtexterna, att rätten till nyttjandet av skog av ägaren kunde överlåtas på en annan person. I Tröghbolagh finnas några detaljer om arrenderingen av beten utförligt beskrivna. Den som själv icke kunde utnyttja sin andel i beten, hade rätt att arrendera ut dem till någon inom tredingen bosatt person för ett bestämt pris av två örtugar för vart svin. Transaktionen skulle försiggå vid tredingstinget. Om ägaren vid två tredingsting bjudit ut sina beten utan att någon tredingsbo anmält sig, hade han rätt att på tredje tredingstinget arrendera ut sina lediga beten till sådana, som icke tillhörde tredingen. Priset bestämdes då genom överenskommelse för vart särskilt fall.

I det återgivna stadgandet äro några drag bekanta från landskapslagarna. Betena utbjödos först inom en trängre krets, och priset var i stadgan bestämt. Först sedan det visat sig, att icke någon sådan spekulant anmält sig, kunde betesrätt förvärvas av utomstående och då till ett pris, som sannolikt blev högre än det, som gällde för tredingsborna. En liknande tankegång synes ligga bakom bestämmelserna i ett stort antal lagar om försäljning av ärvd jord.[6] Enligt Upplandslagen skulle sådan jord av säljaren först erbjudas åt någon släkting, i detta sammanhang i lagspråket kallad bördeman. Om bördemannen icke ville köpa, skulle jorden inför hundarestinget tre gånger erbjudas åt honom, och först om han på tredje tinget förklarat sig icke vilja köpa, kunde jordstycket förvärvas av utom-

[5] E. Hjärne, Roden, sid. 5.

[6] VgL I J III. VgL II R 30, J IV, J XLVI. VgL Add XI: 5. VgL Lydekini exc. 108. GL I: XXVIII: 3. ögL J III. HL J I. UL J I. VmL J II: 1. SdmL J II: pr—1. DL B I, II m. fl.

stående till det pris, varom säljare och köpare enade sig. För bördemannen var däremot priset av lagen bestämt. Bördemannens förmånsställning är försvagad i Magnus Erikssons landslag. De jämförda stadgandena visa väsentliga likheter. Överlåtelsen skulle ske inför offentligheten, på tinget. Tredingsbon och bördemannen hade förmåner, dels att först mottaga erbjudande om ifrågavarande överlåtelse, dels att erlägga ett lägre pris. Nyligen har rörande den danska medeltidsrätten den åsikten uttalats, att arvejordens erbjudande åt bördeman skulle vara ett på landskapslagarnas tid nytt rättsinstitut.[7]

Tröghbolagh ger några speciella föreskrifter om förfarandet, då betet började och slutades. Vid båda tillfällena skulle den som lejde beten, med sina djur passera ägarens gård. Vad som där förehades är icke nämnt i stadgan. Vid ägarens gård var det tillfälle att kontrollera, att djurens antal var det överenskomna. Man kunde också göra jämkning i legan, för den händelse något djur skadats eller ållontillgången varit svag m. m. Den tredingsbo, som underlät att med sina djur passera ägarens gård, skulle böta tre öre för vart djur. Gjorde en utomtredingsbo samma försummelse, miste han sina djur. Att stadgandet sammanhänger med en önskan att upprätthålla kontroll över dem, som lejde beten, får stöd i en motsvarande bestämmelse längre fram i Tröghbolagh, där det är fråga om skogskörslor. Där bestämmes nämligen, att den tredingsbo, som arrenderade rätt till skogen icke som de övriga fick köra hem sitt vedlass utan endast ut ur skogen. Där skulle vedlasset granskas av förtroendemännen, innan han fick fortsätta färden hem. Utomtredingsbo fick överhuvudtaget icke deltaga i skogskörslorna.

Skogsfång

Bestämmelserna i Mälarlandskapens landskapslagar om åverkan på och olovligt bruk av skog röra i de delar, som här ha särskilt intresse, den enskilda skogen. De ifrågavarande bestämmelserna handla om olovligt huggande, skadegörelse, tillgrepp m. m. och de röra ved, timmer, näver, löv, hö, hassel, ek av olika storlek, apel m. m. I Upplandslagen, Västmannalagen och Magnus Erikssons landslag äro stadgandena härom inrymda i en flock i byggningabalken, i Södermannalagen äro de fördelade på flera.[8] Märkliga överensstämmelser finnas mellan alla de nämnda lagarna, och det kan icke råda något tvivel om att de förhållanden, som föreskrifterna gälla, i

[7] S. Juul i Danmarks Gamle Love paa Nutidsdansk, III, kommentarbind ved E. Kroman og S. Juul, København 1948, Indledning, sid. XXIII.

[8] UL B XIV. VmL B XIV. SdmL B XV—XVII. MEL B XVII.

huvudsak varit desamma. Lagtexterna förete emellertid smärre olikheter. Upplandslagen och Västmannalagen visa i stora delar verbala likheter, men ha något olika disposition. Södermannalagens text företer en viss redaktionell självständighet. Vid närmare jämförelse visar det sig, att nästan samma fall behandlats, och att stadgandena äro lika, beträffande innebörden så gott som fullständigt och beträffande formuleringen i stor utsträckning. De viktigaste redaktionella olikheterna framträda i några stadganden om åverkan på ekskog. De återgivas här efter Upplandslagen i den översättning, som givits i Svenska landskapslagar:[9] »Nu barkar någon av ek och ållonträd. Blir han tagen på bar gärning och finnas två vittnen därpå, då skall han böta tre marker för en ek, och lika mycket för ännu en och likaså för den tredje. Honom får man binda och hudstryka, om han ej kan gälda böter, och dock skall han på tinget lagligen bindas vid brottet. Nu kommer han undan med barken; väckes sedan klander mot den på vägar, i gårdar eller i hus, var helst det än är, och är den sönderstött, då gäller vitsord för honom. Är den ej sönderstött, då tage den som har väckt klander mot barken med sig sex bofasta män, och de före barken till trädet. Styrka de sex med sin ed, att barken är av samma träd, böte han tre marker för en ek, och lika mycket för ännu en och likaså för den tredje. Dessa sex

[9] Svenska landskapslagar, I, UL sid. 170 f. UL B XIV: 8—9. Nu löpir man ek ok aldu. wærþær bar ok a takin ær twæggiæ mannæ witni til. þa böte þre markær fore enæ ek. ok swa fore andræ ok þriþiu. han ma bindæ ok huzstrukæ. æn han æi botum orkær. ok þo skal han a þingi laghlikæ wiþ bindæs. Nu kombær han mæþ barki bort undæn. klandæs siþæn a gatum. j. garþum. ællr husum æ hwar þæt hælzt ær. ok ær han stampæþær. þa standi wizorþ fore hanum. ær han æi stamppæþær þa taki mæþ sik sæx mæn bolfastæ. han sum barkin klandær. ok leþe han til stox. Swæriæ þer sæx swa. at þæn barkær ær aff samu træ. þa böte þre. markær fore enæ ek. ok swa fore andræ ok þriþiu. þe sæx mæn aghu witæ. huru mangær löptær æru. æi wærþær boten höghre. æn niu markær. § 9. Nu huggær man ek ok aldu j. annærs skoghi. wærþær bar ok a takin. böte þre markær. swa fore andræ ok þriþiu. Nu klandæs þön ek a gatu uti. ællær .j. garþi annærs manz. þa skal þæn sum klandær. mæþ þriggiæ markæ wæþning ek til stubbæ leþæ. ok þæn sum klandær. a mæþ sik hawæ. sæx bolfastæ mæn. Sökir allt samæn stukkær ok stubbi. ok swæriæ þer. sæx mæn swa. at stokkær ær aff samæ stubbæ. þa böte þre markær fore enæ ek. ok swa fore andræ ok þriþiu. æi wærþær þe bot mere. þo at þe wærin flere. Nu sighær han sik. þe ek huggit hawæ .j. annærs manz skoghi. ællr .j. sinum siælfs. ællr .j. almæningi. þa aghu þer baþir wæþiæ .j. sama garþi. sum stokkær liggiæ. þeþæn skal syn. næmpnæ tolff mæn. raþi halwi syn. hwar þera. Nu will þæn æi wæþiæ sum klandes fore. þa taki þæn sum klandær sæx bolfastæ mæn. ok leþi stok til stubbæ. sökir samæn stokkær ok stubbi. þa böte bot sum fyrr ær saght. þe sæx aghu ok witæ æn wæþning laghlikæ buþin ær. ællr hwilikin þeræ wæþning fællir. wæþiæs æi. þa böte bot. fore offhoggit. ok wæri saklös. fore wæþning. hawær han loff ællr leghu fore sik. standi þæt fore hanum. mæþ twæggiæ mannæ eþe.

skola pröva, huru många ekar som blivit avbarkade. Ej bliva dessa böter större än nio marker. § 9. Nu hugger någon ek och ållonträd i en annans skog. Blir han tagen på bar gärning, skall han böta tre marker, och lika mycket för ännu en och likaså för den tredje. Nu väcker någon klander mot en ek ute på vägen eller i en annans gård; då skall han sätta tre marker i vad och föra eken till stubben, och han skall hava med sig sex bofasta män. Passa båda samman, stock och stubbe, och styrka de sex männen med ed, att stocken är från denna stubbe, då böte han tre marker för en ek; och lika mycket för ännu en och för den tredje. Ej bliva böterna större, även om de äro flera. Nu säger han sig hava huggit eken i en annans skog eller i sin egen eller i allmänning. Då skola de båda sätta vad i den gård, där stockarna ligga. Därifrån skall man utse syn, tolv män; de skola råda för halva synen var. Nu vill ej den vädja, mot vilken klander är väckt; då skall den som väcker klander taga med sig sex bofasta män och föra stocken till stubbe. Passa de samman, stock och stubbe, då skall han gälda böter, såsom förut är sagt. Dessa sex skola även pröva, om vad lagligen har bjudits, och om någon av dem har underlåtit att vädja. Bjudes ej vad, då skall han gälda böter för olovlig huggning och vara fri från att lämna vad. Kan han styrka lov eller legoavtal med två mäns ed, skall det gälla för honom.»

Det anförda motsvaras i Södermannalagen av en särskild flock i byggningabalken, nämligen den sextonde *Vm barka löpning*. Ibland äro avvikelserna betydande, Södermannalagen är utförligare på ett ställe, Upplandslagen på ett annat. Framställningen följer i båda samma disposition. Stadgandena föreskriva samma påföljd, och i flera avsnitt uppvisa de verbala likheter. Framställningen är bred, konkret och innehåller flera ålderdomliga vändningar. Dessa stadganden skildra säkerligen samma förfaringssätt i de båda landskapen. I Västmannalagen, som i övrigt med vissa omkastningar i ordningsföljden har samma stadganden som Upplandslagen i den ifrågavarande flocken, den fjortonde i byggningabalken i båda lagarna, har den utförliga bestämmelsen om barkande och huggande av ek förkortats betydligt[1], och de allittererande uttrycken och de berättande partierna förekomma icke. Västmannalagen företer genom hela flocken på de spridda ställen, där smärre olikheter gentemot Upplandslagen framträda, en modernare anblick. Den är kortare och undviker upprepningar. Det är också av intresse att se, att det är Västmannalagens text, som Magnus Erikssons landslag följt i denna flock. Man kan våga att beträffande just de berörda bestämmelserna indela lagtexterna i två grup-

[1] UL B XIV: 8—10. VmL B XIV: 7—6.

Översikt av bötesbelopp för olovligt nyttjande av allmänningsskog och enskild skog.

TBM = Tröghbolagh, mellersta tredingens redaktion.
TBH = » , Hammars tredings redaktion.
Upl. = Uplandslagen.
V = Västmannalagen.
S = Södermannalagen.
IT = Inom tredingen eller inomtredingsbo.
UT = Utom tredingen eller utomtredingsbo.
I betecknar, att förseelsen gjorts en gång, att någon olovligt huggit ett träd, kört ett lass etc.
II betecknar, att förseelsen gjorts två gånger, att någon olovligt huggit två träd, kört två lass etc.

		TBM	TBH	Upl.	V	S
Ek, axeltjock	I	IT 1 öre[1]	IT 1 öre[1]	1 öre[1]	1 öre[1]	1 öre[1]
	II	IT 1 öre	IT 1 öre	1 öre	1 öre	1 öre
	III	IT 1 öre	IT 1 öre	1 öre	1 öre	1 öre
	I	UT 3 öre	UT 3 öre			
	II	UT 3 öre	UT 3 öre			
	III	UT 3 öre	UT 3 öre			
ett lass		IT 6 öre	—			
		UT 3 mark	—	3 mark[2]	3 mark[2]	3 mark[2]
liggande		IT 3 öre[2]	IT 3 öre[2]			
		UT 6 öre	UT 6 öre			
så grov, att den kan	I	IT 12 öre[3]	IT 12 öre[3]			6 öre[3]
klyvas i fyra delar.	II	IT 12 öre	IT 12 öre			
	III	IT 12 öre	IT 12 öre			
	I	UT 3 mark	UT 3 mark			
	II	UT 3 mark	UT 3 mark			
	III	UT 3 mark	UT 3 mark			
större än de ovan-	I	IT 12 öre[4]	—			
nämnda	II	IT 12 öre	—			
	III	IT 12 öre	—			
	IV	IT 12 öre	—			
	I	UT 3 mark	—	3 mark[3]	3 mark[3]	3 mark[4]
	II	UT 3 mark	—	3 mark	3 mark	3 mark
	III	UT 3 mark	—	3 mark	3 mark	3 mark
	IV	UT 3 mark	—			
»Dödved», ett lass	I	UT 3 öre[5]	UT 3 öre[4]	9 örtugar[4]	9 örtugar[4]	3 öre[5]
	II	UT 3 öre	UT 3 öre	9 örtugar	9 örtugar	3 öre
	III	UT 3 öre	UT 3 öre	9 örtugar	9 örtugar	3 öre
	IV	UT 3 mark	UT 3 mark	3 mark	3 mark	3 mark

		TBM	TBH	Upl.	V	S
Timmer, ett lass	I	IT 3 öre[6]	—	3 öre[5]	3 öre[5]	3 öre
	II	IT 3 öre	—	3 öre	3 öre	3 öre
	III	IT 3 öre	—	3 öre	3 öre	3 öre
	IV	IT 3 mark	—	3 mark	3 mark	3 mark
Hassel, ett lass	I	IT 3 öre[7]	IT 3 öre[5]	6 öre[6]	6 öre[6]	6 öre[6]
	II	IT 3 öre	IT 3 öre	6 öre	6 öre	6 öre
	III	IT 3 öre	IT 3 öre	6 öre	6 öre	6 öre
	IV			3 mark	3 mark	3 mark
	I	UT 3 mark	UT 3 mark[6]			
	II	UT 3 mark	—			
	III	UT 3 mark	—			
mansbörda	I			1 öre	1 öre	1 öre
	II			1 öre	1 öre	1 öre
	III			1 öre	1 öre	1 öre
Apel	I	IT 1 öre[8]	IT 1 öre[7]			
	II	IT 1 öre	IT 1 öre			
	III	IT 1 öre	IT 1 öre			
	I	UT 3 öre	UT 3 öre	3 öre[7]	3 öre[7]	1 öre[7]
	II	UT 3 öre	UT 3 öre	3 öre	3 öre	1 öre
	III	UT 3 öre	UT 3 öre	3 öre	3 öre	1 öre
	IV	UT 3 mark	—	3 mark	3 mark	3 mark
fruktbärande	I			6 öre	6 öre	3 öre
	II			6 öre	6 öre	3 öre
	III			6 öre	6 öre	3 öre
	IV			3 mark	3 mark	3 mark
	V					3 mark
lass el. båtlast		IT 3 mark	3 mark			

TBM [1] 99: 3—5, 8—10. [2] 98 v: 1—3. [3] 98 v: 5—8. [4] 100 v: 13—18.
[5] 98: 13—15. [6] 98: 25—27. [7] 98 v: 13—15. [8] 98 v: 16—20.

TBH [1] XXXIII—XXXIV. [2] XXVIII—XXIX. [3] XXIX—XXX.
[4] XXVI—XXVII. [5] XXX—XXXI. [6] XXXII, (lass eller båtlast).
[7] XXXI—XXXII.

Upl. [1] B XIV: 5. [2] B XIV: 5 Texterna B C E F (Schlyter) samt dessutom cod. Ängsö och cod. Esplunda. [3] B XIV: 9. [4] B XIV: pr.
[5] B XIV: 1. [6] B XIV: 4. [7] B XIV: 6, (icke fruktbärande).

V. [1] B XIV: 5. [2] B XIV: 5. [3] B XIV: 6. [4] B XIV: pr. [5] B XIV: 1.
[6] B XIV: 4. [7] B XIV: 9, (icke fruktbärande).

S. [1] B XVII: 4. [2] B XVII: 4, (lass eller båtlast). [3] B XV: pr. [4] B XV: pr. B XVI: pr. [5] B XVII. [6] B XVII: 3. [7] B XVII: 5, (icke fruktbärande).

per. Upplandslagen och Södermannalagen bilda den ena gruppen. Västmannalagen, som här synes vara resultatet av en överarbetning av Upplandslagens text, bildar tillsammans med den ytterligare överarbetade Magnus Erikssons landslag den andra.

Bestämmelserna om skogskörseln i Tröghbolagh ha ett stort antal motsvarigheter i landskapslagarna. Det finns därför tillfälle till jämförelser. Nedan ha Tröghbolaghs stadganden om böter för olovlig huggning och åverkan sammanförts till jämförelse med bestämmelserna i Mälarlandskapens lagar. Från jämförelsen ha undantagits de två första av de ifrågavarande bestämmelserna i Tröghbolagh, vilka röra för Trögd speciella förhållanden, nämligen överenskommelsen att köra endast ett visst antal vedlass om dagen och överträdelse av denna överenskommelse.[2] De ha icke någon motsvarighet i de nämnda landskapslagarna. Vidare ha undantagits bestämmelser rörande avtäkt mot utomtredingsbo och de bestämmelser, som icke direkt röra åverkan på skogarna. Stadgandet om förbud att plocka mer än en viss kvantitet nötter eller ållon behandlas särskilt. I övrigt redovisar översikten samtliga Tröghbolaghs bestämmelser om böter för skogsåverkan och deras närmaste motsvarigheter.

Översikten åskådliggör i sin mån, att mellersta tredingens text är utförligare än den norra tredingens och samtidigt, att de båda texterna överensstämma överallt, där bestämmelser finnas i båda. Några av avvikelserna förtjäna att nämnas. Den mellersta tredingen var fattigare på timmer än den norra, och det är möjligt, att frånvaron av förbud mot timmerhuggning i Hammars tredings text betyder, att man fick hugga timmer på dess allmänningar Hammaren och Sneden. På liknande sätt kan bestämmelsen om huggning av större ekar, som finnes i mellersta tredingens men saknas i norra tredingens redaktion, sammanhöra med att sådan huggning knappast kunde förekomma i den norra tredingens allmänningsskogar, som icke hade samma rikedom på ekar som mellersta tredingens. Översikten visar vidare en märklig överensstämmelse mellan Tröghbolaghs bestämmelser och de jämförda landskapslagarnas. Vissa olikheter finnas emellertid. Landskapslagarna sakna, såsom översikten visar, några av Tröghbolaghs bestämmelser, å andra sidan finnas i de tre landskapslagarna stadganden om olovligt tillgrepp av näver, löv och hö[3] och i Upplands- och Södermannalagen om större skogsåverkan, gällande hel, halv eller fjärdedels byskog eller ekskog[4]. Dessa stadganden saknas i Tröghbolagh. I fråga om ekskog äro Södermannalagen och Tröghbolagh

[2] TBH XXV, TBM 98: 3—5.

[3] UL B XIV: 2—3, VmL B XIV: 2—3, SdmL B XVII: 1—2.

[4] UL B XIV: 10, SdmL B XV: pr.

ensamma om att omtala ekar av en viss mellanstorlek, nämligen så grova i stammen, att de kunde klyvas i fyra delar och varje del kunde användas t. ex. till en hjulaxel. Sådan ek betecknas med ett sällsynt fornsvenskt ord som *fiwghurkleffua*, i Södermannalagen *fiughur kluva*.[5] Man kan icke säga, att Tröghbolagh med hänsyn till de i översikten jämförda bestämmelserna står närmare någon viss av landskapslagarna. Däremot är det alldeles tydligt, att alla de jämförda texterna höra hemma inom samma rättsområde. Därpå tyder bestämmelsernas avfattning, med ofta verbala likheter, böternas i stort sett överensstämmande belopp och den karakteristiska stegringen av bötessatserna med samma belopp för de tre första förseelserna av samma slag, vanligen tre öre, och sedan tre mark för den fjärde.

I landskapslagarna för Östergötland och Västergötland förekomma icke samma utförliga uppräkningar av olika trädslag m. m. i bestämmelserna om olovligt skogsfång. Stadgandena äro inbördes nära besläktade. Däremot råder en tydlig skillnad mellan dessa lagar å ena sidan och mälarlandskapens å den andra. Även i de nämnda götalagarnas byggningabalkar är tremarksboten vanlig, i västgötalagarna under den speciellt västgötska formen 3×16 örtugar.[6] Den gäller svårare tillgrepp. Den vanliga boten för lindrigare förseelse av här ifrågavarande art, utgjorde sex öre, icke tre öre som i Mälarlandskapen. En annan olikhet ligger däri, att övergången till den högre bötessatsen enligt götalagarna skedde redan vid tredje förseelsen, icke vid den fjärde. Några exempel skola här lämnas.

6 öre bötades enligt Östgötalagen för brännande av ek i oskiftad skog, för huggning i annans skog, för huggning av ek, fruktbärande apel eller vedlass i annans skog.[7]

6 öre bötade enligt Äldre Västgötalagen den som olovligt höggållonbärande ek, ett lass ållonträd, den som barkade ållonbärande ek i annans skog eller ungträd, sannolikt ek, till ett lass ved i en annans skog.[8]

6 öre bötade enligt Yngre Västgötalagen den som i annans skog barkade ållonbärande ek eller ungträd till ett lass ved.[9]

Den högre bötessumman tre mark eller 3×16 örtugar utgick huvudsakligen, då skadegörelsen eller den olovliga huggningen omfattat tre eller

[5] SdmL B XV: pr. TBH XXX. TBM 98 v: 5.
[6] Svenska landskapslagar, V, sid. 37, not 32 och där anförd litteratur.
[7] ögL B XXX: pr. ögL B XXXI. ögL B XXXIV: pr.
[8] VgL I FornS II: pr—1. VgL I Forn VIII.
[9] VgL II U XVII, XIX.

flera än tre träd eller lass[1], vidare för huggning, då skogen stod under häradsräfst, dvs. var skyddad genom särskilt förbud[2]. Det kan antecknas, att Yngre Västgötalagen till den högre bötesklassen överfört några av de förseelser, som i Äldre Västgötalagen bötades med endast 6 öre.[3] Östgötalagen stadgar undantagsvis tre öres böter för olovligt tillgrepp av ved av icke fruktbärande träd.[4] Även några andra bötesbelopp förekomma, varav kan nämnas 40 mark, som Östgötalagen ålägger den, som brände 20 ekar på oskiftad skog eller högg detta antal på en annans skog.[5]

Det anförda torde vara fullt tillräckligt för att visa, att Tröghbolaghs stadganden höra hemma i den grupp, som bildas av Mälarlandskapens ovan behandlade lagar. Därmed är emellertid ingalunda sagt, att likhet och beröringspunkter skulle saknas mellan Tröghbolagh och lagar utanför Svealand. Tvärtom finnas flera överensstämmelser med avlägsna lagar beträffande vissa institut och stadganden. Några sådana överensstämmelser skola nu beröras.

På åtskilliga ställen i Tröghbolagh omnämnes i samband med olika fall av skogsåverkan ett förfaringssätt, som bestod däri, att inkräktaren berövades vissa redskap, t. ex. sin yxa eller sin båt. Förfaringssättet kallades avtäkt. Avtäkt förekom företrädesvis, då utom tredingen bosatt person greps i färd med att tillägna sig några av tredingsskogens begärliga produkter, eller om han underlät, att vid arrendering av bete med sina djur färdas förbi ägarens gård på väg till och från betet. Tredingsrätten medgav i dessa fall, att man tog ifrån den felande något av hans verktyg eller t. o. m. allt, han medfört till skogen. Avtäkten skulle användas som bevis mot honom vid tinget. Tydligen kunde den även utgöra pant för böternas riktiga erläggande. Böterna för utomtredingsbon voro överlag högre än för tredingens egna innevånare i motsvarande fall. Ofta voro de dubbelt så höga, stundom tre gånger eller mera. Avtäkt är känd i ett stort antal fornnordiska lagar. I götalandskapens lagar finnas exempel på avtäkt. Den gjordes, då legodräng greps, under det att han högg olovligt. Där förekommer även det fall av strängare avtäkt, som Tröghbolagh skildrar, då det är fråga om huggande av apel eller ek. Därom stadgades i Yngre Västgötalagen följande. Om en man blev tagen, medan han på lands- eller

[1] ögL B XXX, XXXI. VgL II U XVIII, XX. VgL I FornS II. VgL I Forn VIII.

[2] VgL II Forn VII.

[3] VgL I FornS II: 1 och VgL II Forn III. VgL I Forn VIII och VgL II Forn XLIV.

[4] ögL B XXXI.

[5] ögL B XXX: pr.

häradsallmänning barkade ållonträd, fick den som grep honom, saklöst taga av honom hans yxa och kläder och allt det han medförde och själv övertaga det.[6] I Östgötalagen och i Västgötalagarna är det tydligt, att avtäkt icke tillämpades mot en bonde, som var bofast, utan endast mot legodräng.[7] Detta har i Östgötalagen närmare utvecklats. Det heter där, att man fick göra avtäkt, om man tog en mans legodräng i sin skog, emedan legodrängen icke var bofast. Däremot var bonden uttryckligen undantagen och enligt Östgötalagen även trälen, för vilken bonden fick svara.[8] Den icke bofasta personen motsvaras i Tröghbolagh av den, som icke var bofast inom tredingen, dvs. av utomtredingsbon.

Avtäkt är såsom nämnts välkänd i medeltidslagarna. Bestämmelser därom finnas t. ex. i Gutalagen, i Skånelagen och i Mälarlandskapens lagar.[9] I de sistnämnda förekommer icke den åtskillnad mellan bofast och icke bofast person, som ovan uppmärksammats i Tröghbolagh, i Östgötalagen och i Västgötalagarna.

Ytterligare ett par av Tröghbolaghs stadganden påkalla uppmärksamhet. De äro icke sammanhörande men giva båda exempel på fall, som nämnts i ett stort antal lagar och blivit behandlade där med tämligen likartade bestämmelser. Det gäller rätten för den, som färdades genom skog av bärande träd, att plocka en viss liten kvantitet ållon eller nötter utan att därför kunna bötfällas, samt om rätten för den, som körde genom skog, att till reparation av sin vagn eller släde hugga det som behövdes. Bestämmelser rörande dessa två skilda saker ha i Andreas Sunessons bearbetning av Skånelagen sammanförts under rubriken »om vad som är tillåtet att taga i en annans skog».[1] Enligt Tröghbolagh skulle den som i tredingsskogarna plockade nötter eller ållon till större mängd än som rymdes i en del av en vante, böta tre öre. Den som red eller rodde till platsen, skulle om han var tredingsbo böta tolv öre, utomtredingsbo tre mark. I Tröghbolagh har gränsen för vad som ostraffat kunde plockas blivit satt till »tummen i vanten». Södermannalagen tillät, att man plockade en hel vante full.[2] I Östgötalagen heter det: »Nu far någon på sin rätta väg genom ållonskog eller nötskog och plockar i sin hatt till hattbandet eller i sin vante till tummen; han vare saklös. Plockar han mera, böte han därför

[6] VgL II Forn XLIV.

[7] VgL I FornS II: 2. VgL II Forn V—VI.

[8] ögL B XXXIII: pr.

[9] GL I: 25: 3. UL, t. ex. B VI: 2, B XIV: 7. VmL B V: 4, B XIV: 10. SdmL B XVII: pr, B XXIII: pr.

[1] DGL, I: 2 Andreas Suneson 115—116.

[2] TBH XXXVI. TBM 99 v: 6—8. SdmL B XXVIII: 2.

sex örar eller styrke med tolvmannaed, att han ej har gjort det.»[3] Den högsta tillåtna kvantiteten enligt Skånelagen var en hatt full eller en handske full.[4] Motsvarande bestämmelser saknas i Upplandslagen och Västmannalagen.

Även bestämmelsen om rätt att hugga till reparation av fordonet förekommer i ett stort antal lagar. Om vagnens axel gick sönder, fick man saklöst hugga till dess reparation enligt Västgötarätten, Skånelagen och Gutalagen.[5] Liknande stadgande förekommer i Eriks Sjællandske lov, i den norska rätten[6] och t. o. m. i den isländska lagen, den s. k. Grågås. I sistnämnda lag har stadgandet en om Tröghbolaghs ganska nära påminnande lydelse. Om en man far genom en annans skog, heter det i Grågås, med släde eller packhästar eller vagn och något går sönder, får han hugga så mycket, han behöver till reparation.[7] Motsvarande bestämmelser saknas i svealandskapens lagar.

Det kan synas egendomligt, att Tröghbolagh har vissa bestämmelser, till vilka motsvarigheter finnas på spridda ställen över hela det nordiska rättsområdet, medan motsvarigheter saknas i de närmaste landskapens lagar. Överensstämmelser mellan lagtexter kunna förklaras på olika sätt. Den ena lagen kan ha lånat från den andra, lagarna kunna oberoende av varandra ha kommit till samma stadgande under i övrigt likartade förhållanden, och slutligen kunna överensstämmande stadganden vara lämningar från en äldre gemensam rätt, som i andra bygder försvunnit eller icke kommit till skriftligt uttryck. De ovan behandlade likheterna i bestämmelserna om vad man får taga ur en annans skog kunna icke förklaras såsom lån. Naturligare är någon av de andra möjligheterna, antingen att bestämmelserna, som gällde förhållanden, som icke tillåto alltför många olika lösningar, tillkommit oberoende av varandra, eller att här skulle föreligga en för hela Norden gemensam rättstradition, som fått uttryck i de berörda texterna.

Hur har det då varit i t. ex. Uppland och Västmanland beträffande de nyss behandlade fallen? Har det även där varit tillåtet att plocka en viss liten kvantitet nötter eller ållon och att hugga till reparation i en annans

[3] Svenska landskapslagar, I, sid. 224 f. ögL B XLI: 1. Nu far man at sinum rættum uægh gynum aldin skogh: ælla nuta skogh. hæntir i hat sin til hatta band ælla i uat sin til þumul fingærs. uari saklös. hæntir mera böte firi siax öra ælla dyli mæþ tolf manna eþe.

[4] SkL (Schlyter) I: 196. DGL I: 1 Skånske Lov I: 207. DGL I: 2 Andreas Suneson 115—116, så mycket som näve eller handskar rymma.

[5] VgL I FornS II: 3. VgL II Forn XIV. SkL (Schlyter) I: 183. DGL I: 1 Skånske Lov I: 193. GL I: 26: 7.

[6] Magnus Lagabötes landslag, NGL II, Landsleigubolkr XVII: 3.

[7] Grágás, Landbrigðaháttr, 199.

skog? Eftersom stadganden därom saknas, kan frågan icke med full säkerhet besvaras. Några allmänna påpekanden kunna emellertid göras till belysning av frågan. En landskapslag innehåller naturligtvis icke hela den rättspraxis, som funnits i landskapet eller landet. Det förhållandet att en bestämmelse saknas i en lagtext behöver ingalunda betyda, att den icke gällde i orten vid lagens upptecknande. Vid jämförelser av bestämmelser rörande bygder på betydande avstånd måste också andra förhållanden tagas i betraktande. En bestämmelse rörande ekskog kan väntas endast i de landsändar, där ekskog fanns. Bestämmelser, som noggrant ransonerade rätten att hugga, voro mindre nödvändiga, där det fanns rikedom på ifrågakommande träd. Man måste också uppmärksamma lagarnas redaktionella särart. Den ena texten kan i vissa delar vara mångordig och utförlig, den andra mera knapp beträffande uttryckssätt och innehåll. De kunna ändå avse i stort sett samma förhållanden.

En kort jämförelse skall här göras mellan Tröghbolaghs båda redaktioner. Sällan erbjudes väl ett gynnsammare tillfälle till studium av frågan om förhållandet mellan lagtexten och den verklighet, som den förutsätter och som den reglerar. Mellersta tredingens text omfattar flera bestämmelser och är icke sällan utförligare, där bestämmelser finnas i båda texterna. De båda redaktionerna förete sådana likheter verbalt och i dispositionen, att det är nödvändigt att antaga ett direkt samband vid deras upptecknande. Man kan iakttaga flera smärre märkvärdigheter i dispositionen av mellersta tredingens redaktion. Bestämmelserna om ek och ekskog finnas på skilda ställen, ett stadgande om straff för den som bränner vaktbod är placerat mitt i stadgandet om axeltjock ek, den utförliga framställningen om hägnadsskyldighet och förmåner för byarna vid Hornö allmänning har infogats i avdelningen om skogskörslor och olovligt huggande m. m. Hammars tredings text saknar motsvarande bestämmelser. Denna text saknar även alla satser, som möjligen kunna anses som upprepningar. Beträffande mulbete och skogsfång torde hushållningen i de båda tredingarna i verkligheten varit tämligen likartad. Och säkert har samma rättssedvänja rått beträffande ordningen vid tredingstingen, rörande förtroendemännens uppgifter och mycket annat. Där mellersta tredingens tredingsrätt i dessa stycken avviker från den norra tredingens, är det en olikhet endast i lagtextens utförlighet, icke en olikhet i verkligheten. Resonemanget gäller icke endast Tröghbolaghs bevarade redaktioner utan i tillämpliga delar de fornnordiska lagarna i allmänhet. Om tillkomsten av Tröghbolaghs redaktioner föreligga icke några direkta uppgifter, och forskaren är hänvisad till iakttagelser och jämförelser av den art, som ovan gjorts. Hammars tredings text förhåller sig till mellersta

tredingens som Västmannalagen i åtskilliga ovan berörda avsnitt till Upplandslagen. En intressant olikhet mellan de båda redaktionerna visar sig i ett stadgande om allmänningen Sneden. Mellersta tredingens text lyder i översättning: »Samma rätt som *vi* hava på Hornö och på Hult — — —, hava *vi* också på den inom tredingen liggande delen av Sneden», heter det. I Hammars tredingsrätt lyda motsvarande rader: »samma rätt, som *är* i Hammars treding — — — hava *de* på Sneden och på Hult och Hornö — — —». De anförda stadgandena tillåta icke några säkra uttalanden om förhållandet mellan redaktionerna eller deras upptecknare.

I kapitlet om tredingsindelningen ha de i Tröghbolagh ofta förekommande uttrycken *jnnantridiungx* och *vtantridiungx* behandlats. Tröghbolagh har ett stort antal bestämmelser, som rör båda dessa grupper. Bestämmelserna förutsätta, att både inomtredingsbor och utomtredingsbor använde samma tredings skogar och vatten. Alla häradsborna kunde använda allmänningarna. Dock ägde och disponerade varje treding sina, och tredingens invånare hade företrädesrättigheter framför dem, som voro bosatta i annan treding. Yttersta tredingen hade ett kungligt skyddsbrev för allmänningen i Amnö, de två andra tredingarna hade var sin redaktion av Tröghbolagh. Dess regler om allmänningarna gällde för hela häradet.

I Tröghbolaghs versifierade prolog, som sannolikt tillkommit vid mitten av 1330-talet, omtalas, att Trögd sedan gammalt haft särskild lag beträffande skatteväsendet och beträffande tredingsskogarna. Om Trögd i övrigt haft särskild lag omtalas icke. Emellertid är det lockande att i tredingsrätten söka efter spår av den rätt, som härskat före Upplandslagens tillkomst. En från Upplandslagen avvikande bestämmelse i Tröghbolagh kunde tänkas vara ett sådant spår. Några avvikelser av den art, som här avses, kunna antecknas. På ett ställe i mellersta tredingens text nämnes en från Upplandslagen välkänd funktionär, nämligen domaren. Det stadgas, att domare, som försummade tinget, skulle böta tre öre. Enligt Upplandslagen skulle domare, som uteblev från hundarestinget böta tre mark.[8] I Tröghbolagh stadgas, att de beslut skulle vara giltiga, som hövitsmannen och de närvarande fattade på tredingstinget. Av sammanhanget framgår, att beslutet ägde giltighet, även om endast ett fåtal tredingsmän infunnit sig. Upplandslagen fordrar för giltigt hundaresting sexton män utom länsmannen.[9] De antecknade olikheterna i Upplandslagen och Tröghbolagh kunna helt förklaras med att fallen icke äro fullt jämförbara. Det är alltså

[8] UL R II: 1. Även VmL R VII.
[9] UL R I: 1. Enligt VmL R VI, tolv män.

icke berättigat att av de anförda stadgandena i Tröghbolagh draga någon slutsats rörande ordningen vid hundarestinget i Trögd.

Tröghbolagh ger en i sitt slag enastående skildring rörande ett av lanthushållningens områden, nämligen bruket av allmänningarna. Även andra härad måste ha haft sina motsvarande regler. Trögd var fattigt på skog. Tröghbolaghs bestämmelser om allmänningarna motsvaras i de angränsande landskapens lagar av bestämmelser, som gälla den enskilda skogen. Tröghbolagh överensstämmer beträffande bötesbelopp, bötessystem m. m. med svealandskapens lagar, och den tillhör uppenbart deras krets. Några fall ha påvisats, där likartade bestämmelser förekomma på skilda håll inom det nordiska rättsområdet och även i Tröghbolagh. Där de angränsande landskapens lagar sakna motsvarande bestämmelse, betyder detta icke, att själva rättsregeln saknats.

TERRITORIELL INDELNING OCH SKATT UNDER MEDELTIDEN I TRÖGD OCH ANNORSTÄDES

Hamnan i Svealandskapen under 1300-talet

Det fornsvenska ordet *hamna* eller *hampna* förekommer i landskapslagarna i ställningar, där dess betydelse icke alltid är fullt klar. Det anses, att grundbetydelsen är 'årband' och att ordet inom ledungsväsendet även har betecknat den lägsta territoriella rustningsenheten.[1] I landskapslagarna och diplom från 1300-talet har det skiftande användning. Det betecknar, såsom nedan skall visas, utrustningsdistrikt, enhet för utgörande av vissa skatteprestationer, uppbördsdistrikt m. m. I jordeböcker från 1500-talet, där hamnan oftast förekommer omtalad under formen *hampn*, betecknar den en samling hemman med tillhörande utjordar. De olika betydelserna avlöste varandra småningom, och en äldre och en yngre betydelse kunde under lång tid båda vara levande vid sidan av varandra. Detta förhållande har man att räkna med beträffande landskapslagarna, där den sakligt viktiga frågan flerstädes möter, vad ordet på ifrågavarande ställe innebär. Ordets innebörd måste alltså uppmärksammas vid den teckning av hamnan under medeltiden, som här skall göras. Den bygger på bestämmelser i de vid 1200-talets slut och 1300-talets början upptecknade landskapslagarna samt på uppgifter i diplom och räkenskaper från 1300-talet. Av intresse är vidare att iakttaga, var hamnan funnits samt i vilka sammanhang och på vilka områden, den använts.

Ett bekant stadgande i Upplandslagens konungabalk med motsvarighet i Västmannalagen visar hamnan i en funktion som enhet för beräkningen av en av ledungsskatterna, nämligen skeppsvisten, den skatt, som i Västmanland och annorstädes även gick under benämningen *mata*. För motsvarande skatt användes på 1500-talet i en kameral handling från Närke formen *matte*.[2] Skeppsvisten erlades i Mälarlandskapen i fläsk, smör och

---

[1] E. Hjärne, Vederlag och sjöväsen, NoB 1929, sid. 102. E. Hjärne, Roden, sid. 29, sid. 54. Jfr. E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 93, T. Wennström, Lagspråk och lagtexter, sid. 130 m. fl.

[2] KA, Landskapshandlingar, Närke 1554: 5.

spannmål och motsvarade under krigsledung provianten för den av hamnans bönder, som drog bort.

UL Kg 10: 1 Þæt ær laghæ leþungær fiughur skip aff hundæri. hwariu. will kunungær siælwær utrikis faræ. ællr hærr sin ut sendæ. raþi siælwær huru længi han will uti wæræ. ok æpti þy wærþær han leþung ut biuþæ. han will siælfwær uti wæræ. þættæ buþ ær. j fyrstu skipwist. sitær han qwær. ok will æi sialfwær ut faræ. ok æi hærr sin utrikis sændæ. þa ær laghæ leþungær. attæ pund. ok attæ spæn .j. hampnu hwariæ. j fyrsto skipwist. .j. tyundæ landi. ok attundæ landi. æptir upsalæ spanni .j. fiæþrundæ landi æptir enækiöpunx spanni. j andri skipwist. aghu wæræ sex. pund. ok sex spæn — — —.

Översättning i Svenska landskapslagar I. Detta är laga ledung: fyra skepp från varje hundare. Vill konungen själv fara utrikes eller sända sin här ut, då råde han själv för huru länge han vill vara ute. Och han skall bjuda ut ledung för så lång tid han själv vill vara ute. — Detta påbud är i första skeppsvisten: Stannar konungen hemma och vill ej själv fara ut, ej heller sända sin här utomlands, då är laga ledung åtta pund och åtta spann i varje hamna som första skeppsvist, i Tiundaland och Attundaland efter Uppsalaspannen, i Fjädrundaland efter Enköpingsspannen. I andra skeppsvisten skola vara sex pund och sex spann.

VmL Kg 7: 1 Þæt iær lagha leþongær. tu skip af hundære hwario. will conongær sialwær. utt rikis fara ællær hær sin utt sænda. raþe sialwær. huro længe han will vte wara. oc æffti þy warþær han leþong vtt biuþa. ær han will sialfwær vte wara. Þætta buþ ær i fyrsto skipwist Sitær han quar. oc will æi sialfwær utt fara. oc æi hær sin utt rikis sænda. þa ær lagha leþongær. atta pund oc atta spæn i hamno hwarre. at fyrsto skipwist. J andre skipwist þa agho vara fæm pund oc fæm spæn i hamno. Twa skipwistær scolo mæþ pænningom ut gioras .XL. markær i hwart skip. Þætta hetir leþongs lame.

Översättning i Svenska landskapslagar II. Detta är laga ledung: två skepp från varje hundare. Vill konungen själv fara utrikes eller sända sin här ut, då råde han själv för huru länge han vill vara ute. Och han skall bjuda ut ledung för så lång tid han själv vill vara ute. — Detta påbud är i första skeppsvisten: Stannar konungen hemma och vill ej själv fara ut, ej heller sända sin här utomlands, då är laga ledung åtta pund och åtta spann i varje hamna som första skeppsvist. I andra skeppsvisten skola vara fem pund och fem spann för hamnan. Två skeppsvister skola utgöras i penningar med fyrtio marker för varje skepp. Detta kallas ledungslame.

Tolkningarna av dessa parallella bestämmelser i Upplandslagen och Västmannalagen ha gått vitt i sär. Rörande sammanhanget mellan skeppsvisten

och hamnan har man i allmänhet varit ense om att den till en stående skatt förvandlade skeppsprovianten, skeppsvisten, erlades med viss naturaprestation av varje rustningsenhet eller hamna. Hamnan har alltså fattats som en grupp av hemman eller såsom ett område.[3] Gentemot detta har den meningen framförts, att det anförda stället i Västmannalagen avser roddarplats ombord och att stadgandet fastställer proviantleveransen per roddarplats. »Västmannalagen innehåller intet som anger, att i detta landskap skulle ha funnits territoriella distrikt, benämnda hamnor eller skeppslag», heter det.[4] Det får avsevärda konsekvenser för tolkningen av de anförda stadgandena, om hamnan uppfattas på det ena eller på det andra sättet. Enligt den tolkning, som med alla skiljaktigheter i övrigt hittills varit gängse, talar lagen om en viss naturaprestation i (= *för* eller *från*) ett okänt antal territoriella hamnor. Enligt den andra tolkningen talar den om en naturaprestation att levereras, ovisst efter vilken beräkning, i (= *till*) var och en av den okända skeppstypens hamnor (= roddarplatser). Den sista uppfattningen synes vara språkligt och även sakligt möjlig, om hänsyn tages endast till Västmannalagens text. Det är emellertid av andra källor tydligt, att Västmanland haft territoriella hamnor vid tiden omkring år 1300. Sådana funnos i de närgränsande landskapen Södermanland och Uppland. I räkenskaper från 1500-talet, där territoriell hamneindelning förekommer, företer den för t. ex. Åkerbo härad i Västmanland samma tecken på ålderdomlighet, som i några av de uppländska bygderna.

På åtskilliga ställen omtalas i lagarna hamnemän. I ett stadgande om budkavlens kringsändande, där Upplandslagen och Västmannalagen ha i stort sett likalydande text i det avsnitt, som här närmast är av intresse, föreskrives, att torpare, som bodde i skogsbygden, icke skulle deltaga i skyldigheten att föra budkavlen vidare.[5] Han skulle få konungens bud av hamnemännen. Av stadgandet kan icke avgöras, om torpare räknades till hamnan, eller om denna endast omfattade bönder i den centrala bygden. Det viktigaste i texten var att klart uttrycka, att budkavlen skulle löpa kortaste vägen genom hundaresfjärdingen. Hamnans män beteckna i detta stadgande de män, som tillhörde samma hamna. Närmast tänker man därvid på hamnan som en personell grupp. Detta stadgande visar sig bland

[3] C. J. Schlyter, Ordbok, art. Hamna, I Upland del av hundare, som uppställde en krigsman. Även i andra landskap, där hamnor nämnas, voro dessa distrikt, som borde uppställa en krigsman. J. Sandström, De stående skatterna, HT 1913, sid. 2. Svenska landskapslagar II, VmL. sid. 41, not. 21. E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 92 ff. C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna, HT 1941, sid. 203 ff.

[4] T. Wennström, Lagspråk och lagtexter, sid. 138 f.

[5] UL R I: 1, VmL R V.

annat genom den direkta anföringen i dess slut tillhöra en ålderdomlig typ.[6] Detsamma kan sägas om ett stadgande[7] rörande förfaringssättet med en tjuv, som stulit mellan tingsterminerna, där den äldre ordningen med endast ett fåtal ting om året måste vara åsyftad. Bevisningen kunde då fullgöras inför grannarna eller hamnemännen. En annan betydelse föreligger i ett av stadgandena om uppbörden av skatt. Upplandslagen föreskriver, att vid uppbörden av skatten hamnan och åttingen, dvs. åttondedelen av hundaret, skulle företrädas av en man vardera.[8] I detta stadgande betecknar hamnemannen en vald förtroendeman. I en annan bestämmelse, som rör uppbörden, stadgas, att åttingsmannen och alla hamnemännen skulle vara närvarande, då skatt erlades.[9] Bestämmelsen kan tolkas olika. Hamnemännen kunna ha varit antingen förtroendemän eller de skattskyldiga bönderna.

Några bestämmelser om böter i Upplandslagen och Västmannalagen till följd av försummad ledungsplikt ha av några forskare tagits som stöd för beräkningar om det genomsnittliga antalet bönder i hamnorna.

UL Kg 10: 6 Sitiæ landboær quærrir þe rætlikæ aghu ut giöræ. ællr þiænistu mæn. ællr andri böndær. þe ær böndær kunnu æi ræt aff fa. þo at þer kræfwin þæt fore garþi hans. þa aghi kunungær wald at latæ takæ aff garþi þeræ hwat han will fore þe utgiærþ. ok saköri mæþ. þæt ær þrir örær. fore witinæ. ok þre markær fore hampnunæ. § 7. Sitær attungær qwær. sækær at fæm markum. fiærþungær at tiu markum. halfft hundæri tiughu markær. allt hundæri fiurætighi markær. ok æ skipwistinæ mæþ fullæ. þe bot liggær til kununx borþ. æ hwar kunungær far fullt. þa wæri bonde saklös.

Översättning i Svenska landskapslagar I. Sitta landbor kvar, som rätteligen skulle fullgöra utgärder, eller män i konungens tjänst eller andra bönder, som bönderna ej kunna få sin rätt av, fastän de kräva den vid deras gård, då äge konungen rätt att låta taga ur deras gård vad han vill för denna utgärd och därtill böter; det är tre örar för var enskild och tre marker för var hamna. § 7. Sitter åttondedels hundare kvar, vare saker

[6] VmL R V. — — — Nu fa þe at dela. annar sighær. iac bar boþcafla i garþ þin. næi sighR han. þa a þan wizorþ ær necar at wæria sic mæþ næi oc tolf manna eþe. oc þan böte .III. markær som han fælde. — — — Översättning i Svenska landskapslagar, II — — — Nu komma de att tvista; den ene säger: »Jag har burit budkavle till din gård.» »Nej», säger den andre. Då har den som nekar rätt att värja sig med sitt nej och tolv mäns ed, och den som försummade budkavlen skall böta tre marker. — — — Avfattningen av motsvarande lagrum i UL är yngre.

[7] VmL M XXVI: 1, Svenska landskapslagar II, sid. 100, not. 159.

[8] UL Kg X: 2.

[9] UL Kg X: 2, Schlyters ed. sid. 96.

till fem marker, fjärdedels hundare till tio marker, halvt hundare till tjugo marker, helt hundare till fyrtio marker. Och alltid skall man gälda skeppsvisten fullt. Dessa böter gå till konungens bord. När helst konungen får fullt, vare bonden saklös.

För försummelse bötas tre öre *fore witinæ* och tre mark *fore hampnunæ*. I en uppmärksammad uppsats[1] har *witinæ* med betydelsen 'varelse', 'person', i detta sammanhang översatts med 'enskild skattskyldig'. Då böterna för hamnan äro åtta gånger större än för den enskilde, har detta tänkts avpassat i förhållande till antalet skattskyldiga i hamnan, som alltså i regel skulle ha omfattat åtta skattepliktiga personer. Resultatet sammanställes i den nämnda uppsatsen med motsvarande stadgande i Västmannalagen. Till stöd anföres även en uppgift ur Undervisning om rikets ränta 1530—1533, enligt vilken hamnorna i Snevringe hundare då innehöllo 8 skattebönder. Åsikten att hamnan i Uppland och Västmanland för den tid, lagarnas bestämmelser avse, bestått av i regel åtta skatteenheter eller bönder har vunnit allmän anslutning[2], även om beaktansvärda skäl anförts för en annan tolkning av orden *fore witinæ*[3].

Mot metoden att av bötesbelopp draga dylika slutsatser ha nyligen erinringar gjorts av G. Hafström.[4] Han har hävdat, att bötesskalan med stegringen 3 öre för en bonde och 3 mark för en hamna endast följer den vanliga kumulationsprincipen och icke kan åberopas för bondetalet 8 i hamnan. Jag ansluter mig till Hafströms mening och vill i sammanhanget nämna ett stadgande i Upplandslagen om försummelse att deltaga i underhållet av vissa broar.[5] Där gå böterna i en stigande serie nedifrån och uppåt på följande sätt. Om en enskild försummar sin lott, äro böterna 3 öre, en by bötar för sin försummade lott 3 mark, hundaresåtting 5 mark, hundaresfjärding 10 mark, halvt hundare 20 mark och helt hundare 40 mark. I denna uppräkning motsvarar byn beträffande placeringen och bötesbeloppet den förra uppräkningens hamna. Vill man av bötesbeloppens storlek räkna med en normalhamna, torde den sist anförda bestämmelsen motivera, att det räknas även med en normalby. Det är också vad som i

[1] O. von Friesen, Ett par ord i Upplandslagen, Studier tillägnade Axel Kock 1929, sid. 452 ff., delvis med stöd av ett påpekande av E. Hjärne.

[2] Svenska landskapslagar I, UL, sid. 58, not 36. E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 93 med not 2, sid. 98. C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna, HT 1941, sid. 203 ff; T. Wennström, Lagspråk och lagtexter, sid. 149.

[3] C. I. Ståhle, En bötesbestämmelse i Upplandslagens konungabalk, Rig 1939, sid. 205 ff.

[4] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 111 ff.

[5] UL B XXIII: 5.

icke ringa utsträckning skett.[6] Att räkna med en normalby kan på grund av vad som ur diplom från 1300-talet kan visas icke komma i fråga för landskapslagarnas tid annat än såsom ett ungefärligt genomsnitt mellan sinsemellan mycket olika byar. För det betydande område i norra och västra Uppland, som beröres av diplomen om markgälden 1312, kan man konstatera, att byarna då voro av mycket varierande storlek.[7] På 1300-talet fanns icke normalbyn. För hamnans vidkommande är det annorlunda. Hamnan är resultatet av en indelning, och det ligger i sakens natur, att hamnorna en gång planerats till en liknande inbördes styrka. I Vendel, där material från 1300-talets början är bevarat, äro hamnorna, huru hemmantalet i detaljerna än må räknas, mycket olika stora. Vid tiden omkring år 1300 kan åttamannahamnan icke påvisas.

Redan några gånger har i den föregående framställningen antytts att det icke helt saknas uppgifter rörande hamnan i andra källor från 1300-talet.

Hertigarna Erik och Valdemar utfärdade 1309 ett påbud om skatt från Tiundaland, vari hamnan spelar sin roll.[8] Skatter och andra prestationer skulle enligt hertigarnas brev utgöras av flera olika grupper eller enheter, nämligen var bonde för sig, två bönder tillsammans, sex bönder tillsammans och en hamna. Dessa enheter skulle erlägga följande persedlar:

Var bonde: 1 spann korn, 1 spann malt, 1 höns (samt kvarstående skatt), 1 spann råg.
Två bönder tillsammans: 1 gås.
Sex bönder tillsammans: (kvarstående skatt) 1 nötkreatur.
Var hamna: 1 ko eller likvärdigt nöt, 6 lispund fläsk och 3 lispund smör, 1 krigare med häst och vapen.

Det är av brevet tydligt, att indelning i hamnor förekom i Tiundaland och att den befanns lämplig för några av de ovanstående prestationernas beräknande. Hertigarnas brev erinrar beträffande beräkningssättet och

[6] Svenska landskapslagar III, kommentar till Södermannalagen Kg X: pr., sid. 60 f. not. 47; E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 116 f.; C. I. Ståhle, Studier över de svenska ortnamnen på -inge, sid. 174 f.

[7] DS nr 1875—1889, den 18 oktober 1312 och odat., orig. i RA.

[8] DS nr 1636, den 31 oktober 1309, orig. i RA — — — mandamus, Quatinus de qualibet hampna penes uos vnam bonam uaccam uel aliud pecus equiualens, sex talenta lardi, et tria talenta butiri, quilibet rusticus vnum modium brasei, wlgariter dicti malijt quilibet vnum modium farine ordeacee, quilibet vnum pullum, et duo vnam anserem, exibere et deferre sine omni contradiccione, — — —

— — — Ceterum mandamus ut vnus homo de qualibet hampna equo et armis die noctuque sufficienter paratus existat, — — —

persedlarna om bestämmelser i landskapslagarna och om uppgifter i Raven von Barnekows räkenskaper för Nyköpings slottslän 1365—1367. Jämförelsen kan på grund av olikartade förhållanden i övrigt icke genomföras i detalj, men det kan påpekas, eftersom en viss skatt enligt dessa olika källor beräknades och erlades efter samma grunder, att det är fråga om ett till den skatten fast knutet beräkningssätt. En eller flera spann säd utgick liksom enligt Upplandslagen av varje bonde för sig. Enligt Upplandslagen och påbudet 1309 utgick en gås av två bönder tillsammans och ett får av sex bönder tillsammans. Skeppsvist utgick enligt lagarna och de Barnekowska räkenskaperna hamnevis och bestod av fläsk och smör i viss proportion samt spannmål. I hertigarnas påbud 1309 skulle hamnan erlägga fläsk och smör, och i samma proportion. Det är tydligt, att dessa skattepersedlar, vare sig det var fråga om stående skatt eller extra gärder, brukade beräknas från samma enheter. Detta bruk höll sig delvis in på Gustav Vasas tid.[9] I 1309 års diplom framstår hamnan som en grupp, varifrån skatt erlades av jordbrukets och boskapsskötselns produkter. Den skulle dessutom uppställa en krigare.

Som en samling hemman visar sig hamnan i ett diplom, som också gäller Tiundaland, närmare bestämt Vendels socken. Diplomet, som är odaterat, kan hänföras till år 1312.[1] Det är en förteckning över en penningskatt, den förut nämnda s. k. markgälden, som hertigarna Erik och Valdemar uppburit i ett antal socknar i norra Uppland. Förteckningen över uppbörden för Vendels socken har till skillnad från förteckningarna för de övriga socknarna ordnat och redovisat skattebetalarna efter hamnor. Markgäldsförteckningen för Vendel har uppmärksammats av flera forskare[2] och skall även i detta arbete i annat sammanhang ingående undersökas. Här skall i korthet påpekas, att förteckningen upptager namnen på sju hamnor och att under dem uppräknats hemmansägare och andra skattskyldiga. Det är alltså möjligt, att genom diplomet få kännedom om hur hemmanen i Vendel omkring 1312 fördelade sig på hamnor. För beräkningen av gärden ha hamnorna icke haft någon betydelse. Skattebetalarna äro redovisade var för sig, likaså restantierna. Hamnan i Vendel omkring 1312 var ett område, bestående av vissa hemman.

Hamnan i en speciell användning antydes kort i ett dombrev från 1409, vari Fågelsta hamnemän i Östervåla socken i Uppland, »de män, som bo i Fogelstada hamna», uppträdde som part mot herr Gotskalk Bengtsson i

[9] T. ex. för Tegelsmora socken i Uppland 1540, KA Landskapshandlingar, Upland 1540: 6 sid. 259 ff. Summarum för Uppsala stift 1541.

[1] DS nr 1876, odat., sannolikt år 1312, orig. i RA.

en skogstvist.[3] I de utdrag av Erik av Pommerns jordebok 1413, som gjorts av Johannes Thome Bureus och ingå i hans kända anteckningsbok Sumlen, finnes en anteckning om hamnegäld i Västmanland.[4]

Även om de stora förefintliga överensstämmelserna i de anförda bestämmelserna i Upplandslagen och Västmannalagen göra det troligt, att förhållandena i de båda landskapen väsentligen varit likartade, bjuder försiktigheten att vid en sammanfattning behandla dem vart för sig.

För Västmanland intygas icke en territoriell hamneindelning av medeltida diplom eller räkenskaper. Landskapslagens stadganden utgöra det huvudsakliga materialet. Ordet hamna synes där kunna ha flera betydelser, roddarplats på ledungsskeppet, enhet bestående av personer och hemman samt slutligen skatt från en sådan enhet. Att en territoriell hamna på 1300-talet funnits även i Västmanland framgår, då hela materialet tages i betraktande. Hamnans sammanhang med en av ledungsskatterna, skeppsvisten, är tydligt, dess förekomst i ett par gamla stadganden, ett rörande budkavle och ett rörande behandling av tjuv, visar en vidsträcktare användning.

För Uppland kan redan det anförda materialet avgöra väsentliga saker om hamnan omkring år 1300. Om än lagspråket ger rum för någon tvekan, visa diplomen övertygande, att hamnan, som åtminstone fanns över Tiundaland och troligen även i de andra folklanden men icke är känd från Roden, var en bestämd samling av bönder och hemman, ett område. Även i Uppland framstår tydligt dess samband med ledungen, dess betydelse för utgörandet av skeppsvisten och även viss annan naturaskatt. Hamnans män delgåvo den långt bort boende konungens budskap, och hamnans innevånare kunde i början av 1400-talet uppträda som part i en skogstvist.

Södermannalagen visar hamnan såsom rustningsenhet för sjökrigsväsendets behov, för utgörande av vissa prestationer och som en enhet under skeppslaget. Åtskilliga nyanser i hamnans uppgifter komma till synes. Ledungsstadgandena tala icke om den till en stående skatt förvandlade ledungen, utan förutsätta, att den kunde fullgöras som sjökrigstjänst.[5] När skepp och krigare skulle samlas för ledungsfärd, hade hamnan att bidraga med vissa föreskrivna vapen, svärd, spjut, båge och tre tolfter

---

[2] M. Eriksson, Byar och hamnor i forna tiders Vendel, UFT 46, Bil. 1938. E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 93 ff. samt i dessa arbeten anförd litteratur.

[3] SD nr 1100, den 8 augusti 1409, orig. i Gysinge bruks arkiv.

[4] Sumlen, utg. av G. E. Klemming i Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif, Bih. 1: 2, sid. 172. S. Tunberg, Erik af Pommerns jordebok af år 1413, HT 1916, sid. 117.

[5] SdmL Kg X, Add 2.

pilar, sköld, järnhatt och harnesk. I stadgandet talas om ett svärd, ett spjut osv., och dessa stadgandets singularformer jämte spridda uppgifter från andra håll ha givit skäl för meningen, att hamnan uppställde en man.[6] Från hamnan skulle krigaren även medföra proviant, 16 lispund fläsk och 8 lispund smör. I denna prestation igenkännes den från Upplandslagen och Västmannalagen bekanta skeppsvisten, där en stående skatt, i Södermannalagen på detta ställe i den ursprungligare betydelsen skeppsproviant.

SdmL Add. 2 — — — Af huarre hamnu. scal fiughur pund ok tiughu. tuælotina flesk ok thriðiungen smör. aghi siðan konunger uald aftaca sua mykit hanum thækkiz — — —.

Översättning i Svenska landskapslagar III. Från varje hamna skall utgöras tjugofyra pund, två tredjedelar fläsk och en tredjedel smör. Sedan har konungen rätt att därav taga så mycket som honom täckes.

Det är tydligt, att skeppsvisten icke skulle beräknas och erläggas i eller till skeppets hamnor eller roddarplatser. Lagtexten har prepositionen *af* och menar tydligen *från* varje utrustningsgrupp, territoriell grupp. Detta textställe talar i sin mån mot den tolkning av Västmannalagens stadgande om skeppsvisten, som gjorts av T. Wennström. Eftersom Södermannalagen med stadgande om krigsledungen beräknar skeppsvisten från territoriella hamnor, är det mindre sannolikt, att Västmannalagen, som behandlar skatteledungen, skulle beräkna skeppsvisten efter roddarplatser.

Även Södermannalagen har sitt stadgande om hur budkavlen skulle fortskaffas och om straff för dem, som försummade tinget. Böterna för försummelse att sända budkavlen vidare och den därmed förbundna förseelsen att vålla tingfall stego, allteftersom försummelsen rörde flera personer på följande sätt: En person 3 öre, en hamna 3 mark, fjärding 10 mark, halvt hundare 20 mark, helt hundare 40 mark.[7] En liknande skala förekommer i fråga om försummelse av konungens utgärder.[8] Hamnan skulle böta 3 mark, en andra och tredje hamna 3 mark vardera, fjärdingen 10 mark, halvt skeppslag 20 mark och hela skeppslaget 40 mark. I kommentaren till Svenska landskapslagar har med utgångspunkt från dessa bestämmelser hamnan placerats in i indelningsschemat. Resonemanget är i huvuddrag följande. Då försummelse av en hamna bötades med 3 mark, av två hamnor med sammanlagt 6 mark, av tre hamnor med tillsammans 9 mark och det i lagen framhålles, att böterna ej bli större, såvida icke en hel fjärding försummar sig, tyder detta på att en hundaresfjärding i Sö-

[6] E. Hjärne, Roden, sid. 23.

[7] SdmL R II: pr.

[8] SdmL Kg X: 2.

dermanland bestått av fyra hamnor och hela hundaret av sexton. Vidare anses skalan hamna, fjärding, halvt skeppslag, skeppslag, avse detsamma som skalan hamna, fjärding, halvt hundare, hundare, varav skulle följa, att hundaret i Södermanland endast utrustade ett ledungsskepp.

Resonemanget kompletteras med hjälp av stadganden, huru det skulle avgöras, vem som var skyldig att fara i ledung.

SdmL Kg 10 pr. Nv biuþer kununger lyð oc leþung vt. þa scal matu til skips bæræ. þen scal fara þær ælzter ær a færð. Delæ mæn vm ferþenæ. þa fari þen hamnamæn til witnæ. Saar man i by annæn æn han boor i. oc sar attung fullan. fari swa opta han sum þen man by sar halwan. Sar han minnæ æn attung. bærin þa saman flere. þær til attunger ær fulder. fari siþan. þen þeræ fyrstæ bær luter til — — —.

Översättning i Svenska landskapslagar III. Nu bjuder konungen ut led och ledung. Då skall man bära maten till skeppen. Den skall fara, som är äldst till färd. Tvista de om färden, då skall den fara, som hamnomännen vittna vara skyldig därtill. Sår någon i en annan by än den där han bor och sår han en hel attung, då skall han fara lika ofta som den som sår en halv by. Sår han mindre än en attung, då skola de lägga flera tillsammans, till dess att det är en attung. Sedan skall den av dem fara, som lotten först faller på.

Den attung, som omtalas, antages av utgivarna av Svenska landskapslagar beteckna åttondedels hamna, emedan attung i lagen angives som den jordenhet, som motsvarade full ledungsplikt. De som ägde mindre än en attung, skulle lägga samman, tills jordegendomar motsvarande en attung uppnåtts, varefter den av småbrukarna skulle fara, som lotten föll på. Som Upplands och Västmanlands hamnor normalt räknade 8 bönder på hamnan, anses den sörmländska enheten attung ha betecknat en hamnebondes normala egendom. Då stadgandet enligt den i Svenska landskapslagar gjorda tolkningen lägger samma börda på den, som sår halv by som på den, som sår två åttingar, har den slutsatsen dragits, att en normal halv by motsvarade två åttingar, och hela byn fyra. Genom dessa kombinationer ha kommentatorna i Svenska landskapslagar uppställt ett schema för den sörmländska ledungsorganisationen av följande utseende, där den följande enheten hela skalan igenom är hälften av den föregående: Skeppslag, halvt skeppslag, fjärding (åtting i Upplandslagen), hamna, by, halv by, attung. Samtidigt framhålles, att indelningen beträffande hamnans inplacering är schematisk, att antalet hamnor har växlat, allt efter skeppslagens (och hundarenas) storlek och att hamnans sammansättning av gårdar och byar har tett sig olika.[9] Gentemot detta har G. Hafström hävdat,

[9] Svenska landskapslagar III, SdmL, sid. 60, not 47, sid. 228, not 24.

att »åsikten, att ledungsdistriktet bestått av 16 hamnor varken kan styrkas genom hänvisning till landskapslagarnas bötessystem vid underlåtet utgörande av ledungsskatt eller med stöd av i källorna förekommande uppgifter om antalet hamnor eller dessas storlek».[1] Jag ansluter mig till Hafströms utredning rörande bötessystemet och delar uppfattningen att bötesbeloppen icke ge tillräcklig grund för meningen att hundaret i Södermanland omfattat 16 hamnor. Denna mening har motiverats även med uppgifter ur de Barnekowska räkenskaperna. Dessa utgöra en viktig källa i vårt sammanhang och måste ägnas någon uppmärksamhet.

Den mecklenburgske riddaren Raven von Barnekows räkenskaper rörande Nyköpings län och Dalarna 1365—1367 giva för åtskilliga södermanländska hundaren värdefulla upplysningar om såväl indelningen i hamnor som skatteväsendet för nämnda år. Räkenskaperna ha tidigare ingående undersökts.[2] Raven von Barnekow synes för Nyköpings län ha uppburit samtliga kronans skatter. Dessa bestodo huvudsakligen dels av åtskilliga gärder, dels av från landskapslagarna kända, stående skatter. Hamnorna spelade för beräknandet av skeppsvisten en roll, som markeras, genom att antalet hamnor på några ställen i räkenskaperna nämnes i samband med skeppsvisten och som blir fullt klar om skeppsvistens belopp jämföres med det uppgivna antalet hamnor och bönder.

Skeppsvisten har beräknats efter antalet hamnor med 6 spann säd, 4 lispund fläsk och 2 lispund smör för varje hamna. Man kan lägga märke till proportionerna. Dubbelt så mycket fläsk som smör föreskrives av Södermannalagen, som icke nämner, huruvida säd erlades.[3] Antalet spann och antalet pund är detsamma liksom i Upplandslagen och Västmannalagen.[4]

Vi återgå till teorien att hundaret i Södermanland omfattat normalt sexton hamnor. Det har sagts, att räkenskapernas hamnetal tyda på att antalet 16 hamnor varit tänkt som normaltal för de mindre hundarena Rönö, Jönåker, Daga och Österrekarne med resp. 17, 20, 17 och 16 ½ hamnor, samt att Västerrekarne och Oppunda innehållit resp. c:a 2 och 3 gånger normalantalet.[5] Mot denna iakttagelse kunna vissa erinringar göras. Räkenskaperna redovisa endast en del av landskapet och för denna del icke hamneindelningen utan uppburen skatt. Man får icke sätta likhetstecken

[1] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 116.

[2] C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia I, sid. XCV ff., sid. 65 ff.; E. Lönnroth, statsmakt och statsfinans, sid. 112 ff. sid. 156 ff.

[3] SdmL Add 2.

[4] UL Kg X: 1. VmL Kg VII: 1.

[5] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 121.

Översikt efter Raven von Barnekows räkenskaper av skeppsvistens belopp 1365—1367.

Hundare och år	Antal		Skeppsvisten		
	Bönder	Hamnor	Spann säd	Lispund fläsk	Lispund smör
Röne 1365.....	46	17	102	68	34
1366.....	46	17	102	68	34
Jönåker 1365.....	34	20	120	80	40
1366.....	34	20	120	80	40
Daga 1365.....	28	17	—	68	34
1366.....	28	17	102	68	34
Väster-Rekarne 1365.....	100	32	180	120	60
1366.....	92	28	168	112	56
Öster-Rekarne 1365.....	78	8	48	32	16
1366.....	72	16½	99	66	33
Oppunda 1365—66.....	—	—	—	—	—
Oppunda, Röne		45 + 17 + 17 + 20 = 99			
Daga, Jönåker 1367.....			594		
Röne, Jönåker		17 + 20 + 17 + 54			
Daga 1367.....				216	

mellan de i räkenskaperna uppgivna hamnetalen och de totala hamnetal, som längre tillbaka må ha funnits. Räkenskapernas hamnetal gälla endast den uppgivna tiden och för räkenskapernas syfte. I Västerrekarne uppbars skeppsvist från 32 hamnor 1365, från 28 1366. Från Österrekarne av 8 hamnor 1365, av 16 ½ 1366. Räkenskapen visar alltså antalet hamnor, som erlagt sin skatt, icke det totala hamnetalet. Även om räkenskapens hamnetal skulle vara hela antalet på 1360-talet, är det osäkert, huru gamla dessa hamnetal äro. Avgången av skattejord från hamnorna har i Södermanland varit betydande. Hamnor kunna under 1300-talet helt ha förlorat sin skattejord och därmed upphört att erlägga skeppsvist. Det är av flera forskare observerat, att det genomsnittliga antalet bönder i hamnorna varit lågt.[6] Enligt räkenskaperna utgjorde genomsnittet för hamnorna i Daga 1,6, i Jönåker 1,7, i Röne 2,7, i Västerrekarne 3,1 och i Österrekarne 4,3 bönder. Flera av dessa hamnor ha alltså på 1360-talet bestått av en enda skattebonde. Om i en sådan hamna den siste skattebondens jord i början av 1360-talet hade övergått till frälset, hade det icke

[6] J. Sandström, De stående skatterna i Svealand under medeltiden, HT 1913, sid. 16 f. E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans sid. 115 f.

funnits anledning att räkna med den i en räkenskap av samma typ som Raven von Barnekows. Det är alltså icke säkert, att de sörmländska hundarenas verkliga hamnetal på 1360-talet varit oförändrat sedan lång tid, ej heller att de uppgivna hamnetalen äro de totala.

Raven von Barnekows räkenskaper innehålla i uppbördslängden för Österrekarne för året 1365 en notis, som av en forskare ansetts innebära, att 32 skeppsvister gått på 8 hamnor eller 4 skeppsvister på hamnan och att den sörmländska hamnan alltså varit organiserad som en fyramannahamna.[7] Tolkningens riktighet beror bl. a. på om siffran 32, som i handskriften är senare tillskriven, verkligen avser antalet skeppsvister, vilket är ovisst. Åsikten har bemötts bl. a. med hänvisning till en bötesbestämmelse i Södermannalagen med samma förhållande mellan den enskildes och hamnans böter för försummelse att fortskaffa budkavle och bevista ting, som i Upplandslagen och Västmannalagen.[8] Det framgår av notisen, att skeppsvist från 8 hamnor uppburits med åtta gånger det belopp, som enligt tabellen ovan beräknats för varje hamna. Hamnans belopp är alltså väl styrkt. Det är av räkenskaperna tydligt, såsom av den meddelade översikten framgår, att det är från hamnans belopp och av hamnornas antal, som häradets skeppsvist har beräknats. Uppgiften om 32 skeppsvister är mindre sannolik, därför att den icke passar in i sammanhanget. Man utgick icke från ett visst belopp per skeppsvist utan från ett visst belopp per hamna. På detta stadgande kan man därför icke våga bygga åsikten att hamnan normalt rymde 4 bönder.

Södermannalagen innehåller ett förbud att uppriva en gammal hamna.[9] Hamna betyder där utrustningsenhet. Möjligen kan hamnan i detta stadgande tänkas som en personell grupp. Sannolikare är, att den bestod av en samling hemman. Från 1360-talet är det låga genomsnittsantalet bönder per hamna omvittnat i Nyköpings län. Att hamneindelningen var i fara, där hamnan innehöll endast en skattebonde, är uppenbart. En kort bestämmelse i ett av Södermannalagens additament tillförsäkrar ett hospital, vars läge icke är angivet, en spann säd av varje hamna. Hamnan är i denna bestämmelse närmast en territoriell enhet.[1]

Det undersökta materialet från 1300-talet har givit värdefulla upplysningar om hamnan i Södermanland. I landskapslagen framträder hamnan såsom utrustningsenhet för ledungen, såsom enhet för erläggande av

[7] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 116.

[8] C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, HT 1941, sid. 203 f.

[9] SdmL Kg X: 1.

[1] SdmL Add. 12.

skeppsvisten och även i annan uppgift. I de något senare Barnekowska räkenskaperna är hamnan tydligt ett område, en samling hemman. Hamneindelningen är säkert betygad från Nyköpings läns hundaren, landskapslagen gör det troligt, att den fanns över hela landskapet. Om hamnans plats i indelningsschemat finnas olika meningar. Flera forskare ha uttalat sig för meningen att hundaret i Södermanland i regel omfattat 16 hamnor.[2] Denna mening har här icke synts tillräckligt väl grundad. Skälen äro följande: De Barnekowska räkenskaperna röra endast en del av Södermanland. De uppgiva det antal hamnor, från vilka skeppsvist erlagts. Flera av 1360-talets hamnor bestodo av endast en skattebonde. Hamnetalen på 1360-talet äro icke bevisligen de ursprungliga.

Emellertid avser teorien om 16 hamnor i hundaret icke 1360-talet utan äldre tid. G. Hafström har yttrat, att uppgifterna i de Barnekowska räkenskaperna synas kunna åberopas för att hamnetalet i varje fall i hundaret icke varit 16 utan överstigit detta antal.[3] Om man av 1360-talets uppgifter vill sluta bakåt i tiden, tillkommer hänsynen till att hamnor före 1360-talet kunna ha gått förlorade genom frälsets utbredning. Det förefaller under sådana förhållanden omöjligt att på grundval av 1360-talets varierande siffror rörande skattepliktiga hamnor hävda meningen att hundaret i Södermanland normalt innehållit 16 hamnor.

Om hamnans sammansättning har enighet icke nåtts. Skäl ha presterats för olika meningar, att hamnan i regel innehållit 8 bönder och att den innehållit 4 bönder. De låga genomsnittssiffrorna för 1360-talet ge icke stöd för någon av dessa uppfattningar.

I Östgötalagen förekomma icke några bestämmelser, som giva direkta upplysningar om hamnan. Ordet *hamna* finnes emellertid i lagen och i ett bestämt uttryck. Ett jordstycke säges i jämförelse med ett annat kunna vara jämngott *til ha ok hamnu,* varmed kan åsyftas de bördor inom sjökrigsväsendet, som medföljde ifrågavarande jordstycke.[4] Även en by omtalas på ett liknande sätt. Byn kunde ligga *til ha ok hamnu.*[5] Uttrycket har ansetts innebära, att byn var underkastad ledungsskyldighet.[6] Av det anförda uttrycket, som även är känt från ett pergamentsbrev från år 1385[7], kan icke något bestämt om den östgötska hamnan, dess samman-

[2] Svenska landskapslagar III, SdmL sid. 60, not 47, sid. 228, not 24. E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 121. E. Hjärne, Roden, sid. 8.

[3] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 116.

[4] ögL G XVI: pr.

[5] ögL B XXVIII: 5.

[6] Svenska landskapslagar I, ögL, sid. 121, not 49, sid. 242, not 146.

[7] F. Dovring, Attungen och marklandet, sid. 135, not 22.

sättning, uppgifter m. m. utrönas. Det kan icke ens anses säkert, att indelning i hamnor förekommit, vilket dock antagits.[8]

Ledungsorganisationen har omfattat även Närke.[9] Därom vittna främst bestämmelser i ett diplom från 1330, den s. k. Telgestadgan[1], som talar om underhåll av bland annat skepp till rikets skydd, samt en räkenskap från 1554, som bevarat uppgifter om den till ledungsorganisationen hörande indelningen i hamnor för ett av Närkes härader, nämligen Örebro härad[2]. Något medeltida material rörande hamneindelningen i Närke är icke känt, och den i en källa omvittnade Närkeslagen finnes ju icke bevarad.[3] Från de delar av Sverige, som icke nämnts, är hamneindelning under medeltiden veterligen icke känd.

Den gjorda undersökningen om hamnan under 1300-talet har givit följande resultat.

Hamneindelning fanns i Tiundaland i Uppland och i Nyköpings läns hundaren i Södermanland, dessutom sannolikt i enlighet med landskapslagarnas stadganden allmänt i Upplands folkland, Västmanland och Södermanland, slutligen i någon del av Närke. Däremot kan indelning av Östergötland i hamnor icke anses säkert styrkt.

Hamnan var en utrustningsgrupp eller en prestationsenhet. I Nyköpings län och i Vendels socken i Uppland var den en samling hemman. Denna betydelse är sannolikast i en rad stadganden i Upplands, Västmanlands och Södermanlands landskapslagar, där hamnan uppräknas tillsammans med andra territoriella enheter och där naturaprestationer utgjordes från hamnan. Samtidigt kan en mera personell innebörd av ordet ha varit levande och enstaka specialbetydelser, såsom skatt från hamnan m. fl. Hamnan var emellertid på 1300-talet en territoriell enhet, ett område.

Hur var hamnan organiserad? De två källor, som närmast ge besked, uppbördsförteckningen från Vendels socken i Uppland omkring 1312 och räkenskapen för Nyköpings län från 1360-talet ge samma svar. Hamnorna hade ett avsevärt växlande antal bönder och hemman. För beräkning av hamnornas jordetal, mätt i markland, kan endast förteckningen för Vendel ge upplysning. I Vendel hade hamnorna icke samma jordetal.

Hur förhöll sig hamnan till hundaret? I Nyköpings län växlade antalet. Fyra hundaren hade redovisad skeppsvist från 17—20 hamnor, ett från

[8] F. Dovring, a. a. sid. 134, C. J. Schlyter, Ordbok till ögL, art. Har.

[9] S. Tunberg, Till Svearikets äldsta historia, Fornvännen 1920, sid. 154. C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, sid. 302. E. Hjärne, Roden, sid. 13.

[1] DS nr 2773, den 6 maj 1330, orig. i RA.

[2] KA, Landskapshandlingar, Närke 1554: 5.

[3] E. Carlsson, Närkeslagens stadfästelse, HT 1946, sid. 261 ff.

högst 32 hamnor och ett från 45 hamnor. I Vendels socken funnos 7 hamnor. Något normaltal hamnor i hundarena kan icke konstateras för 1300-talet.

Sin under 1300-talet lättast urskiljbara funktion hade hamnan såsom enhet för utgörande av vissa naturaprestationer och i samband med skatteuppbörden. Södermannalagen känner hamnan som rustningsenhet. I ett påbud om en extra gärd 1309 påbjödo hertigarna Erik och Valdemar, att hamnan i Tiundaland bland annat skulle ställa upp en krigare med häst och vapen. Skeppsvisten utgick enligt Upplandslagen och Västmannalagen med viss naturaleverans för var hamna och på 1360-talet på samma sätt i Nyköpings slottslän. För uppbörden spelade hamnan enligt Upplandslagen sin roll, och möjligen är det som uppbördsdistrikt, den förekommer i den sannolikt till 1312 års markgäld hörande förteckningen för Vendel. Dessa hamnans uppgifter voro icke av den betydelse, att de garanterade hamnans fortbestånd. Redan Upplandslagen nämner åttingen som det ordinarie uppbördsdistriktet. Spannskatten, ättargälden och de s. k. gärdpersedlarna utgingo icke efter hamna. Efter hamna utgick endast en del av skeppsvisten. För extra skatter blev det allt vanligare, att de skattskyldiga sammanfördes i s. k. gärder. Hamnans betydelse som utrustningsgrupp upphörde och dess betydelse för skatteväsendet avtog. Dess förekomst i diplom och andra källor under senare medeltiden blir allt sällsyntare.

För några år möter oss hamnan åter i de äldsta jordeböckerna vid tiden omkring år 1540. Uppgifterna i dessa jordeböcker erbjuda rika möjligheter för ett detaljstudium av hamnan under hamneindelningens slutskede.

Hamnan på 1500-talet

Örebro härad

Kännedomen om en gammal indelning av Örebro härad i hamnor grundar sig främst på uppgifter i en restantielängd från år 1554, nu förvarad bland landskapshandlingarna i Kammararkivet.[1] Längden är tidigare känd, och några av dess uppgifter ha sedan länge förelegat i tryck.[2]

Den ifrågavarande restantielängden består av 48 blad, sammanförda i lägg, som äro hopsydda till ett häfte. Den tillhör de till kammaren inlevererade räkenskaperna och är jämförlig med de samtida jordeböckerna, fodringslängderna och andra sådana räkenskaper. Antalet skriv- och

[1] KA. Landskapshandlingar, Närke 1554: 5.

[2] Styffe, C. G., Skandinavien under Unionstiden, U_2, Sthlm 1880, sid. 241. U_3, Sthlm 1911, sid. 303.

räknefel är normalt, skriften är utförd av en van och kunnig skrivare, och marginalen uppvisar på flera ställen senare tillagda anteckningar om uppbörd, som tyda på att längden fyllt en bestämd uppgift inom förvaltningen. En viss kontroll kan vinnas vid jämförelse med de ungefär samtidiga jordeböckerna. Restantielängdens uppgifter äro dock icke utan vidare färdiga att användas. De kunna nämligen i flera fall icke förstås utan ganska omfattande jämförelser och undersökningar. Vid studiet av denna längd är det också viktigt, att hänsyn tages till dess karaktär av räkenskap. Det som direkt rör restantiernas storlek och skattepersedlarnas art m. m., har varit av särskild vikt för den, som uppgjort handlingen, och jämförelsevis stor omsorg torde ha ägnats åt att göra dessa och liknande detaljer fullt tillförlitliga, medan däremot ortnamn, personnamn och i viss grad den företeelse, som i detta kapitel skall granskas, nämligen längdens uppgifter om en indelning i hamnor, måste nyttjas med varsamhet.

Örebro härad och i övrigt hela Närke hade under åren 1525—1554 varit förlänt åt riksrådet Lars Siggesson Sparre.[3] Vid hans död 1554 upprättades en hel del handlingar med redogörelse för det ekonomiska tillståndet.[4] Några exemplar av det inventarium, som upprättades på Örebro slott den 4 februari 1554, äro bevarade. Vår restantielängd är en annan sådan handling. Den bär en överskrift av följande lydelse: »Restantier uti Örebro härad efter salig Herr Lars Siggesson, som Erik Knutsson äger svara till pro anno 1554.» Sedan följer en redogörelse för skatterestantierna sockenvis och till sist en summa på vad som återstod för varje persedel. Ett fritt utdrag av restantielängdens uppgifter rörande Gräve och Ekers socknar meddelas här.

Utdraget visar uppgifternas uppställning, skattepersedlarnas storlek och fördelning på de enskilda hemmanen, sammanhanget, i vilket hamnorna förekomma m. m. Utdraget återger texten i moderniserad form och med uteslutning av några uppgifter om järnräntor och en anteckning om uppbörd samt har av praktiska skäl uppställts som en tabell. I handskriften äro skattepersedlarna utskrivna och upprepade för vart ifrågakommande hemman.

Flera viktiga iakttagelser kunna göras vid genomläsning av längden och delvis även vid studium av utdraget.

Hamnan har i längden ett tydligt samband med vissa av de uppräknade skattepersedlarna. Av utdraget framgår, att den del av restantierna, som skulle erläggas i stockar, bräder, dagsverken, hö, ved och havre är upptagen under vederbörande socken, medan den del, som skulle betalas med

[3] Almquist, J. A., Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, I, sid. 292 ff.
[4] KA. Landskapshandlingar, Närke 1554: 5.

Översikt enligt restantielängden för Örebro härad 1554 rörande socknarna Gräve och Eker.

Kol. 1. Hemman.
» 2. Stockar, st.
» 3. Bräder, st.
» 4. Dagsverken, st.
» 5. Hö, lass.
Kol. 6. Ved, lass.
» 7. Havre, spann.
» 8. Fläsk, mark.
» 9. Smör, mark.
» 10. Korn, spann.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gräve socken									
Gräve	2	2	8						
Gräve			8						
Gräve	2	2	8	1		1			
Gräve	2	2	8			1			
Gräve	2	2	8						
Gräve	2	2	8			2			
Gräve	2	2	8			2			
Gräve	1	1	4			1			
Matte uti samma socken									
Gräve hamna							20	20	2
Ödis matte									
Nibble							5	5	$\frac{1}{2}$
Nibble							5	5	$\frac{1}{2}$
Ekers socken									
Eker			8		6				
Eker			8		6	2			
Eker			8						
Eker			8						
N. Runnaby			8						
N. Runnaby			8	1	3				
S. Runnaby			8	1		2			
S. Runnaby			8	1	6	2			
S. Runnaby			8	1	6	2			
Eker			4		3				
Eker			4						
Matte uti samma socken									
Ekers hamna							30	35	$3\frac{1}{4}$
Ödis matte									
Runnaby							5	5	$\frac{1}{2}$
Runnaby							$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
Runnaby							$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
Eker							$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$

fläsk, smör och korn, redovisas hamnevis. Den sista gruppen skatter kallas i längden *matte,* samma skatt, som i andra källor från svealandskapen kallas *mata,* vilket nedan närmare skall visas. De först uppräknade skattepersedlarna stockar, bräder etc. äro fördelade och upptagna hemman för hemman, så som i jordeböckerna är vanligt. *Matten,* eller med den vanligare benämningen *matan,* är i längden antecknad på två olika sätt. En del av matan, en betydande del, uppgives som summa, där hamnans namn förekommer, t. ex. under Hovsta socken: Matte uti samma socken, Hosta hampn, 2 lispund fläsk, 2 lispund smör, 3 spann korn, eller under Tysslinge socken: Matte uti samma socken, Tislingz hampn, 3 ½ lispund fläsk, 3 ½ lispund smör, 7 ½ spann korn. Längden visar alltså endast vad som återstod av mata från Hosta hamna och från Tislinge hamna osv., däremot icke, huru restantiernas summa fördelade sig på de enskilda hemmanen i Hosta hamna, i Tislinge hamna och i de andra hamnorna. En annan del av matan förekommer fördelad på namngivna bönder eller hemman, nämligen den mata, som är upptagen under rubriken *Ödis matte.* Det är för förevarande sammanhang nödvändigt att söka få klarhet i huruvida de under denna rubrik upptagna smärre posterna av matan möjligen ingå i den under hamnans namn upptagna summan, om de båda i längden förekommande avdelningarna av matan förhålla sig till varandra på annat sätt samt vad meningen är med den omtalade rubriken *Ödis matte.* Det kan vara tillräckligt att meddela undersökningarnas resultat. Vid addering av alla i restantielängden förefintliga belopp av mata erhållas de i längdens slut nedräknade summorna. Alltså äro de kvantiteter mata, som upptagas under *Ödis matte* icke en del av den andra matan. Eller med ett exempel från det meddelade utdraget: Den mata i två poster om vardera 5 mark fläsk, 5 mark smör och ½ spann korn, som redovisas för Nible under *Ödis matte* under Gräve socken, ingår icke i den summa 1 lispund fläsk, 1 lispund smör och 2 spann korn, som är uppförd under Gräffue hampn. Saken kan ytterligare klargöras genom nedanstående längdsnitt ur restantielängden beträffande endast matan.

När det nu utretts, att den under rubriken *Ödis matte* upptagna matan icke ingår i vederbörande hamnas summa av mata, blir nästa uppgift att söka bringa klarhet i vad det kan vara för särskilt slag av mata, som är upptaget och specificerat under nämnda rubrik. En jämförelse med jordeböckerna från 1550-talet har gjorts och givit till resultat, att de brukningsdelar, som i restantielängden ha att betala *Ödis matte,* i ett flertal fall kunnat identifieras med vad som i jordeboken kallas utjordar. I en del fall torde det vara fråga om ödehemman. I Trögd kan det konstateras, att de små olikheter, som förekomma i hamnornas jordetal under tiden

Översikt enligt restantielängden för Örebro härad 1554 rörande resterande mata (matte).

Kol. 1. Socken och hamna.
» 2. Mata under rubriken »Matte uti samma socken».
» 3. Mata » » »Ödis matte».
» 4. Summa sockenvis.

Fläsk och smör äro angivna i lispund och markpund, korn i spann och fjärdingar.

1		2						3						4					
Socken	Hamna	Fläsk		Smör		Korn		Fläsk		Smör		Korn		Fläsk		Smör		Korn	
Gräve	Gräffue h.	1		1		2		½		½		1		1½		1½		3	
Eker	Ekers h.	1½		1¾		3¼			12½		12½	1	1	2	2½	2	7½	4	2
Kil	Wllewii h.	2¼		2¼		2½													
	Blaxta h.	2½		2½		5													
									19		19	1	3½	5½	4	5½	4	9	1½
Hoosta	Hosta h.	2		2		3		1	19	1	19	3	3	3	19	3	19	6	3
Axberg																			
Längbro	Hiersta h.	3	7½	3	7½	7	1		7½		7½	1		3¾		3¾		8	1
Almby	Sunby h.	¾		¾		1½													
	Söderby h.	1		¾		1¾													
								¾			14	1½		2½		2	4	4	3
Mosjö	Moses h.	2		2		4								2		2		4	
Täby	Täby h.	2½		2¼		4¾			16½		16	1	2½	3	6½	3	1	6	1½
Vintrosa	Wintters h.	2	7½	1½	2½	4													
	Moses h.	1¼		1¼		2½													
								¾		¾		1½		4	7½	3½	2½	8	
Tysslinge	Tislingz h.	3½		3½		7½			17½		17½	1¾		4	7½	4	7½	9	1
Summa kolumnvis		25¼	15	24½	10	48¾	1	3	92	2¼	105½	12¾	10	31¼	47	30¼	45½	61	13
Summa efter sortförvandling		26		25		49		7½	2	7½	½	15¼		33½	2	32½	½	64¼	

1539—43, ofta bero på att utjordar räknats in i hamnorna på så sätt, att en hamnas jordetal ett visst år har ökat med jordetalet för en utjord, som tidigare icke räknades. Det är påtagligt, att utjordarnas skattekraft på 1540-talet av myndigheterna började bokföras och tillvaratagas i samband med nyskattläggningarna och upprättandet av kronans jordeböcker. Det är troligt, att detsamma försiggått i Närke och att nyskattläggning av utjordar och ödehemman är förklaringen till att dessas mata i restantielängden är specificerad för var brukningsdel.

Av de ovan meddelade utdragen av restantielängden och av vad som sagts framgår, att dess uppgifter icke äro tillräckliga för en kartläggning

av hamnornas områden. Längden ger icke upplysning om vilka hemman, som räknades till den ena eller till den andra hamnan.

För några socknar har endast en hamna upptagits. Det gäller Gräve, Ekers, Hovsta, Täby och Tysslinge socknar. Under Kils socken förekomma Ullevi och Blacksta hamnor. Hjärsta hamna har upptagits under Längbro socken. Sunbo och Söderby hamnor förekomma under Almby socken och Mosås hamna är upptagen dels under Mosjö socken, dels tillsammans med Vinters hamna under Vintrosa socken. Man kan icke med restantielängden visa, att Mosås hamna skulle ha bestått av två områden, skilda åt genom Täby hamna. Hamnor motsvarande Axbergs och Ånsta socknar saknas. Ånsta socken, som på 1550-talet icke innehöll något skattehemman, har icke räknats med i hamneindelningen. Säkert ha dess c:a 18 hemman tidigare tillhört hamneorganisationen. Dess område är på alla sidor omgivet av sådan bygd, som varit indelad i hamnor. Beträffande Axbergs socken kan det vara skäl till försiktighet med antaganden rörande dess tidigare roll. Här må endast påpekas, att årliga räntan för dess skattehemman företer en annan typ än den, som är vanlig i Örebro härads övriga socknar och i ett stort område i Östernärke. Det kan slutligen framhållas, att varje hamna bär samma namn som en av byarna inom dess område.

Den i restantielängden förekommande viktigaste lägre enheten är socknen. Indelningen i hamnor, varav restantielängden bevarat underrättelser, var knuten endast till en viss skatt. I de äldsta bevarade jordeböckerna, vilka äro ungefär samtidiga med restantielängden, är hamneindelningen försvunnen.[5] Det är naturligtvis av intresse att se, om de föreliggande sena källorna, varmed här närmast åsyftas restantielängden och de nämnda jordeböckerna, kunna avvinnas några upplysningar om hamneindelningen och med den sammanhörande förhållanden även för den tid, då hamneindelningen ägde full betydelse.

Det är från landskapslagarna känt, att en skatt utgått från hamnorna i fläsk, smör och spannmål. I den studerade restantielängden har sambandet för Örebro härads vidkommande mellan hamnan och skattepersedlarna fläsk, smör och korn tydligt kommit till uttryck. Ifrågavarande skatt kallas i Mälarlandskapens lagar *skipvist*[6], skeppsproviant, i Västmannalagen och Södermannalagen även *mata*[7]. Att matan i Västmanland och matten i Örebro härad, som båda utgingo från hamnorna, avse samma sak, nämligen skeppsvisten, som utgick i fläsk, smör och korn, är tydligt. Formen

[5] KA. Landskapshandlingar, Närke 1554: 5, 1555: 1, 1555: 12, 1556: 13, 1556: 7, 1562: 9 m. fl.

[6] UL, Kg X: 1, X: 2. VmL, Kg VII: 1, VII: 3. SdmL Kg XII: 1, XII: 3.

[7] SdmL Kg X: pr. VmL Kg VII: 2. Jfr UL R XIV: 1.

mata förekommer även i Örebro härads jordeböcker, t. ex. i sammansättningarna matusmör, matufläsk, matukorn. Resonemanget kan för Örebro härads del föras något längre.

Summorna på de nyss nämnda skattepersedlarna äro värda att observeras. Restantielängdens totalsummor på fläsk, smör och korn sluta på i avrundade tal:

33 ½ lispund fläsk,
32 ½ lispund smör,
64 spann korn.

Den sammanlagda mängden fläsk och smör uttryckt i lispund är ungefär lika stor som mängden korn, uttryckt i spann. Detta kan studeras även i restantielängdens summor för hamnorna, och även de nyskattlagda hemmanen hade att utgöra matan i de angivna proportionerna mellan varorna. Detta förhållande mellan persedlarna korn, fläsk och smör föreligger även i jordeböckerna, där kvantiteterna kunna följas hemman för hemman.[8]

Av det föregående har framgått, att en skatt med namnet matte eller mata utgick i Örebro härad på 1550-talet, att denna skatt är den i landskapslagarna kända skeppsvisten, vilken också kallas mata, att sambandet mellan matan och hamnorna kommit till uttryck i 1554 års restantielängd för Örebro härad samt att proportionen mellan persedlarna i matan varit lika i Uppland, Västmanland, Nyköpings län och Örebro härad, nämligen i det avseendet, att antalet pund var lika stort som antalet spann. I restantielängden voro mängderna smör och fläsk ungefär lika. Detsamma gäller de äldsta bevarade jordeböckerna för Örebro härad från 1550-talet, där matan icke utgick efter jordetal utan lika för vart helt skattehemman med ½ spann säd, ¼ lispund smör och ¼ lispund fläsk. I Södermannalagen uppgick matusmörets vikt till hälften av matufläskets.

Någon uppfattning om hamneindelningens ålder i Örebro härad kan icke uttalas på grundval av den gjorda undersökningen. Ett utgångsläge

[8] Enligt jordeböckerna från 1550-talet och senare var det i Örebro härad, liksom i en stor del av Östernärke vanligt, att de hela skattehemmanen oavsett jordetalet betalade lika stor matuskatt, nämligen ¼ lispund smör, ¼ lispund fläsk, ½ spann spannmål. Det har icke kunnat avgöras, huruvida dessa belopp äro nya eller gamla. De antydningar till frågans lösning, som kunna finnas, skola i detta sammanhang icke diskuteras. Därmed åsyftas i första hand de sparsamma uppgifterna om de medeltida skatteförhållandena, som äro bevarade och som även delvis beröra Örebro härad eller Närke, nämligen Johan Bures utdrag ur 1413 års skattebok (Bidrag till Finlands hist. I sid. 304), Arvid Trolles register av år 1497 (Handlingar rörande Skandinaviens hist. 18, sid. 187) samt Undervisning om Rikets ränta 1530—1533 (Historiska handlingar, 11, sid. 64). Styffe, C. G. Skandinavien, U_3 sid. 302 f.

för bedömande av hamneindelningens ålder kan nås, om man lyckas bestämma varje hamnas årliga skatteprestation vid en bestämd tidpunkt, ett annat, om man kan bestämma varje hamnas bondetal eller jordetal. Vid jämförelse mellan hamnorna tyder det i allmänhet på låg ålder om skatterna eller bondetalet eller jordetalet visar sig vara relativt lika, på högre ålder om avsevärd olikhet föreligger. Det stöd, som kunde erhållas för ett sådant bedömande genom jämförelse av de summor, som hamnorna hade att erlägga i mata, saknas, eftersom restantielängden icke redovisar de fulla årliga mängderna utan restantierna. Restantielängdens summor skulle ändå kunna användas för en dylik jämförelse, om det vore så, att alla hamnor resterade för ett proportionellt lika stort belopp eller liten mängd mata, vilket icke är troligt och icke kan visas.

En beräkning av hamnornas sammanlagda hemmantal, byggd på den självklart osäkra förutsättningen att hamna och socken i vissa fall hade ungefär samma område, ger icke någonting. Det totala hemmantalet varierar mellan vid pass 15 hemman och 45 hemman med Eker och Gräve minst och Kil, Axberg och Almby störst. Det är nödvändigt att avstå från uttalanden om hamnornas storlek i Örebro härad, grundade på det föreliggande materialet.

Antalet hamnor i restantielängden är tolv. Enheter om tolv hamnor förekomma även i andra bygder. Detta har tidigare observerats av en annan forskare[9], och förhållandet uppmärksammas i den följande framställningen.

Våla härad i Uppland

Även Våla härad hade på Gustav Vasas tid att uppvisa en hamneindelning. Säkra underrättelser därom lämnas av jordeböckerna från 1540-talet, som äro de äldsta bevarade.[1] Jordeböckerna förteckna bland annat för vart och ett av häradets skattehemman årliga räntan och jordetalet. Hemmanen äro sammanförda i nio hamnor, och bredvid hamnans namn förekommer i flera fall vederbörande sockens. Hamna och socken äro sålunda de lägsta territoriella enheterna. På grundval av jordeböckernas uppgifter är det möjligt att få ganska noggrann kännedom om Våla härads hamneindelning. Här följer en förteckning över hamnorna och hemmanen. Ortnamnen ha med några särskilt anmärkta undantag återgivits i moderniserat skick. Rubriken för varje hemmansgrupp är återgiven efter 1541 års jordebok.

[9] E. Hjärne, Roden, sid. 8 ff.

[1] KA. Landskapshandlingar, Upland, 1541: 14, 1543: 1, 1544: 2, 1545: 6, 1546: 14.

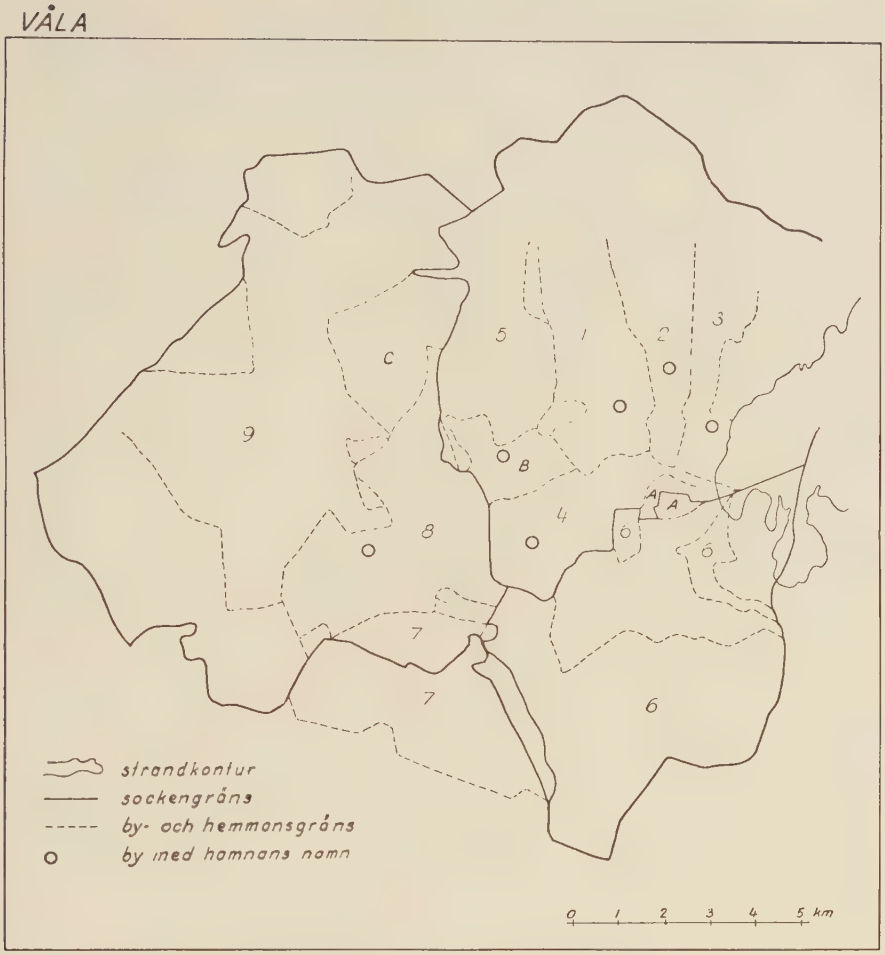

Hamnor i Våla enligt 1541 års jordebok, ritade på ekonomiska kartan. 1 Åbygge hampn, 2 Bodakarla h., 3 Foglestada h., 4 Gresseboda h., 5 Biruala h., 6 Harabo h., 7 Halsinge h., 8 Åbygge h., 9 Norbygge h. A Norrsälja tillhörde hamnorna nr 4 och nr 6. B Bjurvalla tillhörde hamnorna nr 4 och nr 5. C Buckarby tillhörde hamnorna nr 5 och nr 9. Halsinge hamna (nr 7) delas av sockengränsen mellan Nora och Huddunge.

Åbygge hampn.

Stärte, Stärte, Stärte, Åkerby, Ettinga, Ettinga, Håvberga, Håvberga, Åby, Åby, Åby, Upplanda, Upplanda, Offerbo, Offerbo, Äspenbo.

Bodakarla hampn i Våla socken.

Huggle, Huggle, Helgoneberg, Borgen, Brunnsbo, Lagbo, Jugansbo, Staffansbo, Ettingbo, Ettingbo, Bragdebo, Västersälja, Västersälja, Buckarby, Buckarby.

Foglestada hampn i Våla socken.
Skogbo, Skogbo, Runnebo, Sillebo, Sillebo, Korbo, Korbo, Korbo, Fågelsta, Fågelsta, Hemmingsbo, Hemmingsbo, Mångsbo, Mångsbo, Gästbo, Kanikbo, Tobbo, Gällarbo, Bärby.

Gresseboda hampn i Våla socken.
Sätra, Tolbo, Norrsälja, Lindsbro, Olbo, Vreta, Vreta, Vreta, Gräsbo, Gräsbo, Gräsbo, Gräsbo, Svedäng, Bjurvalla, Bjurvalla.

Biruala hampn i Våla socken.
Tängesbo, Tängesbo, Rickebo, Ginka, Ginka, Ginka, Bjurvalla, Bjurvalla, Bjurvalla, Långarsbo, Hårrskog, Hårrskog, Backa, Berg, Berg, Gåvastbo, Buckarby, Buckarby.

Harabo hampn i Hara socken.
Marstalla, Stalbo, Berg, By, By, Käbbo, Käbbo, Ön, Holm, Karbo, Ramna, Björken, Brattberg, Brattberg, Rudun, Norrsälja, Solberga, Järlebo, Svina, Svina, Marbäck, Risänge.

Halsinge hampn i Huddunge socken.[2]
Siggberg, Rödje, Boda, Brunvalla, Nordsjö, Hertigbo, Hallsjö, Djukarsbo, Domarbo, Granberga, Länna, Barkan.

Nora socken Åbygge hampn.
Stalbo, Stalbo, Stalbo, Låckarbo, Högsbo, Högsbo, Torp, Holm, Holm, Holm, Ärligbo, Åby, Åby, Åby.

Norbygge hampn i Nora socken.
Ulebo, Söderåsby, Gäddsjö, Skinnarbo, Ljusbäck, Andersbo, Drangsboda (Drengesbo), Buska, Skärsjö, Kerstinbo, Lakbäck, Lakbäck, Norrbo, Hemmingsbo, Hemmingsbo, Buckarby, Buckarby, Nordmyra, Nordmyra, Holvastby, Fallet.

Inom Östervåla sockens område lågo fem hamnor, inom Harbo en, inom Nora två och inom Våladelen av Huddunge socken en hamna. I regel tillhörde alla bönderna i en hamna samma socken, men i några fall gå hamne-

[2] Hemmanen i Halsinge (Helsinge) hamna äro enligt jordeböckerna följande: Siggeberg, Rydia, Bodha, Brunvala, Nordansjö, Halsingeby, Halsingeby, Halsingeby, Domarebodar, Grenberga, Grenberga, Barkareby. Det stöter på svårigheter att identifiera dessa namn med nu befintliga hemmans namn. Särskilt är det förvirrande, att den by, som tydligen varit huvudbyn i hamnan ganska snart försvann ur jordeboken. I verkligheten ha hemmanen i Halsingeby bytt namn och benämnts efter utjordarna Hertigboda och Djurkarboda, och ett kallades Hallsjö. Likaså har ett av hemmanen i Grenberga sammanslagits med en till hemmanet hörande utjord i Lena och kallats Lena. Upplysningar härom erhålles genom att hemmanen följas i 1540- och 50-talens jordeböcker för Våla och Torstuna härad, dit Våladelen av Huddunge en tid räknades fr. o. m. 1546.

indelningen och sockenindelningen i sär. Tre hemman i Nora socken, Siggberg, Boda och Brunvalla räknades till Halsinge hamna[3], vilken alltså omfattade hemman i två socknar, Huddunge och Nora. Bjurvalla hamna omfattade bland annat byn Berg, som i 1312 års markgäldsförteckning åtminstone delvis räknades till Nora socken.

Det är också regel, att alla hemman i en by ingingo i samma hamna. Ett par undantag kunna antecknas. Byn Norrsälja, som delades och fortfarande delas av sockengränsen mellan Östervåla och Harbo socknar, delades också av Gressebo och Harabo hamnor. Byn Bjurvalla tillhörde med några hemman Gressebo, med andra Biruala hamna.

Av kartan framgår, att betydande sammanhängande områden av frälsejord funnos i Harbo och i östra Östervåla. I övrigt bildade hamnorna sammanhängande områden, och det kan icke konstateras, att deras hemman på något ställe legat blandade om varandra.

Hemmantalets fördelning på hamnorna framgår av den gjorda översikten. Jordeböckerna uppge även hemmanens jordetal. Hemmantal och jordetal te sig i avrundade siffror på följande sätt för hamnorna i Våla härad.

Hamna	Socken	Antal hemman		Jordetal Markland
		Hela	Halva	
Åbygge	Östervåla	14	2	9½
Bodakarla	»	15	—	10
Foglestada	»	17	2	11½
Gresseboda	»	14	1	10
Biruala	»	18	—	10½
Harabo	Harbo	19	3	13
Halsinge	Huddunge	11	1	9½
Åbygge	Nora	14	—	9½
Norbygge	»	13	8	14½
	Summa	136	17	

Det har sagts, att Våla härads nio hamnor 1544 hade vid pass 10 markland vardera.[4] Gentemot denna iakttagelse må påpekas, att de under Gustav Vasas skattläggningar i flera bygder rättade hamnorna visa betydligt större likhet i jordetal inbördes, än vad här är fallet.

Viktiga upplysningar om socknarna i Våla härad äro att hämta ur 1312

[3] KA. Landskapshandlingar, Upland, 1546: 14. Dessa hemman överfördes 1546 till Norbigge hamna i Nora socken, medan de övriga hemmanen i Hälsinge hamna fördes till huvuddelen av Huddunge socken och Torstuna härad.

[4] C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, sid. 223.

års förteckningar över en extra gärd detta år, den tidigare nämnda markgälden.[5]

Markgälden 1312 uppbars för hertigarna Eriks och Valdemars räkning. Förteckningar över de skattskyldiga med vissa anteckningar om uppbörden äro kända från följande socknar i norra och västra Uppland:

Östervåla, Vendel och Nora,
Harbo, (del av) Huddunge och Tegelsmora,
Alunda, Morkarla (Olandamora), Stavby, Ekeby och Tuna,
Västland, Österlövsta, Hållnäs och Valö.

Förteckningarna för Östervåla och Tegelsmora äro dagtecknade den 18 oktober 1312. De övriga äro odaterade men röra säkerligen samma markgäld, vilket framgår av urkundernas likartade innehåll och uppställning samt av åtskilliga tecken rörande deras yttre skick. De föreligga i original på pergament eller pergamentsremsor, och dessa äro hopsydda på sådant sätt, som vid uppräkningen ovan markerats. Märken finnas, som kunna betyda, att urkunderna tidigare varit hopfästade i annan ordning. Var och en av dessa förteckningar omfattar en viss socken och innehåller de skattskyldigas namn och ibland deras hemvist samt gärdens belopp för varje skattskyldig person. Gärden utgick med olika belopp, nämligen 1 mark, 3/4 mark, 1/2 mark och 1/4 mark penningar och fördelade sig på socknarna i Våla härad på följande sätt:

Socken	Antalet skattskyldiga, som hade att betala				Summa
	1 mark	¾ mark	½ mark	¼ mark	
Östervåla	71	27	24	34	156
Nora	38	19	9	21	87
Harbo	47	13	9	14	83
Huddinge (del)	12	1	3	2	18
	168	60	45	71	344

Häradets alla skattebetalare 1312 voro alltså 344. Totala hemmantalet utgjorde vid tiden omkring 1541 c:a 210.[6] Någon närmare jämförelse mellan siffrorna 1312 och 1541 kan först göras, sedan det klarlagts vilka

[5] DS nr 1875—1889, den 18 juli 1312 och odat. M. Eriksson, Våla under medeltiden, Östervåla hembygdsförenings minnesskrift vid 10-årsjubileet 1936, Hembygden, sid. 18 ff.

[6] KA. Strödda räkenskaper och handlingar före 1630, Summarum över Uppsala stift 1541.

kategorier, som äro representerade i markgäldsförteckningen 1312. En utredning härom måste omfatta alla de socknar, för vilka markgäldsförteckning bevarats. Även utan en sådan utredning, som icke kan göras här, kunna några viktiga upplysningar avvinnas markgäldsförteckningen. Tabellen tillåter en grov inbördes jämförelse mellan socknarnas skattekraft. Östervåla var störst och Huddungedelen minst. Däremellan framstå Nora och Harbo som ungefär jämnstarka. En annan relation föreligger i fråga om antalet hamnor 1541. Östervåla hade då 5 hamnor, Nora 2, Harbo 1 och Huddungedelen 1. Särskilt är Harbo sockens stora insats i markgälden 1312 värd att observera. Uppgifterna 1312 och 1541 tillåta tills vidare en alternativ slutsats. Antingen har hamneindelningen 1312 varit annorlunda än 1541, t. ex. med ytterligare någon hamna i Harbo, eller ha hamnorna 1312, om indelningen då var densamma som 1541, haft ytterst avsevärt växlande styrka. Hamneindelningen 1312 har icke alltför mycket skilt sig från 1541 års, och hamnetalet 1312 kan anses ha varit 9 eller någon eller några enheter högre. En teoretisk fördelning av 1312 års skattebetalare på hamnor, 9 eller flera, ger icke likhet hamnorna emellan, vilka kategorier av 1312 års skattskyldiga, man än räknar med.

Markgäldsförteckningen har också en mera direkt upplysning att ge. Gärden betalades individuellt efter taxering av skattebetalarna i fyra klasser, och redovisningen gjordes sockenvis. Hamnan är icke nämnd. Den kan icke visas ha haft någon funktion i sammanhanget.

Årliga räntan av Våla härad utgick enligt jordeböckerna på 1540-talet i skattepenningar, c:a 520 mark och fodring. Skattens belopp hade tidigare varit avsevärt lägre. I en räntekammarbok 1530, som icke redogör för fodringen, upptages för Våla härad endast 300 mark skattepenningar, till yttermera visso med anteckningen: »Och intet annat mer räntar det.»[7] I räntekammarboken 1533 och i volymen Fogdarnas räkenskaper 1529—1533[8] anges skatten uppdelad på följande sätt:

Våla härad utom Harbo socken	132 ½ mark vinterskatt
	132 ½ mark sommarskatt
Harbo socken	17 1/6 mark vinterskatt
	17 1/6 mark sommarskatt

Därtill kommer enligt alla källorna 4 mark på Risänge i Harbo socken. Sammanräknas skattepenningarna för häradet, blir summan 299 ⅓ mark,

[7] Räntekammarbok 1530, sid. 22 v. Undervisning om rikets ränta 1530—1533, Historiska handlingar, del 11, sid. 26.

[8] KA. Räntekammarbok 1533, sid. 35 v. Foughternes rekenskaper 1529—1533, sid. 447 f.

med Risänge 303 ⅓ mark. Uppgiften avviker obetydligt från den förstnämnda räntekammarbokens. Harbo socken hade sålunda att erlägga 34 ⅓ mark (med Risänge 38 ⅓ mark) av häradets omkring 300 mark. Man kan fråga sig, huru Harbo sockens andel beräknats. År 1540 omfattade häradet omkring 100 markland skattejord, 150 skattehemman och 9 hamnor. Om skatten utgick efter markland, kom följaktligen c:a 3 mark på vart markland. Utgick den lika för vart skattehemman, kom c:a 2 mark på vart och ett. Var den beräknad efter hamna, borde 33 ⅓ mark komma på varje. Harbo sockens jordetal var vid samma tid c:a 13 markland skattejord, antalet skattehemman c:a 22, och den utgjorde en hamna. Socknens andel i skatten skulle då kunna vara uppkommen i enlighet med något av nedanstående beräkningssätt.

13 markland à 3 mark	= 39	mark
22 skattehemman à 2 mark	= 44	mark
1 hamna à 33 ⅓ mark	= 33 ⅓	mark

Eftersom hänsyn vid beräkningen icke kunnat tagas till skattejordens omfattning vid den obekanta tidpunkt, då Harbo sockens 34-marksskatt infördes, har det icke kunnat avgöras, vilket beräkningssätt som legat till grund. Enligt de utdrag av Erik av Pommerns jordebok, som bevarats i Sumlen, erlades från Våla skatt i penningar, 10 öre av var bonde. För att efter den regeln åstadkomma 300 mark, resp. 35 mark, hade fordrats 240 bönder i häradet, varav c:a 31 i Harbo.[9]

Skattehemmanens genomsnittliga jordetal äro i Våla härad låga, i Östervåla, Harbo och Nora c:a 5 öresland, i Huddunge c:a 7 öresland per skattehemman.

En intressant anteckning om en av hamnorna finnes i jordeboken för 1546.[1] »Är vitterligit att här tre bönder tillförökt i Nora socken i Norbigge haffwen som tillförene hava legat till Helsinge hampn i Huddunge socken, nämligen hemmanen Siggeberg, Brunvalla och Bodum, som nu göra sin skatt och hästestånd med föreskrevne hampn.» Här antydes hamnans praktiska betydelse som uppbördsdistrikt.

Undersökningen av Våla härads hamneindelning 1541 har givit följande resultat. Hamnornas antal var 9. Deras områden voro sammanhängande. Jordetalen växlade mellan 9 ½ och 14 ½ markland per hamna, hemmanantalen mellan 12 och 22 hemman.

[9] Kungl. biblioteket, Handskriftssamlingen F. a. 12, J. Bureus' Sumlen, fol. 100 v. Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif, bih. 1, 2, sid. 174.

[1] KA. Landskapshandlingar, Upland 1546: 14, sid. 59.

Våla härads hamneindelning vid 1300-talets början är okänd, men något kan man genom vad som ovan anförts veta om den. Hamneindelningen har vid början av 1300-talet varit en annan än 1541, eller ha hamnorna 1312 varierat ytterst avsevärt. Exakt lika eller nära lika i hemmanantal inbördes ha 1300-talets okända hamnor i Våla icke varit. För markgälden 1312 har hamnan icke spelat någon roll.

Tegelsmora socken

I Tegelsmora socken funnos på 1540-talet fyra hamnor. Deras läge framgår av kartan. Hamnorna omfattade följande byar och hemman och till dem hörande utjordar:[1]

Skarla hampn.[2]

Pesarby, Pesarby, Skala, Skala, Skala, Tubo[3], Ströma, Vigebo, Knutbo, Sixarby, Sixarby, Sixarby, Esarby, Esarby.

Mantal: 14 bönder. Jordetal: Omkr. 7 markland.

Kirke hampn.

Älgarbo, Stenlösa, Broddby, Broddby, Bennarby, Bennarby, Elsarby, Elsarby, Bol, Persbylånga, Persbylånga, Persbylånga, Persbylånga.

Mantal: 14 bönder. Jordetal: Omkr. 6 ½ markland.

Nordan Skogh åtting.[4]

Göksby, Göksby, Göksby, Filsarby, Filsarby, Filsarby, Filsarby, Ulvsbo, Prästarby, Prästarby, Prästarby, Prästarby, Götby, Gunarby.[5]

Mantal: 14 bönder. Jordetal: Omkr. 6 markland.

Söderhampn.

Labbo, Källsby, Upplanda, Upplanda, Berg, Gresebo[6], Gresebo, Stödingebo[6], Kelbo[6], Gyllby, Gyllby, Gyllby, Gyllby.

Mantal: 13 bönder. Jordetal: Omkr. 7 markland.

---

[1] KA, Landskapshandlingar, Uppland 1540: 6, 1543: 1, 1544: 2.

[2] Hamnornas namn ha återgivits efter 1544 års jordebok. Namnen på byar och hemman äro normaliserade, där annat icke anmärkts.

[3] I senare jordeböcker Toboda och Tobo. Twbo 1543.

[4] Nordanskogs åtting kallas i samma jordebok på det ställe, där summan på åttingens hemman är nedräknad, Nordanskogs hampn. Den kallas hampn även i 1540 års jordebok och senare. Ett intressant exempel på att ordet åtting vid denna tid användes som beteckning på även andra enheter än häradsåttingarna. Jfr E. Hjärne, Roden, sid. 17 f.

[5] Senare ett hemman i Götby.

[6] Dessa hemman i den södra hamnan kunna icke identifieras med några senare utan särskild undersökning, som här icke ansetts nödvändig. Inom södra hamnans område

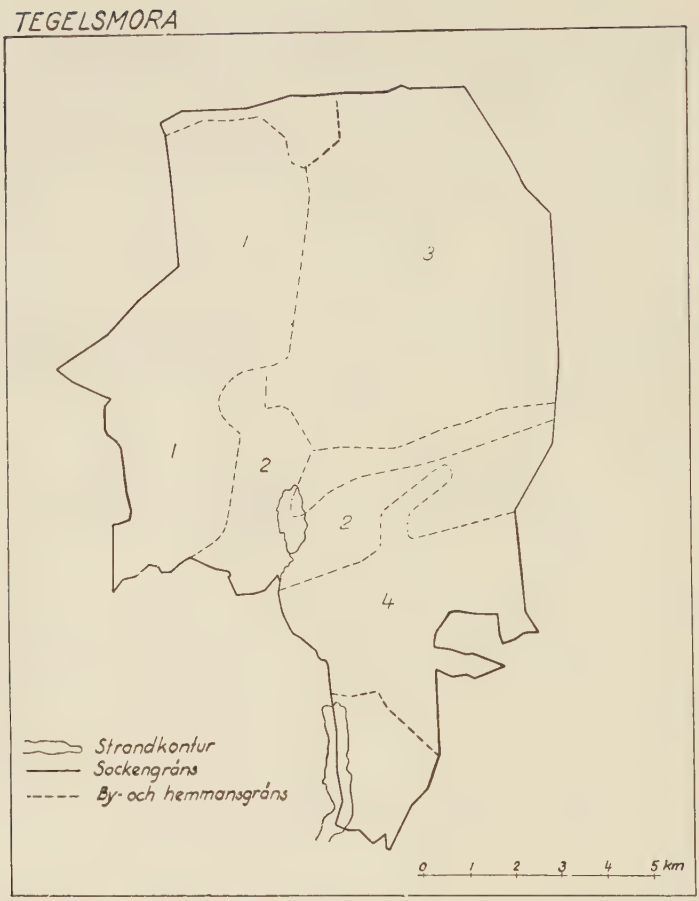

Hamnor i Tegelsmora enligt 1540 års jordebok, ritade på ekonomiska kartan. 1 Skarla hampn, 2 Kirke h., 3 Nordan Skogh åtting, 4 Söderhampn.

Ingen by var på 1540-talet delad på olika hamnor. Hamnorna bildade sammanhängande områden. Omkring socknens centrala del vid Tegelsmora-sjön låg kyrkhamnan och till den gränsade de övriga. I väster Skarla, i norr Nordanskogs och i söder den hamna, som på 1540-talet kallades Söder-

lågo i senare tid åtskilliga hemman, i jordeböckerna upptagna under rubriken Arv och eget, t. ex. Kråkeboda, Mariebo och Skinnarbo. I årliga räntan 1552, landskapshandl. 1552: 4, har den södra hamnan ännu 13 bönder. Jordeboken 1555, landskapshandl. 1555: 11, upptager endast 8 bönder. De som saknas äro Labbo, Gresebo 2 hemman, Stödingbo och Kelbo. Summan för 1555 på hemmantalet för Tegelsmora socken ger icke någon förklaring till vart de nämnda fem hemmanen tagit vägen. Hemmantalet uppgives 1555 till 48 $^1/_2$ skattehemman, 1 kyrkolandbo och några utjordar.

hampn. Det har från andra bygder kunnat visas, att hamnorna i regel ha namn efter byar. I Tegelsmora föreligger alltså en annan typ av hamnenamn.

Både hemmantal och jordetal äro ganska lika. Hamnorna omfatta 13—14 bönder vardera och jordetalet är c:a 6—7 markland jord.

Årliga räntan utgjordes på 1540-talet i följande persedlar: Skattepenningar, korn, fläsk och fodring. Dessutom är antecknat, att även smör betalades i skatt. Smörets vikt skulle vara hälften av fläskets.

Det har naturligtvis sitt särskilda intresse att se till, om några upplysningar rörande hamneindelningen i äldre tid kunna utvinnas av de historiska källorna, som beröra Tegelsmora. Markgäldsförteckningarna 1312, varom ovan har talats, omfatta även denna socken. Skattebetalarna 1312 äro där såsom i de övriga uppdelade i fyra grupper, inom vilka var och en skulle erlägga 1 mark, 3/4 mark, 1/2 mark och 1/4 mark penningar. Antalet skattskyldiga var 47, 11, 11 och 11 respektive. Med tanke på att skattebönderna och landborna på 1540-talet tillhopa voro endast omkring 57, förefaller 1312 års siffra hög.

Hamnorna i Tegelsmora hade sammanhängande områden. Hamnornas hemmantal var 13—14 hemman, jordetalet 6—7 markland. Icke heller i Tegelsmora hade hamnan någon betydelse för beräkningen av 1312 års markgäld. Skattehemmanens genomsnittliga jordetal utgjorde endast c:a 1/2 markland.

Åttingar och hamnor i Vendel

Markgäldsförteckningen för Vendels socken[1], som är odaterad men med stor sannolikhet kan hänföras till 1312 års gärd, erbjuder i visst avseende enastående möjligheter. Skattebetalarna i Vendel voro liksom i de andra socknarna uppdelade i fyra kategorier för gärdens beräknande. Förteckningen upptager deras namn, i flera fall deras hemvist och uppgifter om det belopp, som var och en erlagt eller resterade för. Därutöver innehåller markgäldsförteckeningen för Vendel flera upplysningar om hamneindelningen. De skattskyldiga äro nämligen i urkunden sammanförda under hamnor. Här föreligga sålunda uppgifter rörande hamnorna från tiden icke långt efter Upplandslagens stadfästelse 1296. Dessa tidiga uppgifter om hamneindelningen, som förut ingående behandlats av flera forskare, äro för förevarande sammanhang av största intresse.

---

[1] DS nr 1876, odat., sannolikt 1312, orig. i RA.

Översikt av uppgifterna rörande hamneindelningen i Vendel enligt markgäldsförteckningen från omkr. år 1312.[2]

Hemvist. Hamna, by	Antal skattebetalare	Belopp pr skattebetalare i mark penningar
In achirbo hanno		
in ronuaste bodhom	1	1
in al	4	1
in thomasbodhom	2	1
in acrum	2	1
in ekeby	2	1
in burunge	2	1
in ekeby	1	¾
in ekeby	3	½
—	2	½
	19	
De grutubo hanno		
in abyggæby	2	1
in grutuby	3	1
—	1	1
in gruthuby	1	½
	7	
In karlæbohanno		
in ekeby	2	1
in karlæby	4	1
—	2	1
—	1	¾
in vestirekeby	1	¾
in karlæby	2	¾
	12	
In tonbo hanno		
in bodhom	5	1
in brunby	4	1
in vallum	5	1
—	4	1
	18	

[2] I M. Erikssons uppsats Byar och hamnor i forna tiders Vendel, UFT, XLVI, Bilagor, 1938, finnes en redogörelse i tabellform för markgäldsförteckningen för Vendel. Den i föreliggande avhandling gjorda översikten avviker något från Erikssons beträffande uppställningen samt sakligt beträffande de nordligaste hamnorna. Erikssons identifieringar av ortnamn och hans namnformer ha i regel använts i detta arbete.

Hemvist. Hamna, by	Antal skattebetalare	Belopp pr skattebetalare i mark penningar
In bergabyhanno		
in phaneby	2	1
in myre	4	1
—	1	1
—	2	¾
in myre	5	½
	14	
In sphitaby hanno		
in berge	5	1
in bodhom	1	1
—	1	1
in bodhom	1	¾
in sphitaby	2	¾
—	5	¾
in berge	1	½
—	11	½
	27	
In ketlingehanno		
—	4	¾
in ekeby	5	¾
in ekeby	10	1
	19	

Kartan över hamnorna grundar sig på den ovan gjorda översikten.

Åtskilliga svårigheter möta vid identifieringen av hemmanen. Ett exempel utgöra byarna med namnet Ekeby, nämligen Österekeby, Västerekeby och Skarpekeby. Ett fåtal hemman har icke kunnat placeras. Några av hamnorna ha omfattat större områden än de, som återgivits på den här utförda kartan. För syftet här har det varit av vikt att endast medtaga byar, för vilkas placering i en viss hamna diplomet ger direkt ledning. Kartan anger på så sätt hamnornas minimigränser. Utöver de på kartan och i översikten upptagna 116 skattebetalarna kunna ytterligare 32 placeras i hamnor, nämligen 27 i endera av Spittaby och Kättslinge hamnor, 2 i endera av Karbo och Tunbo hamnor samt en skattskyldig i vardera av Karbo, Bergby och Kättslinge hamnor. De skattskyldigas fördelning framgår av nedanstående tablå (sid. 148).

Dessutom upptager markgäldsförteckningen 56 skattebetalare, för vilkas placering i hamnor säker ledning saknas. Däribland äro 14 skattskyldiga till 1/2 mark, som av urkundens ordningsföljd att döma varit hemmahörande i Bergby eller Spittaby hamnor samt 42 skattskyldiga till 1/4

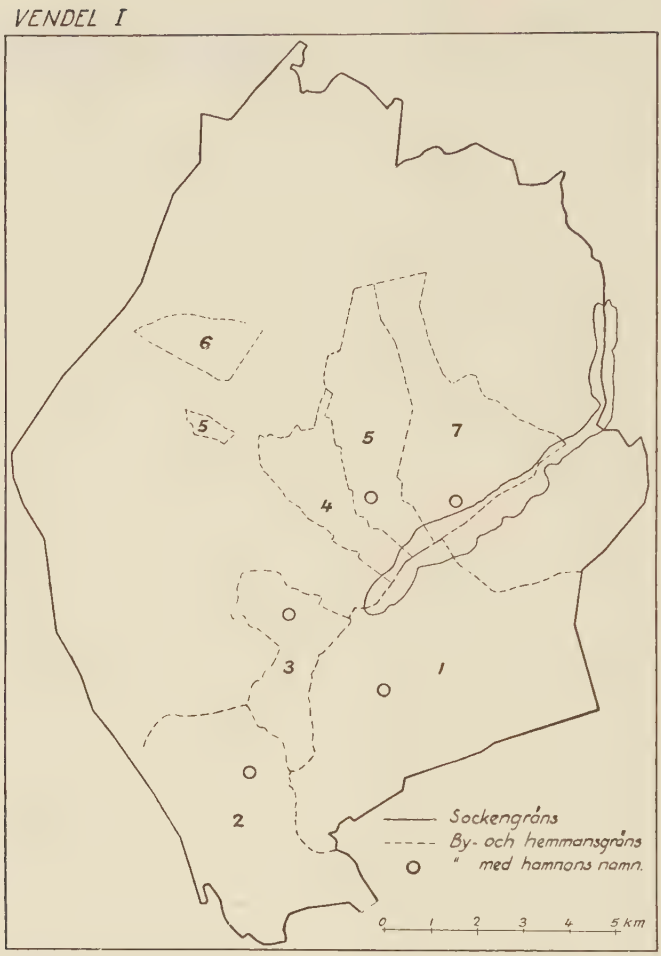

Hamnor i Vendel enligt markgäldsförteckning omkr. 1312, ritade på ekonomiska kartan. 1 (In) achirbo hanno, 2 (De) grutubo hanno, 3 (In) karlæbohanno, 4 (In) tonbo hanno, 5 (In) berghabyhanno, 6 (In) sphitaby hanno, 7 (In) ketlingehanno.

mark. Rörande de lägre kategorierna i markgäldsförteckningen har den meningen uttalats, att de utgjorts av andra än skattebönder.[3] I varje fall kan man beträffande den lägst beskattade kategorien utgå från att den icke påverkat hamnornas områden och sammansättning. Av markgäldsförteckningens skattebetalare kunna alltså de viktigaste och samtidigt de allra flesta placeras i resp. hamnor. Sedan nu skattebetalarnas hemvist bestämts med den grad av noggrannhet, som synts möjlig att uppnå, kan en

[3] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 94.

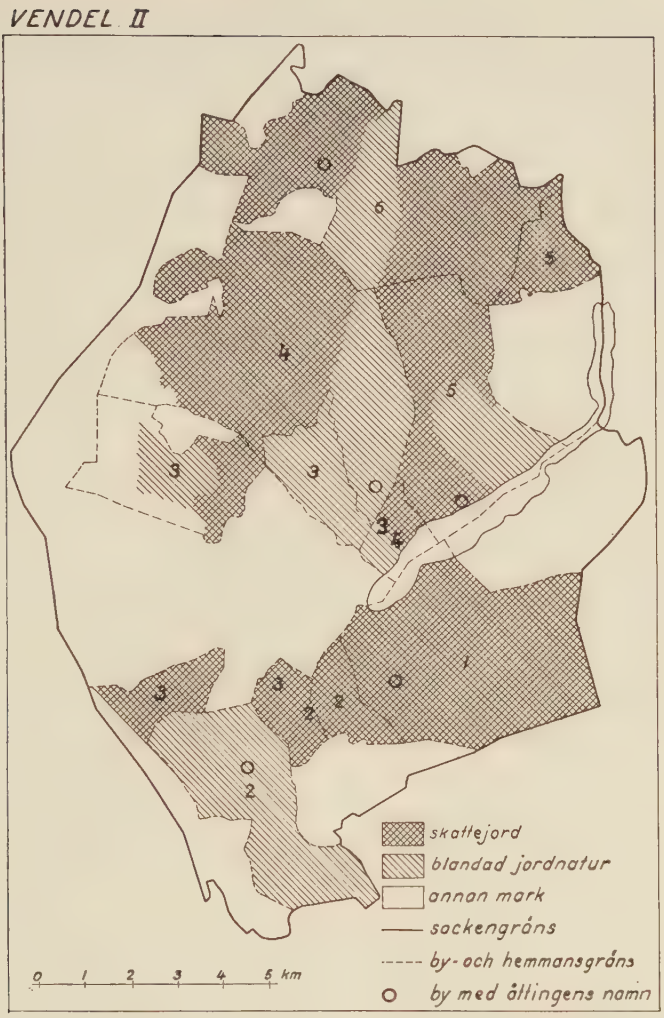

Åttingar i Vendel enligt jordeböckerna 1540—1541, ritade på ekonomiska kartan. 1 Akre ottingh, 2 Gritebj o., 3 Tumbo o., 4 Bergbo o., 5 Smedebj o., 6 Keslinge ottingh. En omorganisation av indelningen har ägt rum mellan 1312 och 1540.

jämförelse hamnorna emellan göras. Det visar sig, att sammanlagda antalet skattebetalare i Åkerbo, Gryttby, Karbo, Tunbo och Bergby hamnor är 74 och att sammanlagda antalet skattebetalare i Spittaby och Kättslinge likaså är 74. Detta förhållande kunde visserligen något ändras genom en teoretiskt tänkbar utplacering av samtliga skattskyldiga utan angiven bostad i en eller ett par av de minsta hamnorna, men ojämnheten hamnorna emellan skulle likafullt kvarstå. Med den ovan utförda beräkningen

Skattskyldiga	Achirbo	Grutubo	Karlæbo		Tonbo	Bergaby	Spithaby		Ketlinge	Summa
Till 1 mark	13	6	8		18	7	7	27[a]	10	96
» ¾ »	1		4+1[b]	2[a]		2	8		9+1[c]	28[d]
» ½ »	5	1				5+1[e]	12			24
	19	7	13	2	18	15	27	27	20	148

a. Icke angiven hamna.

b. Hökby, sannolikt till Karbo hamna.

c. Bokarby, sannolikt till Kättslinge hamna.

d. För två skattskyldiga, varav den ene till ¾ mark, bosatta *in barhœngum*, är icke vederbörande hamna angiven. Orten har icke identifierats.

e. Kisberg, sannolikt till Bergby hamna.

framstå Spittaby och Kättslinge hamnor som betydligt rikare än de övriga. Eftersom markgäldsförteckningen åtminstone för de lägre taxerade samtidigt är en längd över bönder, ger det anförda även upplysning om det relativa hemmantalet i hamnorna. Några hamnor ha varit betydligt rikare på skattebetalare och hemman än de övriga.

Markgäldsförteckningen omnämner icke alla kända hemmansnamn. Några kunna vara medräknade och utmärkta i längden genom att brukarens namn är nämnt, andra kunna saknas, emedan de icke berördes av den uppbörd, varom var fråga. Örby[4], det nuvarande Örbyhus, är icke nämnt. Det var sätesgård och om dess underlydande hemman alls deltogo i markgälden sköttes uppbörden icke tillsammans med socknen i övrigt. Om Örbygodsens förhållande till hamneindelningen kunna vi alltså av markgäldsförteckningen icke veta något.

I den vetenskapliga diskussionen om de medeltida skatterna har den frågan kommit att bliva betydelsefull, huruvida jordetalet för någon medeltida hamna kan bestämmas. För en av hamnorna, nämligen Åkerbo, kan jordetalet bestämmas. Jordetalet för 4 hemman i Åkra, 3 i Ål, 2 i Tomsarbo och 1 i Romstarbo utgjorde 1540 c:a 8 markland 3 öresland.[5] All denna jord ingick vid början av 1300-talet enligt markgäldsförteckningen i Åkerbo hamna, vilken dessutom rymde hemmanen i Österekeby, 1540 utgörande c:a 24 öresland samt 5 landbohemman i Burunge, vars exakta jordetal icke är känt men utgjorde minst 3 markland.[6] Lågt räknat

[4] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 364.

[5] Jordeboken för Vendel 1540 i landskapshandlingar, Upland 1540: 6, KA.

[6] Burunge i Vendel innehöll år 1400 minst 3 markland jord, SRP nr 3110 den 5 juli 1400, orig. i RA. Om de 13 öresland 1 örtugland i Burunge, som omnämnas i

blir alltså jordetalet för hela hamnan c:a 14 markland 3 öresland. Härtill kunna måhända läggas jordetalen för något hemman i Västerekeby och möjligen för Smultrongärde och Hov. Det beräknade jordetalet för hamnan skulle i så fall ökas. Å andra sidan är det tänkbart, att de använda jordetalen, som äro de från 1540-talet kända, tåla någon minskning. Med hänsyn till allt detta blir resultatet av beräkningen, att Åkerbo hamna vid 1300-talets början icke hade under c:a 14 markland jord.

I E. Lönnroths arbete Statsmakt och statsfinans ha Vendel-hamnornas medeltida jordetal antagits i stort sett vara detsamma som motsvarande åttingars 1540 och beräknats till i genomsnitt 8 markland. Genom den ovan gjorda utredningen har visats, att en av hamnorna innehållit minst 14 markland jord. Av de uppgjorda kartskisserna framgår vid jämförelse, att hamnornas och åttingarnas områden icke motsvara varandra på sådant sätt, att åttingarnas jordetal kunna sättas lika med hamnornas. De slutsatser, som i Lönnroths nämnda arbete byggts på beräkningen, att hamnorna i Vendel skulle ha visat likhet i jordetal och att detta skulle ha varit c:a 8 markland kunna icke upprätthållas.

De äldsta bevarade jordeböckerna visa, att Vendel på 1540-talet hade en indelning av skattehemmanen i åttingar.[7] Dessa bygga i stort på den gamla hamneindelningen, men ingen åttings område sammanfaller helt med motsvarande hamnas. Nedan lämnas en översikt av åttingsindelningen efter de äldsta bevarade jordeböckerna.[8] Ortnamnen återgivas i moderniserat skick, åttingarnas namn efter 1544 års jordebok.

---

pergamentsbrevet den 8 december 1392, SRP nr 2649, ingå i de ovannämnda 3 marklanden, eller om Burunge innehöll minst 3 markland + 13 öresland 1 örtugland har icke kunnat utredas.

[7] För studiet av åttingsindelningen ha främst jordeböckerna för Vendel 1540, 1541, 1544 och 1554 använts. KA. Landskapshandlingar, Upland 1540: 6, 1541: 14, 1544: 2, 1554: 3 A.

[8] Åtskilliga uppgifter i M. Erikssons arbete Byar och hamnor i forna tiders Vendel, sid. 57 f., rörande åttingarnas hemmansbestånd grunda sig icke på de äldsta bevarade jordeböckerna 1540, 1541 och 1544, av vilka jordeboken 1541 är åberopad som källa. Jordeböckernas ifrågavarande uppgifter anföras här med Erikssons motsvarande inom parentes.

Gryttby åtting: Västerekeby 2 hemman (4).

Tumbo åtting: Västerekeby 2 hemman (0), Fånby 1 hemman (2), Valla 2 hemman (3).

Bergbo åtting: Myrkarsbo 1 hemman (0), Valla 1 hemman (0), Halstensbo 1 hemman (0), Berg 2 hemman (1), Fånby 3 hemman (2). Åttingens hemmantal 16 (11).

Kättslinge åtting: Kättslinge 7 hemman (8), Bokarby 2 hemman (1).

På grund av det anförda har i Erikssons framställning uppdelningen av Västerekeby och Valla byar på olika åttingar icke kommit till synes.

Akre ottingh.

Åkra, Åkra, Åkra, Åkra, Ål, Ål, Ål, Tomsarbo, Tomsarbo, Romstarbo.

Gritebj ottingh.

Gryttby, Gryttby, Gryttby, Gryttby, Västerekeby, Västerekeby, Bolmyra, Alberga, Österekeby, Österekeby, Österekeby, Åbyggeby.

Tumbo ottingh.

Västerekeby, Västerekeby, Hökby, Hökby, Svartbäcke, Trotsberg, Kryssbo, Ånbo, Brunnby, Brunnby, Brunnby, Grundbo, Fånby, Valla, Valla.

Bergbo ottingh.

Bergby, Bergby, Bergby, Myrkarsbo, Valla, Kolbo, Erlandbo, Uggelbo, Halstensbo, Berg, Berg, Fånby, Fånby, Fånby, Holvarbo, Kisberg.

Smedebj ottingh.

Exarby, Exarby, Trollrike, Österrike, Botarbo, Botarbo, Smedby, Smedby, Igelsbo, Österväga.

Keslinge ottingh.

Kättslinge, Kättslinge, Kättslinge, Kättslinge, Kättslinge, Kättslinge, Kättslinge, Bokarby, Bokarby, Skarpekeby, Skarpekeby, (Skarp)-ekeby, Libbarbo, Libbarbo.

Hemmantal och jordetal i åttingarna visas i nedanstående tablå.

	Akre	Gritebj	Tumbo	Bergbo	Smedebj	Keslinge
Hemmantal	10	12	15	16	10	14
Jordetal (markland)..	8½	9½	10½	13	7	10

Byarna inom Åkra åttings område innehöllo 1540 endast skattejord. Västerekeby bys hemman äro delade mellan Gryttby och Tumbo åttingar. Valla och Fånby byar äro delade mellan Tumbo och Bergbo åttingar. Uppdelningen av byar, som beträffande Ekeby kan iakttagas även vid studiet av hamneindelningen, visar alltså denna åttingsindelning flera exempel på.

Med hjälp av kartorna och översikterna är det lätt att göra en jämförelse mellan 1300-talets hamneindelning och 1540-talets åttingsindelning. Åkra åtting är till omfånget något mer än hälften så stor som den motsvarande hamnan, Åkerbo. Gryttby åtting har övertagit hemman i Öster- och Västerekeby, som icke ingingo i Gryttby hamna. Av Karbo hamnas hemman ha några övergått till Gryttby åtting, de övriga voro på 1540-talet icke längre skattejord. Karbo hamna motsvaras alltså icke av någon åtting 1540. Tunbo

hamna igenkännes i Tumbo åtting, vars område även omfattar delar av den försvunna Karbo hamna och vars delar ligga skilda åt genom ett betydande område av landbohemman. Bergaby hamna motsvaras av Bergbo åtting, som även omfattade bl. a. byarna Berg och Kålbo, av vilka åtminstone Berg tillhörde den 1540 försvunna Spittaby hamna. Smedeby åtting i norr omfattade hemman, som tidigare legat inom Spittaby och Kättslinge hamnors områden. Kättslinge åtting slutligen motsvarade ungefär Kättslinge hamna.

Det kan icke råda något tvivel om att åttingsindelningen bygger direkt på hamneindelningen. Det torde rent av liksom i ett fall i Tegelsmora kunna vara så, att benämningen hamna kunde användas jämsides med åtting. Åttingarna 1540 voro sex, hamnorna på 1300-talet voro sju. Under mellantiden har en genomgripande omorganisation av hamneindelningen företagits, intressant både därför att den ger exempel på att sådan omorganisation verkligen kunde ske, och därför att en sådan omorganisation under senare medeltiden ansågs nödvändig. Indelningen i hamnor i Vendel tjänade följaktligen ännu under denna period ett bestämt syfte.

Åttingen hade icke någon betydelse för skattens beräknande omkring 1540. Ett äldre skatteskick med tydligare rötter i det medeltida bestod omkring 1530.[9] Man kan vid jämförelse se, att en skattehöjning ägt rum före jordeböckernas upprättande vid tiden omkring 1540. Huruvida åttingen spelat någon roll i det skattesystem, som kommer till synes vid 1530-talets början, har icke kunnat avgöras. Hopsummeringen av skatten åttingsvis antyder, att de äldsta jordeböckernas åttingar vid 1540-talets början ha haft betydelse för uppbörden.

Skattehemmanens genomsnittliga jordetal var i Vendel c:a 3/4 markland. Antalet skattebönder i Vendel 1540 var 78. Landbornas antal är svårare att få uppgifter om men torde ha varit omkring 50. Utom Örbygårdarna synes socknens totala hemmantal 1540 ha uppgått till c:a 130 hemman. Siffran har sitt intresse för jämförelse med antalet skattebetalare omkr. 1312.

Hamnorna i Vendel visa sammanhängande områden, varmed menas, att byar tillhörande samma hamna icke äro åtskilda genom annan hamnas mark. De obetecknade områdena på kartan äro mestadels okända områden, icke sådana, vilkas jord frångått hamnorna. Hamnorna 1312 voro till antalet 7. Ett par av dem voro betydligt rikare på hemman. De voro av olika ekonomisk styrka och hemmantal. En hamna omfattade c:a 14 markland, de övrigas jordetal, som icke kunnat närmare bestämmas, variera.

---

[9] Undervisning om rikets ränta 1530—1533, Historiska handlingar 11, sid. 26.

Åttingarna 1540 äro genom jordeböckerna väl kända. Även deras områden voro sammanhängande i den mening, som nyss brukades. Betydande områden av frälsejord lågo utanför åttingsindelningen. Åttingarna uppvisa två typer, den sammanhängande, t. ex. åttingarna nr 4, nr 5 och nr 6, och den stympade, t. ex. nr 3. Åttingarna 1540 voro 6. De voro olika stora till hemmantal och jordetal. Åttingsindelningen bygger på hamneindelningen, men en genomgripande omorganisation har ägt rum mellan 1312 och 1540, varvid två hamnor försvunnit och en ny åtting kommit till. De övriga gamla hamnorna motsvaras beträffande huvudortens namn och huvudbygdens läge av var sin åtting. Åttingen har i Vendel trätt i hamnans ställe.

Snevringe och Tjurbo (del av) härad

I Västmanland är genom jordeböckerna en indelning i hamnor känd från områden i Snevringe, Tuhundra, Tjurbo och Åkerbo härad. För Åkerbo är jordeboken 1539 den enda, där hamneindelningen förekommer, för Snevringe och Tjurbo finnes den i flera jordeböcker med början 1539, medan hamneindelningen av ett område i Tuhundra härad uppträder först i jordeboken 1576. Materialet är rikt och ger möjlighet till ganska ingående kännedom om hamnorna.

Hamneindelningen i Snevringe och Tuhundra härad ger goda exempel på jordetalshamnor, dvs. sådana, vars sammansättning bestämts av hemmanens jordetal icke av deras antal. De äldsta jordeböckerna för dessa härad redovisa de ordinarie skatterna enligt den ordning, som infördes vid s. k. mantalsting hösten 1539. Skattehemmanen i Snevringe äro i jordeböckerna för detta år indelade i 16 hamnor, skattehemmanen i Tuhundra äro indelade i gärder. För Snevringe förekomma dessutom några hemman utanför hamneindelningen. Denna indelning stod orubbad ännu 1552. I 1554 års jordebok uppvisa de till Snevringe härad hörande socknarna Munktorp, Berg och Kolbäck en indelning i settingar, gärder och fjärdingar, avseende olika skattetitlar. Hamnorna äro försvunna. Hamneindelningen återkommer i 1576 års jordebok och berör då även en del av Tuhundra härad. Skattehemmanen i Snevringe och Tuhundra äro 1576 uppdelade på 17 hamnor, 4 gärder och några överloppsbönder, de sistnämnda räknade som 1/4 hamna. Fördelningen häradena emellan är den, att 15 av hamnorna falla inom Snevringe och 2 hamnor, nämligen Säby och Rytterne inom Tuhundra, som dessutom rymmer Årby gärd, Kälsta gärd, Ekeby gärd och Skelby gärd. De i jordeboken utförda skattepersedlarna äro desamma för hamnorna och gärderna, och såväl i rubriken till

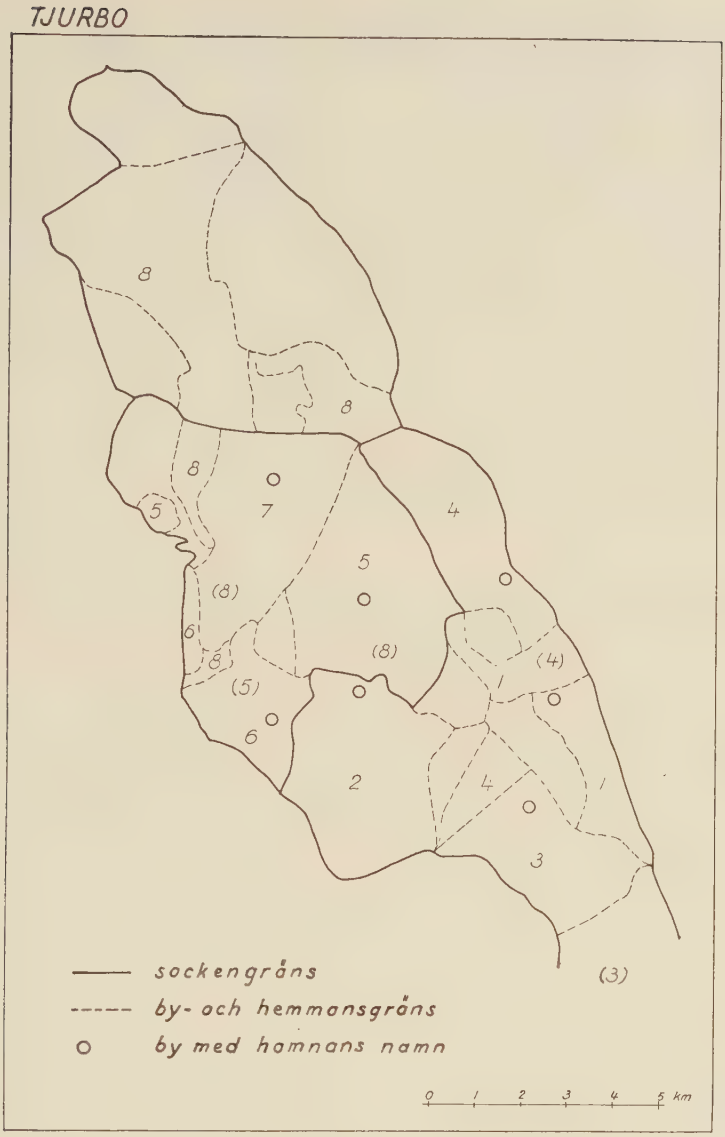

Hamnor i Tjurbo enligt 1539 års jordebok, ritade på ekonomiska kartan. 1 Arista hampn, 2 Almusta h., 3 Bergha h., 4 Brobo h., 5 Råbo h., 6 Nyctuna h., 7 Nortuna h., 8 Seualla hampn. Spridda hemmansbestånd (hamnorna nr 8, nr 5, nr 4, nr 6) samt de i texten påvisade, jämna jordetalen äro karakteristiska för en ung indelning.

registret som i dess summa äro gärderna och hamnorna uppförda som likställda enheter. För Snevringe-hamnorna 1576 är jordetalet c:a 11 $^1/_2$ markland per hamna, för Tuhundras två hamnor saknas jordetal och för dess gärder är jordetalet c:a 12 markland för varje. Jordeboken 1576 ger ett exempel på, huru hamnorna reglerats till likhet i jordetal inbördes och huru hamnan och gärden hade nästan samma storlek och alldeles samma användning. Beträffande Tuhundra härad är det av vikt att fasthålla, att endast två av de sex enheterna kallas hamnor och att den hamneindelning av en liten del av detta härad, som förekommer i 1576 års jordebok icke är den äldsta kända. Tuhundra härads genom jordeböckerna äldsta kända indelning är i stället indelningen i gärder, såsom ovan sagts. Det kan tilläggas, att den här omnämnda indelningen i 1576 års jordebok icke berör hela Tuhundra härad. Eftersom den här omnämnda indelningen i hamnor i Tuhundra tydligen är en yngre företeelse, saknas i denna framställning anledning att ytterligare syssla med dem.

Översikt av hamnorna i Snevringe enligt 1539 års jordebok.[1]

Kol. 1. Hamnans namn,
» 2. hamnans hemmantal,
» 3. hamnans jordetal, uttryckt i markland.

1	2	3	1	2	3
1. Sijlbo h.	7	12	10. Herdiista h.	9	11½
2. Lijdbo h.	7	12	11. Bolunda h.	6	12
3. Hornbo h.	7	12	12. Vyby h.	8	12½
4. Szenasta h.	7	12	13. Bordystha h.	8	11
5. Kammersta h.	8	11½	14. Flyckesta h.	9	11½
6. Lunbo h.	7	12	15. Bergha h.	8	12½
7. Thuna h.	9	12	»utan hampn»	4	4½
8. Grymsta h.	9	12	16. Skogha h.	13	13½
9. Rysbro h.	7	12			

Även i 1539 års hamneindelning ha hemman, ibland på betydande avstånd från varandra, sammanförts i en hamna. Jordetalen visa, att man eftersträvat och även lyckats åstadkomma hamnor, som alla innehöllo omkring 12 markland jord. För Siende härad är i jordeboken antecknat[2], att förrättningen gällde skattläggning och jordetal. För Snävringe finns en anteckning, att i varje hamna lagts 12 markland gill jord och att av dessa 12 markland viss skatt skulle utgå av hamnan.[3] För hamneindelningarna

[1] KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1539: 1.
[2] KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1539: 1 A, sid. 88.
[3] KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1539: 1 B, sid. 56.

i Snevringe 1539 och 1576 ha icke kartor bifogats. Framställningen av sådana, som uppgjorts i koncept, stöter på alltför stora svårigheter, emedan hamnornas hemman ligga blandade, och hemmanen i samma by icke sällan tillhörde skilda hamnor.

Efter skattläggningarna 1539 innehöll Snevringe 16 hamnor. Dessas områden voro icke sammanhängande. Deras jordetal voro praktiskt taget lika, nämligen 12 markland. Hamneindelningen 1576 visar samma kännetecken. Områdena voro icke sammanhängande och jordetalen voro i det närmaste lika stora, 11 $^1/_2$ markland per hamna.

Vid indelningen i hamnor med nästan precis lika jordetal hände det, att socknens totala jordetal icke alltid var jämnt delbart med hamnornas. Följden blev då, att några hemman blevo över. De blevo överloppshemman, i jordeboken 1539 redovisade under rubriken »utan hampn». Förekomsten av en sådan kategori, som är en följd av ett strängt genomförande av principen om lika jordetal i hamnorna, utgör ett lätt skönjbart tecken på att omorganisation ägt rum.

Snevringe härads hamneindelning av år 1539 är icke häradets äldsta kända. I Undervisning om rikets ränta 1530—1533[4] uppges, att Snevringe hade 12 hamnor med 8 skattebönder vardera och enligt en av Bureus' anteckningar ur Erik av Pommerns jordebok 1413 var antalet hamnor 18.[5] De växlande hamnetalen ha förklarats på olika sätt.[6] Vilket hamnetal som är det ursprungliga i Snevringe kan icke avgöras utan en särskild undersökning, som bl. a. tar hänsyn till frälsejorden. Södra delen av Munktorps socken i Snevringe härad rymde på 1500-talet stora områden frälsejord, gränsande mot Mälaren. Dessa områden måste tidigare ha tillhört hamnorna. Det är möjligt, att någon eller några hamnor försvunnit inom dessa områden, vilket gör det äldre hamnetalet än mera svårberäkneligt.

Några socknar i Tjurbo härad, nämligen Björksta, Tortuna och Sevalla, uppvisa 1539 en indelning i hamnor. För erläggande av en skatt, som kallades hundaresnöt, voro Björksta, Tortuna och Sevalla lagda i två fjärdingar. C. I. Ståhle, som beräknat Tjurbo härads totala hamnetal med hjälp av motsvarande uppgifter ur räkenskaperna för år 1542, har anfört hamneindelningen i Tjurbo såsom exempel på marklandshamnor och fortsätter: »Två av häradets fyra fjärdingar äro här indelade i hamnor. Dessa

---

[4] KA, Räntekammarbok 1530, fol. 42. Undervisning om rikets ränta 1530—1533, HH nr 11, sid. 50.

[5] J. Bureus, Sumlen, utg. av G. E. Klemming, Nyare bidrag till kännedomen om de svenska landsmålen och svenskt folklif, Bih. 1: 2, sid. 172.

[6] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 97 f., E. Hjärne, Roden, sid. 8, G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 108 f.

äro sammanlagt 8, och vi ha alltså att göra med ett normalhundare på 16 hamnor.»[7] Det korta resonemanget förutsätter bland annat, att hamnetalet för de två fjärdingarna varit detsamma i äldre tid som 1540. Resonemanget har anförts, emedan det synes belysa, att det är nödvändigt att, såsom i denna avhandling skett, för varje bygd uppställa frågan under huru lång tid den av jordeboken omvittnade hamneindelningen stått orörd. Det är ju av avgörande betydelse för möjligheten att draga slutsatser bakåt i tiden, att det är känt, huruvida det tillstånd, som den äldsta bevarade jordeboken framvisar, är nytt eller gammalt.

Det har invänts mot Ståhles resonemang, att hamnetalet i två av fjärdingarna är okänt.[8] Här skall den invändningen göras, att Tjurbo av jordeböckerna omvittnade indelning icke var orörd och därför icke kan användas för slutsatser bakåt i tiden. Indelningen i Tjurbo var nyreglerad 1539. Det framgår av den precision, varmed hamnorna avvägts till lika jordetal, något som förutsatte en noggrann skattläggning. En sådan försiggick i Tjurbo 1539.[9] Jordetalen m.m. framgå av nedanstående tablå.

Översikt av hamnorna i en del av Tjurbo enligt 1539 års jordebok.

Kol. 1. Hamnans namn,
» 2. hamnans hemmantal,
» 3. hamnans jordetal, uttryckt i öresland.

1	2	3
1. Arista h.	6	103
2. Almusta h.	7	104
3. Bergha h.	7	104
4. Brobo h.	6	103
5. Råbo h.	7	104
6. Nyctuna h.	6	106
7. Nortuna h.	6	104
8. Seualla h.	7	102

Hamnorna ha praktiskt taget samma jordetal, nämligen 104 öresland eller 13 markland. Den minsta hamnan Sevalla har 1/4 markland mindre, den största Nyctuna 1/4 markland mer. En sådan överensstämmelse kan självfallet icke vara rådande utan att hemmanen undergått noggrann skatt-

[7] C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, sid. 221.

[8] E. Hjärne, Roden, sid. 9.

[9] KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1539: 1 A, sid. 109. »Thenne eptthrsr:na Såthe ij nämdhen ij thenna Socknar Berkijsta tortuna Seualla ij tiurbo häredt Att handla i tenna Skattlägning rett ok ekche orett Szomm the wiille för g:dh ok menniskior för anttuarda.» Jfr B, sid. 73.

läggning och att likhet i jordetalet hamnorna emellan varit målet vid deras sammansättande.

Hamnornas områden bilda i några fall sammanhängande ägofigurer, i andra icke. Brobo hamna, vars huvudområde genom byn Lundby i Arista hamna skiljes från Översta och Valla byar, hade även ett hemman i Kärsta by, som för övrigt låg inom Arista hamna.

Råby hamna hade även hemmanet Bossberga, som genom bl. a. Nortuna hamna var skild från hamnans huvudområde.

Nyctuna hamnas by Nyby var genom byn Hälla, som tillhörde Sevalla hamna, skild från huvudområdet.

Sevalla hamna med vidsträckt huvudområde i norr hade flera spridda hemman, utom i den nämnda byn Nyby, ett hemman i Lundby i Nortuna hamna och ett i Ängesta i Råbo hamna.

I stort sett sammanhängande områden hade Arista, Almusta, Bergha och Nortuna hamnor.

Tre hemman blevo över vid skattläggningen. De äro i jordeboken upptagna under rubriken »utan hampn».

Åkerbo härad (del av)

I jordeboken[1] för 1539 förekomma skattehemmanen i socknarna Fellingsbro, Medåker, Himmeta, Bro, Köping, Björskog, Arboga, Malma och Odensvi i Åkerbo härad uppräknade hamnevis. Hamnorna äro sammanlagt 37. Till Åkerbo härad hörde enligt samma jordebok Näsby, Ervalla och Skedvi socknar utan hamneindelning. Alla de nämnda socknarna jämte Bærkarna, numera Kungs-Barkarö, tillhörde under senare medeltiden Åkerbo härad[2], som alltså omfattade dels ett område med hamneindelning, dels ett område utan sådan.

Hamnorna i Åkerbo uppräknas här (kol. 1) med uppgift om antalet skattebönder (kol. 2) och jordetal, uttryckt i markland (kol. 3) för var hamna.

Efter uppräkningen av de i hamnor indelade skattehemmanen följer i jordeboken en grupp av sex mindre hemman med tillhopa 14 öresland jord.

Av kartan framgår, att hamnornas områden äro sammanhängande. Undantag utgöres i Fellingsbrodelen av Nederbo hamna (12). I den övriga delen av Åkerbo, där hamneindelning förekommer, hade tre av de 25 hamnorna icke sammanhängande områden, nämligen Twetheboo (5), Wppebo (6) och Gemmetwna (13). En specialundersökning av dessa hamnors tidi-

[1] KA, Landskapshandlingar, Västmanland 1539: 5.

[2] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 314.

Fellingsbro.

1			2	3
Översta fjärdingen	1. Fforsbo	hampn	14	21½
	2. Sellinges	»	13	24½
	3. Fynåcka	»	16	25½
Pederss fjärding	4. Weslingaboo	»	15	25½
	5. Öbo	»	11½	24
	6. Bergboo	»	15	27
Fellensbroo fjärding	7. Fellensbroo	»	11	20½
	8. Ophoffwa	»	15	22½
	9. Fyreboo	»	10	14½
Yttersta fjärdingen	10. Fogrythe	»	17	33½
	11. Begboo	»	16	34
	12. Nederboo	»	12	23

Åkerbo härads övriga i hamnor indelade område.

1			2	3
Medåker	1. Allboo	hampn	13	18½
	2. Smedeboo	»	10	21½
	3. Tåbo	»	11½	24½
Himmeta	4. Geslinges	»	11	23½
	5. Twetheboo	»	11	25
	6. Wppeboo	»	12	26
Bro	7. Kröchlinges	»	12	22
	8. Dömesta	»	9	21
	9. Åndesta	»	10	13
Köping	10. Wlboo	»	16	23½
	11. Skoffthesta	»	10	16½
	12. Hagelsbergx	»	10	18
	13. Gemmeltwna	»	11	17½
Björskog	14. Kwllwngebo	»	6	15
	15. Segelsberga	»	8	13
	16. Aspa	»	8	13½
	17. Soorbo	»	16	25½
Arboga	18. Wiibo	»	9	20
	19. Nesboo	»	9	15½
	20. Jäderboo	»	12	21½
Malma	21. Barckesta	»	13	22½
	22. Gwttista	»	16½	13½
Odensvi	23. Kölsta	»	17	26
	24. Barckesta	»	13	23
	25. Fröfbesta	»	11	11½

gare gränser kan här icke utföras, och en sådan är icke erforderlig för helhetsbilden. Kartan visar vidare några områden utan sifferbeteckning, om vilka uppgift saknas. Sådana områden förekomma gränsande till Fyreboo hamna (9) i Fellingsbro och inom häradet i övrigt till Wlboo (10), Skoffthesta (11), Hagelsbergs (12), Kwllwngeboo (14), Segelsberga (15), Jäderboo (20) och Kölsta (23) hamnor. Förhållandet beror dels på förändringar i ägogränserna under den långa tiden mellan upprättandet av jordeboken och de använda kartorna t. ex. omkring städerna Arboga och Köping, dels på att ifrågavarande områden redan 1539 bestodo av landbojord, och icke upptagits i jordeboken bland de i hamnor indelade hemmanen. Fyrebo hamna (9) i Fellingsbro når icke liksom angränsande hamnor ned till det vattendrag i söder, som bildar sockengränsen. Den skiljes därifrån av Rynninge, vars läge gör det tydligt, att det en gång tillhört Fyreboo hamna. Rynninge innehöll c:a 7 markland jord. Avgången av Rynninge förklarar Fyreboo hamnas låga jordetal. Även bortsett från denna hamna växla Fellingsbro sockens hamnor avsevärt i jordetal, likaså i hemmantal, nämligen mellan 34 markland och 20 ½ markland samt mellan 17 hemman och 11 hemman. För den hamneindelade delen i övrigt växla jordetalen mellan 26 markland och 11 markland och hemmantalen mellan 17 hemman och 6 hemman.

Undersökningen har givit till resultat att hamnorna i Åkerbo härad förete sammanhängande områden med växlande jordetal och hemmantal.

Försök ha gjorts, att i de studerade hamnornas jordetal och hemmantal se vissa normaltal för hamnornas äldre organisation. C. I. Ståhle har antagit, att Åkerbos hamnor ursprungligen omfattat 26 markland vardera.[3] E. Lönnroth säger efter att ha meddelat hamnetal och jordetal för de 37 hamnorna i Åkerbo, att man märker tendensen att hamnornas markatal borde utgöra 24 eller 12 och bondetalet 16, 12 eller 8.[4] Till dessa meningar skola här några korta anmärkningar fogas. Genom division kunna givetvis genomsnitt för såväl jordetal som hemmantal erhållas. Det intressanta är emellertid, om siffrorna ur jordeboken kunna visas tyda på att hamnorna omorganiserats till eller sammansatts till likhet i jordetal. En jämförelse med de nyss studerade hamnorna i Snevringe och Tjurbo visar skillnad. Snevringehamnorna av år 1539 omfattade ca 12 markland jord vardera, Snevringehamnorna 1576 c:a 11 ½ markland och Tjurbohamnorna 1539 c:a 13 markland vardera. Skillnaden mellan jordetalet i den största och den minsta hamnan var i Snevringe 1539 omkring 1 markland, i Tjurbo 1539 och i Snevringe 1576 ännu obetydligare, omkring ½ markland. Motsva-

[3] C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, HT 1941, sid. 223.

[4] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 101.

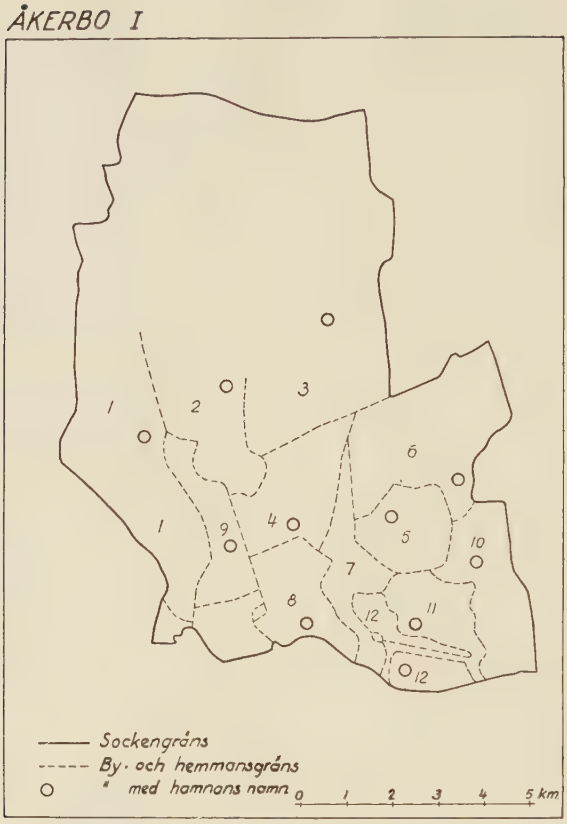

Hamnor i Fellingsbro (del av Åkerbo) enligt 1539 års jordebok, ritade på ekonomiska kartan. *Översta fjärdingen:* 1 Fforsbo hampn, 2 Sellinges h., 3 Fynäcka h. *Pederss fjärding:* 4 Weslingaboo h., 5 Öboo h., 6 Bergboo h. *Fellensbroo fjärding:* 7 Fellensbroo h., 8 Ophoffwa h., 9 Fyreboo h. *Yttersta fjärdingen:* 10 Fogrythe h., 11 Begboo h., 12 Nederboo h. En i huvudsak orörd indelning med sammanhängande hemmansbestånd och i texten påvisade, ojämna jordetal i hamnorna.

rande skillnad var i Fellingsbro omkring 13 ½ markland, i övriga Åkerbo omkring 15 markland.

Det är tydligt, att där icke någon omorganisation av hamnorna, så att de skulle omfatta lika många markland jord, företagits 1539 eller kort före. Att indelningen av Åkerbo i hamnor var av äldre datum styrkes därav att den efter 1539 icke återkom i jordeböckerna. De omnämnda meningarna torde emellertid avse en omorganisation av hamnorna under ett tidigare skede. I så fall skulle de, måhända då marklandsindelningen vid 1200-talets slut började utbreda sig, ha omfattat, enligt en mening 26, enligt en annan 24 eller 12 markland. Därefter skulle genom småningom

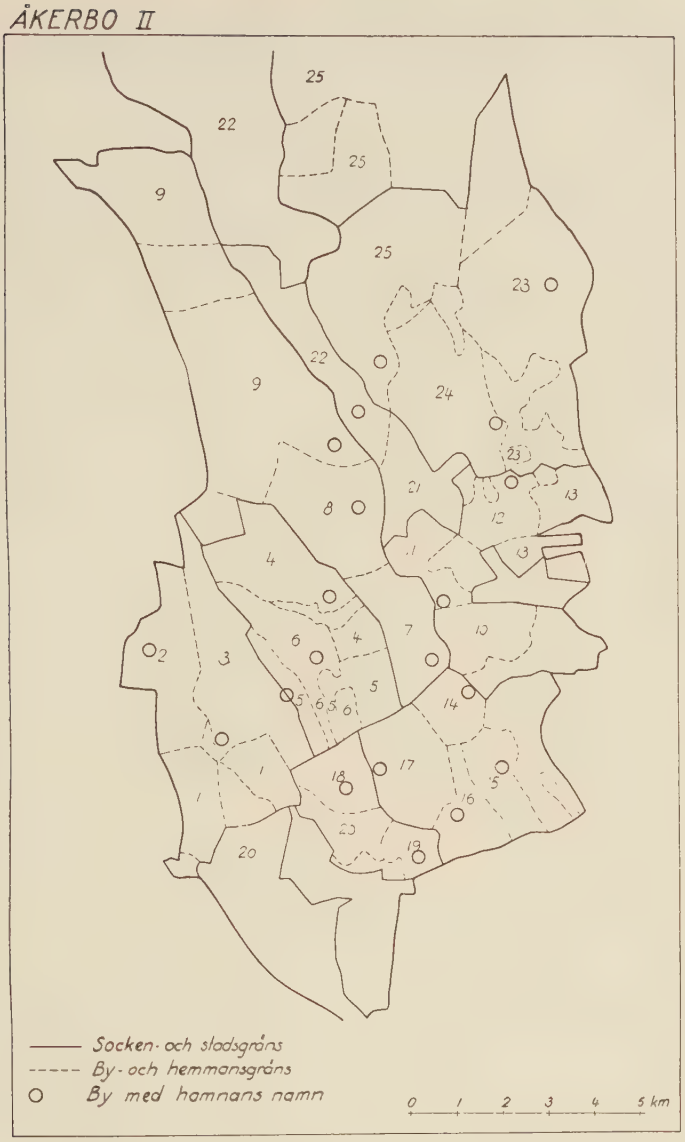

Hamnor i Medåker, Himmeta, Bro, Köpings, Björskogs, Arboga, Malma och Odensvi socknar (del av Åkerbo) enligt 1539 års jordebok, ritade på ekonomiska kartan. *Medåker:* 1 Allboo hampn, 2 Smedeboo h., 3 Tåbo h. *Himmeta:* 4 Geslinges h., 5 Twetheboo h., 6 Wppeboo h. *Bro:* 7 Kröchlinges h., 8 Dömesta h., 9 Ändesta h. *Köping:* 10 Wlboo h., 11 Skoffthesta h., 12 Hagelsbergs h., 13 Gemmeltwna h. *Björskog:* 14 Kwlungebo h., 15 Segelsberga h., 16 Aspa h., 17 Soorbo h. *Arboga:* 18 Wiibo h., 19 Nesboo h., 20 Jäderboo h. *Malma:* 21 Barckesta h., 22 Gwttista h. *Odensvi:* 23 Kölsta h., 24 Barckesta h., 25 Fröfbesta h. En i huvudsak orörd indelning med sammanhängande hemmansbestånd och i texten påvisade, ojämna jordetal i hamnorna.

skeende förändringar, t. ex. nyodling, avgång till frälsejord m. m. jordetalen ha fått det utseende de hade 1539. En sådan utveckling kan icke utläsas av de föreliggande betydligt varierande siffrorna. Vare sig hamnorna varit sins emellan lika jordetalshamnor eller icke, ligger det i indelningars natur, att enheterna en gång varit tämligen jämnstarka för sitt syfte. Även om jordetalen icke haft med hamnans sammansättning att göra, har den ena hamnans jordetal icke avvikit alltför mycket från den andras. Ståhles och Lönnroths ovan anförda meningar att Åkerbos hamnor skulle varit organiserade som jordetalshamnor, ha icke stöd i jordebokens uppgifter.

Deras meningar ha tidigare bemötts av G. Hafström.[5] Denne har gjort annat bruk av materialet rörande Åkerbo. Han har använt 1539 års uppgifter om hamnornas antal och fördelning till slutsatser rörande Åkerbo härads äldre organisation. »Såväl Vendel och Trögd som Åkerbo synes ha utrustat en ledungssnäcka försedd med 36 = 3 tolfter hamnor, dvs. roddarplatser», säger han och fortsätter: »Den överskjutande hamnan i Åkerbo har sannolikt motsvarat styreshamnan, hamnan för styrmannen eller hans ställföreträdare.»[6] Mot detta må anföras, att en redogörelse för Åkerbo härads äldre organisation måste omfatta även de socknar, för vilka hamneindelning är okänd. Utan vidare diskussion kan 1539 års hamnetal icke användas för förhållandena i hundaret under krigsledungens tid. Jämförelsen med Trögds äldre indelning kommer att behandlas längre fram i denna framställning.

Sammanfattning rörande hamnorna på 1500-talet i de behandlade bygderna

Den studerade indelningen omkring 1540 har visat prov på olika slag av hamnor eller åttingar. I Snevringe, Tjurbo och Tuhundra ha hemman, som icke alltid gränsade till varandra, sammanförts. Hamnornas jordetal äro nära lika, och några hemman ha stått utanför indelningen. I Tegelsmora äro såväl jordetal som hemmantal nära lika, och hamnorna bilda sammanhängande områden. Hamnorna i Örebro härad kunna på grund av materialets beskaffenhet icke närmare beskrivas. I Våla, Vendel och Åkerbo förete hamnorna i stort sett sammanhängande områden och varierande jordetal och hemmantal. Två huvudtyper ha kunnat urskiljas.

[5] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 107.
[6] G. Hafström, a. a. sid. 106.

1. Hamneindelning, som omreglerats på 1500-talet, kännetecknas av hamnornas lika jordetal, spridda hemmansbestånd samt överloppshemman.

2. Hamneindelning, som lämnats orörd av 1500-talets skattläggningar, kännetecknas av hamnornas varierande jordetal och sammanhängande hemmansbestånd.

Den på 1500-talet orörda hamneindelningen föreligger enligt de funna reglerna i Våla, Vendel och Åkerbo. Örebro härads hamnor, som icke kunnat studeras i detalj, synas tillhöra gruppen av orörda hamnor. Indelningen av Örebro härad i hamnor är en mera tillfälligt känd indelning. I jordeböckerna hade den redan övergivits.

Vi kunna nå längre genom att tänka på erfarenheterna från Vendel. Där har en omorganisation ägt rum under senare medeltiden. Denna omorganisation visar vilka förändringar i indelningen, som kunde inträffa. Mellan 1312 och 1540 ha i Vendel två hamnor försvunnit, och en åtting har tillkommit. I övrigt ha de indelningsenheter, som på 1300-talet kallades hamnor, på 1500-talet åttingar, samma namn och samma kärnområden. Sådan är den överensstämmelse mellan 1500-talets och 1300-talets indelning, som för Vendel kan konstateras och som för de övriga ovannämnda bygderna kan förutsättas.

Även åttingarna omkring 1540 skulle väl förtjäna en undersökning av det slag, som här ägnats hamnorna. För ett par norr om Trögd belägna härad, Lagunda och Hagunda, har en sådan undersökning utförts och bland annat givit till resultat, att åttingarna där visa varierande jordetal, sammanhängande områden och även i övrigt ansluta sig till gruppen av på 1500-talet orörda territoriella enheter.

I Olaus Rudbecks Atlantica omnämnes hamneindelningen.[1] Där uppgivas för Trögd 33 hamnor, 13 i norra, 11 i mellersta och 9 i yttersta tredingen. De i föreliggande arbete följda jordeböckerna ha samma antal. Några hamnors namn äro olika. För Våla uppgivas 13 hamnor, av vilka igenkännas 1540-talets 9 hamnor i Våla och 4 i Tegelsmora. Av särskilt intresse äro uppgifterna om de eljest okända hamnorna i Seminghundra, Bro och Sollentuna härader. Uppgifternas värde kan bedömas först efter en undersökning om deras ursprung.[2] Materialet rörande hamnorna i Rud-

[1] Lychnos-Bibliotek 2: 3, Olaus Rudbeck, Atlantica III, sid. 324 f. För upplysning härom tackar jag professor E. Lönnroth.

[2] O. Rudbeck, Atlantica III, Lychnos-Bibliotek 2: 3, sid. 324: »Huru Konungens här i Sweriges egenteliga Flotta som bestod i 1200 Skiepp, war till Hundari uthdelt här i Upland och Rooslagen, hafwer man allenast en lijten Kundskap bekommit af de Aflefwor som fundna äro uthi gambla Archivo effther Konung Gustav den I. och Prof: Mattheseos Martino Stenio, som med gamble Bureo skulle affatta Sweriges Landtaflor.»

becks Atlantica omfattar icke hamnornas hemmansbestånd och jordetal och har icke närmare utnyttjats för föreliggande avhandling.

Med de vunna erfarenheterna skola vi nu studera hamneindelningen i Trögd.

Trögds härad

Hamnorna voro i Trögd icke häradets närmaste underavdelningar. Trögd var indelat i tre tredingar och tredingarna i hamnor. Hammars treding i häradets norra del rymde 13 hamnor, den mellersta tredingen 11 och den yttersta 9 hamnor. Skattehemmanen i hela häradet voro 1540 till antalet 208, frälsehemmanen omkring 391. Det är endast skattehemman, som finnas upptagna under hamnor i jordeböckerna. Betydande områden bestodo av enbart frälsejord, och de lågo utanför hamneindelningen. Tredingarnas och hamnornas närmare omfattning och sammansättning framgår av nedanstående översikt och av den uppgjorda kartan.

Översta tredingens, Hammars tredings, hamnor lågo i de nuvarande socknarna Härkeberga, Litslena och Husby-Sjutolft. Hamnornas fördelning på socknarna var följande:

Härkeberga socken: Härkeberga och Bårskärs hamnor.
Litslena socken: Jurby, Kromsta, Fiskviks, Vellinge och Tibble hamnor.
Husby-Sjutolfts socken: Hårby och Hervesta hamnor.
Husby-Sjutolfts och Litslena socknar: Lundby, Hällby och Kvillinge hamnor.
Härkeberga och Litslena socknar: Kälsta (Kärsta) hamna.

Savlinge by tillhörde med ett hemman Bårskärs hamna och med två hemman Härkeberga hamna. Hamnorna omfattade flera byar, endast Hårby hamna bestod av hemman, tillhörande samma by, nämligen Hårby. Alla hamnor i denna treding buro namn efter en av hamnans byar.

Några hamnor hade icke sammanhängande områden, nämligen Lunbo (nr 1), Helleby (nr 4) och Kvillinge (nr 7) hamnor. Beträffande Lunbo hamna skildes dess två delar genom en lågt liggande flik av Jurby hamna. Huruvida denna flik för äldre tid skall anses ha varit skiljande sammanhänger med frågan om hamneindelningens ålder, och hänsyn måste då tagas bland annat till landhöjningen. På 1000-talet låg den ifrågavarande spetsiga fliken av Jurby hamna under vatten.

I några av jordeböckerna förekomma under Hammars treding utom hamnorna en enhet, benämnd »Udde karlen».[2] På annat ställe i denna av-

[2] KA, Landskapshandlingar, Upland 1535: 1, 1539: 3.

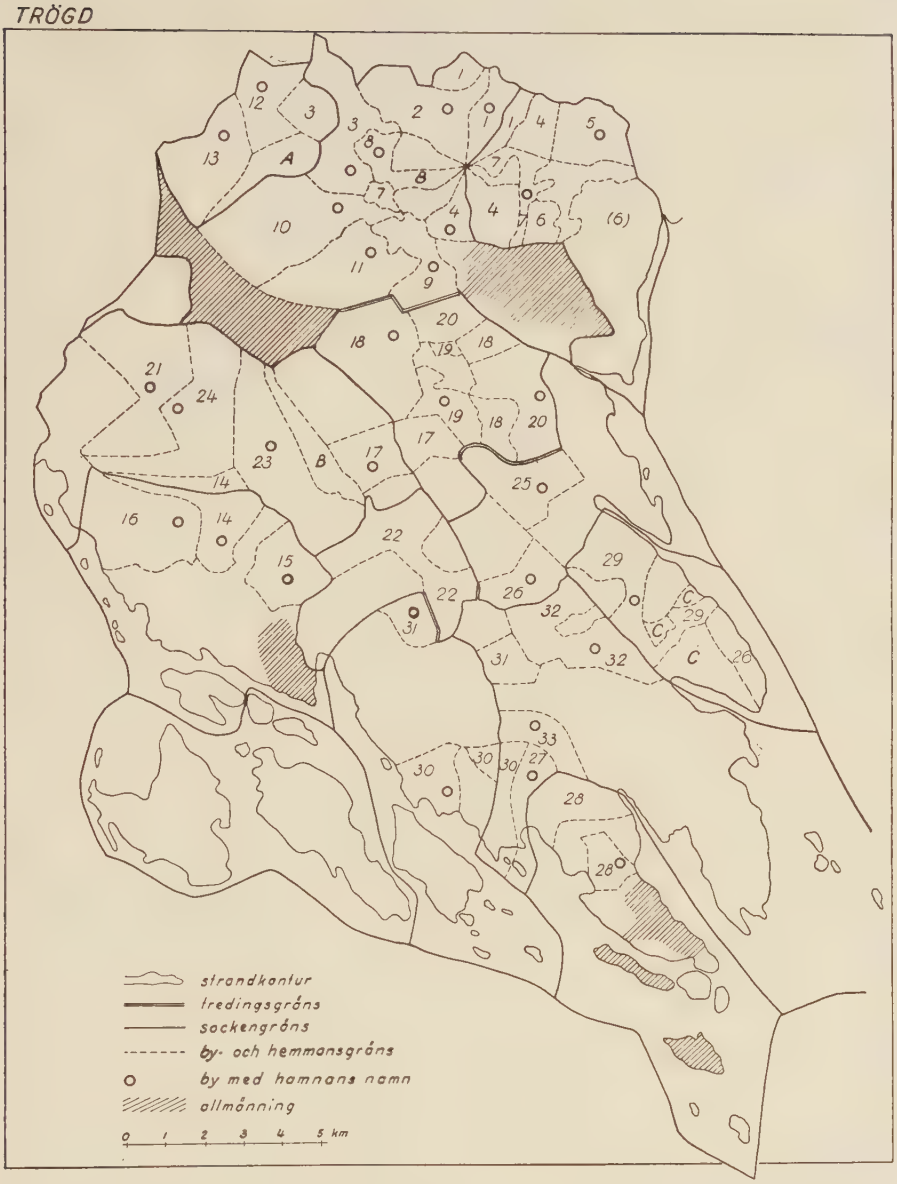

Hamnor i Trögd enligt jordeböckerna 1540—1541, ritade på ekonomiska kartan. *Hammars treding:* 1 Lvnbo hampn, 2 Jurby h., 3 Kelsta h., 4 Helleby h., 5 Haarby h., 6 Heruista h., 7 Kuillinge h., 8 Kromsta h., 9 Fiskeuiks h., 10 Vellinge h., 11 Tibble h., 12 Herkeberga h., 13 Baaleskels h. *Mellersta tredingen:* 14 Kroby h., 15 Dreggista h., 16 Lidingebo h., 17 Blaxta h., 18 Grillebo h., 19 Håra h., 20 Säby h., 21 Gaanista h., 22 Lislakyrkio h., 23 Boglösa h., 24 Rickeby h. *Yttersta tredingen:* 25 Eneby h., 26 Tegneby h., 27 Sundby h., 28 Torsui h., 29 Skiurbo h., 30 Staxhammars h., 31 Solkista h., 32 Dalbo h., 33 Badista h. A Savlinge tillhörde hamnorna nr 12 och nr 13. B Kärrby tillhörde hamnorna nr 17 och nr 23. C Ennesta och Unnesta tillhörde hamnorna nr 26 och nr 29. Hamnornas hemmansbestånd äro dels sammanhängande (nr 10, 11 m. fl.), dels spridda (nr 4, 7, 26 m. fl.), dels ofullständiga (nr 30, 31 m. fl.).

Hammars treding.

Hamna	By och hemman	Jordetal[1] 1540 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	1541 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
		1	2	3	4	1	2	3	4	
1. Lvnbo	Hakesta		9				9			Haksta, Husby–Sjutolfts socken.
	Lundby		19½				19½			Lundby och Östersta,
		3	1	1		3	1	1		Litslena socken.
	Hakesta		6½		4		6½		4	
	utjord			5			1		4	
		2				2				
	utjord		1½				1½			
	Östersta	2	2				18			
		2	2	1		2	2	1		
S:a [a]	7	14½				14½				
2. Jurby	Jurby	2	2				18			Djurby och Hallarby,
		3	3	1		3	3	1		Litslena socken.
		4	2½			4	2½			
	Hallareby		7				7			
	utjord			5			1½		4	
S:a	4	11		1½		11			12	
3. Kelsta	Kelsta		11½		4		11½		4	Källsta, Skillinge och
		2	1			2	1			Lilla Viggeby, Litslena
			15	1			15	1		socken samt Valgeby,
			13				12			Härkeberga socken.
	Skillinge		11½		4		11½		4	
	utjord		3	1			3	1		
			15				15			
	utjord			7			2	1		
			6½		4		6½		4	
	Vigby		14				14			
	Valgeby		6				6			
			13				13			
			13				13			
			11				11			
	urfjäll			5			1½		4	
S:a	12	19[a]				19	1½		4	

[1] Översikten är uppgjord på grundval av jordeböckerna 1540 och 1541. KA, Landskapshandlingar, Upland 1540: 10, 1541: 10.

[a] Annan summa erhålles vid nedsummering.

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	1541 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
		1	2	3	4	1	2	3	4	
4. Helleby	Helleby		10½		4		10½		4	Hällby, Litslena socken, Sävsta och Kysinge, Husby–Sjutolfts socken.
			10	1			10	1		
	Söfuista		21				21			
	Kysinge	3½	1			3½	1			
	utjord						½			
		2			4	2			4	
	utjord		3				3			
	två urfjäll				2			1		
S:a	5	11	2		4[a]	11	3			
5. Haarby	Haarby		13		4		13		4	Hårby, Husby–Sjutolfts socken.
			15		6		15		6	
			10½				10½			
		2			1	2			1	
			12½	1			12½	1		
		2			1	2			1	
	utjord							1		
			13				13			
			12				12			
S:a	8	13½			20	13½	1		4	
6. Heruista	Heruista		5½		4		5½		4	Myrby, Husby–Sjutolfts socken.
				7			2	1		
	utjord		5½				5½			Hemmanen i Hervesta hava lagts under Ekolsund.
		1			5	1			5	
	utjord		6				6			
	Myreby		21				21			
	utjord		3½				3½			
	utjord		4½				4½			
S:a	4	7		2	1	7			17	
7. Kuillinge	Åaby	4				4				Åby, Litslena socken, Verkesta, Nibble och Kullinge, Husby–Sjutolfts socken.
	Verkista		12				12			
	utjord		7		4		7		4	
	Verkista		15				15			
	Nibble	2	1			2	1			
	utjord		7				7			

[a] Annan summa erhålles vid nedsummering.

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	1541 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
		1	2	3	4	1	2	3	4	
	Kuillinge		12½		4		12½		4	
	utjord		5				5			
S:a	5	13	3½	1		13	3½	1		
8. Kromsta	Tyresta		14	2			14	2		Tyrsta och Kromsta i Litslena socken
	Kromsta		20				20			
		2		1		2		1		
			13	2			13	2		
S:a	4	8		2		8		2		
9. Fiskeuik	Skeggista		17½		4		17½		4	Skäggsta, Fiskvik och Hummelsta, Litslena socken.
	Fiskeuik		12		7		12		7	
			5½	1			5½		1	
	utjord		3		4		3		4	
		1			5	1			5	
	utjord		7				7			
			12				12			
			9	1			9	1		
	Humbersta		11½				11½			
			13½		4		13½		4	
			15	1			15	1		
			9				9			
	utjord		3½				3½			
	utjord	½				½				
S:a[a]	10	16½	½			16½	½			
10. Vellinge	Skolesta		23			2½	3			Skolsta, Vällinge och Sneby i Litslena socken.
						Östervellinge				
	Iurby		20				20			
	Vellinge		13				13			
			14		20		14		20	
	utjord		5				5			
	utjord		7				7			
	Snedby		17½				17½			
			12				12			
			6½		4		6½		4	
	urfjäll			4			1	1		
S:a	7	14½	3[a]			14½	4	1		

[a] Annan summa erhålles vid nedsummering.

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	1541 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
		1	2	3	4	1	2	3	4	
11. Tibble	Tibble	2½					20			Tibble och Ullstämma,
			13		20		13		20	Litslena socken.
			14	2			14	2		
			11				11			
			14		20		14		20	
		4½				4½				
	Vllestemna		9				9			
			9				9			
			10½				10½			
	urfjäll		½				½			
S:a	9	17	2½	1		17	2½	1		
12. Herkeberga	Herkeberga		12				12			Härkeberga, Markeby
			7½				7½			och Savlinge, Härke-
			8½		4		8½		4	berga socken.
	utjord			4			1	1		
	Marpy		12½				12½			
	Saflinge		12		4		12		4	
			13	2			13	2		
S:a	6	8	3½	1		8	3½	1		
13. Baaleskel	Baaleskell	2		1		2		1		Bårskär, Malma och
			10		4		10		4	Savlinge, Härkeberga
			9½	1			9½	1		socken.
	Malma		12				12			
		1			4	1			4	
							Saflinge			
			17				17			
	urfjäll			2				2		
S:a	6	9	1½[a]			9	1½	2		

[a] Annan summa erhålles vid nedsummering.

handling visas, att därmed avses några skattskyldiga, sammanlagt tre, som äro att jämföra med de från Västmanland kända överloppsbönderna, bönderna »utan hampn».[3]

[3] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 34 f.

Under förutsättning att Hammars treding omfattat Husby-Sjutolfts, Litslena och Härkeberga socknars områden, innehöll tredingen 1540 87 skattehemman och omkring 52 frälsehemman. Ett försök har gjorts att på företrädesvis topografiska grunder fördela frälsehemmanen på de tretton hamnorna. De två hemmanen i Husby ha lämnats utanför. Fördelningen ter sig på följande sätt.

	a	b	c	d
Lvnbo	7	1		8
Jurby	4	4	3	11
Kelsta	12	4		16
Helleby	5	3		8
Haarby	8	2		10
Hervista	4	3	6	13[e]
Kvillinge	5	2	2	9
Kromsta	4	2	2	8
Fiskevik	10	2		12
Vellinge	7	4		11
Tibble	9	2		11
Herkeberga	6	5	2	13
Baaleskel	6	1		7
	87	35	15	137

a. Skattehemman, som 1540 tillhörde hamnan.
b. Landbohemman, som säkerligen tillhört hamnan.
c. Andra landbohemman.
d. Summa för var hamna.
e. Härtill komma ytterligare några under Ekolsund hörande hemman.

Landhöjningen har verkat så, att den odlingsbara marken särskilt inom Kälsta och Hervesta hamnors områden under medeltiden ökades. Från Hervesta hamna hade före 1500-talet avgått Ekolsund, som redan under medeltiden var sätesgård[4], med underlydande hemman. De vid ovanstående försök konstruerade hamnorna förete icke någon jämnhet i hemmantalet. Icke heller har någon överensstämmelse mellan deras beräknade jordetal kunnat konstateras. Norra tredingens hamnor äro icke vid tiden omkring 1540 eller strax före omreglerade till inbördes lika styrka. Förekomsten av enheterna, som kallas *Udde karlen*, och förekomsten av några hamnor med icke sammanhängande områden tyda på att hamneindelningen i norra tredingen icke var orörd. Någon omreglering synes ha ägt rum under medeltiden.

[4] DS nr 1544, 16 april 1307, orig., hertigarna Eriks och Valdemars brev, utfärdat från Ekolsund, C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 354.

Mellersta tredingen.

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	1540 Öresland	1540 Örtugland	1540 Penningland	1541 Markland	1541 Öresland	1541 Örtugland	1541 Penningland	
14. Kroby	Huningaby		14				14			Håningby i Vallby socken, Håningby i Boglösa socken, Kroby i Vallby socken.
	Utjord		1				1			
							Krogby			
			7				7			
	Utjord		5				6			
			11	2			11	2		
							Huningsby			
	Iurby	2		1		2		1		
S:a	4	7				7				
15. Dreggista	Folzberga		9	2			9	2		Folsberga och Dräggsta, Vallby socken.
	Utjord		5				5	1		
	Dräggsta		13	2			13	2		
	Utjord			8			$2\frac{1}{2}$		4	
		1			1					
S:a	3	$4\frac{1}{2}$	3	1		$4\frac{1}{2}$	3	1		
16. Lidingebo	Lidingebo		12				12			Lidingby, Mälby och Sycklinge, Vallby socken.
	Utjord		6				6			
			9				9			
		3	$2\frac{1}{2}$			3	$2\frac{1}{2}$			
	Medelby		$12\frac{1}{2}$				$12\frac{1}{2}$			
	Utjord	$\frac{1}{2}$				$\frac{1}{2}$				
	Lidingaby		$8\frac{1}{2}$				$8\frac{1}{2}$			
		2	2			2	2			
	Söklinge		$6\frac{1}{2}$		4		$6\frac{1}{2}$		4	
S:a	7	$12\frac{1}{2}$	3		4	$12\frac{1}{2}$	3		4	
17. Blaxta	Blaxta		10				10			Blacksta, Kumla och Kärrby, Boglösa socken, Enhälga i Villberga socken.
	Utjord		$4\frac{1}{2}$		4		$4\frac{1}{2}$		4	
		1			4	1			4	
	Utjord		2	1			2	1		
	Utjord		5	1			5	1		
			$8\frac{1}{2}$				$8\frac{1}{2}$			
	Utjord		5		4		5		4	
	Utjord	$\frac{1}{2}$								
	Kumbla		$16\frac{1}{2}$				$15\frac{1}{2}$			
		2			4	2			4	
			$9\frac{1}{2}$				$9\frac{1}{2}$			

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	1541 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
	Utjord		6				6			
	Kerreby		9				9			
	Enhelgha		11	1			11	1		
			10				10			
S:a	9	15½	1	2[a]		15	1	2		
18. Grillebo	Grillebo		12				12			Grillby, Edsta, Hesselby och Råby i Villberga socken.
			9				9			
			14				14			
	Edzsta		10	1			10	1		
		1				1				
			8½				8½			
			10				10			
	Hessleby	1				1				
	Utjord		3				3			
	Raaby		9				9			
S:a	9	11½		1		11½		1		
19. Håra	Haara	1		2		1		2		Håra, Mälby, Rösta, Villberga socken.
			6				6			
			10	1			10	1		
	Medelby		18				18			
	Utjord					½				
	Resta		12				12			
S:a	5	6½	3			7	3			
20. Säby	Säby		11				11			Säby, Lindsunda, Högby, Villberga, Kårsta, Villberga socken.
	Utjord		3½				3½			
			11				11			
			10				10			
	Lindesunda		9½				9½			
			13	1			13	1		
	Högby	1		1		1		1		
			10		20		10		20	
	Villeberga		9				9			
	Kåresta		9	2			9	2		
	Utjord		3		20		3		20	
	Utjord		5½				5½			
S:a	9	13	1½			13	1½			

a) Annan summa erhålles vid nedsummering.

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	Jordetal 1541 Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
21. Gaanista	Myreby	3	1			3	1			Uppmyrby, Stads- och Yttergånsta, Boglösa socken.
	Gånista		7				7			
			10				10			
			6				6			
			6	1			6	1		
			10	1			10	1		
S:a	6	8		2		8		2		
22. Lislakyrkio	Lisleby		11		4		11		4	Litselby, Viggby, Lundby, Mösa, Hävlinge i Lillkyrka socken.
	Utjord		3½		4		3½		4	
	Vigby		10½				10½			
	Utjord		2				2			
	Lundby	½				½				
	Utjord	½				½				
	Mösa		10	1			10	1		
			6				6			
	Heflinge		5		4		5		4	
	Utjord		3		20		3½	1		
			6				6			
	Utjord		5				5			
	Utjord		7				7			
S:a	7	9½	2½		4	9½	2½		4	
23. Boglösa	Boglösa		11½		4		11½		4	Boglösa, Kärrby, Utmyrby, Svallby i Boglösa socken.
			13		20		13		20	
			9				9			
	Kerreby	2				2				
			10				10			
	Utjord				20				20	
	Myreby	2½			4		20		4	
	Utjord	1				1				
	Sualleby		14				14			
	Utjord				4				4	
		1				1				
	Utjord		3				3			
	Utjord		3				3			
	Utjord		2				2			
S:a	8	14½	2½		4[a]	14½	3½		4	

a) Annan summa erhålles vid nedsummering.

Hamna	By och hemman	Jordetal								
		1540				1541				
		Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	Markland	Öresland	Örtugland	Penningland	
24. Rickeby	Rickeby		9	2			9	2		Rickeby, Hemsta i Boglösa socken.
			18				18			
	Utjord		5½	1			5½	1		
		2	2½			2	2½			
	Utjord		6				6			
	Hemmista	2½	2½				22½			
	Utjord	½				½				
	Utjord		5				5			
S:a	4	11	1½			11	1½			

Mellersta tredingen omfattade hemman och utjordar i nuvarande socknarna Vallby, Villberga, Boglösa och Lillkyrka. Hamnorna voro fördelade på följande sätt:

Vallby socken: Dräggsta och Lidingbo hamnor.
Villberga socken: Grillby, Håra och Säby hamnor.
Boglösa socken: Gånsta, Boglösa och Rickeby hamnor.
Lillkyrka socken: Lislakyrkio hamna.
Vallby och Boglösa socknar: Kroby hamna.
Boglösa och Villberga socknar: Blacksta hamna.

Av byn Kärrby i Boglösa socken tillhörde 1540 ett hemman och en utjord Blacksta hamna, och två hemman och två utjordar räknades till Boglösa hamna. Tredingen innehöll på Gustav Vasas tid elva hamnor. Hemmantalet var 71 skattehemman och ungefär 158 landbor.

Några hamnor ha icke sammanhängande områden, nämligen Grillebo (nr 18) och Säby (nr 20). Andra hamnor gränsa intill områden av frälsejord och ha tydligen förlorat av sina tidigare områden. Sådana stympade hamnor äro t. ex. Kroby (nr 14) och Dreggista (nr 15). Jordetalet och hemmantalet äro växlande för de olika hamnorna, hemmantalet mellan 3 och 9 per hamna, jordetalet mellan c:a 5 och c:a 16 markland per hamna. Hamneindelningen i mellersta tredingen var 1540 icke nyligen omreglerad. Skattehemmanen voro 1540 71 och frälsehemmanen omkring 158. Betydande områden, bland annat i Vallby socken och hela Bondarnö socken,

vilken sistnämnda tidigare räknats till mellersta eller yttersta tredingen, bestodo av enbart frälsejord. Hamneindelningen i mellersta tredingen är icke den ursprungliga. Mycken jord har genom övergång till frälse frångått hamnorna, möjligen har någon hamna helt försvunnit. De icke sammanhängande hamnorna tyda på att omreglering av dem ägt rum.

Yttersta tredingen omfattade hemman och utjordar i nuvarande socknarna Löt, Hacksta, Veckholm, Torsvi och Kungs-Husby. Hamnorna voro fördelade på följande sätt:

Löts socken: Eneby hamna.
Hacksta socken: Skörby hamna.
Veckholms socken: Sundby, Dalbo och Badesta hamnor.
Torsvi socken: Torsvi hamna.
Löts och Hacksta socknar: Tegneby hamna.
Kungs-Husby och Veckholms socknar: Solkesta och Staxhammars hamnor.
Ennesta och Unnesta byar tillhörde dels Tegneby hamna, dels Skörby hamna. Till denna treding ha sannolikt Grönsö, Adelsö och Björkö hört.

Tegneby (nr 26) hamna omfattade dels hemman i Hacksta socken dels, skild därifrån genom Skörby (nr 25) och Dalbo (nr 32) hamnor, Tängby by i Löts socken, hamnans kärnområde. Till Tängby by gränsade i norr Ramby, som vid 1100-talets slut ingick i Uppsala domkyrkas godskomplex.[5] Ett antagande att Ramby tillhört Tegneby hamna, som vid dess avgång därifrån fick ersättning i hemman i Hacksta socken, skulle förklara Tegneby hamnas från jordeböckerna kända utseende. Många hamnor gränsa intill områden av frälsejord och ha förlorat av sina tidigare områden. Sådana stympade hamnor äro t. ex. Sundby (nr 27), Torsui (nr 28), Solkista (nr 31) och Badesta (nr 33). Jordetal och hemmantal växla, jordetalet mellan c:a 4 markland och c:a 14 markland, hemmantalet mellan 3 och 9. Hamneindelningen i yttersta tredingen var 1540 icke nyligen omreglerad. Skattehemmanen voro 1540 till antalet 50 och öarna Adelsö och Björkö, som torde ha hört till yttersta tredingen, oräknade utgjorde frälsehemmanen c:a 180. Liksom om den mellersta tredingen gäller det även här, att hamnor kunna ha försvunnit. Omfattande områden av frälsejord lågo 1540 utanför de nio hamnorna.

Det har sagts, att såväl bonde- som marklandstal i Trögds hamnor äro

[5] DS nr 96, 5 nov. 1185, orig. Påven Lucius III: s skyddsbrev för ärkebiskopsstolen i Uppsala och dess gods — — — »In quibus hec proprijs duximus exprimenda uocabulis. Mansionem in vpsalia cum pertinentijs suis. Ramby cum pertinentijs suis. Collem cum appendicijs suis. — — —»

Yttersta tredingen.

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	1540 Öresland	1540 Örtugland	1540 Penningland	1541 Markland	1541 Öresland	1541 Örtugland	1541 Penningland	
25. Eneby	Eneby	1		1		1		1		Eneby, Ågersta, Vallby, Löts socken.
		1		1		1		1		
	Aagersta		9				9			
	Valby		7				7			
S:a	4	4		2		4		2		
26. Tegneby	Tegneby		6	1			6	1		Tängby i Löts socken, Ennesta, Unnesta, Fjälby i Hacksta socken.
	Utjord		13				13			
			10				10			
			5		4		5		4	
	Utjord	1		1		1		1		
	Endista		9½				9½			
	Utjord		6½		4		6½		4	
		1				1				
	Utjord			5½			1½	1		
	Vnesta	1		1		1		1		
	Utjord		4½				4½			
		½		1		½		1		
	Fielby		9				9			
	Endista		7				7			
	Utjord		11				11			
S:a	9	14	1			14	1			
27. Sundby	Sundby		10½		4		10½		4	Sundby, Veckholms socken.
			10				10			
			9		4		9		4	
	Utjord			4				4		
S:a	3	3½	3		4	3½	3		4	
28. Torsui	Nauista		12				12			Navsta, Torsvi, Edeby Sorby i Torsvi socken.
	Utjord				18				18	
	Torsui		10				10			
			10½		4		10½		4	
	Utjord			2	2				18	
	Edby		7				7			
	Utjord		1		4		1		4	
	Sorby		14½		4		14½		4	
	Utjord		2½				2½			
S:a	5	7	3½			7	3½			

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	1540 Öresland	1540 Örtugland	1540 Penningland	1541 Markland	1541 Öresland	1541 Örtugland	1541 Penningland	
29. Skiurbo	Vnesta		7		4		6½	1		Unnesta, Uppeby, Enby, Skörby, Svind, Ennesta i Hacksta socken.
	Vppö		11		4		11		4	
			5½				5½			
	Eneby		10	1			10	1		
	Skiurby	1				1				
	Suin		14½		4		14½		4	
	Utjord			5½			1½	1		
	Endista		7½				7½			
	Utjord			5			1½		4	
	Utjord		2	2			2	2		
S:a	7	8½	2½			8½	2		4	
30. Staxhammars	Skeberga	2				2				Skeberga, Staxhammar, Ryttesta i Kungshusby socken, Tjulsta i Veckholms socken.
	Staxhammar		12				12			
			6½		4		6½		4	
	Rittista	2½	3			2½	3			
	Kyllesta		11½	1			11½	1		
			8½	1			8½	1		
			6½	1			6½	1		
S:a	7	10½	1		4	10½	1	4		
31. Solkista	Solkista		11	1			13	1		Solkesta i Kungs-Husby socken, Västra Väppeby i Veckholms socken.
			9	1			9	1		
			11	1			11	1		
	Väppy		14				14			
	Utjord		3	1				10		
	Utjord			8				8		
S:a	4	6½				6½				
32. Dalbo	Väppy		11½		4		11½		4	Östra Väppeby, Dalby, Åkerby, Skälby i Veckholms socken.
	Väppy		9½		4		9½		4	
		1				1				
							Dalby			
			9				9			
	Aakerby		12				12			
	Skelby		6½		4		6½		4	
S:a	6	7	1			7	1			

Hamna	By och hemman	Jordetal 1540 Markland	1540 Öresland	1540 Örtugland	1540 Penningland	1541 Markland	1541 Öresland	1541 Örtugland	1541 Penningland	
33. Badesta	Badesta		11½		4		11½		4	Basta, Hedsta i Veckholms socken.
			13½	1			13½	1		
	Hedista		9		4		9		4	
		1		1		1		1		
	Utjord		4½		4		4½		4	
			6½	1			6½	1		
S:a	5	6½	2½			6½	2½			

helt regellösa.[6] Några regler för hamnornas sammansättning kunna vid en blick på hemmantal och jordetal icke skönjas. Efter den nu gjorda genomgången kunna ojämnheterna till stor del förklaras. Olika typer av hamnor ha iakttagits, hamnor med sammanhängande områden, hamnor med icke sammanhängande områden och stympade hamnor. Hamnorna med icke sammanhängande områden visa någon jämnhet i jordetal. Deras jordetal variera mellan 11 och 14 markland. De övriga gruppernas jordetal förete icke någon jämnhet. För de stympade hamnorna är icke någon sådan att vänta. Hamnorna i Trögd äro icke omreglerade omkring 1540 eller strax tidigare. Därtill äro jordetalen alltför ojämna. Tecken på en tidigare omreglering ha påvisats ovan. Trögd företer i sin hamneindelning omkring 1540 alla likheter med Vendels åttingsindelning vid samma tid. Allt talar för att de ovan gjorda erfarenheterna från Vendel kunna tillämpas även på Trögd. Om man vill besvara frågan huru hamneindelningen i Trögd vid 1300-talets början tog sig ut, finnes icke direkt material att tillgå. Den bästa metoden är att utgå från Trögds hamneindelning 1540, då häradet innehöll 33 hamnor. Därefter kan man erinra sig, vad som ovan sades vid jämförelsen mellan Vendels 1500-talsindelning och dess 1300-talsindelning. Någon enhet hade kommit till, någon hade försvunnit, de flesta enheterna voro trots omorganisation beträffande kärnområdet desamma.

Det har antagits, att Trögds härad under krigsledungens tid omfattade

[6] C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, sid. 222.

[7] E. Hjärne, Roden, sid. 6 ff. G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 106.

36 hamnor, 12 i var treding.[7] Den gjorda undersökningen har givit skäl för meningen att vid 1300-talets början norra tredingen omfattade omkring 13 hamnor, mellersta tredingen minst 11 hamnor och yttersta tredingen minst 9 hamnor.

G. Hafström har i anslutning till sin uppfattning om tolften och dess plats i indelningsschemat, som närmare behandlas i kapitlet om tolften, rörande Trögd gjort en sammanställning[8], avsedd att visa »att varje socken (pastorat) i Trögd bestått av en tolft om 3 hamnor, med undantag av Litslena och Härkeberga samt Boglösa och Lillkyrka, vilka sannolikt bestått av 3, resp. 2 tolfter». Vid redogörelsen för de olika tredingarna ovan ha hamnornas och socknarnas inbördes förhållande uppmärksammats. Det framgår, att hamneindelningen ofta korsar sockenindelningen. Trögd visar icke mindre än 11 sådana fall. Av hamnornas delvis rudimentära skick omkring 1540 framgår, att sockenindelning och hamneindelning gå i sär. För 1300-talet eller ännu äldre tid saknas material för en detaljundersökning. Hafströms påstående att i Trögd varje socken (pastorat) bestått av en tolft om 3 hamnor kan icke upprätthållas.

Om tredingen såsom territoriell enhet

Norge

Diplom från 1300- och 1400-talen visa, att tredingar funnos i Romerike inom den gamla Eidsivatingslagens lagområde. Tredingarna i Romerike voro Sudreims treding, Ullinshovs treding och Nes treding.[1] Bland fullmäktige för allmogen i Oslo biskopsdöme nämnes en från *Nes thridiungh* 1437, den ende för vilken treding är angiven.[2] *Lagrettes men* i *Sudremz thridiongh* omtalas 1475, och *Ness tredingh* och *Vllenshoffs tredingh* nämnas bland annat i ett brev till allmogen i dessa tredingar 1497.[2]

---

[8] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 100.

[1] — — — tolf aura bol j Myrdhrum j Ness þridhiungh a Raumariki — — — DN III 433, 29 april 1381. Liknande omnämnanden i diplom 1347, DN V 194; 1412, DN V 481; 1413, DN III 614; 1437, DN II 727; 1438, DN II 731 m. fl. Biskop Eysteins Jordebok, udg. ved H. J. Huitfeldt, sid. 240, 259, 263 m. fl. A. Steinnes, Økonomisk og administrativ historie, sid. 81 och sid. 115 f. Norske bygder III, Romerike, 1 halvbind, sid. 79—120. A. Steinnes, Gamal skatteskipnad i Noreg I, sid. 113 ff. Avhandlinger utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. klasse I, 1930 nr 1, II 1933 nr 3.

[2] DN II 727 18 februari 1437, DN V 888 14 januari 1475, DN II 996 29 november 1497.

Några bestämmelser i Eidsivatingslagen, varav huvudsakligen kyrkorätten från tiden 1152—1162 bevarats, samt i Frostatingslagen, vars huvudtext daterats till omkring 1260, vittna om förekomsten av tredingar. Av bestämmelserna kan man icke veta, i vilken omfattning tredingsindelning vid tiden för lagtextens uppteckнande förekom inom ifrågavarande lagområde. Lagbestämmelserna tala om biskopens årliga besök i tredingens huvudkyrka[3], om tredingens deltagande i byggande och underhåll av kyrkan m. m.[4] Ett bevarat brottstycke av en medeltida norsk rättskälla nämner en instansordning, vari tredingstinget ingår. Bestämmelsen handlar om dödande av annans kreatur.[5]

Under senare medeltiden funnos alltså i Romerike tre tredingar, som nämnas i olika sammanhang. Man angav ett hemmans läge med hjälp av tredingens namn. För vissa förtroendemän är tredingens namn i ett par fall uppgivet, och ett diplom talar om allmogen, som bygger och bor i Nes och Ullingshovs tredingar i Romerike. Lagbestämmelserna i Eidsivatingslagen och Frostatingslagen nämna tredingens betydelse i vissa kyrkliga sammanhang, och en bestämmelse talar om tredingstinget.

Hälsingelagens lagområde

Inom Hälsingelagens lagområde, som omfattade nuvarande Hälsingland och landet norr därom[6], funnos tredingar, vilkas områden icke äro kända. Rikligare uppgifter föreligga om några andra av Hälsingebygdens territoriella enheter. Kännedom om dessa har indirekt betydelse för kännedom om tredingsindelningen. Materialet utgöres av uppbördslängder och andra handlingar från 1310-talet. I kyrkligt hänseende innehöll området fyra prosterier, Bollnäs prosteri, Sundheds eller Forsa prosteri, Medelpads prosteri och Ångermanlands prosteri.[7] Samma fyra huvuddelar framträdde

[3] Ældre Eidsivathings-Christenret I: 32, II: 28. NGL I sid. 386, sid. 401.

[4] Ældre Frostathings-Lov II: 7, Ældre Eidsivathings-Christenret I: 34, I: 38, I: 48. NGL I sid. 133, sid. 387, sid. 388, sid. 391.

[5] NGL II, sid. 522, Codex af den ældre Eidsivathings- eller Borgarthings-Lov. S. Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, sid. 216 ff. A. Steinnes, Økonomisk og administrativ historie, Romerike, sid. 84.

[6] Svenska landskapslagar III, sid. XLV f., sid. LX. Corpus codicum suecicorum medii ævi, vol. VIII, A. Nelson, Lex Helsingiæ. Inledning sid. XXX f.

[7] DS nr 1946, odat. 1314, Förteckning över sexårsgärd. Bollnäs prosteri innehöll 10 pastorat (varav 4 hade annexförsamling), Sundheds prosteri 9 (7), Medelpads prosteri 12 (6), Ångermanlands prosteri 20 (2). DS nr 1962, 20 mars 1314, upptager för Alir, motsvarande Bollnäs prosteri 14 socknar. DS nr 2043, odat. 1316, Taxa rörande lösen av pallium, upptager följande antal pastorat i prosterierna: Bollnäs 9, Forsa 9, Medelpads 12, Ångermanlands 20.

vid beviljandet av en gärd till Uppsala domkyrka 1314. Gärden antogs av Ångermanlands befolkning 27 februari 1314, av Medelpads 7 mars och av nuvarande Hälsinglands den 20 mars 1314.[8] I det öppna brev, som kungjorde hälsingarnas antagande av gärden, omtalas två huvuddelar i Hälsingland, nämligen Alir, motsvarande Bollnäs prosteri, och Sundædh. Dessa två huvuddelar hade särskilda landsting, Alir vid Söderala och Sundædh vid Hög.[9] I det nu nämnda forskningsmaterialet finnas tredingarna icke omtalade. Överhuvudtaget saknas för Hälsingelagens lagområde sådana uppgifter om tredingen, som uttryckligen vittna om dess förhållande till andra territoriella enheter. Det direkta materialet om tredingen utgöres av ett par bestämmelser i Hälsingelagen, som upptecknats under förra hälften av 1300-talet.[1] I den ena[2] stadgas, hur den, som innehade klandrad egendom, skulle värja sig för anklagelsen att ha stulit den. Innehavaren hade att uppge sin hemulsman, i detta fall säljaren. Om denne inom en månad kom tillstädes inom tredingen och intygade köpet, var innehavaren friad för anklagelsen. Tredingen är i denna bestämmelse det område, inom vilket hemulsmannen hade att ge sig till känna. Något annat område än tredingen nämnes icke i sammanhanget. Den andra bestämmelsen[3] handlar om edgång och bestämmer bland annat den tidsfrist, inom vilken ed i olika fall skulle bjudas. Texten är i denna flock icke fullt säker och ger icke någon otvetydig ledning för tredingens inplacerande bland de andra territoriella enheterna. Närmast synes bestämmelsen jämställa socken och treding. Om tredingen i Hälsingelagen ha två meningar framställts, dels att tredingen skulle vara tredjedelen av ett skeppslag[4], dels att tredingen skulle vara tredjedelen av ett land eller landskap.[5] Direkt stöd finnes icke för någon av dessa meningar.

Tredingen i Hälsingelagens lagområde var mindre än det i lagen omtalade landet. Den hade i ett par rättsliga sammanhang viktiga uppgifter, där den förutsättes bekant. I senare källor är den icke nämnd.

---

[8] DS nr 1957, 27 februari 1314. DS nr 1959, 7 mars 1314. DS nr 1962, 20 mars 1314.

[9] DS nr 1962, 20 mars 1314.

[1] Svenska landskapslagar III, sid. XLIII, sid. LX f.

[2] HL M XXIX.

[3] HL R VII: 1.

[4] C. J. Schlyter, Glossarium, art. þriþiunger 3), J. Kjellström, Helsingelagen tolkad, sid. 58.

[5] Svenska landskapslagar III, sid. 353 not 153. Med land eller landskap avser Svenska landskapslagar III sid. XLVI f. de fyra huvuddelarna Alir, Sunded, Medelpad och Ångermanland. Jfr S. Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, sid. 136 not 2.

Dalarna

Av bevarade dombrev framgår, att räfsteting höllos i Husby med yttersta tredingen i Dalarna 1379 och i Hedemora med samma treding 1385.[6] Av lagbestämmelser, som tala om tredingen i olika sammanhang, är det tydligt, att den yttersta tredingen icke var den enda. Tredingarnas områden äro emellertid icke närmare kända. Tredingen har varit tingsområde. Det framgår av de ovannämnda dombreven och av ett par lagbestämmelser.[7] Från tredingen skulle nämnden i edsöresmål tagas[8], en bestämmelse, där Dalalagens treding motsvaras av Östgötalagens härad, Mälarlandskapens hundare och Hälsingelagens skeppslag. Tredingen nämnes i Dalalagen också i ett stadgande rörande edgång och i ett stadgande rörande brandstod.[9] Tredingen förekommer väl inarbetad i Dalalagen, såväl i den sena edsöreslagstiftningen som i bestämmelser av sedvanerättslig karaktär av obestämd ålder, och den är i full kraft ännu i slutet av 1300-talet, som dombreven visa. Från senare tid är den icke känd.

Tredingen i Dalarna har också betecknats som en administrativ och kameral enhet och satts i samband med förekomsten av kungsgårdar eller husabyar, en för var treding.[1]

Gotland

Efter längder från 1500-talet och senare handlingar har man kännedom i detaljerna om Gotlands indelning i tre tredingar, ett 20-tal ting och ett

---

[6] DD 39—40, den 9 februari 1379, avskr., Thet skal allom mannom kunogt wara at then tima Vlf Jonszon Reffsta ting hölth i huseby med yttersta tredunngen af dalom... DD 647, den 16 mars 1385, avskr., Jæc Sten Boson, Konunex Domhafuande i thette syn, kænnis meth thesso mino brefwe, at tha jæc Ræfstathingh hiolt j Henemore j dalinn meth ytersta thrydingenom...

[7] DL R V: pr. Læns man ella malsæghandi. talar til bondans. han dylkas oc swarar æi .i. sinu þingi. oc æi .i. annan þriþiung. þa .i. andru laghþingi þær næst. dömis wt swaralösa af hanum .i. þræskipti. taki ena mark kununngir andra biscopir. þriþiu alli men — — — DL þing 7: 2 Hwar æi giör kunungs wtgiærþir. þær ma næma til. ængin ma næma saclöst .i. warfrid ella .i. anfridi. Hwar æi giör wighra manna skin. mæþan laghþingin æru .i. sama þriþiunge. giui wt skinnit oc a þrea öra — — — S. Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, sid. 136 f.

[8] DL E VI: 3, K. H. Karlsson Äldre vestmannalag eller dalalag?, HT 1889, sid. 46.

[9] DL R XVII: 1, DL B XLV: 5.

[1] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 324 f., nämner kungsgårdar vid Husaby, Tuna och Kopparberget.

stort antal socknar.[2] För den äldre tiden är huvudkällan Gotlandslagen, vars äldsta redaktion daterats till omkring 1220.[3] Bestämmelser i denna visa, att tredingen på 1200-talet, då lagen upptecknades, var förenad med åtskilliga offentliga sammanhang. Tredingen var tingsområde, en mellaninstans, och tredingstinget hade uppgifter med några särskilt nämnda angelägenheter rörande lanthushållningen, t. ex. om husdjur, som tillvaratagits. En av bestämmelserna åberopar därvid gammal sedvänja.[4]

Rörande Gotlands äldre indelning och dess ålder ha olika meningar framförts. Den tills för några år sedan vedertagna innebar, att ön var delad i tre tredingar, vardera tredingen i två sjättingar och att tredingen haft såväl kyrklig och rättslig som annan betydelse.[5] Beträffande tredingen har den meningen framförts, att någon civil, rättslig eller administrativ treding aldrig funnits före Gotlands återgång till Sverige 1645.[6] Gotlandslagen vederlägger denna uppfattning. Tredingen nämnes där i sammanhang, som röra vissa hushållningens enskildheter. Bestämmelserna återge rådande förhållanden. Det saknas material, som direkt visar den gotländska tredingens medeltida område. I varje fall kallades öns tre huvuddelar i Gotlandslagen för tredingar. Tredingen hade betydelse åtminstone som kyrklig och rättslig enhet. Dess ursprung ligger före Gotlandslagens upptecknande.

Närke

Det förhållandet att Närkeslagen numera är försvunnen[7] begränsar möjligheterna att få kännedom om Närkes äldre indelning. Åtskilliga diplom omnämna i förbigående den ena eller den andra av de territoriella enheterna. Materialet är dock icke tillräckligt för att ge en säker bild. Tredingar omtalas i några diplom rörande jordaffärer.[8] Året 1385 fanns en

[2] R. Steffen, Gotlands administrativa, rättsliga och kyrkliga organisation, särskilt bil. 3, sid. 59. Svenska landskapslagar IV, GL sid. LXXXIV. H. Yrwing, Gotland under äldre medeltiden, sid. 93 ff.

[3] Svenska landskapslagar IV, GL sid. LXXII.

[4] GL I: 42 Cuma bo lamb til manz þa hafi til tyggia þinga oc þriþia þriþiungs þings oc haiti vpp vm þry ar oc taki laun eptir þi sum þriþiungr hafr fyr wana hapt. — — — Schlyter, 7, sid. 81.

[5] Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, sid. 138. Svenska landskapslagar IV sid. LXXXIV.

[6] R. Steffen, Gotlands organisation, sid. 40 f.

[7] E. Carlsson, Närkeslagens stadfästelse, HT 1946, sid. 261 och där anförd litteratur. DS nr 2773 den 6 maj 1330 och SRP nr 1816 den 14 mars 1360.

[8] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 302.

häradshövding i västra tredingen i Närke och en annan i östra tredingen. År 1435 nämnes en häradshövding i södra tredingen i Närke. Av diplomen från 1385 framgår, att Grimstens och Hardemo härad då tillhörde västra tredingen, Kumla, Mellösa och Sköllersta den östra tredingen.[9] Senare nämnes Edsbergs och Knista härad som tillhörande västra tredingen.[1]

I en språkvetenskaplig framställning rörande Närke har även dess äldre indelning berörts och åskådliggjorts genom en karta, enligt vilken Närke rymde tre tredingar, den norra, den västra och den östra eller södra. Materialet är emellertid icke redovisat, och framställningen kan därför icke diskuteras här.[2] Tredingarna i Närke framstå som delar av landet. Vi känna säkert två, den östra och den västra. Vardera rymde flera härad. Tredingen hade judiciell betydelse, dock höllos tingen häradsvis. Om häradets och tredingens inbördes ålder ha olika meningar framlagts.[3] Materialet ger icke säker ledning för avgörande av frågan, vilken av dessa enheter, som är äldst.

Åland

Genom handlingar från Gustav Vasas tid känner man en indelning av Åland i tredingar, av vilka två äro kända till namnet, nämligen Finströms treding och Jomala treding. Ett par dombrev från 1400-talet ge upplysning om tredingsindelningens judiciella uppgifter. Tredingsting hölls år 1433 utanför Kastelholm, och 1438 hölls ting med allmogen av Finströms treding.[4] På 1500-talet omtalas en allmänningsö, som låg under Jomala treding[5], varmed sannolikt menas, att invånarna i tredingen disponerade ön. Av Ålands räkenskaper 1544 framgår, att befordrandet av ålänning-

[9] SRP nr 2117 den 4 maj 1385, nr 2121 den 20 maj 1385, nr 2122 den 20 maj 1385, nr 2172 den 18 november 1385, nr 2110—2111 den 15 april 1385, nr 2112 den 16 april 1385.

[1] SD nr 360 den 18 juli 1403, SD nr 2843 den 30 nov. 1420.

[2] J. Sahlgren, Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning, NoB 1925, sid. 156 f.

[3] C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, sid. 302. S. Tunberg, Studier, sid. 48 f., J. Sahlgren, Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning, NoB 1925, sid. 155.

[4] V. Voionmaa, Studier i Ålands medeltidshistoria, Finska fornminnesföreningens tidskrift XXVII, sid. 86 f., där icke något skäl uppgives för författarens förmodan att den östliga tredingens namn varit Saltviks treding. Handlingar till upplysning af Finlands häfder, utg. af A. J. Arwidsson, II nr 80, nr 91, C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 407.

[5] V. Voionmaa, Studier, sid. 87.

arnas skatt till Stockholm det året ålåg Finströms treding.[6] Av det sparsamma materialet ges för Åland intressanta upplysningar från medeltidens slut och nya tidens början. Några direkta uppgifter om Ålands tredingar före 1430-talet äro icke kända.

Trögd

Om Trögds härads tredingsindelning äro upplysningar bevarade i de äldsta jordeböckerna från tiden omkring 1540. Uppgifterna tillåta en rekonstruktion i huvudsak av tredingarnas områden. Denna in på 1500-talet kvarlevande och i sitt slag enastående tredingsindelning behandlades i samband med redogörelsen för Trögds indelning i hamnor. Vi vända oss nu till det märkliga medeltida forskningsmaterial, som Tröghbolagh erbjuder. Den ger endast knappa uppgifter om tredingarnas områden. Det framgår, att allmänningsskogen Hammar och en del av allmänningen Sneden tillhörde norra tredingen samt att allmänningarna Hult och Hornö och den andra delen av Sneden tillhörde mellersta tredingen. Den ungefärliga uppdelning av Trögd i tredingar, som med ledning härav för 1300-talets del kan göras, överensstämmer med den från 1500-talet kända. Rörande den yttersta tredingen finnes icke någon redaktion av Tröghbolagh, men ett diplom av år 1336 har garanterat allmogens rätt till allmänningsskogen på Amnö i sydöstra delen av häradet. Det finns icke någon anledning att antaga någon förändring av tredingsindelningen under senare medeltiden. Under 1500-talet omfattade tredingarna i grova drag följande socknars områden: Norra tredingen Härkebärga, Litslena, Husby-Sjutolft, mellersta tredingen Vallby, Boglösa, Villberga, Lillkyrka samt yttersta tredingen Löt, Hacksta, Veckholm, Torsvi, Kungshusby. Indelningen under 1300-talet torde ha varit densamma. Här bortses från några öar i Mälaren, vilkas placering i tredingar är oviss. För tiden mellan Tröghbolagh och de äldsta jordeböckerna ha icke några uppgifter rörande tredingarna i Trögd påträffats.

I Tröghbolagh kan man få ganska rikliga upplysningar om tredingarna, dock mestadels i ett speciellt sammanhang, nämligen om tredingarnas allmänningar. Stadgan kallar sig själv för tredingsrätt. Tredingstinget omnämnes ett 10-tal gånger. Inför tredingstinget och med allas vetskap skulle uppgörelserna om nyttjandet av allmänningarna träffas. Där utsågos förtroendemän för ett år framåt[7], förberedelser gjordes för ållonbetet[8], på

[6] V. Voionmaa, Studier, sid. 88.
[7] TBM 97: 5, TBH XIV.
[8] TBM 97: 7, TBH XIV.

tredingstinget bestämdes dag och plats, då ållonbetet och skogskörslorna fingo börja[9] och där ingingos alla giltiga avtal om arrendering av ållonbete, om överlåtelse av skogskörsel m. m.[1].

Om någon överraskades med t. ex. olovlig huggning, kunde man beröva honom hans yxa för att använda den som bevis. Förfaringssättet och även det som bevis tagna föremålet kallades avtäkt. Avtäkt skulle kungöras på tredingstinget, och dit skulle det tagna föremålet föras.[2] De speciella förtroendemännen, värnamän och synemän, voro skyldiga att bevista tredingstingen.[3] För de övriga tredingsmännen förelåg icke sådan skyldighet. Även om endast ett fåtal tredingsmän jämte hövitsmannen voro tillstädes på tredingstinget, ägde dess beslut giltighet.[4] Det är av det anförda tydligt, att tredingstingen i Trögd på 1300-talet hade viktiga och bestämda uppgifter. Alla dessa uppgifter röra emellertid tredingsskogarna. En bestämmelse kan höra hemma i ett större sammanhang. Den talar om domarens skyldighet att närvara vid tredingstinget. Denna bestämmelse rubbar emellertid icke bilden. Tredingstingets uppgifter, som omtalas i Tröghbolagh, rörde allmänningarna.

Allmänningarna utgjordes av de förut nämnda skogarna, varav Sneden tillhörde både norra och mellersta tredingen. Den synes ha varit delad så, att vardera tredingen hade sin del.[5] På liknande sätt synes betesplatsen Grönagarn delvis ha legat inom mellersta tredingen eller disponerats av dess bönder.[6] Till allmänningen räknades även fiskevatten. Vilka dessa voro är icke angivet.[7]

Visserligen är Tröghbolaghs tredingsrätt en samling bestämmelser om bruket och vården av allmänningarna, tredingsskogarna och tredingsvattnet, men tredingarna omtalas icke enbart i samband med allmänningarna. Tredingarna voro på 1300-talet kända områden, som omfattade och disponerade allmänningar och som bestodo av de hemman och den befolkning, som funnos inom området. Den sannolikt på 1330-talet författade prologen till Tröghbolagh nämner Hammars treding och mellersta tredingen som

[9] TBM 97 v: 18, TBH XXII; TBM 97 v: 28, TBH XXIV.

[1] TBM 97 v: 12, TBH XXI; TBM 98: 17, TBH XXVII, TBM 100 v: 5, TBH BIV.

[2] TBM 99 v: 12, TBH XXXVII.

[3] TBM 100: 4, TBH B III.

[4] TBM 100: 25, TBH saknas.

[5] TBM 98 v: 28 a snedh jnnan tridhiwngx, TBH XXXIII Motsvarande text saknas.

[6] TBM 100: 20 Hwar som lather swin wt a grönagarn jnnan tridhiwngx ellir vtan, TBH Motsvarande text saknas.

[7] TBM 100: 14, TBH B II.

sådana områden.[8] Tredingsrätten nämner på några ställen tredingsmännen, varmed menas tredingens vuxna manliga invånare, som på tredingstinget hade att deltaga i överläggningarna och besluten. Beträffande böterna stadgas, att alla böter skulle delas i tu, en lott skulle tillfalla hövitsmannen och den andra synemän, värnamän och alla tredingsmän.[9] I den ovan berörda bestämmelsen om tredingstingets beslutsmässighet säges som motivering, att goda män icke skulle behöva vara rättslösa, därför att tredingsmännen ej ville komma till tinget. Därjämte stadgas böter för dem, som trots skyldighet icke hade infunnit sig.[1] Skyldiga att infinna sig voro domarna och förtroendemännen.[2] Beträffande avtäkt, som gjordes mot en utomtredingsbo, som olovligt högg apel säges, att han kunde berövas allt, han hade med sig, och att han icke skulle återfå det tagna utan hela tredingens samtycke. Därmed avses tydligen tingsmenighetens, eller tredingsbornas samtycke.[3]

I Tröghbolagh förekomma ymnigt uttrycken *jnnantridiungx* och *vtantridiungx*. *Jnnantridiungx* betyder i stadgan flera saker, t. ex. 'inom tredingen'[4], 'inom tredingen bosatt person'[5]. I många fall återges uttryckets innebörd lämpligen med en hel sats, 'om han är inom tredingen bosatt'[6] eller 'om det är en inomtredingsgärning'[7]. På motsvarande sätt förhåller det sig med uttrycket *vtantridiungx*, som betyder 'utanför tredingen'[8], 'utanför tredingen bosatt person'[9] osv. I några fall kan meningen återges med sammansättningar, nämligen 'utomtredingshugga'[1], 'utomtredingssälja'[2], 'inomtredingsgiva'[3] och 'inomtredingslass'[4]. I de flesta fallen kan tvekan råda, vilken av de ovan föreslagna meningarna, som närmast bör komma i fråga. I samtliga fall står det emellertid klart, att de nämnda

[8] TBM 96 v: 13 Nu bidhia thet alle spake män som äptir lifua i mädhal tridhiung än, TBH XI.
[9] TBM 100: 12, TBH B II. TBM 100 v: 22, TBM B V.
[1] TBM 100: 25.
[2] TBM 100 v: 2, TBM 100: 4, TBH B III.
[3] TBM 98 v: 21, TBH Motsvarande text saknas.
[4] TBM 98 v: 19, 98 v: 28, 100 v: 8.
[5] TBM 98 v: 13, 98 v: 17.
[6] TBM 97 v: 22, 98: 4, 98 v: 2, 99 v: 8, 100: 18.
[7] TBM 98 v: 23.
[8] TBM 100 v: 8.
[9] TBM 98 v: 17, 99: 8.
[1] TBM 98: 13, 98 v: 9, 98 v: 21.
[2] TBM 98: 20.
[3] TBM 98: 17.
[4] TBM 98: 8.

uttrycken icke avse tredingen i betydelsen 'allmänning' eller något sådant, utan att med treding menas en del av Trögd med den därstädes bosatta befolkningen. Det är också tydligt, att gränserna mellan tredingarna voro bestämda och välkända och att man väl kunde skilja folket inom sin treding från folket utanför.

Genom de föregående utredningarna om tredingarna i Trögd veta vi följande.

Tredingar funnos under 1300-talet i Trögd såsom områden med kända gränser. De som nyttjade allmänningarna kunde benämnas inomtredingsbor eller utomtredingsbor, en gärning kunde begås inom tredingen eller utom tredingen osv. Tröghbolagh nämner Hammars treding och mellersta tredingen.

Rättsvården handhades av häradstinget vid Enhälga. Tredingstingen kunna endast konstateras ha haft ärenden rörande allmänningarna.[5]

Frågan om tredingsindelningens ålder och ursprungliga uppgifter kan icke lösas för Trögd enbart.

Bland forskare, som behandlat tredingsindelningen, har det allmänt ansetts, att den är av hög ålder. Tredingsindelningen i svealandskapen har av E. Hjärne ansetts ligga i tiden före ledungsorganisationen, som uppkommit före vikingatiden.[6] S. Tunberg har uttalat den meningen att tredingindelningen grundar sig på en princip av allmänt-nordisk karaktär[7], och tredingsindelningen på Gotland har karakteriserats såsom i hög grad ursprunglig, dels på grund av dess anslutning till den nämnda principen, dels genom sin i detalj utförda organisation[8]. Samme forskare anser tredingsindelningen i Närke vara äldre än häradsindelningen där[9] och tredingsindelningen i Hälsingland vara äldre än indelningen i socknar och skeppslag, som korsat den äldre tredingsindelningen[1]. V. Voionmaa har beträffande Ålands tredingar anfört, att den omständigheten, att jordägoförhållanden ordnats i enlighet med tredingsindelningen, berättigar till slutsatsen att tredingsindelningen är urgammal.[2] G. Indrebø säger beträffande tredingsindelningen i Närke, Dalarne, Hälsingland, Gotland, Finnveden, och Blekinge, att den synes vara en »utgammall» politisk och rättslig

[5] DS nr 2138 20 mars 1318 fastebrev rörande jordegendom i Veckholms socken i Trögds härad och i Alsike socken i Ärlinghundra härad.

[6] E. Hjärne, Roden, sid. 1, sid. 24. Jfr sid. 2, sid. 4, sid. 14 m. fl.

[7] S. Tunberg, Studier, sid. 48, sid. 136.

[8] S. Tunberg, Studier, sid. 138.

[9] a. a. sid. 48.

[1] a. a. sid. 136, not 2.

[2] V. Voionmaa, Ålands medeltidshistoria, sid. 87, Finska fornminnesföreningens tidskrift 27.

indelning av dessa landskap.[3] Tredingsindelningen inom Eidsivatingslagens område anses av honom vara »sers gammall, og hev tent både religiøse og rettlege fyremål», medan däremot en indelning av fylket i tredingar inom Frostatingslagens område betraktas som »yngre enn kristendomen».[4] För tredingsindelningens höga ålder ha även andra forskare uttalat sig, R. Hemmer rörande Åland[5], A. G. Fontell rörande tredingsindelningen av ett område i Kumo älvdal i sydvästra delen av Finland[6] m. fl. Beträffande Närke har av Styffe den meningen hävdats, att häradena oftast voro »sammanslagna till en domsaga, så att man hör talas om häradshöfdingar i västra, östra och södra tredingen, utan att likväl denna fördelning erhöll någon fasthet».[7] Styffe synes mena, att tredingsindelningen var yngre än häradsindelningen. Veterligen ha icke andra invändningar rests mot meningarna om tredingens höga ålder. I allmänhet anföras icke direkta skäl för denna mening. Den torde vara vunnen främst under jämförelse med andra territoriella enheter. Forskningsmaterialet för Trögd kan varken verifiera eller vederlägga meningarna om tredingens höga ålder. Tredingarna i Trögd äro självfallet betydligt äldre än den äldsta källan, Tröghbolagh, upptecknad på 1300-talet. Man kan icke tänka sig en tredingsindelning knuten endast till bruket och vården av allmänningsskogarna. Med tanke på den på flera håll konstaterade tredingsindelningen under medeltiden, som på de flesta ställen under senare medeltiden helt försvann eller kvardröjde utan funktion, är det vida sannolikare, att tredingsindelningen i Trögd på 1300-talet hade sin bästa tid bakom sig. Hur länge den ägt bestånd kan icke sägas.

Av flera författare har den äldre organisationen satts i samband med förekomsten av kungsgårdar eller husabyar. Det gäller särskilt de sex kungsgårdarna inom Hälsingelagens område[8] och husabyarna i Dalarna[9]. Husabyar funnos även i Trögd, en i var treding och i Upplands hundaren, i regel en i vart hundare.[1] Sammanställandet av husabyarnas förekomst

---

[3] G. Indrebø, Fjordung, sid. 7, Bergens Museums Årbok 1935, Historisk-antikvarisk rekke nr 1.

[4] G. Indrebø, a. a. sid. 8.

[5] R. Hemmer, Några blad ur den svenska rättens äldre historia i Finland sid. 338, Tidskrift utg. av juridiska föreningen i Finland 1931, årg. 67.

[6] A. G. Fontell, Nytt historiskt bidrag belysande bosättningen i Finland under landets forntid, sid. 7 ff., Fennia 61: 5.

[7] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 302.

[8] P. H. Widmark, Beskrifning öfwer provinsen Helsingland I, sid. 52 f., Svenska landskapslagar III, sid. XLVII f., C. G. Styffe, Skandinavien sid. 389 f.

[9] C. G. Styffe, Skandinavien, sid. 324.

[1] H. Schück, Upsala öd, sid. 14, UUÅ 1914.

med tredingsindelningen måste göras i större sammanhang och kan icke ske här. Något direkt material rörande tredingarna utgöra husabyarna icke. Det må till slut rörande tredingens ålder framhållas, att tredingsindelningen självfallet icke utan vidare får antagas vara en samtidig företeelse i alla de områden, där den funnits. Det är vidare tydligt, att den icke på 1300-talet är att finna i de centrala bygderna. Detta stärker uppfattningen om att den då utgjorde en kvarleva, en indelning på retur.

Där saken kan konstateras, har tredingen visat sig vara tredjedelen av en naturlig enhet, en ö, ett land eller landskap. Så är fallet på Gotland och Åland, i Närke och Romerike. För Dalarna råda särskilda förhållanden och i Hälsingland kan saken vara oviss.

Överallt hade tredingen sin betydelse i rättsvårdens tjänst, på några ställen omtalas uttryckligen tredingsting. I Trögd hade den särskilda genom Tröghbolagh väl kända uppgifter rörande skogshushållningen.

Om tolften

Det fornsvenska substantivet *tylft,* även med formen *tolft,* betyder 'antal av tolv' och förekommer använt om en tolft pilar eller i rättsligt sammanhang om en tolft män.[1] Såsom benämning på ett område förekommer ordet i fornsvenskan endast bevarat i några sockennamn, nämligen *frøstolft,* nu Frösthult, *husaby siutolpt,* nu Husby-Sjutolft, *lundatolpt,* nu Lunda och *tolptakirkia,* nu Tolfta[2], samt i ordet *tolftakirkia,* som förekommer på

[1] K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket, art. tylft. C. J. Schlyter, Ordbok till samlingen av Sveriges gamla lagar, art. Tylft.

[2] DS 2218, 1802—1319 Anteckning om ärkebiskoparna Nils Allessons och Olofs visitationsresor inom Uppsala stift under åren 1302, 1303, 1316—1319, Reg. eccl. upsal.

— — — »Anno domini MCCC secundo recedens de arnø sabbato quatuor temporum ante michaelis venit ad ecclesiam bondacullum Deinde ernawi deinde frøstolft Deinde thorstunir» — — —

— — — »Anno domini MCCCIII feria tercia post bartholomei proxima inchoauit visitacionem de arnø ad hiælmbowik Deinde husaby siutolpt Deinde vilabiærghum — — — Deinde marceem Deinde lundatolpt Deinde skieptunir — — —»

»Postea anno domini MCCCXVI. dominus olaus dei gracia electus vpsalensis consecratus visitauit ecclesias infrascriptas incipiens vpsalia apud beatam virginem dominica proxima post martini Deinde ecclesiam sancte trinitatis — — — Deinde lenar et inde vpsaliam in natali — Jtem post natale Deinde danamoro Deinde film Deinde tighlismoro Deinde tolptakirkiu Deinde vestland — — — Deinde nærdathunir Deinde lundatolft Deinde vidbohæredh — — —»

två ställen i Upplandslagen som benämning på kyrka av mindre storlek än hundareskyrka[3]. Slutligen förekomma i Tröghbolagh två bestämmelser, som beröra tolften och som i detta kapitel närmare skola undersökas. Därmed är hela det svenska materialet, som direkt handlar om tolften, nämnt.[4]

Tolften har på senare tid uppmärksammats i flera arbeten rörande vår äldsta historia, och den uppfattas nu ganska allmänt som en till sjökrigsväsendet, ledungen, hörande enhet, som utrustat tolv krigare.[5] Tolften kan icke behandlas utan hänsynstagande till ledungsväsendets övriga enheter. Ehuru här endast tolften skall behandlas, särskilt materialet rörande Trögd och därpå grundade meningar, torde det för sammanhangets skull vara lämpligt att börja med ett sammanhängande referat rörande den äldre indelningen i dess helhet. Referatet återger några grunddrag av den åsikt, som framlagts i inledningskapitlet till arbetet Roden av E. Hjärne, som

---

»Jtem anno domini MCCCXVIII circa laurencii visitauit nysætir Deinde kullar — — — Jtem anno eodem circa martini visitauit hiælestir Deinde languthoro Deinde frøstolpt Deinde simbatunir — — —»

»Die circumcisionis anno videlicet domini MCCCXIX Deinde tunir — — — Deinde tierp Deinde husaby siutolft Deinde litlene — — —»

DS 1946, odat. 1314, Reg. eccl. upsal. Förteckning över årliga beloppet av den s. k. sexårsgärden, vilken år 1314 och de följande fem åren utbetaltes av ärkebiskopsbordet, domprosteriet, dekanater, prebender, pastorater och kloster i Upsala stift, till följd av påven Clemens V:s på kyrkomötet i Vienne givna befallning, Reg. eccl. ups. — — — »Prouincia vendil De tighlismoro 11 marc. denar. De vendil tres marc. cum dimidia. De harum XII or. denar. De walum tres marc. denar. De norum II marc. denar. De tolptakirkiu XII or. denar. — — — Prouincia sæmingiahundære De skieptunum XX or. denar. De frøsund XX or. denar. De lundatolft XII or. denar. De orkastum XII or. denar. De markem II marc. denar. De scanald II marc. denar. De vidbohæredh XII or. denar. — Prouincia simbohundæri De norby XXII or. denar. De løstum cum annexa III marc. denar. De altunum IX or. denar. De frøstolpt XVIII or. denar. De ternum X or. denar. — — —»

DS 3287, 25 mars 1337, orig. i RA, bytesbrev, »— — — quinque oras terre sex denariis minus in villa brunby parochia frøstolpht — — —»

DS 4029, 30 januari 1346, orig. i RA, fastebrev, »— — — Johannes petri. curatus ecclesie Husaby syutolfft. — — —»

[3] UL Kk II: pr, Kg X: 5. C. J. Schlyter, Ordbok, art. Tolfta kirkia.

[4] E. Hjärne, Roden, sid. 5 f. G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 128 f.

[5] Handlingar ang. professuren i historia vid Uppsala universitet 1930. E. Hjärne, Vederlag och sjöväsen. Ett bidrag till det danska statsskickets äldsta historia, NoB 1929. E. Hjärne, Rod och runor, Humanistiska vetenskapssamfundets i Uppsala årsbok 1946. E. Hjärne, Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen, NoB 1947. G. Hafström, Sockenindelningens ursprung, Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 1949. G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, Uppsala 1949. S. Tunberg, Svearna, Nordisk tidskrift 1945. S. Tunberg, Roden och Roslagen, HT 1949, häfte 1.

framträdde med den nya uppfattningen om tolften och framdrog nytt material, bland annat några bestämmelser i Tröghbolagh.[6]

Då ledungsorganisationen genomfördes, togs den befintliga tredingsindelningen i anspråk. Det ursprungliga Vendels hundare i Uppland, som omfattade de senare hundarena Vendel, Våla och Tierp samt Västlands skeppslag, erbjuder ett exempel på skeppslagens uppkomst. Genom landhöjning blev den närmast kusten liggande tredingen småningom övervärdig i förhållande till de inre tredingarna och därför inom ledungsväsendet pålagd dubbel rustningsbörda samt uppdelad i en inre del och en yttre del, skeppslaget, vardera likvärdiga med de två inåt landet liggande tredingarna. En uppländsk bygdeenhet, som innefattade tre gamla tredingar och ett skeppslag, har till ledungen uppställt åtta roddartolfter och fyra styremän, eller tillsammans ett hundra man. Det äldsta svenska hundet eller hundaret har varit en sådan bygdeenhet.[7] De gamla tredingarna, som var och en till ledungen presterat ett skepp med 24 roddare och en styreman, ha varit delade i tolfter och hamnor. Allra äldst ha måhända treding och tolft sammanfallit och denna enhet har bestått av 12 hamnor, av vilka var och en ställt en krigare till ledungen.[8]

I Hjärnes arbete intager Tröghbolagh och Trögds äldre indelning en icke oviktig plats vid diskussionen om tredingens inre organisation. De svenska källorna rörande tolften och dess historia äro få. Till de tidigare kända sammansättningarna, vari ordet *tolft* ingår, har Hjärne lagt några bestämmelser ur Tröghbolagh. Därtill komma likaledes av Hjärne framdragna parelleller ur den norska ledungsrätten. Ur Tröghbolagh ha flera viktiga uppgifter om tolften hämtats.[9] Tredingarna indelades i tolfter. Även frågan huru många tolfterna i varje treding voro, har Hjärne besvarat med hjälp av Tröghbolagh. Med ledning av ett par bestämmelser, vari omtalas förtroendemän, som anses ha representerat tolfterna, för ett uppdrag två förtroendemän, för ett annat fyra, antages, att tredingarna bestodo av två tolfter vardera. I den norska ledungsrätten, med vilken Hjärne påvisat märklig överensstämmelse med Tröghbolagh, utgjorde en tolft en halv skeppsbesättning på ett fartyg med 24 roddare, och Hjärne finner det antagligt, att den uppländska tolften avsett samma sak och att senare tolft som beteckning för tolv ledungskarlar övergått till att gälla även det område, som utrustat dessa tolv. Eftersom Trögds tredingar vardera innehållit 12 hamnor och två tolfter, skulle varje tolft ha omfattat

[6] E. Hjärne, Roden, sid. 1—sid. 10.
[7] E. Hjärne, a. a. sid. 10.
[8] E. Hjärne, a. a. sid. 9.
[9] E. Hjärne, a. a. sid. 4 ff.

sex hamnor. Om tolften i Trögd utrustat tolv man, måste då varje hamna ha utrustat två. Att hamnan utrustat två man kan visserligen icke direkt visas, säger Hjärne, men han finner ett indirekt stöd för ett sådant antagande i den omständigheten, att Trögd förutom de vanliga hamnorna även känner en annan enhet, benämnd *Vddekarlen*[1] (uddekarlen), av Hjärne tolkad såsom en motsvarighet till det danska ledungsväsendets *styrishafnæ*. I Trögd skulle de tre kända enheterna med benämningen *Vddekarlen* motsvara enmanshamnor, en för vart och ett av det tredingsdelade hundarets tre ledungsskepp.

Hjärnes åsikt att tolften är en till ledungsorganisationen hörande enhet och att den betecknar en grupp av 12 roddare samt småningom det område, som utrustade dessa, har delvis grundats på norska källor och föreligger icke med hela bevismaterialet i tryck. Om bevisföringen visar sig hållbar, har med den refererade uppfattningen en sammanhängande framställning av bland annat den äldre territoriella indelningen givits, som inom sjökrigsväsendets ram inordnar alla de territoriella enheterna hundare, treding, tolft och hamna.

I nyligen utkomna arbeten av G. Hafström har bland mycket annat även tolften behandlats.[2] Hafström ansluter sig i viktiga stycken till Hjärnes meningar. Så ser även han i ledungsväsendet upphovet till den äldre indelningen, och han söker återföra hundarets ursprung på ett räknat hundratal. I åtskilliga betydelsefulla frågor har Hafström framlagt andra meningar än Hjärne. Detta gäller t. ex. i frågorna om tolften. Efter undersökningar av Trögds härads indelning i tredingar och hamnor, sådan denna kommer till synes i 1530- och 1540-talens kamerala handlingar, sammanställer Hafström de ur detta material hämtade uppgifterna med Tröghbolaghs kortfattade bestämmelser om tolften samt med uppgifter ur annat material. Förhållandet mellan treding, tolft och hamna i Trögd finner Hafström vara, att tredingen omfattat fyra tolfter, och varje tolft tre hamnor.

De särskilda frågorna skola nu upptagas till behandling.

Redan det vakthållningsstadgande i Tröghbolagh, vari ordet tolft ingår, har ansetts visa, att det funnits mer än en tolft i varje treding.[3] Stadgandet finnes i båda redaktionerna.

---

[1] E. Hjärne, a. a. sid. 10.

[2] G. Hafström, Sockenindelningens ursprung, Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 1949. G. Hafström, Ledung och marklandsindelning.

[3] E. Hjärne, Roden, sid. 4.

Redaktionen för Hammars treding (rad XVIII: 4):
Nw a wardh oc wardaboda vptaka the[4] j hamar thet egha synamen göra oc howdzmän spiwt j sätia. ther agher hwariom tolffth sina vårdbodh oc hwar adrom til sigia om mjdiandag annor aff ganga oc annor i koma.

Redaktionen för mellersta tredingen (f. 97, rad 26):
Nv aghir waardh oc wardhbodha optaka iij J horndöö ok thre j hulte oc thet ägha synomän göra ok howtzman spiut j sätia Ther äghir huariom tölft sina wardhboot hafua oc huar aghir androm wardh tilsighia om midhian dagh oc tha aghir annar affganga oc annar jnkoma.

Detta lyder i ordagrann översättning efter mellersta tredingens text: Nu skall man anordna vakthållning och inrätta vaktbodar. Tre på Hornö och tre på Hult och det skola synemännen göra och hövitsmannen skall sätta spjut i. Där skall var tolft hava sin vaktbod och varje (vaktkarl) skall säga till den andre om vakt mitt på dagen och då skall den ene gå från (vakten) och den andre komma till.

Det har gjorts gällande, att räkneordet tre i det anförda stadgandet skulle åsyfta vaktmanskapets antal.[5] Skälen för denna mening ha ännu icke förebragts, och den skall därför här icke diskuteras. Här har en annan tolkning gjorts. Sammanhanget i stadgandet synes fordra, att räkneordet tre syftar på närmast föregående ord, nämligen *wardhboda,* vaktbodar. Stadgandet, som icke är till alla delar klart, föreskriver, att tre vaktbodar skulle inrättas på var och en av allmänningsskogarna och att varje tolft skulle ha sin vaktbod. Däremot nämnes icke tredingen. Stadgandet ger icke stöd åt påståendet att mer än en tolft funnits i var treding.

Tolftens förhållande till treding och hamna i Trögd har bestämts även på annat sätt. Resonemanget har varit följande:[6] »Antalet hamnor i socknen Husby-Sjutolft, vilken som namnet visar, ursprungligen utgjort en tolft, uppgick till 3, jämte 6 gårdar ingående i hamnor i Litslena socken, varemot en hamna i Husby-Sjutolft omfattade även en i Litslena belägen gård med lika stort marklandtal som sammanlagt 3 av de förstnämnda gårdarna. På grund härav kan antalet hamnor i denna tolft sannolikt antagas ursprungligen ha varit 3.» Detta resonemang är icke övertygande. Utgångspunkten är, att Husby-Sjutolfts sockens område skulle sammanfalla med den tolfts område, varom sockennamnet bär vittne. Enligt de äldsta jordeböckerna från 1530- och 1540-talen rymdes då i Husby-Sjutolfts socken Hårby och Hervesta hamnor samt hemman, tillhörande

[4] Läsningen oviss.
[5] E. Hjärne, Roden, sid. 5.
[6] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 99.

Lundby, Hällby och Kvillinge hamnor, vars övriga hemman lågo i grannsocknen Litslena.[7] Det är lätt att från 1500-talets jordeböcker anföra exempel på hamnor, vars hemman lågo i skilda socknar. Detta gäller utom de nyss nämnda även Kärsta, Kroby, Blacksta, Tegneby, Solkesta och Staxhammars hamnor i Trögd och Halsinge hamna i Våla.[8] Sockenindelning och hamneindelning gå ofta isär, och så är fallet just beträffande Husby-Sjutolft. Om tolften bestått av ett visst antal hamnor, kan dess område icke ha sammanfallit med Husby-Sjutolfts sockens, som skär hamnegränserna. Till detta kommer, att man icke utan ingående diskussion för varje särskilt område kan våga sluta något ur 1500-talsmaterialet om hamneindelningen i äldre tid. Det kan nämnas, att just några av de Husby-Sjutolfts sockens område berörande hamnorna visa tecken på att icke vara ursprungliga. Tolftens område kan icke bestämmas med hjälp av socknens, ej heller dess hamnetal. Beträffande benämningen *tolftakirkia,* som förekommer på två ställen i Upplandslagen, är det klart, att den icke kan ge direkta hållpunkter för beräkningar om tolftens omfattning.

Tolfternas antal har även ansetts äga samband med antalet förtroendemän, på så sätt att förtroendemännen tänkts representera tredingens underavdelningar, tolften eller hamnan. »Att döma av det sannolikt i förhållande till underavdelningarna bestämda antalet av vissa förtroendemän, i ett fall fyra, i ett annat två, ha tolfterna varit två i varje treding.»[9] Gentemot detta har antagits, att endast de fyra förtroendemännen representerade tolfterna, vilka därför skulle vara fyra i var treding. »Att döma av det sannolikt i överensstämmelse med antalet tolfter i varje treding bestämda antalet synomän, synas tolfterna sålunda icke ha varit två utan fyra i varje treding.»[1] Självfallet kan intet byggas på uppgifterna om antalet förtroendemän, då vi icke veta, att de verkligen representerade tolft eller hamna. Tröghbolagh omnämner utom hövitsmannen och domaren tre grupper av förtroendemän, nämligen värnamän och synemän, vilkas antal icke är angivet, samt för ett särskilt uppdrag en grupp bestående av fyra män. Alla dessa tillsattes på tredingstinget. Om de två omnämnda fallen stadgas följande:

[7] KA, Landskapshandlingar, Upland 1540: 10, Upland 1541: 10.

[8] Byn Håningby, som tillhörde Kroby hamna, klövs av sockengränsen mellan Vallby och Boglösa. Förhållandet framgår icke av Hafströms tab. a. a. sid. 97, där Kroby hamna redovisas helt under Vallby socken. Betr. Våla, KA, Landskapshandlingar, Upland 1541: 14, 1543: 1, 1544: 2, 1545: 6, 1546: 14. G. Hafström, a. a. sid. 94.

[9] E. Hjärne, Roden, sid. 5.

[1] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 131.

Mellersta tredingens redaktion, fol. 100v., rad 5.
»Alt thet giffs fore tridiwngx thinge ther äghir dagher fore läggias ok twe wärnamen fore wara tholika höuitzman nempnir.»[2] Meningen är, att två värnamän skulle vara närvarande för att kunna intyga giltigheten av vissa inför tredingstinget ingångna avtal. Dessa två värnamän skulle nämnas av hövitsmannen. Intet tyder på att dessa värnamän skulle utses som representanter för eller i förhållande till antalet tolfter eller hamnor. Detsamma gäller de fyra män, som den 25 juli utsågos. De skulle undersöka, om skogarna voro i det skick, att ållonbete skulle kunna anordnas eller ej. Av bestämmelser i Tröghbolagh och landskapslagarna[3] kan man få en bild av vilka förberedelser, som i allmänhet måste göras, innan ållonbete i Mälardalens ekskogar kunde anordnas. Skogarna måste rensas, hägnaderna sättas i stånd, beräkningar måste ske om vilket antal svin, som kunde mottagas, med hänsyn till årets väntade tillgång på ållon m. m. Det finns inga antydningar om att de män, som hade dessa eller liknande uppgifter i Trögd, skulle utses i förhållande till antalet tolfter eller någon annan indelningsenhet. Härtill kommer att den möjligheten icke bör förbises, att texternas uttryck *fyre män* kan genom avskrivningsfel ha ersatt ett tidigare *synemän,* vilket dock icke mot alla texternas läsningar och utan bevis i övrigt kan hävdas. Av det anförda framgår, att upplysning om tolfternas antal icke kan vinnas ur Tröghbolaghs stadganden om förtroendemännen och deras antal.

Hjärne har omnämnt den sannolikt ålderdomliga principen att varje hamna utrustade en ledungskarl och framhållit, att de tolv hamnorna i av honom uppmärksammade tolvhamnegrupper allra äldst varit enmanshamnor, varvid tolft och treding skulle ha sammanfallit. Detta passar icke in på Trögd, om tredingen där skulle ha innehållit två tolfter. Hjärne säger härom:[4] »Icke desto mindre blir antagandet om två man från varje hamna nödvändigt, så snart tredingen såsom i medeltidens Trögd icke tillika var tolft utan torde ha omfattat två tolfter med normalt sex hamnor i varje.» Ett indirekt stöd för tanken att hamnorna i Trögd under medeltiden varit tvåmanshamnor finner Hjärne däri, att några uppgifter finnas rörande norra tredingen om förekomsten av en lägre enhet än hamnan. Det finns nämligen i de äldsta räkenskaperna från 1500-talet tre enheter i Hammars treding, som kallas *Vdde karllen,* uddekarlen. Denna enhet skulle enligt Hjärne ha utgjort en halv hamna och motsvarat den danska ledungsrättens

[2] Ordet *nempnir* har fallit ut ur G. Hafströms citat, a. a. sid. 130.

[3] UL B VI—VIII. VmL B V—VII. SdmL B XV, B XXVIII. Jfr även MEL B VII—X. KrL B VIII—XI. 1734 års lag B 12: 3.

[4] E. Hjärne, Roden, sid. 9 f.

styrishafnæ. Den skulle ha uppställt en man, medan hamnorna vardera uppställt två. Mot detta har Hafström påpekat, att en motsvarighet till *Vdde karllen* i Trögd sannolikt föreligger i material från Snevringe och Tjurbo härader i Västmanland, där vid sidan av hamnorna tre enheter redovisas under benämningen *utan hampn*.[5] Det berättigade i sistnämnda påpekande av Hafström kan ytterligare styrkas. I 1576 års jordebok ha hemmanen i Snevringe och Tuhundra uppdelats på 17 hamnor, 4 gärder och några överloppsbönder, de sista räknade som 1/4 hamna. Förekomsten av överloppsbönder, bönder *utan hampn* och de enheter, som kallas *Vdde karllen* bero på samma företeelse, nämligen att några hemman i regel blevo över vid en noggrann indelning av bygden i lika enheter. Ett tydligare vittnesbörd härom har påträffats i en undervisning över årliga räntan på Åland, som daterats till året 1556.[6] Det är tydligt, att vissa mindre enheter, som blevo över vid bildandet av större skatteenheter kallades *öfwerlöps* eller *Vddemarker*. Det meddelas i undervisningen härom:[7]

»Öfwerlöps eller Vddemarker.

Fierde sinne, skattes samme Jordh, aff Vdde Marker eller öffwerlöps Marker, Och är så förståndendes, att när Jorden är skattat, effter Röker, Marckskatt, och Fulgärder, Är thet seden szå, att man icke kan göre, wtaff the Marker iordh, som i Marcklagen äre vtöffuer Fulgärderne, Anten 1/2 gärd, 1/3 gärdh, eller 1/4 gärdh, Tå göre the ther, öffwerlöps Markeskatt wtaff, Thet är vtaff huar öffwerlöps march Jord 8 d:r i skatt, Huilkit Bönderne i så måtthe betyge, att then ena byen, hielper medt sin öfuerlöps marker til then andre, heele Marcklaget igenom, Och när the haffwe fyltt alle fulgärdz skatter, tå göre the öffuerlöps marker, wtaff thet öffwerbliffwer.» Uppgiften om *Vdde karllen* i Trögd och om överloppsmarkerna på Åland förekomma i ganska nära samtida kamerala handlingar, nämligen från 1530-talet resp. 1550-talet. Det är tydligt, att det är samma terminologi som brukas. *Vddemarker* betecknar *öfwerlöpsmarker*, *Vddekarllen* är namnet på en överloppsenhet. Med detta äro de stöd avlägsnade, som anförts för åsikten att hamnan i Trögd under medeltiden skulle ha utrustat två man.

Ytterligare ett stadgande i Tröghbolagh berör tolften. Detta stadgande, som finns endast i mellersta tredingens redaktion (fol 100, rad 20 ff), har följande lydelse:

---

[5] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 34 f.

[6] Handlingar till upplysning af Finlands häfder, utg. af A. I. Arwidsson, IX, sid. 257 ff. V. Voionmaa, Studier i Ålands medeltidshistoria, Finska fornminnesföreningens tidskrift, XXVII, sid. 110.

[7] Handlingar till upplysning af Finlands häfder IX, sid. 260.

»Hwar som will hästa ellir nöt a grönagarn letha gifwe fyra päninga fore hofwdh hwart jnnan tridhiwngx, vtan tridhiwngx som han widher komber Hwar som lather swin wt a grönagarn jnnan tridhiwngx ellir vtan hafui forgiort swinom at vald skillengenom Aff öneköpunge fyra päninga fore hwario ko medh sytolptom at skipta ffore hwaria geet en päning ok swa fore faar ok twa päninga fore vngnöte.»

Stadgandet föreskriver avgifter för bete på Grönagarns äng, som är belägen söder om Enköping och numera icke tillhör Trögd. För varje häst eller nötkreatur var avgiften 4 penningar. Den som släppte ut svin på Grönagarn, hade förverkat dem, så vida han icke ville lösa dem med den lagskillingen motsvarande lösepenning, som i stadgandet benämnes *valdskillinger*. I lega för kor, som enköpingsborna fingo beta på Trögds skogar, skulle de erlägga 4 penningar för varje kreatur. Om denna lega är bestämt, att den skulle delas *medh sytolptom,* innevånarna i ett område, kallat *sytolpt,* dvs. såsom brukat antagas, i sjötolften. Det är denna sista bestämmelse, som givit utgångspunkt för ytterligare överväganden angående tolften. Man har därvid försökt finna platsen, där den åsyftade sjötolften var belägen, och besvara frågan huru många tolfter tredingen innehöll.

Hjärne anser, att ordet *siotolpt,* sjötolft, synes innebära motsättning till inlandet inom en gemensam högre enhet. »Pluralformen *sytolptom* i stadgeredaktionen för Mellantredingen torde höra till en av samma ord avledd beteckning för inbyggarna i en sjötolft i sistnämnda treding.» Med denna tolkning skulle ifrågavarande sjötolft vara belägen i mellersta tredingen, och eftersom Hjärne anser, att tolfterna inom tredingen varit två, skulle mellersta tredingen ha omfattat en landtolft, motsvarande tredingens nordöstra hälft, och denna sjötolft, tredingens sydvästra hälft. Hafström har med stöd av Hjärnes tolkning sökt den i stadgandet antydda sjötolften i Mellantredingens kuststräcka i sydväst och i enlighet med sin uppfattning, att tredingen omfattat fyra tolfter, vardera motsvarande en tolftsocken, funnit den vara identisk med Vallby socken i mellersta tredingen. Sjötolften skulle enligt Hafström motsvara Mellantredingens längst i sydväst liggande fjärdedel.

Stadgandet återfinnes, såsom nämnts, i mellersta tredingens text, och det gäller givetvis invånarna i denna treding. Hjärnes och Hafströms meningar om sjötolftens läge synas förutsätta, att det anförda textstället i Tröghbolagh fått en tolkning, enligt vilken beteslegan skulle fördelas mellan sjötolftborna. En annan tolkning skall här göras.

Uttrycket *skipta mæþ,* som ingår i det anförda stadgandets här intressantaste del *mæþ sytolptom at skipta,* förekommer sällan i fornsvenskan.

Det saknas i Upplandslagen och i Södermannalagen.[8] *Skifta jord med någon* heter i regel *skipta wiþ, fördela mellan* heter t. ex. *skipta mællin sin.* Vanligt är att de delande stå som satsens subjekt, t. ex. *skiptin þe bot allir þe sum græwit hawa.*[9] På några få ställen förekommer uttrycket *skipta mæþ.* Det kan där betyda dels *dela mellan*[1], dels *dela med*[2]. Med stöd av det säkra textstället i Konungastyrelsen, som uppvisar några andra märkliga likheter med Tröghbolagh, samt med tanke på att *dela mellan* snarast bort uttryckas annorlunda än som skett i Tröghbolagh, har jag valt översättningen *dela med.* Valet har viktiga konsekvenser för tolkningen. Beteslegan skulle delas. Den ena delande parten var given, nämligen mellersta tredingens invånare, för vilka stadgeredaktionen gällde. Den andra delande parten skulle vara sjötolftarna. Då det icke kan vara meningen, att legan skulle delas mellan å ena sidan tredingsborna i mellersta tredingen å andra sidan en del av samma tredingsbor, måste enligt det förda resonemanget sjötolftarna ha bott utanför mellersta tredingen.

Vid tolkningen av stadgandet är det vidare av vikt att undersöka, om något område *sytolpt*, finnes belagt, där de i stadgandet omtalade kunna ha bott. Ett enda sådant är känt. Det ligger i Trögd, i Hammars treding, och dess namn ingår i det förut omnämnda sockennamnet Husby-Sjutolft, från 1300-talet belagt med formerna *husaby siutolpt, husaby siutolft, Husaby syotolfft* (1346) m. fl. En tolkning, som tar hänsyn till nu anförda omständigheter, kan göras. Enligt denna åsyftar stadgandets *sytolptom* invånarna i det enda kända området med motsvarande namn, trakten omkring *Husaby siutolpt.*

Den här givna framställningen stöder sig icke på direkta utsagor i källorna, och varje stadgande ger endast en del av sammanhanget. Sammanställes materialet, är det endast en tolkning, som passar överallt. Det är den tolkningen, att Trögd hade tre tolfter. Vakthållningsstadgandet, som föreskriver, att varje tolft skulle ha sin vaktbod, säger om inrättandet av vakthållningen, att tre skulle finnas på varje skog, vilket antal, så som texten föreligger, måste åsyfta vaktbodarna. Varje allmänningsskog skulle ha tre vaktbodar, en vaktbod för var och en av Trögds tre tolfter. Bestäm-

[8] A. Schagerström, Ordskatt till Uplandslagen. A. Nordling, Ordskatten i Södermannalagens textcodex.

[9] SdmL B XII.

[1] KrL B XXII: 2.

[2] Konungastyrelsen, utg. av Geete, sid. 50 — — — »Ok þy sigher þæn visi mannin Seneca: at ængti goþs ma man mæþ glæþi egha, þæt han ei mæþ vinum skipti.» — — — Sid. 85 — — — »han skal vara milder, giærna giva ok skipta goþs ok pæninga ok hvat han havir mæþ sinum mannum ok undidanum» — — —, betydelsen oviss, enligt Söderwall 'mellan'.

melsen om beteslegans fördelning menar med sjötolftsborna icke invånarna i en i övrigt okänd sjötolft utan dem, som bodde i trakten av det i samtida material belagda Husby-sjutolft. Sjötolften var alltså icke belägen inom mellersta tredingen utan utanför densamma och framstår som en med tredingen likaberättigad, delande part. Tolften var icke en del av tredingen. Även betydelsen av ordet tolft måste uppmärksammas. Trögd hade omkring 1540 33 rudimentära hamnor, tidigare några fler, sannolikt såsom av andra forskare antagits, 36 hamnor. Tolften i Trögd var det område, som omfattade 12 hamnor. Tolft och treding ha i Trögd i stort sett sammanfallit.

Tolften har i de senaste arbetena på området ansetts tillhöra ledungen. Ordet tolft betyder ett antal av tolv enheter. Tolvgrupper av ledungsväsendets lägsta enheter, hamnorna, ha av Hjärne i åtskilliga bygder kunnat konstateras eller på betryggande grunder kunnat antagas för medeltidens senare del. Trögd tillhörde dessa bygder. Om tolftens äldsta organisation har Hjärne yttrat: »Allra äldst ha måhända treding och tolft sammanfallit och denna enhet har bestått av 12 hamnor, av vilka var och en ställt en krigare till ledungen.» Den föregående framställningen utgör beträffande indelningen i Trögd ett stöd för Hjärnes anförda yttrande. Om den här gjorda tolkningen är riktig, saknas i Tröghbolagh stöd för de av Hjärne och Hafström[3] företrädda meningarna om tredingens inre organisation, förhållandet mellan tolft och hamna samt för de teorier om hundarets uppkomst, som därpå grundats.

Det använda materialet tillhör skilda tider. Räkenskaperna, varur kännedomen om tolvhamnegrupperna kunnat hämtas, äro från 1500-talet. Uppgifterna om tolvhamnegrupperna, som i andra kapitel av föreliggande avhandling ingående undersökts, äro emellertid ålderdomliga. Av det övriga materialet äro diplombeläggen och Tröghbolagh från 1300-talet och Upplandslagen, som innehåller ett par i sammanhanget åberopade stadganden, stadfästes 1296. Det synes då motiverat att koncentrera uppmärksamheten till 1300-talet och fråga, vad man vet om tolften då. Såsom benämning på något område eller som ledungsrättslig term förekommer ordet tolft icke i lagspråket eller diplomen. Det finns icke på 1300-talet någon levande tolftindelning, jämförlig med hundarenas av landskapslagarna intygade underavdelningar fjärdingar, åttingar m. m. I några namn och i ordet *tolftakirkia* dröjde minnet av den territoriella tolften kvar. Likaså i ett par bestämmelser i Tröghbolagh. Dessa intyga förvisso icke, att tolften på 1300-talet ännu existerade som territoriell enhet i Trögd. I ett alldeles speciellt sammanhang, nämligen i ett par regler för nyttjandet av

[3] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 143.

allmänningsskogarna, har tolften blivit nämnd eller antydd. På den uppställda frågan kan i korthet svaras, att det på 1300-talet icke fanns någon territoriell tolftindelning i Mälarlandskapen.

Skatteväsendet i Trögd. Ledungsskatten och hamnan

Det medeltida skatteväsendet erbjuder för forskaren ett betydande antal sammanhörande problem, av vilka flera ännu icke fått någon mera allmänt accepterad lösning. En framställning av skatteväsendet måste under sådana förhållanden på ett flertal punkter giva plats för diskussion av olika inom den vetenskapliga litteraturen framlagda meningar, och den måste till följd därav bliva ganska utförlig. Inom denna avhandlings ram kan en sådan framställning självfallet icke rymmas. Några skatteproblem ha emellertid sin plats här. Det är sådana, som beröra hamnans uppgift inom skatteväsendet, och sådana, som beröra Trögds särskilda skatteförhållanden.

Genom de redan nämnda äldsta bevarade jordeböckerna, genom stiftssummarier och andra räkenskaper kunna tillförlitliga och rikliga upplysningar erhållas rörande skatteväsendet i Trögd omkring 1540.[1] Då hade redan Gustav Vasas stora skattereformer gått fram över bygden, och därvid hade sättet för skattens beräknande ändrats, samtidigt som betydande skattehöjningar genomdrivits. I Trögd liksom annorstädes förekom ett stort antal skatter eller skattegrupper, olika till ålder och ursprung och beräknade efter olika grunder. Av dem äro följande av intresse här, nämligen huvudskatt, skippestaskatt, eftergäldspenningar, dagsverkspenningar, målespann och gärdskatt.

Huvudskatten, som i de gamla folklandens övriga härad i regel utgick efter jordetal eller efter settingstal, utgjordes i Trögd efter årlig stadga, för hela häradet omkring 393 mark.[2] De enskildas andel beräknades efter en gammal skattläggning av hemmanen allt efter deras jordetal och örtug-

[1] KA, Landskapshandlingar, Upland 1540: 10, 1541: 10, 1542: 5, 1543: 2 med fodringslängder.

Summarier över stiften, Uppsala stift, 1539, 1541, 1542, 1543. Räntekammarböcker 1527, 1529, 1544. Räntekammarböcker 1530—1533, publicerade under rubriken Undervisning om rikets ränta 1533, Historiska handlingar nr 11.

[2] Beloppet varierade något. KA, Strödda räkenskaper och handlingar före 1630. Summarier över stiften. Uppsala stift 1539, 391 ½ mark 19 penningar; 1541, 391 mark 6 öre 15 penningar; 1542, 392 mark 5 öre 19 penningar; 1543, 393 ½ mark 11 penningar; 1544, 394 ½ mark 11 penningar. 1544 upplyses, att ännu icke någon rätt

landets uppskattning. Enligt räkenskaperna hade trögdborna som bekräftelse på stadgan mottagit ett kungligt brev. Vissa avkortningar förekommo. Länsmannen var i regel skattefri, och skattefrihet kunde av skilda anledningar åtnjutas av enskilda, så t. ex. 1542 av en bonde, vars hemman härjats av vådeld. Där örtugen gällde 3 mark, utgick av 6 ½ öresland 4 penningland jord 6 ½ öre 4 penningar i huvudskatt, av 2 markland jord 2 mark i huvudskatt, av 9 öresland jord 9 öre i huvudskatt osv. För jord, där örtugen gällde mer, skattades något mer än öre av öresland, för jord, där örtugen gällde mindre än 3 mark, skattades något mindre än öre av öresland. Åtskilliga smärre undantag från de nu efter undervisningen återgivna huvudreglerna kunna observeras vid studium av jordeboken. Huvudskatten hade intet med hamnan att göra. Den beräknades efter jordetalet. Detsamma gäller skippestaskatten och eftergäldspenningarna.

I skippestaskatten, som det på 1500-talet heter, igenkännes den medeltida skeppsvisten, den skatt, som över en serie förändringar återgår på det matförråd, som ledungsmannen i äldre tid medförde till skeppet. Den utgick på 1500-talet allmänt i penningar och matvaror, t. ex. spannmål, smör och fläsk från de uppländska häradena. Vissa härad och socknar under Örby gård i norra Uppland betalade dock icke skippestaskatt i matvaror. I Trögd erlades enligt undervisningen av vart markland 1 ½ öre 6 penningar skippestapenningar, 1 ½ spann skippestakorn, 1 lispund skippestafläsk, ½ lispund skippestasmör.

Skippestaskatternas förhållande till hamnorna är av särskilt intresse, eftersom det är välkänt, att den medeltida skeppsvisten direkt hörde samman med hamnorna på så sätt, att skeppsvisten beräknades med visst belopp per hamna. En genomräkning för ett antal hemman och hamnor av skippestaskatternas belopp enligt ovan återgivna undervisning visar, att dessa skatter äro för varje hemman särskilt uträknade efter jordetalet. Ett antal smärre avvikelser ha kunnat förklaras därmed att beräkningen följt ett äldre jordetal. Det finnes icke något spår av en beräkning av visst belopp av varje hamna. Ingen bonde är i jordeboken upptagen till för stor skatt i förhållande till sitt jordetal, därför att hans hamna innehöll ett fåtal bönder. Icke heller har hamnans sammanlagda jordetal lagts till grund i något fall. Skippestaskatterna voro 1540 helt frigjorda från hamneindelningen.

Eftergäldspenningarna, vilka ha samband med den skatt ättargäld, som enligt Upplandslagen utgick med 30 mark av hundaret och 10 mark av

skattläggning blivit hållen på många år, varför bönderna utgjorde sin penningskatt efter mantalet, som var och en för sig var skattlagd till, Landskapshandlingar, Uppland 1544: 5.

skeppslaget, erlades ingalunda allmänt i de uppländska häradena på 1540-talet. De omnämnas endast i räkenskaperna för Trögd, Åsunda och Lagunda samt Simtuna och Torstuna.[3] I Trögd utgingo de 1540 med 2 öre av marklandet. Ättargälden, som behandlas ytterligare nedan, har icke haft något direkt samband med hamnan.

Mantalet var grunden för beräknandet av dagsverkspenningar och målespann korn. Detta var det vanliga i de uppländska häradena. I vissa bygder under Örby gård betalades dock dagsverkspenningarna efter jordetalet. I Trögd hade varje bonde på fullt hemman att erlägga fyra öre dagsverkspenningar eller göra 8 dagsverken, och målespannen eller spannskatten utgick med 2 spann av var bonde. Efter avkortning av prestationerna från två hemman år 1542 gjorde häradets återstående 206 skattehemman fullt, dvs. 103 mark dagsverkspenningar och 4 läster 3 ½ pund (= 412 spann) målespann. Alla skattehemman räknades beträffande dessa skattetitlar som fulla, ehuru ganska betydande skillnader i jordetal förefunnos. Målespannen för häradet uppgick 1542 till 4 läster 3 ½ pund (412 spann), 1530 till 4 läster 2 ½ pund 2 spann (406 spann). Den nära överensstämmelsen visar, att beräkningssättet vid båda tillfällena varit detsamma. Såsom redan sagts, utgick spannskatten på 1540-talet med 2 spann av var bonde. Så har den tydligen utgått även 1530. Den ordning i skatteväsendet, som framträder i 1530 års undervisning, ligger före de stora reformerna och återger i några fall den medeltida. Enligt Upplandslagen utgick av varje bonde spannskatt med en spann säd och en spann malt.[4] Det är sannolikt, att 1540-talets och 1530 års princip för målespannens betalande, som var densamma, var den medeltida oförändrad. Ett tecken på ålderdomligheten av denna skattetitels beräknande är även det förhållandet att alla hemman räknades lika och fullt. På samma sätt, med 2 spann av var bonde, erlades målespannen i Åsunda och Lagunda 1540.[5] Även på andra håll har detta förekommit. Ett exempel finnes från Hagunda i undervisningen 1530.[6] Spannskatten har under senare medeltiden erlagts med 2 spann av var bonde.[7] Något samband mellan denna skatt och hamneindelningen har icke funnits.

---

[3] Uppsala stifts summarum 1541. Rörande ättargäldens samband med vitepenningar se G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 145 f.

[4] UL Kg X: 2. — — — Swa ær ok vm spannæ malæ. korn span ok malt span. — — —

[5] KA, Landskapshandlingar, Upland 1540: 10. Summarum för Uppsala stift 1541.

[6] Undervisning om rikets ränta 1530—1533, HH nr 11, sid. 35.

[7] Se även C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, sid. 207, G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 153.

I en stor del av Uppland fanns på 1540-talet en skatt eller en grupp skatter, bestående av åtskilliga persedlar, penningar, smör, får, gäss, höns, ägg, spannmål, ved, stockar, bräder m. m. Denna skatt betalades av på olika sätt sammansatta kamerala grupper. En sådan kunde i olika fögderier ha olika benämning, liksom även persedlarna växlade. På sina håll kallades gruppen gärd och kunde bestå av settingar, på andra håll var den sammansatt efter jordetal. I Trögd, Lagunda och Åsunda hade gärden ett fast samband med mantalet. Den bestod nämligen av sex skattebönder. Trögds 208 skattebönder voro för gärdskatten uppdelade på 34 $^{2}/_{3}$ gärder. I jordeboken finnas icke några gärder. Gärdens prestation är där fördelad på de enskilda, och var bonde hade att betala 1 höns, 10 ägg och 2 öre nötpenningar. Varje gärd hade dessutom att erlägga 1 får, varje bonde alltså 1/6 får. Denna sista skattepersedel är i jordeboken icke upptagen för var särskild bonde, utan gärdens får är antecknat under vederbörande hamnas summa. Som ovan beskrivits, voro hamnorna i Trögd enligt de äldsta jordeböckerna till antalet 33, gärderna 34 $^{2}/_{3}$. Hamnornas och gärdernas antal är alltså nära lika. En forskare har i detta förhållande sett orsaken till att hamneindelningen i Trögd så länge bibehölls.[8] Jordeböckerna ha, såsom nyss nämndes, uppfört gärdens får under hamnans summa, vilket kan anföras som ett stöd för den omtalade uppfattningen. Ett annat kan hämtas från den förut gjorda genomgången av hamneindelningen i Västmanland, där det sammanhanget mellan hamna och gärd påvisats, att i Tjurbo de båda benämningarna användes utan åtskillnad. Men man kan å andra sidan påpeka, att på andra håll i Uppland och Västmanland, där hamneindelningen bevarats, icke något samband mellan hamna och gärd, sådant som i Trögd, funnits, medan omvänt hamneindelningen övergivits i områden, där gärden på samma sätt som i Trögd kunde ha erbjudit ett stöd för hamneindelningens fortbestånd. Gärden i Västmanland på 1540-talet kan för övrigt icke utan vidare jämföras med den i Trögd, emedan gärden i Västmanland delvis avlöst hamnan och där uppträdde i den gamla hamnans funktion som territoriell enhet.

Den företagna genomgången av de för detta sammanhang viktiga skatterna i Trögd omkring 1540 har visat, att hamnan då icke i något fall hade någon betydelse för skattens beräknande. Icke ens några spår därav ha kunnat påvisas i räkenskaperna. Det är tydligt, att hamnan på 1540-talet spelat ut sin roll, något som understrykes därav, att hamneindelningen vid mitten av årtiondet även i jordeböckerna övergavs. Hamneindelningen 1540 var en historisk indelning med vissa för skattens beräknande be-

[8] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 121, not. 2.

tydelselösa uppgifter ännu i behåll. En sådan var, att gärdens får bekvämt kunde bokföras på hamnans summa, en annan, att hemmanens skatt summerades och uppbars hamnevis. Även den tidigare genomförda undersökningen av hamnornas sammansättning och topografiska struktur har givit till resultat, att hamneorganisationen 1540, som företedde en bild av olika starka och till större delen ofullständiga hamnor, icke längre var funktionsduglig. Redan förut ha på några punkter anmärkningar gjorts, som gällt det medeltida skatteväsendet i Trögd. Det finns anledning att nu ytterligare beröra detta.

Det kan lätt visas, att skatterna i Trögd omkring 1540, som nyss studerats, tämligen kort före detta år utgått med andra belopp och efter andra grunder. Den kända räkenskap, som under titeln Undervisning om rikets ränta 1530—1533 utgivits av trycket, samt den mindre kända Fougthernes rekenskaper 1529—1533, giva vid jämförelse med räkenskaperna omkring 1540 klart besked om att ändringar ägt rum.[9] Några av skattetitlarna, som äro för sammanhanget betydelsefulla, skola här jämföras. Jämförelsen omfattar hela häradets skattesumma i avrundade tal för var och en av dem.

	1530	1540
Huvudskatten	(358) mark	394 mark
Skippestapenningar	27 mark	77 mark
Skippestakorn	2 läster 1 pund	5½ läster
Skippestafläsk	6½ skeppund	17½ skeppund
Skippestasmör	(3⅕ skeppund)	9 skeppund
Eftergäldspenningar	28 mark	86 mark
Dagsverkspenningar	75 mark	103 mark
Målespann korn	4 läster 2½ pund	4 läster 3½ pund
Nötpenningar	8 mark	51 mark
Får	34 st.	35 st.
Höns	203 st.	210 st.

Det framgår av jämförelsen, att en kraftig skattehöjning ägt rum. Det framgår också, att vissa skattetitlar förete ungefär samma summa före och efter skattereformen. Här bortses från huvudskatten. Det skulle föra långt på sidan om sammanhanget att här diskutera dess sammansättning. Skippestaskatterna ha undergått en kraftig höjning, likaså eftergäldspenningarna, dagsverkspenningarna och nötpenningarna. Däremot utgick spannskatten, såsom förut påpekats, med ungefär samma belopp, får och höns

[9] KA. Räntekammarböcker 1530—1533, Undervisning om rikets ränta, tryckt i Historiska handlingar 11, sid. 33 f. KA, Strödda räkenskaper och handlingar före 1630, Fougthernes rekenskaper 1529—1533.

likaså. Några uppgifter i undervisningen 1530 ha redan berörts. Även dess uppgifter om skippestaskatterna och eftergäldspenningarna förtjäna uppmärksamhet. Undervisningen upptager åtskilliga skatter, som icke utan vidare kunna igenkännas från landskapslagarna. Svårighet med identifieringen av dess skatter med de medeltida vållas bland annat därav, att vissa penningposter kunde innehålla flera äldre penningskatter och att t. ex. skatt, som utgick i spannmål, kunde rymma sådan från flera gamla skatter. För nedanstående härad kunna de s. k. skippestaskatterna särskiljas från andra skatter.[1]

Härad	Skippesta korn	Skippesta fläsk	Skippesta smör	Jordetal
Trögd	200 spann	132 lispund	64 lispund	351 markland
Åsunda	185 »	123 »	53 »	214 »
Lagunda	176 »	116 »	56½ »	182 »
Ulleråker	30 »	20 »	10 »	67 »

Det är påfallande, att i vart och ett av dessa härad kvantiteten skippestakorn, räknad i spann, nära överensstämmer med den sammanlagda kvantiteten skippestafläsk och skippestasmör, omräknad i lispund. Proportionen är densamma som enligt landskapslagarnas bestämmelser gällde för skeppsvisten. Både Upplandslagen och Västmannalagen stadga lika mängder av å ena sidan spannmål, å den andra fläsk och smör. Upplandslagen stadgar sammanlagt för varje hamna 14 spann säd och 14 pund fläsk och smör, Västmannalagen 13 spann och 13 pund. Av den förut gjorda jämförelsen mellan skatten i Trögd 1530 och 1540 framgick, att skippestaskatterna 1540 kraftigt ökats. Spannskatten har enligt den ovan gjorda undersökningen visat sig 1530 och 1540 utgå med 2 spann av varje bonde, samma belopp som Upplandslagen stadgade. Den nyss gjorda iakttagelsen torde ställa det utom tvivel, att 1530 års ordning även beträffande skippestaskatterna återgår direkt på den från landskapslagarna kända. Detta gäller givetvis endast principen för skatternas utgörande, icke beloppen. Naturligtvis är det av högsta intresse att undersöka, om det kan sägas något om huru skippestaskatterna beräknades före den stora reformen i slutet av 1530-talet. Först inställer sig då frågan, om det kan konstateras något samband mellan skippestaskatten och hamnan eller mellan skippestaskatten och jordetalen.

I detta sammanhang skall den lockande undersökningen rörande skippestaskatterna i Ulleråker, Lagunda och Åsunda och ytterligare några härad icke utföras. Därtill skulle bland annat krävas ganska ingående stu-

[1] Undervisning om rikets ränta 1530—1533, HH 11, sid. 33 f., sid. 49.

dium av dessa härads indelningar vid ifrågavarande tid. I Lagunda och Åsunda redovisas skattehemmanen i de äldsta jordeböckerna grupperade i åttingar. Hamneindelningen hade där sannolikt långt tidigare övergivits. Här skall endast påpekas, att 1530 års skippestaskatt möjligen kan giva en anvisning om det ungefärliga antalet av tidigare hamnor i t. ex. Lagunda och Åsunda. För att med Upplandslagens 14 spann och 14 pund per hamna åstadkomma de summor, som upptagits i 1530 års undervisning, skulle krävas ungefär 13 hamnor i Åsunda och ungefär 12 hamnor i Lagunda.

I Trögd var hamneindelningen bevarad 1530, och häradets jordetal kan då beräknas ha varit något lägre än efter de noggranna skattläggningarna vid årtiondets slut, då skattehemmanens jordetal angives till c:a 350 markland. Det finnes alltså hållpunkter för behandling av den ovan uppställda frågan. Det är tänkbart, men knappast troligt, att skippestaskatten 1530 beräknats efter jordetal. En fördelning av häradets i undervisningen uppgivna summa, 200 spann på de sammanlagt omkring 350 marklanden med något mer än 1/2 spann på vart markland kan svårligen tänkas med hänsyn till ett sådant systems praktiska följder. Skattehemmanen hade, såsom tidigare redogörelse visat, mycket växlande jordetal. Skippestaskatterna skulle utgå med olika, och avsevärt olika, belopp av skattebönderna allt efter deras jordetal. Ett sådant skattesystem förutsätter skrivna längder, där skatten för var enskild finnes upptecknad. Övergången till beskattning efter jordetal krävde en jordebok, och säkerligen är tillkomsten av de äldsta bevarade jordeböckerna omkring 1540 bland annat att sätta i samband med skattens beräknande efter jordetalet. Antalet hamnor i Trögd var 1530 omkring 33. Med Upplandslagens 14 spann för var hamna skulle skippestakornet ha uppgått till c:a 462 spann. Enligt undervisningen betalade häradet 200 spann skippestakorn 1530. Skippestakornet är 1535 antecknat med ytterst varierande belopp för var hamna, och förhållandet har rimligen varit detsamma 1530.[2] Hamnornas inbördes styrka och ekonomiska resurser voro avsevärt olika. Detsamma gäller givetvis skippestasmör och skippestafläsk. Det anförda ger skäl för den meningen, att skippestaskatten i Trögd 1530 icke utgick med lika belopp av varje hamna och icke efter jordetal. Den uppställda frågan har därmed besvarats. Det återstår att söka utreda, huru skippestaskatten beräknades.

Omkring 1540 redovisa jordeböckerna 208 skattebönder i Trögd. 1530 föreligga icke direkta uppgifter om hemmantalet. Måhända var det något lägre än 208. Undervisningen upptager 203 höns 1530, och eftersom det är

[2] KA, Landskapshandlingar, Upland 1535: 1.

troligt, att varje skattebonde då liksom på 1540-talet erlagt ett höns, torde siffran 203 kunna anses gälla även antalet oavkortade skattehemman 1530. Skattehemmanen synas ha åstadkommit 200 spann och 196 pund genom att under viss hänsyn till jordetalet erlägga vardera 1 spann skippestakorn och 1 pund fläsk och smör. En sådan regel för skippestaskatternas beräknande krävde icke någon jordebok, icke heller spelade hamneindelningens långt gångna upplösning någon roll.

Några ord i Tröghbolags prolog syfta på skatteförhållandena i Trögd på 1300-talet och i äldre tid.

Fran hedhendom oc till thenna dagh
hauer trögdh hafuat en synderlik lagh
Hwar bonde göre widh annan liikt
huat han hafuir mera ellir minne rikt
J konwungx vtgärdhom allom släät
tha hafua the hafft aff gamblom räät

Det hade av gammalt varit så, att bönderna i alla konungens utgärder betalt lika mycket, säger prologen, som på annat ställe i denna avhandling daterats till 1330-talet. Prologens ord ge stöd åt resonemanget om skeppsvistens erläggande 1530. Skeppsvisten i Trögd har under senare medeltiden erlagts med i princip lika belopp av de fulla skattehemmanen.[3]

Till de medeltida skatter, som i Tröghbolaghs prolog åsyftas med orden *konungx wtgärdhom,* hör även ättargälden. Just för Trögds vidkommande kan det trots Upplandslagens och Tröghbolaghs till synes klara bestämmelser härom råda tvekan, huru denna skatt skulle fördelas på skattebevid skeppsvistens erläggande, säger Upplandslagen.[4] »Swa ær ok vm spannæ male. korn span ok malt span. ok swa vm attærgiæld. þæt æru þrætighi markær. æ hwar utgiærþir skulu. aff mantali utgiöræs. þær skal hundæri alt aff mantali iæmföræs.» Den bestämmelsen, att hela hundarets

[3] F. Dovring har i sitt nyligen utkomna arbete De stående skatterna på jord 1400—1600 ingående behandlat skatteväsendet på 1530-talet. Angående skeppsvisten i Trögd har Dovring funnit, att hamnan var skattedragaren, och han yttrar sammanfattningsvis rörande Trögd, Lagunda och Åsunda, »att skeppestaskatten i de tre häraden på 1530-talet var en distriktsbeskattning, inte ursprungligen en beskattning av nominati. Utgångspunkten är beskattningen av häradet som sådant eller av hamnan eller åttingen som sådan». Dovrings mening om skeppsvisten i Trögd synes icke äga stöd i det av honom anförda materialet, och den överensstämmer icke med den här gjorda framställningen. Det har icke varit möjligt att närmare taga ställning till Dovrings omfattande undersökning, som kom i författarens hand, då tryckningen av föreliggande avhandling pågick.

[4] UL, Kg X: 2.

mantal skulle läggas till grund vid fördelningen av sådan skatt, som utgick med visst belopp av hundaret, åsyftar i första hand ättargälden. Bestämmelsens placering i omedelbart samband med ättargäldens omnämnande vittnar därom. Meningen synes ha varit, att hundarets ättargäldssumma 30 mark icke först skulle delas jämnt på lägre enheter, tredingar, åttingar eller ev. hamnor och därefter lika på dessas skattskyldiga, utan de 30 marken skulle direkt fördelas på hundarets alla skattskyldiga. Det är därvid troligt, att icke en exakt uppdelning gjordes, som skulle ha tagit hänsyn till de årliga förändringarna i antalet skattskyldiga, utan att häradets ättargäld under lång tid utgick med samma belopp årligen av var bonde och att häradets ättargäld på så sätt icke uppgick till precis 30 mark, även om den summan varit grunden vid fördelningen på de enskilda. När det gäller ättargälden i Trögd, finnes ytterligare prologens bestämmelse, att bönderna skulle betala lika. Det finnes ingen anledning att betvivla de i detta stycke samstämmiga vittnesbörden. Ättargälden i Trögd har vid tiden för Upplandslagens tillkomst, kanske länge dessförinnan, fördelats direkt på hela häradets skattebönder. Därigenom blevo beloppen lika stora. Fördelningen har alltså icke gjorts så, att summan 30 mark först delades lika på tredingarna med 10 mark på varje.

Sist bland skatterna i Upplandslagen uppräknas ett antal husdjur m. m., som erlades av på olika sätt sammansatta gärder. Var hundaresfjärding erlade en ko, sex bönder ett får, vidare omnämnes hö, penningar och slutligen höns, som kunde utbytas mot annat djur efter vissa regler. Det har redan påpekats, att får och höns säkerligen av gammalt utgått i Trögd och att var bonde betalade 1 höns och 1/6 får. Av var hundaresfjärding skulle en ko utgå. Den fjärdingsindelning, som Upplandslagen här förutsätter, förekommer i lagen omnämnd i sådana sammanhang, att det är tydligt, att den icke var en tillfällig, för utgörandet av hundaresnötet sammansatt grupp. Den är nämnd i bestämmelser av ålderdomlig typ, t.ex. rörande budkavle, och den förekommer fast inarbetad i sammanhang om brohållning, om skatteväsendet och rättsväsendet. Hundaresfjärdingen var omkring år 1300 och tidigare en betydelsefull enhet med åtskilliga uppgifter. Samtidigt är det säkert, att denna enhet icke funnits i Trögd och vissa andra härad. Hur man i Trögd betalade hundaresnötet, framgår icke av någon historisk källa. Flera möjligheter finnas. Tillfälliga grupper om c:a 9 hamnors styrka kunna ha motsvarat hundaresfjärdingen. Skatten kan ha erlagts i penningar. Även andra möjligheter äro tänkbara. Intressantare är, att åtminstone ett hundare fanns, på vilket Upplandslagens stadgande i detta fall icke är direkt tillämpligt. Upplandslagens formuleringar hade att täcka ett stort och olikartat innehåll. Skattebestämmelserna uppräkna

ett avsevärt antal territoriella enheter och skatter. Fjärdingar och åttingar ha icke funnits i Trögd. Vid tiden för Upplandslagens tillkomst ha hundarena säkerligen företett åtskilliga olikheter, vad deras territoriella indelning angår, och det är icke heller säkert, att Upplandslagens alla smärre skatter utgingo av vart hundare.

Av den gjorda undersökningen har framgått, att hamnan i Trögd redan vid tiden för tillkomsten av Tröghbolaghs prolog, som i denna avhandling daterats till 1330-talet, icke var grunden för skeppsvistens beräknande. Skeppsvisten och andra skatter erlades i Trögd med i princip lika belopp av skattedragarna.

Hamnan och skattebestämmelserna i Upplandslagens konungabalk

Hamnans betydelse för skatteväsendet vid tiden omkring år 1300 har i den livliga pågående debatten kommit att något skjutas undan för andra viktiga frågor, hamnans äldsta sammansättning, hamnans förhållande till hundaret och andra enheter, frågorna om hundarets uppkomst m. fl. Det är väl värt att ägna ytterligare någon uppmärksamhet åt hamnans uppgifter och därvid icke sikta på den svåråtkomliga äldsta tiden utan på den tid, för vilken material är bevarat, nämligen 1300-talet. Var hamnan vid 1300-talets ingång i full livskraft eller stadd på avskrivning?

Ett svar på denna fråga är betydelsefullt för den rätta tolkningen av landskapslagarnas omstridda skattebestämmelser, för förståelsen av skatteväsendet under senare medeltiden och för förståelsen av Gustav Vasas skattereformer. Frågan om hamnans roll vid 1300-talets början har veterligen icke klart formulerats tidigare, men den har berörts, och viktiga skiljaktiga meningar ha kommit till synes. J. Sandström skrev mera i förbigående om hamneindelningen: »Den gamla kamerala organisationen, ursprungligen identisk med ledungsorganisationen eller framvuxen ur denna, torde i stort sett vid medeltidens slut och troligen långt förut hafva kommit ur sin ursprungliga funktion.»[1] En annan uppfattning hade E. Lönnroth i arbetet Statsmakt och statsfinans. Han yttrade där: »Upplands- och Västmannalagarnas bötesskalor för försummad ledingsskyldighet visar, att man räknat 8 bönder på hamnan, när hamneindelningen ursprungligen organiserades. I vissa områden, Snävringe och Åkerbo hundaren i Västmanland, där skatteindelningen bevarat en särskilt ålderdomlig prägel,

[1] J. Sandström, De stående skatterna i Svealand under medeltiden, HT 1913, sid. 19.

har denna ursprungliga princip bibehållits in på början av Gustaf Vasas regering. Men vi äga inga belägg på hur denna princip tillämpades i den ledingsordning, som stadfästes i Upplands- och Västmannalagarna. Ett med dessa lagar nära samtidigt vittnesbörd, längden över bönder och hamnor i Vendel 1312, anger att icke bondetal utan jordetal utgjort norm för hamneindelningen. I kung Albrekts brev 1366 anges tydligt hamnorna som jordenheter. Även i Snävringe och Åkerbo hundaren har trots indelningen efter bondetal en viss likformighet i jordetal mellan hamnorna förekommit.»[2] Efter behandling av ett av Upplandslagens skattestadganden fortsätter Lönnroth: »Marklandet har varit ett slags jordemantal; dess införande som skatteenhet har inneburit en övergång till jordbeskattning.»[3] Hamnan skulle alltså ha omorganiserats till jordetalshamna och jordetalet ha tjänat som skattegrund. Angående jordetalet som partiell skattegrund finns stöd i Upplandslagens stadgande rörande beräknandet av en del av skeppsvisten. Vi återgå emellertid till hamnan. I det föregående har visats, att hamnorna i Vendel 1312 icke varit organiserade som jordetalshamnor om c:a 8 markland vardera. Beträffande Snevringe har betonats, att hamneindelningen där organiserades om till jordetalshamnor, en gång 1539, en annan gång 1576. Tidigare hade Snevringe bondetalshamnor. Om Åkerbo har framhållits, att någon likhet i jordetal icke kan skönjas i de 1539 avsevärt varierande jordetalen. Detsamma gäller de på 1540-talet kvarlevande hamneindelningarna i Våla och Trögd. Hamnan kan icke visas ha omorganiserats till likhet i jordetal före 1500-talets skattläggningar.

I den föregående framställningen ha skäl framlagts för den uppfattningen, att hamnorna i Vendel omkring 1312 voro ojämna i inbördes styrka, att hamnorna i Våla vid samma tid, huru de än med ledning av hamneindelningen 1540 och uppgifterna rörande skattebetalare från 1312 beräknas, likaså ha varierat inbördes, att samma förhållande som i Vendel torde varit rådande i Trögd och att på 1360-talet hamnorna i Nyköpings län voro helt desorganiserade. Dessa omständigheter visa alla åt samma håll. Hamnan var vid 1300-talets början icke en omorganiserad, likformig enhet. Hamnan var på väg utför. Med stark förenkling av läget kan man säga, att diplomen och landskapslagarna till synes ge oförenliga uppgifter om hamnan på 1300-talet. Den ovan främst på diplomen byggda skildringen visar en ojämn och delvis desorganiserad hamneindelning. I landskapslagarnas bestämmelser framstår hamnan som bärare av betydelsefulla uppgifter. Med utgångspunkt i diplomens bild av hamnan skola här några ord ägnas det kända skattestadgade i Upplandslagens konungabalk,

[2] E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans, sid. 100.

[3] E. Lönnroth, a. a., sid. 101.

som trots många forskares möda ännu icke fått någon övertygande tolkning.

UL Kg X: 1 — — — þæssæ skipwistir skulu iwir all þry folkland at gangæ. slikt aff marklan iorþær sum aff wighum manni. vm þry skip. þæt fiærþæ skal giöræs utt aff mantali. aff bondum ok bondæ sunum. leghu drængium. ok löskæ mannum. — — —

E. Lönnroth har ansett, att orden *þæssæ skipwistir* åsyfta alla fyra skeppsvisterna och icke endast de två penningskeppsvisterna, varigenom dessa anses ha uppgått till vardera 40 mark.[4] Jag ansluter mig till denna Lönnroths tolkning. F. Dovring har framfört den meningen, att stadgandet tillkommit för att trots lokala olikheter understryka, att marklandet och vigermannen över alla tre folklanden skulle betala lika.[5] Denna tolkning, som icke accepterats av G. Hafström[6], visar enligt min mening i rätt riktning. Skattebördan för skattebönderna skulle fördelas jämnare. En sådan strävan skulle ha varit väl motiverad med tanke på hamnornas ojämnhet. Men hur stämmer den framförda meningen om de olika starka hamnorna med lagens bestämmelser om visst belopp per hamna?

Lagens mening kan tolkas på följande sätt: Sedan skeppsvistens belopp för hundaret bestämts med ledning av hamnornas antal, skedde fördelningen efter en med hänsyn till jordetal och brukningsenheter konstruerad bondetalsprincip, som uttryckes med orden *slikt aff marklan iorþær sum aff wighum manni*. Hundarets skeppsvist fördelades på de så erhållna mantalen. Den regeln skulle gälla över alla tre folklanden. Samma metod synes vara praktiserad i Nyköpings län på 1360-talet. De Barnekowska räkenskaperna uppge för vart hundare antalet hamnor och antalet bönder. Hamnans belopp kan svårligen ha betalats av de inbördes ojämna hamnorna direkt.

De från början jämnstarka bondetalshamnorna hade vid 1300-talets början genom nyodling, avgång av skattejord m. m. blivit så olika inbördes, att mantal och jordetal under senare medeltiden användes såsom skattegrund. Hamneindelningen var känd och kunde vid behov tagas i bruk. I några hundaren tjänstgjorde hamnan som uppbördsdistrikt men hade flerstädes undanträngts av åttingen. Redan i Upplandslagen framstår åttingen som det ordinarie uppbördsdistriktet. För tillfälliga pålagor sammanfördes skattebetalarna i grupper, som kallades gärder.

[4] E. Lönnroth, a. a., sid. 124.

[5] F. Dovring, Attungen och marklandet, sid. 72.

[6] G. Hafström, Ledung och marklandsindelning, sid. 168.

SAMMANFATTNING

Vid uppsökandet av texterna till Tröghbolagh och under forskningen rörande deras ursprung och släktskap ha de Sparre-Bielkeska avskrifterna med karakteristiska rubriker ägnats en särskild undersökning, som tidigare tryckts. Några av de Palmskiöldska avskrifterna ha visat sig härstamma från samlingen Allmogens besvär i riksarkivet. Ett jämförande studium av texterna har visat, att de yngre icke ge något för tolkningen utöver de båda 1400-talsavskrifterna, varav den för den mellersta tredingen är den bästa. De båda äldsta texterna ha här utgivits, tolkats och kommenterats, och därmed föreligger Tröghbolagh lätt tillgänglig.

Tröghbolagh upptecknades för att stadfästas av konung Albrekt 1369. Skäl ha anförts för tidigare stadfästelser, en gång av hertigarna Erik och Valdemar, en annan av konung Magnus Eriksson på 1330-talet. Prologen, som skrevs för Magnus Erikssons stadfästelse, visar på några punkter märklig överensstämmelse med Erikskrönikan och Konungastyrelsen, och dess författare har varit fullt förtrogen med sin tids andliga och världsliga litteratur. Tredingsrätten, den egentliga lagtexten i Tröghbolagh, hör hemma bland svealagarna, med vilkas stadganden om den enskilda skogen många överensstämmelser visats. Vissa av tredingsrättens bestämmelser ha motsvarighet även i götalandskapens lagar och i danska lagar. Ett stadgande har motsvarighet även i norsk och isländsk rätt. Frånvaron av bestämmelser i svealandskapens landskapslagar kan ibland bäst förklaras med deras redaktionella särart. Saken har belysts vid jämförelsen mellan Tröghbolaghs båda redaktioner.

Först för 1600-talet tillåter det bevarade materialet en undersökning i domböckerna av sådana mål och ärenden, som Tröghbolagh behandlar. Då följde man icke längre Tröghbolaghs bestämmelser, och allmänningarna värnades ofta mot inkräktare genom att sättas under förbud. Som skyddsbrev för häradets rätt till allmänningarna åberopades Tröghbolagh under 1600-talet, och den spelade sin roll ännu under skogskommissionens verksamhet i Trögd vid 1690-talets mitt samt vid kommissionen över skogen Hult 1697—1699. I senare tid ha vid behov skogskommissionens domar åberopats men icke andra äldre brev och handlingar.

Trögds tredingar intaga i Tröghbolagh en framskjuten plats. Man skilde på inom och utom tredingen boende, och allmänningarna kallades tredingsskogar. Tredingens uppgift hade i Trögd samband med nyttjandet och

vården av allmänningarna. Rättsvården i övrigt sköttes av häradstinget. Där tredingsindelning på andra håll är bevarad under medeltiden, hade tredingen judiciell betydelse. Något direkt samband hade icke tredingen och tolften i Trögd. På 1300-talet förekom icke längre en levande tolftindelning i Uppland. I anslutning till en annan forskares resultat har tolften ansetts vara den till ledungsorganisationen hörande enhet, som där den var territoriell, omfattade tolv hamnor. I strid med tidigare meningar har hävdats, att Trögd innehöll tre tolfter och varje tolft tolv hamnor. Trögd är den enda bygd, där detta samband mellan tolft och hamna torde kunna konstateras. Tröghbolagh ger icke stöd för de av andra forskare framlagda meningarna om de territoriella enheternas i Trögd inbördes förhållande och de delvis därpå grundade teorierna om hundaresbenämningens samband med ett räknat hundratal. Hundaret bestod i Uppland av fyra fjärdingar och åtta åttingar med sin andel av de förvaltningsuppgifter, som bland annat ålåg hundaret. De grupper av tolv hamnor, som på åtskilliga ställen i Svealand påvisats av en annan forskare, torde liksom i Trögd ha varit tolfter.

Många forskare ha sökt besvara frågan huru många hamnor, hundaret rymde. Man har utgått från att hamnan utgjort en viss del av hundaret. Denna allmänt vedertagna mening har enligt de här vunna resultaten icke stöd i källorna. Hamnan var en del av tolften. Liksom tredingen och tolften hade även hamnan på 1300-talet förlorat mycket av sin forna betydelse. En av de stående skatterna, skeppsvisten, beräknades delvis med hjälp av det kända antalet hamnor, men den fördelades och erlades enligt den här gjorda tolkningen av de särskilt konstruerade mantalen, icke lika av var hamna. Såsom det här uppvisas ur 1500-tals räkenskaper från tiden före skattereformerna samt ur Tröghbolagh, har skeppsvisten i Trögd utgått med lika stora belopp av mantalen.

Källorna rörande Svealandskapen synas för 1300-talet ge samma bild av de äldre territoriella enheterna, som Tröghbolagh ger för sin bygd. Den äldre indelningen var stadd i upplösning.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckt material

Ur nedan antecknade depåer, arkiv, samlingar m. m.

Riksarkivet

Acta angående ridderskapet och adeln.
Allmogens besvär, Uppsala län.
Avskriftssamlingar efter 1520.
Juridica.
Kopieböcker och avskriftssamlingar rörande medeltiden från senare tid, ser. B.
Kommission angående allmänningen Hult 1697.
Pergamentsbrevsamlingen.
Renoverade domböcker ur Svea hovrätts arkiv.
Riksregistraturet.
Rådsprotokoll.
Skogskommissioner i Uppland 1694—1696.
Skoklostersamlingen.
Småsamlingar, skogs- och jaktväsendet.
Topografica.
Ämbetsarkivet.

Svenska diplomatariekommittén (Riksarkivet)

Samlingar och register.

Kammararkivet

Akter angående kungsgårdar och kungsladugårdar.
Boskapslängder.
Diverse kommissioner.
Frälse- och rusttjänstlängder.
Landskapshandlingar.
Länsregister.
Oordnade handlingar fr. o. m. 1631. Blåa nummer.
Oordnade handlingar t. o. m. 1630. Röda nummer.
Reduktionsmyndigheternas m. fl. akter. Gamla byten före 1655.
Räntekammarböcker t. o. m. 1699.
Sandbergska samlingen.
Slott och gårdar.
Strödda kamerala handlingar.
Topografica.

Kungl. Kammarkollegiets arkiv

Advokatfiskalskontoret.
Kammarkollegii koncepter.

Kammarkollegii protokoll.
Skogar och allmänningar.
Skogsrannsakningshandlingar.

Kungl. Biblioteket

Handskriftsamlingen, litt. B.
Handskriftsamlingen, litt. F. a.
Handskriftsamlingen, litt. M 10, N. R. Broemans historisk-topografiska samlingar.
Rålambska samlingen.

Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv

Beskrivningsböcker, gamla signa Q 5, Q 6, K 6—18.
Beskrivningsböcker för Stockholms och Uppsala län.
Skogs- och allmänningskartor, rörande allmänningen Hammar, B 42 9[1], B 42 9[2], B 42 9[3], rörande allmänningen Hornö B 73 10[1].

Landsarkivet i Uppsala

Häradsrättsarkiv, domböcker.
Kronofogdearkiv, handlingar angående skogar.
Kyrkoarkiv.
Länsstyrelsearkiv.

Uppsala universitets bibliotek

Allmänna handskriftsamlingen.
B Juridik
C Codices medii ævi latini
E Sveriges historia intill 1697
S Sveriges och Finlands geografi och topografi
X Genealogi och biografi
Nordinska samlingen.
Palmskiöldska samlingen.
Pergamentsbrevsamlingen.

Svenska ortnamnsarkivet (Uppsala)

Samlingar och register.

Linköpings stifts- och landsbibliotek

Handskriftsamlingen, cod. J. 25.

Trögds häradsallmänningsstyrelses arkiv

Allmänningsstyrelsens protokoll och handlingar, bl. a. en avskrift av Tröghbolagh från 1900-talet, efter TBH, text A.

Helsingfors universitets bibliotek

Handskriftsamlingen 1840, A 7.

Tryckta källor

(Inom parentes anges den sammandragna titel eller förkortning, som använts i föreliggande avhandling.)

Alexanderromanen. Konung Alexander, utg. av J. A. Ahlstrand, SFSS 12. Hilka, A. Der altfranzösische prosa-Alexanderroman — — — nebst dem lateinischen Original der Historia de preliis, Rezension J 2. Halle 1920. F. Pfister, Kleine Texte zum Alexanderroman. Sammlung vulgärlateinische Texte, herausgeg. von W. Heraeus und H. Morf, H 4. Heidelberg 1910.

Bibeln. Bibeln eller Den heliga skrift. Översättningen gillad och stadfäst av Konungen år 1917.

Biblia sacra vulgatæ editionis. Ed. P. M. Hetzenauer. Ratisbonæ et Romæ 1922.

Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver samlade och utgivna af Carl Gustaf Styffe. I. (Bidrag till Skandinaviens historia.) Sthlm 1859.

Biskop Eysteins Jordebog, udg. ved H. J. Huitfeldt. Christiania 1879.

Byordningar från Uppland utg. av S. Lampa. UFT XXVII, 1911.

Danmarks gamle landskabslove med kirkelovene udgivet af det danske sprog- og litteraturselskab — — — under ledelse av J. Brøndum-Nielsen i förbindelse med P. J. Jørgensen, 1—8. (DGL) København 1920—1941.

Danmarks Gamle Love paa Nutidsdansk ved Erik Kroman under medvirken af Stig Iuul. I—III. København 1945—1948.

Diplomatarium dalekarlicum. Urkunder rörande landskapet Dalarne, samlade och utg. af C. G. Kröningssvärd och J. Lidén, I—III. Sthlm, Falun 1842—1853.

Diplomatarium norwegicum. Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold — — — i middelalderen. Samlede og udgivne af Chr. C. A. Lange og Carl R. Unger. I—V. Christiania 1849—1860.

Diplomatarium suecanum, utgivet genom J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand, E. Hildebrand, S. Tunberg och E. Nygren, 1—6. (DS) Sthlm 1829—1946.

Finlands medeltidsurkunder, utg. af Finlands statsarkiv genom R. Hausen. Helsingfors 1900.

Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736, utg. av W. Sjögren. Uppsala 1900—1909.

Grågås. Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid, udg. — — — af V. Finsen, I—III. Kjøbenhavn 1852—1870.

Isländisches Recht. Die Graugans, übersetzt von A. Heusler. Germanenrechte, Band 9. Weimar 1937.

Handlingar rörande Skandinaviens historia, 16, 18. Sthlm 1831, 1833.

Handlingar till upplysning af Finlands häfder, utg. af A. J. Arwidsson. II, IX. Sthlm 1848, 1857.

Historiska handlingar, 11. Sthlm 1889.

[G. E. Klemming], Ur en antecknares samlingar. Sthlm 1868.

Konung Gustaf I:s registratur, 1—29. Handlingar rörande Sveriges historia. Sthlm. 1861—1916.

Konungastyrelsen. En nyttigh Bok, om Konunga Styrilse och Höfdinga — — — utg. 1634 av Johan Thomesson Bure. U. o. 1634.

Um styrilsi kununga ok höfþinga, utg. af R. Geete. Sthlm 1878.

Landrecht des Königs Magnus Hakonarson, bearbeitet von Rudolf Meissner. Germanenrechte, Neue Folge. Weimar 1941.

Lex Helsingiae. Ed. A. Nelson. Corpus codicum suecicorum medii aevi, vol. VIII. Hafniae 1948.

Norges gamle Love indtill 1387 — — — af det kongelige norske Videnskabers Selskab udgivne ved R. Keyser og P. A. Munch, B. 1—5. Christiania 1846—1895.

Några gambla Stadgar, ifrån Konung Magni Ladulåses Tijdh Åhr 1280 til Kon. Gustaffs den förstes . . ., utg. tillsammans med Biärköa Rätten av J. Hadorph. Sthlm 1687.

Oeconomia. Gamble Grefwe Peer Brahes fordom Sweriges Rijkes Drotzetz Oeconomia — — — skrifwin anno 1581. De 100 böckerna, 5. Sthlm MCMXX.

Permbref från Westmanland, utg. af K. H. Karlsson. Västmanlands fornminnesförenings årsskrift, III. Westerås 1884.

Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, I, utg. av N. Herlitz. (Stadsprivilegier I) Sthlm 1927.

Registrum ecclesiæ Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok, utg. af Finlands statsarkiv genom R. Hausen. Helsingfors 1890.

Samling af gällande författningar rörande skogsväsendet, utg. af A. V. T. Hahr, I—II. Sthlm 1877—1906.

Samling af Sweriges gamla lagar, utg. af H. S. Collin och C. J. Schlyter, 1—13. (SGL) Sthlm och Lund 1827—1877.

Samlingar, utg. af Svenska fornskriftsällskapet. (SFSS) Sthlm 1844—

Skattelängd för östra Westmanland af år 1371, utg. af K. H. Karlsson, Västmanlands fornminnesförenings årsskrift, III. Westerås 1884.

K. stadgar, förordningar, privilegier och resolutioner angående justitien och hushållningen vid bergverken och bruken. (Bergverksförordningar.) Sthlm 1736.

Stjórn. Gammelnorsk bibelhistorie. Udg. af C. R. Unger. Kristiania 1862.

Sumlen. Sumlen — — — af Johannes Thomae Buraeus, utg. af G. E. Klemming 1886. Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif. Bihang 1. Sthlm o. Uppsala 1883—1895. Johan Bures utdrag ur konung Erik XIII:s af Pommern numera förkomna skattebok. Bidrag till Finlands historia — — — utg. af finska statsarkivet genom R. Hausen, I. Helsingfors 1881—1883.

Svenska landskapslagar, tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén, 1—5. (Svenska landskapslagar) Sthlm, tr. Uppsala 1933—1946.

Svenska Riks-archifvets pergamentsbref från och med år 1351, 1—3. (SRP) Sthlm 1866—1872.

Svenskt diplomatarium från och med år 1401, utg. genom C. Silfverstolpe och K. H. Karlsson, 1—4. (SD) Sthlm 1875—1904.

Sveriges rikes lag, gillad och antagen på riksdagen åhr 1734. Sthlm 1736.

Sveriges traktater med främmande magter, I—II, utg. af O. S. Rydberg. (ST) Sthlm 1877—1883.

Tröghbolagh. Hammars tredings redaktion (TBH). Gambla stadgar vid Biärköarätten, utg. af J. Hadorph 1687.

Mellersta tredingens redaktion (TBM). Prologen. Ur en antecknares samlingar I, 1868.

Svenska medeltidsdikter och rim, utg. af G. E. Klemming, SFSS 25.

Prologen och tredingsrätten. Tröghbolagh, utg. av G. E. Klemming, SFSS, Småstycken på forn svenska, 1872.

Upplandslagen, Uplandz laghen sum af Byrgher Magnusa son, Swea ok Giötha kununge, åhrom äfter Ch. b. 1295 förbätradhes. 4:o Sthlm 1607. Handupplaga, utg. av O. F. Hultman. SSLF CXXVII, 1916.

Upplandslagen efter Ängsöhandskriften, utg. av O. v. Friesen. SFSS 35, 1902.

Upplandslagen enligt Codex Esplunda, utg. av S. Henning. SFSS 51, 1934.

Uppsala läns allmänna kungörelser, Landskontoret, Ser. B. nr 3 1933. Reglemente för Trögds härads allmänning, fastställt av K. M:t den 18 aug. 1933.

Ur Västmanlands äldsta skatteböcker. Fogdens å Västerås slott Rasmus Kloths räkenskapsbok för år 1539 jämte utdrag av därtill hörande skattelängder, utg. av Claes Uggla. Västmanlands fornminnesförenings årsskrift VIII. Västerås 1915.

Utdrag utur alle ifrån den 7 dec. 1718 utkomne publique handlingar — — — af R. G. Modée, III. Sthlm 1749.

Årstrycket. K. Placater, förordningar, påbud, resolutioner etc.

Litteratur

A. Ahlström, Våra medeltidslagar. Studier i fornsvensk stilistik och prosarytmik. Akad. avh. Lund 1912.

N. Ahnlund, Vad omfattade 1413 års skattebok? HT 1921.

J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, I—IV. Sthlm 1917—1923.

J. E. Almquist, Om formerna för tingsfridens lysning i Sverige under äldre tid. Historiska studier tillägnade Sven Tunberg 1942. Uppsala 1942.

——, Skogskommissionerna under det karolinska enväldet. Svenska lantmäteriet 1628—1928, I. Sthlm 1928.

——, Ytterligare om formerna för lysande av tingsfrid. Svensk Juristtidning 1942.

S. Ambrosiani, Mark och markland. Rig 1939.

——, Till diskussionen om äldre tiders mått och mål. Rig 1937.

——, Örtugland. Rig 1949.

(J. A. Amilon), Sveriges häradsallmänningar, Sthlm 1918.

J. A. Amilon, Östergötlands häradsallmänningar. Med särskild beskrivning av Göstrings och Lysings häraders allmänningar. Sthlm 1929.

K. von Amira, Nordgermanisches Obligationsrecht, 1—2. Leipzig 1882—1895.

I. Andersson, Källstudier till Sveriges historia 1230—1436. Akad. avh. Lund 1928.

C. Annerstedt, Upsala universitets historia, I—III, Bihang I—V. Sthlm och Uppsala 1877—1914.

E. Arup, Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede. DHT Række 8, Bind 5, 1913—1914.

J. Axelsson, Den svenska husdjursavelns utveckling från 1800-talets början fram till våra dagar. Lund 1933.

A. Bauckner, Einführung in das mittelalterliche Schrifttum. München 1923.
N. Beckman, Äldre västgötalagen, översatt och förklarad. Uppsala 1924.
S. Belfrage, Till identifieringen av den fornsvenske Pentateuköversättaren. Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olsson den 9 juni 1936. Lund 1936.
O. R. Bellander, Anteckningar om Westmanlands härader. Köping 1869.
P. E. Bergfalk, Om Svenska jordens Beskattning till och med början af 17:de Århundradet. Acad. afh. Upsala 1832.
——, *Rec.* J. J. Nordström, Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia. Frey. Tidskrift för vetenskap och konst. Andra häftet. Upsala 1841.
C. Björling, Om bötesstraffet i den svenska medeltidsrätten. Akad. afh. Lund 1893.
B. Boëthius, Ur de stora skogarnas historia. Sthlm 1917.
S. Bolin, Ledung och frälse. Studier och orientering över danska samfundsförhållanden under äldre medeltid. Lund 1934.
E. Bull, Leding, militær- og finansforfattning i Norge i ældre tid. Kristiania 1920.
E. Carlsson, Närkeslagens stadfästelse. HT 1946.
F. A. Dahlgren, Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. Lund 1914—1916.
O. von Dalin, Svea Rikes historia ifrån dess begynnelse til wåra tider efter Hans Kongl. Maj:ts nådiga behag på Riksens höglofliga ständers åstundan författad, andra upplagan, II. Sthlm 1765.
F. Dovring, Attungen och marklandet. Studier över agrara förhållanden i medeltidens Sverige. Akad. avh. Lund 1947.
——, De stående skatterna på jord 1400—1600. Lund 1951. Jfr sid. 208, not 3.
Du Cange, Ch. du Fresne, Glossarium mediæ et infimæ latinitatis — — — Editio nova aucta — a L. Favre, I—X. Niort 1883—1887.
G. Enequist, Något om byordningsprojektet 1742. HT 1935.
J. O. T. von Engeström, Skogs- och jagtväsendet i Sverige intill år 1870. Bidrag till Sveriges officiella statistik, Litt. Q, Skogsväsendet, I. 1879.
S. Engström, Bo Jonsson I. Till 1375. Akad. avh. Uppsala 1935.
M. Eriksson, Byar och hamnar i forna tiders Vendel. UFT 46, Bil. 1938.
——, Våla under medeltiden. Hembygden. Östervåla hembygdsförenings minnesskrift vid 10-årsjubileet. Sala 1936.
S. Erixon, Granne är grannes broder. Nordiska museets årsbok Fataburen 1931.
——, Skultuna bruks historia, 1—2. Sthlm 1921—1935.
A. G. Fontell, Nytt historiskt bidrag belysande bosättningen i Finland under landets forntid. Fennia 61: 5. Helsingfors 1936.
H. Forsell, Sverige 1571. Sthlm 1872.
O. von Friesen, Ett par ord i Upplandslagen. Studier tillägnade Axel Kock 1929. Lund 1929.
N. Geber, Till dateringen af det fornsvenska legendariet. Studier tillägnade Henrik Schück på hans 50-årsdag den 2 november 1905. Sthlm 1905.
G. Hafström, Ledung och marklandsindelning. Akad. avh. Sthlm., tr. Uppsala 1949.
——, Sockenindelningens ursprung. Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund 1949. Sthlm 1949.

M. Hammarström, Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning. Helsingfors 1925.
Handlingar angående professuren i historia vid Uppsala universitet. Uppsala 1930.
D. Hannerberg, Centrala och officiella spannmålsmått från 1500-talets mitt till 1665. K. Lantbruksakademiens tidskrift 1946, nr 5.
——, Tunnland, öresland, utsäde och tegskifte, Gothia 1946.
J. A. Heikel, Kortfattad latinsk-svensk ordbok. Helsingfors 1932.
R. Hemmer, Några blad ur den svenska rättens äldre historia i Finland. Tidskrift utg. av juridiska föreningen i Finland 1931, årg. 67. Helsingfors 1931.
——, Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt. Akad. avh. Helsingfors 1928.
N. Herlitz, Grunddragen av det svenska statsskickets historia. Sthlm 1936.
B. Hesselman, Upländsk ordbok. Manuskript i UUB.
E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling. Sthlm 1896.
——, Öfversigter och granskningar. HT 1883.
H. Hildebrand, Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring, 1—3. Sthlm 1879—1903.
A. Hilka, Der altfranzösische Prosa-Alexanderroman. Festschrift für Carl Appel zum 17. Mai 1917. Halle 1920.
E. Hjärne, Fornsvenska lagstadganden I—III. Uppsala 1951.
——, Från Alsnö och Sko. Uppsala 1951.
——, Rod och runor. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. Årsbok 1946. Uppsala 1947.
——, Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen. NoB 1947. (E. Hjärne, Roden.)
——, Två gammalsvenska andliga dikter. Uppsala 1915.
——, Vederlag och sjöväsen. Ett bidrag till det danska statsskickets äldsta historia. NoB 1929.
H. Hjärne, Skandinavisk laghistoria. Svensk tidskrift 1876.
Å. Holmbäck, Studier över de svenska allmänningarnas historia I. Rättsreglerna för intaga av jord vid den fasta bosättningen. UUÅ 1920.
A. Holmsen, Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning NoHT 32, Oslo 1940—1942.
N. G. Hörner, Fyrisåmynningen och landhöjningen. UFT 46. 1938—43.
J. Ihre, Glossarium suiogothicum, I—II. Upsaliae MDCCXIX.
C. G. Ihrfors, Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. Akad. avh. Uppsala 1916.
G. Indrebø, Fjordung. Bergens museums årbok 1935, Historisk-antikvarisk rekke nr 1. Bergen 1936.
P. J. Jörgensen, Dansk retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede. U_2 Köbenhavn 1947.
K. H. Karlsson, Äldre vestmannalag eller dalalag? HT 1889.
J. Kjellström, Helsingelagen tolkad. Akad. avh. Uppsala 1909.
S. Lagerbring, Swea rikes historia ifrån de äldsta tider til de närwarande, III, Sthlm 1776.
F. Lagerroth, Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. Lund 1947.
K. Lehmann, Der Königsfriede der Nordgermanen. Berlin u. Leipzig 1886.

L. G. Linde, Sveriges ekonomirätt. Sthlm 1888.
——, Sveriges finansrätt. Sthlm 1887.
Hj. Linder, De svenska lagmännens ställning till konung och folk t. o. m. år 1347 I. Akad. afh. 1875.
N. Lovén, Folklifwet i Skytts härad i Skåne wid början af detta århundrade. Barndomsminnen utgifne af Nicolovius. Lund 1847.
B. Lundberg, Några Sparre-Bielkeska kopieböcker och handskriften E 181 i Uppsala universitetsbibliotek. NTBB 1944.
O. Lundberg och A. Grape, Byar och bönder i Alunda för 600 år sedan, UFT h. 29, 1913.
O. Lundberg, Forntopografiska forskningsmetoder. Arctos Svecica 4, Uppsala 1951.
E. Lönnroth, Marklandets uppkomst. Scandia 1941.
——, Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. GHÅ 46, 1940: 3. (E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans.) Göteborg 1940.
C. G. Malmström, Om centralisation, embetsmän och län i Sverige under medeltiden. Tidskrift för litteratur utg. af C. F. Bergstedt 1851.
J. A. Nordberg, S. Clarae minne eller berättelse om det gamla S. Clarae kloster. Sthlm 1727.
I. Nordin-Grip, Skrifter av Eric Wennaesius I. Etthundrade klingdichter. Akad. avh. Uppsala 1934.
A. Nordling, Ordskatten i Södermannalagens textcodex samlad och ordnad. Acta societatis scientiarum fennicæ. 49: 5. Helsingfors 1928.
J. J. Nordström, Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia efter de äldre lagarne till sednare hälften af sjuttonde seklet, I—II. Helsingfors 1839—40.
A. Noreen, Altschwedische Grammatik. Halle 1904.
E. Nygren, Registra ecclesie lincopensis. Linköpings biblioteks handlingar. Ny serie. Bd 3, bd 4: 1. Linköping 1941—1944.
Ordbok öfver Svenska språket, utg. af Svenska Akademien (SAOB) Lund 1898—.
F. Pfister, Kleine Texte zum Alexanderroman. Sammlung vulgärlateinischer Texte, herausgeg. von W. Heraeus und H. Morf, H 4. Heidelberg 1910.
R. Pipping, Kommentar till Erikskrönikan. Skrifter, utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 187. Helsingfors 1926.
——, Strödda anteckningar till de fornsvenska lagarna. Acta academiae aboensis, Humaniora VII: 2. Åbo 1931.
C. W. Ramstedt, Om krigs- och skatteväsendet i Svealandens lagar. Akad. afh. Upsala 1875.
J. E. Rietz, Svenskt dialekt-lexikon. Malmö 1867.
O. Rudbeck, Atlantica, utg. av A. Nelson, Lychnos-Bibliotek 2: 1—4. Uppsala 1937—1950.
H. L. Rydin, Bidrag till Svenska Skogs-Lagstiftningens Historia. Akad. Afh. Lund 1853.
J. Sahlgren, Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning. NoB 1925.
H. Samzelius, Jägeristaten. Anteckningar om svenska väldets skogs- och jaktväsen. Sthlm 1915.
J. L:son Samzelius, Kumla kyrkas räkenskapsbok 1421—1590. Akad. avh. Lund, tr. i Uppsala 1946.

J. Sandström, Den nuvarande bybebyggelsens uppkomst. Några synpunkter. Fornvännen 1910.
——, De stående skatterna i Svealand under medeltiden. HT 1913.
——, Markland och bördsrätt. UFT Bil. 1927.
——, Marklandet i Svealandskapen. HT 1942.
——, Studier rörande Dalarnas administrativa indelning 1539—1650. MRA, ny följd I: 25—27. 1911.
A. Schagerström, Upplandslagens ordskatt. Skrifter utg. af K. Hum. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, XIII: 5. Uppsala 1911.
E. Schalling, Allmänningar. Minnesskrift ägnad 1734 års lag, II. Sthlm 1934.
K. Schiller und A. Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch, I—VI. Bremen 1877—1881.
C. J. Schlyter, Juridiska afhandlingar I—II. Upsala 1836. Lund 1879.
——, Om Sveriges Äldsta Indelning i Landskap och Landskapslagarnes upkomst. Upsala 1835.
A. Schück, *Rec.* G. Hafström, Ledung och marklandsindelning. HT 1950.
H. Schück, K. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien I. Sthlm 1932.
——, Upsala öd. UUÅ 1914.
P. Sjögren, Släkten Trolles historia intill år 1505. Akad. avh. Uppsala 1944.
R. Steffen, Gotlands administrativa, rättsliga och kyrkliga organisation. Lund 1943.
A. Steinnes, Gamal skatteskipnad i Noreg. Avhandlingar utg. av det norske videnskaps-akademi i Oslo, Hist.-filos. Classe, 1930 nr 1, 1933 nr 3. Oslo 1931, 1934.
——, Økonomisk og administrativ historie. Norske bygder III, Romerike, 1 halvbind. Bergen 1932.
G. Stiernhielm, Gambla Swea- och göthamåles fatebur. Sthlm 1843.
C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319—1521. (C. G. Styffe, Skandinavien.) Sthlm 1911.
C. I. Ståhle, De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen. (C. I. Ståhle. De medeltida ledungsskatterna.) HT 1941.
——, En bötesbestämmelse i Upplandslagens konungabalk. Rig 1939.
——, Otte Torbjörnssons dagbok, Nationen och hembygden. Skriftserie utg. av Värmlands nation i Uppsala, V. Uppsala 1949.
——, Studier över de svenska ortnamnen på -inge. Akad. avh. Sthlm. Lund 1946.
Svenskt biografiskt lexikon, I—. Sthlm 1918—.
K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund 1884—1918.
A. Taranger, Udsigt over den norske rets historie, 2: 1. Kristiania 1904.
R. Tengberg, Om den äldsta territoriala indelningen och förvaltningen i Sverige. 1. Akad. afh. Upsala. Sthlm 1875.
G. Thulin, Om mantalet. 1. Akad. afh. Lund. Sthlm 1890.
S. Tunberg, Erik af Pommerns jordebok af år 1413. HT 1916.
——, Rod och Roslag i det gamla Sveariket. Det levande förflutna 11. Sthlm 1947.
——, Roden och Roslagen. HT 1949.
——, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning. Akad. afh. Uppsala 1911.

——, Svearne. En historisk fantasi. Nordisk tidskrift 1945.
——, Till Svearikets äldsta historia. Fornvännen 1920.
——, Uppland och Roslagen. En studie i nordisk samhällshistoria. Studier i ekonomi och historia tillägnade Eli F. Heckscher. Uppsala 1944.
T. Wennström, Brott och böter. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslagar. Lund 1940.
——, Lagspråk och lagtexter. Lund 1946.
——, Tjuvnad och fornæmi. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslagar. Lund 1936.
P. H. Widmark, Beskrifning öfwer provinsen Helsingland. Upsala 1860.
V. Voionmaa, Studier i Ålands medeltidshistoria. Finska fornminnesföreningens tidskrift XXVII. Helsinki 1916.
H. N:son Yrwing, Gotland under äldre medeltid. Akad. avh. Lund 1940.

FÖRKORTNINGAR

(Nedanstående förkortningar ansluta till dem, som brukas i Svenska landskapslagar och i S. E. Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges historia)

Add	Additament
B	Byalagsbalken, byggningabalken
DD	Diplomatarium dalekarlicum
DGL	Danmarks gamle landskabslove
DL	Dalalagen
DN	Diplomatarium norvegicum
DS	Diplomatarium suecanum
E	Edsöresbalken
FMU	Finlands medeltidsurkunder
Forn	Förnämesbalken
FornS	Förnämessaker
GHÅ	Göteborgs högskolas årsskrift
GL	Gutalagen
HL	Hälsingelagen
HSH	Handlingar rörande Skandinaviens historia
HT	Historisk tidskrift (Svensk)
J	Jordabalken
KA	Kammararkivet
Kg	Konungabalken
Kk	Kyrkobalken
KrL	Kristoffers landslag
M	Manhelgdsbalken (i UL m. fl.), Om mandråp (i VgL I)
MEL	Magnus Erikssons landslag
MRA	Meddelanden från riksarkivet
NGL	Norges gamle love
NoB	Namn och bygd
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
pr	principium
R	Rättegångsbalken
RA	Riksarkivet
SD	Svenskt diplomatarium
SdmL	Södermannalagen
SFSS	Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet
SGL	Samling av Sveriges gamla lagar
SkL	Skånelagen
SSLF	Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland
ST	Sveriges traktater
TBH	Tröghbolagh, Hammars tredings redaktion
TBM	Tröghbolagh, mellersta tredingens redaktion
Tj	Tjuvabalken, tjuvnadsbalken

U	Utgärdabalken
UFT	Upplands fornminnesförenings tidskrift
UL	Upplandslagen
UUÅ	Uppsala universitets årsskrift
VgL I	Äldre Västgötalagen
VgL II	Yngre Västgötalagen
VmL	Västmannalagen
ÖgL	Östgötalagen

FÖRTECKNING ÖVER ÅBEROPADE ELLER OMNÄMNDA LAGRUM

(De kursiverade siffrorna avse flockar eller motsvarande avdelningar, de övriga siffrorna sidor i denna avhandling)

Dalalagen
E 6 sid. 182.
B 1 sid. 98, *2* 98, *38* 89, *45* 182.
R 5 sid. 182, *7* 182, *17* 182.

Eidsivatingslagen, kyrkorätten.
I 32 sid. 180, *34* 180, *38* 180, *48* 180.
II 28 sid. 180.

Fragment av medeltida norsk rättskälla (NGL II sid. 522 f) sid. 180.

Frostatingslagen
II 7 sid. 180.

Gutalagen
25: 3 sid. 107, *26: 1* 90, *26: 7* 108, *28: 3* 98, *42* 183.

Grágás, Landbrigðaþáttr 199 sid. 108.

Hälsingelagen
M 29 sid. 181.
J 1 sid. 98.
B 5 sid. 89.
R 7 sid. 181.

Kristoffers landslag
B 8 sid. 89, 196, *9* 196, *10* 196, *11* 93, 196, *12* 91, 92, *18* 54, *22* 199, *29* 87, 88, *30* 88, *31* 88, *40* 88, *43* 94, *49* 88.
R 4 sid. 88.

Magnus Lagabötes landslag
Þingfararbolkr 1 sid. 95.
Landsleigubolkr 17 sid. 108.

Magnus Erikssons landslag
B 7 sid. 55, 89, 196, *8* 196, *9* 90, 92, 196, *10* 92, 196, *17* 99, *24* 87, 88, *30* 88, *31* 88, *36* 88.

Södermannalagen
Kg 10 sid. 119, 120, 121, 124, 132, *12* 132.
J 2 sid. 98.
B 1 sid. 89, *6* 90, *15* 54, 91, 99, 104, 105, tab. sid. 102—103, 196, *16* 99, 101, tab. sid. 102—103, *17* 99, 104, tab. sid. 102—103, 107, *23* 107, *28* 89, 91, 95, 107, 196, *29* 93, 94.
M 22 sid. 86.
Tj 13 sid. 52.

R 2 sid. 120.
Add 2 sid. 119, 120, 122, *12* 124.

Skånelagen
SGL *I: 160* sid. 90, *161* 90, *183* 108, *196* 108.
DGL *I: 169* sid. 90, *170* 90, *193* 108, *207* 108.

Andreas Sunesons latinska text av SkL 115 sid. 108, *116* 108.

Upplandslagen
Kk 2 sid. 191, *15* 51.
Kg 9 sid. 51, *10* 113, 115, 122, 132, 191, 203, 206, 208, 212.
M 8 sid. 86, *27* 51, *32* 54.
J 1 sid. 98.
B 1 sid. 55, *6* 56, 89, 107, 196, *7* 89, 90, 196, *8* 52, 55, 91, 196, *14* 87, 99, 100, 101, 104, tab. sid. 102—103, 107, *17* 86, *20* 56, 86, 87, *23* 96, 116, *27* 93.
R 1 sid. 52, 110, 114, *2* 110, *14* 132.

Äldre Västgötalagen
Md 14 sid. 51.
J 3 sid. 98.
Tj 3 sid. 51.
FornS 2 sid. 105, 106, 107, 108.
Forn 8 sid. 105, 106.

Yngre Västgötalagen
R 30 sid. 98.
J 4 sid. 98, *46* 98.
Forn 5 sid. 107, *6* 107, *7* 106, *14* 108, *44* 107, *46* 94.
U 17 sid. 105, *18* 106, *19* 105, *20* 106.

VgL, Additament 11 sid. 98.

VgL, Lydekini excerpter 108 sid. 98.

Västmannalagen
Kg 7 sid. 113, 122, 132, 206.
M 8 sid. 86, *26* 115.
J 2 sid. 98.
B 5 sid. 89, 107, 196, *6* 89, 90, 196, *7* 89, 91, 92, 196, *14* 99, 101, 104, tab. sid. 102—103, 107, *20* 86, 87, *26* 93, 94.
R 5 sid. 115, *6* 110, *7* 110.

Östgötalagen
G 16 sid. 125.
J 3 sid. 98.
B 28 sid. 125, *30* 105, 106, *31* 105, 106, *33* 107, *34* 105, *41* 108.

1734 års lag
B 9 sid. 90, *12* 92, 93, 196, *13* 53.

Pris 15 kronor